

Gustav Jahoda

SOSYAL PSİKOLOJİ TARİHİ

Çeviren: Şeyda BAŞLI

TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

Genel Yayın: 2277

PSİKOLOJİ

GUSTAV JAHODA
AYDINLANMA'DAN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞ'INA
SOSYAL PSİKOLOJİ TARİHİ

ÖZGÜN ADI
A HISTORY OF SOCIAL PSYCHOLOGY
FROM THE EIGHTEENTH CENTURY ENLIGHTENMENT TO THE SECOND WORLD WAR

COPYRIGHT © CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, 2007

İNGİLİZCE ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
ŞEYDA BAŞLI

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2011
Sertifika No: 11213

EDİTÖR
GAMZE VARIM

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI: HAZİRAN 2011

ISBN 978-605-360-303-0

BASKI
YAYLACIK MATBAACILIK
LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI İSTANBUL
(0212) 612 58 60
Sertifika No: 11931

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.

Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr

Gustav Jahoda

*aydınlanma'dan ikinci dünya
savaşı'na*

Sosyal Psikoloji Tarihi

Çeviren: Şeyda Başlı

İÇİNDEKİLER

Giriş	IX
-------------	----

I. Kısım

18. Yüzyıl: Aydınlanma'nın Öncüleri

.....	1
I	
Fransa: Deneyci Sosyal Bilimlerin Kısa Süren Şafağı	3
Condillac: Canlanan Heykel	6
"Duyumcu" Psikolojinin Yayılması	9
Sosyal Bilim ve Sosyal Karar Verme Üzerine Condorcet	12
İnsan Gözlemcileri Cemiyeti	18

II

Britanya: Kişiler-arası İlişkiler ve Kültürel Farklılıklar	29
Hutcheson'ın Ahlak Kalkülüsü	32
Sosyal İlişkilerde "Sempati" Üzerine Hume	33
Adam Smith ve Yarı-sosyal-psikolojisi	36
Millar: Kültür ve Davranış	44
Hume: Ulusal Stereotipler ve Karakterler Üzerine	48
Kant'ın <i>Antropoloji</i> 'si	52

II. Kısım

19. Yüzyıl: Sosyal Psikolojinin Avrupa'da Yavaş Yavaş Gelişimi	55
--	----

III

Almanya: Herbart'm ve Takipçilerinin Toplumsal Psikolojisi	57
Herbart: Bireyden Sosyal Psikolojiye	58
<i>Völkerpsychologie</i> 'nin (Halkların Psikolojisi) İlk Versiyonu	65
Sosyal Psikoloji Adı Nasıl Ortaya Çıktı?	70
Lindner'in Gelecekteki Bilim İçin Düşünceleri	72

Sh��ffle'nin Sahte-Darwinciliđı	77
Waitz, Zamanının �n�nde Bir Adam	82

IV

Fransa ve Belçika: Yeni Bir Sosyal Bilim için Cüretli Projeler	91
Saint-Simon'un Sosyal Fizyolojisi	92
Comte: Bilim ve Din Peygamberi	95
Astronomiyi Model Alan Sosyal Bilim:	
Quetelet'nin "Ahlaki İstatistik"i	101

V

İngiltere: Mantık, Evrim ve Zihindeki Toplumsal	109
Sosyal Bilimlerin Yöntemleri �zerine John Stuart Mill	111
Spencer: Darwin-�ncesi Evrimci	116
Zihnin "Toplumsal Etkeni" �zerine Leaves	122

VI

Fransa: Kalabalık, Kamu ve Ortak Zihniyetler	129
"Kalabalık Psikolojisi"nin Kaynakları	130
Tarde: Toplumsal Davranışın Anahtarı	
Olan "Taklit" �zerine	145
Hayvan Toplamları �zerine Espinas	150
Durkheim: Tarde'ın Güçlü Rakibi	153
Hamon: Dışlanan Bir Garip Adam	158

VII

Almanya: Wundt'un Gölgesinde	159
Çok �nemli Bir Şahsiyet: Wundt	160
Lamprecht'in "Sosyal Psi�e"si	169
Dilthey: Akıntıya Karşı	173
Sosyal Psikolojiyle İlgili Diğer İki Bakış Açısı	180

VIII

Amerika: Darwinci Sosyal Psikoloji Atlantik'i Aşıyor	183
William James ve "Sosyal Benlik"	184

Baldwin'ın Yükselişi ve Düşüşü.....	185
George Herbert Mead'ın Çarpıtılmış Mirası	194
Sosyologların Katkıları	200
Sosyal Psikoloji Nereye Aittir?	204

III. Kısım

20. Yüzyıl: Amerika'da Olgunluğa Doğru

.....	207
-------	-----

IX

1908 Önemli Bir Tarih miydi?.....	209
McDougall'ın Psikolojik Sosyal Psikolojisi	210
Ross'un Sosyolojik Sosyal Psikolojisi	218
Mead ve Ross Arasındaki Tartışma	222
Başlama Noktasından Ziyade Geçiş Süreci	223
Sosyal Psikoloji Nedir? Ne Olmalıdır?	224

X

Sosyal Psikoloji Deneyelleşiyor: Gruplar (Sosyal Kolaylaştırma)	
ve Tutumlar	227
DeneySEL Grup Çalışmalarının Kökenleri	228
Alman Kökler	229
Floyd Allport: "Geleceğin Bilimi"	232
"Toplumsal Tutumlar"ın İncelenmesi Nasıl Temel	
Konu Haline Geldi?	237
Tutumları ve Görüşleri Ölçme Teknikleri	240

XI

1930'ların Ortasında Sosyal Psikolojinin	
Daha Genel Panoraması	251
<i>Sosyal Psikolojinin Elkitabı: Büyük Bir Vizyon</i>	252
DeneySEL Sosyal Psikoloji: Sadık Bir Ayna	259

XII

İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Önemli Olaylar	271
Amerikan Sosyal Psikolojisi Kültürü Nasıl Keşfetti?	272
Göç ve Zekâ	277
Britanya’da Antropoloji ve Sosyal Psikoloji Gezisi	279
Piaget: Oyunun Kuralları Üzerine	282
Hawthorn Deneylerinin Şaşırtıcı Sonuçları	285
Şerif: Normların Oluşturulması Üzerine	288
Lewin ve Yeni Nesil Amerikan “yıldızları”	289
 Son Düşünceler	 293
“Eleştirel Sosyal Psikoloji” Üzerine	295
Evrimsel Sosyal Psikoloji Üzerine	296
Sosyal Nöropsikoloji Üzerine	298
Geleceğe Doğru	301
 Bibliyografya	 303
Dizin	313

Giriş

Sosyal psikoloji eski bir disiplindir... Entelektüel atalarımız, el yordamıyla da olsa, bizim bugün sorduklarımızla tıpatıp aynı soruları soruyorlardı... Entelektüel öncülerimizin deneysel araştırmalarda kesinliği sağlayacak araçlardan yoksun oldukları, naif kuramlar geliştirdikleri doğrudur; ama yine de bize bıraktıkları miras, zamana karşı ayakta kalabilmiş, keskin zekâların ürünleri olan çok sayıda kavrayıştan oluşmaktadır.

(Allport 1954a, 1. Cilt, s. 5)

Psikoloji tarihiyle ilgili pek çok kitap vardır, ancak bunların çok azı sosyal psikolojiden yeterince söz eder. Bu kitaplar “sosyal psikoloji” başlığını taşıyan iki metnin yayımlandığı 1908 yılından önce sine kural olarak yer vermezler. “Sosyal psikoloji” terimi 19. yüzyılın ikinci yarısının başlarında icat edilmiş ve ancak yüzyılın sonunda daha yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Öyleyse, ayrı bir disiplin olarak kabul edilmesinden daha eskiye uzanan bir sosyal psikoloji tarihinden nasıl olup da söz edilebildiği sorulabilir. Bu soruya, disipline hangi ismin verildiğinin değil; ne tür sorunların ele alındığının önemli olduğu yanıtı verilebilir. Biyoloji tarihi kitapları, disiplinin bir isme kavuştuğu 19. yüzyıl başındaki dönemle sınırlı kalmazlar. Gordon Allport’un haklı olarak belirttiği gibi, sosyal psiko-

lojinin ilgi alanına giren konuların pek çoğu klasik ilkçağdan bugüne tartışılmaktadır. Bu durum, “Aristoteles”i ilk sosyal psikolog olarak gören pek çok araştırmacı” olduğunu söyleyen yeni yazarlardan biri tarafından da kabul edilmiştir (Taylor 1998, s. 59). Ancak bu yazar zekice hemen 20. yüzyıla atlar, oysa arada pek çok gelişme olmuştur!

“Öyle ya da böyle, tarih boş laftır” diyen Henry Ford’un meşhur reddiyesini anımsayarak “Neden tarih?” diye soracak olanlar da bulunabilir. Bu soruya karşılık, seçkin bir modern tarihçi şöyle yazmıştır: “Eğer geçmiş bir manzara gibi düşünürseniz, o zaman tarih bizim onu resmetme biçimimizdir ve bilinenin ötesine geçerek, doğrudan deneyimleme şansımız olmayan şeyleri dolaylı yoldan deneyimlememizi sağlayan da işte bu resmetme eylemimizdir: Daha geniş bir bakış açısı” (Gaddis 2002, s. 5). Bu bakış açısının ışığında konunun nasıl bir gelişim gösterdiğini daha iyi anlamak mümkündür. Bu ise sonuçta, bilgilerimizin bugün geldiği durumu daha eleştirel bir gözle değerlendirmemizi sağlayacak bir platform sunar. Öncüllerimizin mücadelelerinin hikâyesi aynı zamanda büyüleyici bir hikâyedir ve bu kitapta açıkça ortaya konacağı gibi, ders kitaplarında yeni ya da özgün olarak sunulan pek çok fikir aslında çok uzun bir zaman önce *öngörülmüştür*. Bu, düşüncelerin doğrudan geçmişten günümüze miras kaldığını iddia etmek anlamına gelmez, ancak bazen bir süreklilik olduğu gösterilebilir. Örneğin, öz-imağımızın büyük ölçüde içinde yaşadığımız sosyal çevre tarafından belirlendiği düşüncesinin izleri iki buçuk yüzyıl öncesine kadar gitmektedir.

Yine, bugün sosyal psikoloji olarak adlandırılan disiplinin konusunun ne olduğu da sorulabilir. Bir başka deyişle, bu kitaba neyin dahil edilip neyin dışarıda bırakılacağını belirlemek için kullanılan ölçütler nelerdir? Bu soruyu yanıtlamak kolay değildir, çünkü bugün bile “sosyal davranışın bilimsel araştırması” düsturunu takip eden ders kitaplarındaki ustalıklı tanımlamalara rağmen, sosyal psikolojinin ne olduğu ya da ne olması gerektiği konusunda bir uzlaşma sağlanmış değildir. Alanı bu kitaptaki amacımıza göre sınırlamak için şu genel formülü benimsiyoruz: Sosyal psikolojiyle ilgili konular, bi-

reyler arasındaki ve bireylerle toplumları ya da kültürleri arasındaki ilişkilerle ilgilenir, bu ilişkileri hem eşzamanlı olarak hem de tarihsel gelişimleri içinde ele alır. Bu, şüphesiz tartışmaya açık bir seçimdir, ancak olası alternatifler için de aynı şey söz konusudur. Yükarıdaki formülün sosyoloji için de aynı ölçüde geçerli olduğu ileri sürülerek itiraz edilebilir. Bu oldukça doğru olsa da, sosyoloji ile sosyal psikoloji arasındaki ayrımın oldukça geç ortaya çıktığı, yavaş yavaş gelişen bir süreç olduğu belirtilmelidir - bugün bile aralarında epeyce bir ortaklık bulunduğu söylenebilir.

Hangi meselelerin sosyal psikolojinin alanına girdiği konusundaki tartışmanın çok uzun bir geçmişi olduğu göz önüne alındığında, nereden başlanacağı zorunlu olarak keyfi bir seçim olsa da, 18. yüzyıl Aydınlanması yeni bir başlangıç için belirgin bir köşe taşı oluşturmuyordu. Dinsel otoritenin zayıflamasına eşlik eden Newtoncu bilimsel devrim, insanları hem doğal hem de sosyal dünyanın bir parçası olarak görmeyi olanaklı kıldı. İnsanlar arasındaki sosyal ilişkilerin gerçekten bilimsel değilse bile sistematik bir biçimde açıklanması için o tarihten günümüze pek çok girişim yapılmıştır. Birçok parlak kişi kendini bu girişime adanmıştır ve bu kitapta, bu kişilerin fikirlerinin -kaçınılmaz olarak yüzeysel- bir incelemesini sunmayı amaçlıyoruz. Bu fikirler, kendi çağlarındaki (zaman zaman kabataslak resmedeceğimiz) sosyo-kültürel ve politik atmosferler ile olaylarının etkisi altında kalmıştır. Örneğin, 19. yüzyıl boyunca Alman düşüncesini, ulusal birlik arayışı bağlamında değerlendirmek gerekir. Keza, Fransız Devrimi sırasında yaşanan terör ve Fransa-Prusya Savaşı ertesinde Paris Komünü'nün yarattığı travma, "kalabalık psikolojisi"nin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Erken dönem kuramsal şemaların çoğu, gerçekçi deneycilerin reddettikleri türde "masa başı spekülasyonları"ndan oluşuyordu. Ancak bilгимizin epeyce bir kısmının kaynağı olan masa başı çalışmalar küçümsenmemelidir - deneyciler bile araştırmalarına başlamadan önce masa başında biraz zaman geçirmeye ihtiyaç duyarlar. Ne olursa olsun, masasında çalışan kişinin zihni bir *tabula rasa* [boş sayfa] değildir; doğrudan ya da dolaylı bir biçimde dış dünyadan taşınmış büyük bir bilgi ile donanmıştır. Uzak ülkeleri hiç ziyaret etme-

miş olan Degérando'nun "vahşi"lerin incelenmesi için geliştirdiği alan çalışması kılavuzu bunun bir örneğidir. Çalışmasında ortaya koyduğu (1. Bölüm'de inceleyeceğimiz) ilkeler tamamen yaptığı kapsamlı okumalara dayanıyor olsa da, 20. yüzyılda hâlâ büyük ölçüde geçerliydi. Benzer şekilde, İskoç filozofların masa başında ürettikleri açıklamalar da zekice yapılmış gözlemlerin ürünü olmalıdır; deneysel sosyal psikolojinin bazı hipotezlerinden oluşan örneklerin gösterdiği gibi, zaman zaman modern düşüncelerle ilgili çarpıcı *öngörüler* yol açıyorlardı. Gelişimin süreklilik gösterdiğini ima etmemek için (kimi zaman süreklilikler bulunabilse de), sık sık bunların *öngörüler* olduğunu vurguladım. 18. yüzyılın ortasından bu yana olasılık kuramıyla karşılaşıldığı, istatistiğin de kullanılmakta olduğu eklenmelidir. Düşüncelerin tarihsel gelişimini takip etmek çeşitlilik gösteren, karmaşık bir konu olduğundan, yalnızca bazı genel eğilimler ayırt edilebilmektedir; bu yüzden, giriş niteliğinde genel bir taslak sunmak faydalı olabilir.

18. yüzyıl Avrupa'sında insan gelişiminin sürekliliğine inanılıyordu; Fransa'da insan doğasını ve toplumun gelişmesini daha iyi anlamaya hizmet edecek deneysel bir yöntem arayışı dikkati çekiyordu. İskoçya'da kişiler arası ilişkiler ve ulusal stereotipler çözümleniyordu.

19. yüzyılın ilk yarısında, Almanya, Fransa ve Britanya zihin ile toplum arasındaki ilişkiyi tanımlamayı amaçlayan büyük kuramlara doğru bir yönelişe tanık oldu. Yüzyılın ikinci yarısında Darwinci kuramın, hem genel olarak psikoloji, hem de sosyal ve toplumu ilgilendiren meseleler üzerindeki etkisi giderek artmaya başlamıştı. Bu dönemdeki başka bir etken ise, Avrupa'da, "kitleler"e ve kolektif davranışlara duyulan ilgiyi canlandıran demokratikleşme süreciydi. 19. yüzyıl sona ererken sosyal psikoloji kendi başına bir kimlik edinerek bu adla anılmaya başladığında, disiplinin ağırlık merkezi de ABD'ye kaymaya başlamıştı.

20. yüzyılın başına gelindiğinde bu değişim oldukça hızlanmıştı ve Almanya'da ortaya çıkmış olan grup psikolojisi Amerika'da iyice yerleşmeye başlamıştı. Sosyal davranışla ilgili olarak, Darwinci düşüncenin mirası olan "içgüdüler"i temel alan açıklamalar davran-

nışçılığın yükselişiyle birlikte terk ediliyordu. Ancak, pek çok etkinliğin ortasında sosyal psikolojinin amaçlarıyla kapsamı konusunda görüş birliği oluşturulması süreci çok yavaş ilerliyordu. Sosyolojik sosyal psikoloji ile (bu kitabın esas ilgi alanını oluşturan) psikolojik sosyal psikoloji arasındaki ayrım keskinleşti. 1920'lerle 1930'lar da eğitim ve araştırma alanları esasen tutumların incelenmesinden ve belirgin biçimde bireylere odaklanan deneyci sosyal psikolojiden meydana geliyordu. 1930'larm ortasında basılan iki elkitabı, sosyal psikolojinin o dönemdeki durumunu resmetmektedir. Bu elkitaplarında, bu yaklaşımın sonuna işaret eden İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından önceki yirmi yıl boyunca girilen bazı klasik çalışmalar tanıtılıyor.

Bu hikâyenin çerçevesini, öne çıkan şahsiyetlerin geçmişleri ile yaşamlarına ait kısa açıklamalarla birlikte sunulan biyografiler oluşturmaktadır. Bunların bazıları monoton, bazıları sürükleyici, hatta trajiktir. Sosyal psikologlar, 20. yüzyıldan önce profesyonel bir rol üstlenmemişlerdi ve insanın toplumsallığı hakkındaki fikirler, hiçbir şekilde felsefe ile sınırlanamayacak bir dizi çeşitlilik sunan, antropoloji, astronomi, biyoloji, ekonomi, tarih, matematik, tıp ve filoloji gibi alanlarda çalışan düşünürler tarafından üretilmekteydi.

Ülkelere göre bölümlenen konular genellikle kronolojik olarak sıralanmıştır, ancak bu kronolojik sıralama katı değildir. Pek çoğu Fransızca ya da Almanca olan özgün kaynakların, eğer mevcut ve ulaşılabilir durumda ise çevirilerini kullandım. Fransızca ya da Almanca özgün kaynaklara atıfta bulunulan diğer durumlarda çeviriler bana aittir.

Son olarak, bu mütevazı kitabın, sosyal psikoloji tarihine son noktayı koymak gibi bir iddiada bulunmadığı vurgulanmalıdır – böyle bir tarihin hazırlanması görevi hâlâ önümüzde duruyor. Bilakis, bu kitap, sosyal psikoloji ile ilgilenenlere konunun kaynağının geçmişte yattığını ana hatlarıyla göstermek niyetiyle kaleme alınmıştır.

I. KISIM

18. YÜZYIL: AYDINLANMA'NIN ÖNCÜLERİ

Fransa: Deneyci Sosyal Bilimlerin Kısa Süren Şafağı

Gecenin içinde saklanmış yatarken doğa ve doğanın yasası
Tanrı “Newton yaratılsın” dedi ve her şey aydınlandı.

(Alexander Pope)

Fransız *Lumières* [Aydınlanması] ile ilgili bir bölüme Alexander Pope’tan bir alıntıyla başlamak garip görünebilir, ancak Fransa’da Newton büyük bir saygı görüyordu ve bu dizeler orada bile gayet iyi biliniyordu. Isaac Newton ile arkadaşı filozof John Locke, 18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Fransız düşüncesi üzerinde büyük bir etki yaratmışlardı. Bu, dünya ve insanların dünyadaki yeri hakkında çağlar boyu süregelen dogmalarla inançların sorgulanmaya başlandığı, yeni radikal görüşlerin ortaya çıktığı bir dönemdi. Newton’ın, fiziksel evrenin yasalara dayalı bir yapısı olduğunu kanıtlayarak gösterdiği başarının ortaya koyduğu soru, şu andaki konumuz bağlamında önem kazanan sorulardan biriydi: İnsanın aklıma ve topluma hükmeden benzer nedensel yasalar olamaz mıydı? Genelde psikoloji, özelden de sosyal psikoloji alanında fizik bilimini model olarak kullanma isteği sonraki iki yüzyıl boyunca da tekrar tekrar gündeme geldi.

Daha 17. yüzyılda İngiltere’de William Petty, Almanya’da da Ludwig Seckendorf, doğum ve ölümlerle ilgili ayrıntılı bir nüfus istatistik sistemi geliştirecek, insan yaşamının belli bir düzene ve sistematığa tabi olduğunu, nicel olarak incelenebileceğini göstermişlerdi. Sosyal süreçlerle ilgili genel yasaların formüle edilmesi konusundaki ilk girişimlerden biri filozof Charles de Montesquieu’ye (1689-1755) aitti. *De l’esprit des lois* [Yasaların ruhu] (1748) adlı çalışmasının giriş bölümündeki pasajlarından birinde şöyle diyordu: “Her bir yasa başka bir yasa ile bağlantılıdır ya da daha genel olan başka bir yasaya dayanır.” Montesquieu İngiltere’yi ziyaret etmiş ve Newton artık hayatta olmasa da, Royal Society’ye takdim edilmişti; ayrıca Locke’un çevirmeniyle de tanışmıştı. Yeri gelmişken, daha o dönemde Manş Kanalı’nın her iki tarafındaki ünlü yazarların çalışmalarının neredeyse piyasaya çıkar çıkmaz çevrildiğini belirtmekte yarar var. Aşağıda gösterileceği gibi, Locke, Fransa’da uzun zaman hüküm sürecek yeni tür bir psikolojinin esin kaynağı olmuştu. Bu yaklaşım, bedenin özünde mekanik bir aygıt olduğunu düşünen bir düalist [ikici] olan René Descartes’ın akılcı doğuştancılığına karşı çıkıyordu. Descartes, fiziksel dünya hakkındaki bilginin duyuvar aracılığıyla aktarıldığını kabul etmekle birlikte, Tanrı ya da mantıksal kavramlar gibi temel fikirlerin doğuştan geldiğine inanıyordu. Onun aksine, salt doğrulanması mümkün olmayan soyut düşünceler yerine gözlem yapma gereksinimini vurgulayan Locke, bir deneyciydi. Ona göre bilgi, deneyime dayanıyor ve doğumdan başlayarak yaşam boyunca biriktiriliyordu.

Locke’un bir başka hayranı ise, hayat hikâyesi Fransız monarşisinin hoşgörüsüz ve keyfi doğasını pek çok açıdan sergileyen François Marie Voltaire (1694-1778) idi. Bir aristokrat bu büyük adamı aşağılamış, Voltaire de kıvrak zekâsıyla iğneleyici bir yanıt vermişti. Sonuç olarak Voltaire uşaklar tarafından dövülmüş, hasmına meydan okuduğunda da Bastille’e kapatılmıştı. Hapisten saliverilmesinin tek koşulu ise, İngiltere’ye gitmek üzere hemen Fransa’dan ayrılmasıydı. Sıcak bir şekilde karşılandığı İngiltere’de, yukarıda alıntılanan dizelerin yazarı olan Alexander Pope ile de tanıştırılmıştı. Voltaire aynı zamanda Newton’ın yapıtlarını incelemiş ve *Newton felsefesinin temel öğeleri* üzerine bir kitap yazmıştı. Uzun bir süre boyunca

metresi olan Madame du Chatelet, Newton'ın *Principia*'sını çevirerek Fransız toplumunu şaşkınlığa uğratan bir matematikçiydi. O dönemde yaygın olan bir tür muğlak deizme [yaradancılık] inanan, ruhban sınıfına karşı olsa da din karşıtı olmayan Voltaire karmaşık bir kişiliğe sahipti. Kendi çağının sahtekârlıkları ile politik budalalıklarına şiddetle karşı çıkmasına rağmen, özünde kurulu düzeni sorgulayan bir devrimci değildi. İlerlemeye inanıyordu, ancak eşitliğe değil; yüksek öğrenimin ayakkabı tamircileri ile aşçı yamakları için olmadığını belirtiyordu. Yine de, hakikate ve adalete tutkuyla bağlıydı, baskıdan nefret ediyordu. Pek çok defa insanları adaletin yanlış kararlarından kurtarmak için, büyük kişisel riskleri göze alarak müdahalede bulunmuştu. Örneğin, eşcinsellikle suçlanan ve cezası diri diri yakılmak olan bir *abbé*'yi, oğlunu öldürmüş olmakla suçlanan bir Huguenot'u ve intihara teşebbüs eden manik-depresif bir kişiyi savunmuştu. Voltaire, insanlığın en önemli özelliği saydığı "aklın" ürünü olan bilimde yaşanan devrimden övgüyle bahsediyordu.

Aydınlanma'nın tipik özelliği olan bu akılcılık, 1751 ile 1765 yılları arasında yayımlanan, on yedi ciltlik devasa *Encyclopédie*'de [Ansiklopedi] somutlaşmıştı. Denis Diderot'nun editörlüğünde hazırlanan bu ansiklopedi görünürde bütün bilgi dallarını kapsayan bir derlemeydi; ancak sansürü oyuna getirebildiği ölçüde geleneğe ve var olan kurumlara karşı çıkan görüşlerin propagandasını yapmanın bir aracıydı aynı zamanda. Bu, Ansiklopedicilerin devrim vaaz ettiği anlamına gelmiyordu; onların amacı reform yapmaktı, ancak kaçınılmaz bir biçimde yaklaşmakta olan radikal değişimin içinde geliştiği düşünce iklimine katkıda bulunuyorlardı.

Burada fikirlerini tartışacağımız bazı kişiler Devrim'e yol açan olaylara doğrudan katılmışlar ya da Devrim sırasında ve sonrasında çeşitli faaliyetler yürütmüşlerdi; önde gelenlerinden biri de olayların kurbanı olmuştu. Tarihçiler Devrim'in nedenlerini hâlâ tartışıyor olsalar da, iki etkenin öne çıktığı konusunda bir uzlaşma bulunmaktadır: Ekonomideki kötüye gidiş ile buna eşlik eden ve yaygın protestolarla kargaşaya neden olan tarımsal hasatın felaket derecede dü-

* Bir manastırın baş papazı. (ç.n.)

şüklüğü. Sırası gelince (6. Bölüm’de), devrimci dönemin aşırılıklarının yüzyıl sonra geliştirilen yığınların davranışı konusundaki kuramları etkilemiş olduğu gösterilecektir. *Lumières* sırasında hüküm süren fikirlere dair bu açıklama, 18. yüzyılın ikinci yarısında egemen olan psikolojik kuramla başlar.

Condillac: Canlanan Heykel

Etienne Bonnot, Abbé de Condillac (1715-80), Katolik inancı-na sarsılmaz bir inançla bağlı bir papaz olarak başkalarının son derece sakıncalı bulduğu politik durumdan memnundu ve Aydınlanma’nın şöhretli önderlerinden oldukça farklıydı. Yine de, metafiziğin bir dalı saydığı insan psikolojisi konusundaki açıklaması, yarım yüzyıl boyunca rakipsiz hüküm sürmeye devam etti. Az çok soylu bir ailenin oğlu olarak Grenoble’da dünyaya gelen Condillac, çok narin bir çocuktuk ve on iki yaşına geldiğinde henüz okuma yazma öğrenmemişti. O kadar içine kapanık bir çocuktuk ki, ailesi bir süre onun zekâ özürlü olduğunu düşünmüştü. Temel eğitimi oradaki bir rahipten almıştı, ancak parlak bir entelektüele nasıl dönüştüğünü gösteren çok az bilgi bulunmaktadır. Her halükârda, ağabeylerinden biri onu teoloji okumak için Sorbonne’a kaydolacağı Paris’e götürdü. Bundan sonra, Newton ile deneyci düşüncelerinden çok etkilendiği Locke’un yapıtlarını da içine alan yoğun bir okuma sürecine girdi. Rousseau ve yukarıda sözü edilen *Ansiklopedi*’nin editörü Diderot ile tanışıp arkadaş oldu. Birkaç yıl sonra adını duyuracak olan kendi eserlerini yayımlamaya başladı. Fikir tartışmalarının yapıldığı toplantılara sık sık gidiyordu, ancak çekingen mizacı nedeniyle kendisi bu tartışmalara pek katılmıyordu. Reformcu görüşün yarattığı çalkantılara maruz kalırken kendi düşüncesini korudu. *Traité des sensations* [Duyumlar Üzerine İnceleme] adlı yapıtı, hastalığın neden olduğu gecikmelerden sonra 1754’te ortaya çıktı.

Locke’un kuramının iki temel dayanağından biri duyular, diğeri de tefekkürdü. Tefekkür; karşılaştırma, yargılama ve istek gibi daha yüksek zihinsel süreçlere tekabül etmekteydi. Ne var ki, Locke bu noktada kendi genetiğe dayalı yaklaşımını bir kenara bırakarak, ne-

reden kaynaklandıklarını sorgulamaksızın bunların temel “yeti”ler olduklarını kabul ediyordu. Condillac ise, saf deneyim üzerinde yoğunlaşmış betimlemeci analizin araçlarını kullanarak her şeyi, idrak etmenin, hissetmenin ve eylemin kökeni olarak kabul ettiği “duyum”lara indirgemeye karar vermişti. Condillac, zihinsel olguların fizyolojik yönlerinin bulunduğunu kabul etse de, bunları kesinlikle bir tarafa bırakmış; işe duyudan değil, duyumlardan, içsel yaşantıdan başlamıştı. Bunun sonucunda basit bir mantığın ve zarafetin erdemlerine sahip, geniş kesimler tarafından övgüyle karşılanan bir sistem ortaya çıkmıştı.

Condillac sistemini ayrıntılarıyla açıklamak için, yalnızca koku alma duyusuna sahip olan bir heykelin hayal edilmesinden oluşan ve olası en basit duyuları yaratan bir düşünce-deneyinden yararlandı. Heykel, elbette önceden hiçbir deneyime sahip olmayan bir insan modeliydi ve bu haliyle edilgen olduğu düşünülmemeliydi. Eğer heykele koklaması için bir gül sunulursa, hissetme kapasitesi bütünüyle gülün kokusu tarafından işgal edilecekti ve Condillac bu duruma *dikkat* adını veriyordu. Heykel bu durumdan hoşlanabilir ya da acı duyabilir, ancak ne başka bir varlık durumunu hayalinde canlandırabilir, ne de kendi kimliğiyle ilgili herhangi bir algıya sahip olabilir.

Şimdi heykele ikinci bir çiçek sunacak olursak, bütün *dikkati* bu ikinci koku üzerinde toplanacaktır. Eğer farklı kokular sunmaya devam edersek, yeni bir şey ortaya çıkacaktır: Heykel, diğer durumun *hatırası* nedeniyle birden fazla varlık durumunun farkına varacak, böylece iki varlık durumunu birbirleri ile *karşılaştıracaktır*. Fikirlerden oluşan aşamaya erişilen bu bilinç durumunda, örnek verecek olursak, *hayal etmeyi* ve *soyutlamayı* da içeren diğer işlemler gerçekleştirilebilir. Deneyimlenen ve anımsanan duyumların genel toplamından oluşan bir benlik kavramı ortaya çıkar. Condillac’a göre, bütün bilişsel süreçler özünde farklı *dikkat* tarzlarından oluşmaktadır. Haz ve acı arasındaki basit ikilikten hareket ederek bütün bir duygu skalasına doğru ilerleme konusunda bu örnekteki benzer bir çözümleme yapılmıştır. Dikkat ve arzunun en sonunda *duyumlar*’a indirgenebilmesi nedeniyle, *duyum*’un bütün zihinsel süreçlerin altında

yatan temel öge olduğu düşüncesi, bu çözümlemenin ortaya çıkardığı radikal bir sonuçtur –”duyumculuk” etiketi de buradan kaynaklanmaktadır.

Condillac’ın, koku gibi basit bir duyumdan yola çıkarak, çeşitli uyaranlar ve sonra da fikirler adını vereceğimiz şeyler arasındaki çağrışımların, hayal etme ve hafıza gibi işlevlere nasıl yol açtığını göstermek konusundaki çabası, şüphesiz bir *tour de force* [yetenek gösterisi], herhangi bir ampirik temele dayanmayan bir çeşit analitik model oluşturmaktaydı. Ancak, burada yer alan özetlenmiş sunumun Condillac’ın şemasının inceliğini ve karmaşıklığını hakkıyla ortaya koymakta yetersiz kaldığını vurgulamak gerekir. Condillac’a göre, özellikle vurgulanmalıdır ki, fikirler birbirlerini serbestçe çağrıştırmaz, tam tersine, bu süreç insanın ihtiyaç ve istekleri tarafından yönetilir:

Düşünceler arasındaki bağlantı, ancak ve ancak kendilerini bir bütün olarak zihnimize sundukları anda onlara gösterilen dikkatten kaynaklanabilir. Dolayısıyla, nesnelerin yalnızca karakterimizle, tutkularımızla, içinde bulunduğumuz durumla; yani tek bir sözcükle özetleyecek olursak isteklerimizle olan ilişkileri aracılığıyla dikkatimizi çektikleri düşünüldüğünde, aynı dikkatin istekler fikriyle birlikte isteklerle ilgili olan ve istekleri birbirlerine bağlayan şeyler fikrini de aynı anda kucakladığı düşüncesine ulaşılır. (Condillac 1746/1971, s. 46)

İstekler kavramının temel itici gücü, Condillac’ın argümanlarında bir süreklilik halinde ortaya çıkmaktadır ve düşünür tarafından toplumsal alana da uygulanmıştır. Örneğin halklar arasındaki farklılıklar ile ilgili görüşlerini ele alalım: Çağdaşı olan pek çok 18. yüzyıl yazarı gibi Condillac da iklimin insanın mizacını, dolayısıyla yönetim biçimini belirlediğine ve bu ikisinin de bir araya gelerek “tutkuları” ve istekleri açısından –”tutkular” bizim duygular adını verdiğimiz şeyle büyük ölçüde aynı şeydir– bir halkın karakterini meydana getirdiğine inanıyordu. Dahası, bir halkın dilinin, baskın ilgi alanlarını ve değerlerini ifade ederek karakterini yansıttığı söyleniyordu. Bu genel tez, modern terminolojiyle ekoloji kültürü, kültür de zihniyeti belirler cümlesiyle ifade edilebilir, belki de.

“Duyumcu” Psikolojinin Yayılması

Burada değinilen konulardan çok daha geniş bir etkinlik alanına sahip olan Condillac’ın genel amacı, kendisi büyük bir matematikçi olmasa da, matematiksel kesinliğe sahip bir felsefe inşa etmektir. Ama insan doğasına ait akılcı bir sistem yaratma konusundaki arzusu, içinde bulunduğu dönemin tipik bir özelliğiydi. *De l’esprit* [Ruh Üzerine] (1758) başlıklı kitabındaki kaba materyalizmi ile Condillac dışındakileri sarsmış olan Claude-Adrien Helvétius (1715-71) da Condillac’ın psikolojisini benimseyenlerden biriydi. Helvétius, insanların kutsal bir ruha değil, sadece duyular ile tümüyle eğitim süreci içinde biçimlenen, alıcı, ama aynı zamanda edilgen bir zihne sahip olduğu düşüncesindeydi. Ancak, “eğitim” terimini, aşağıda açıkladığı gibi, çok geniş bir anlamda kullandığını belirtmek gerekir:

Her şey öğrenmemize hizmet eder; öyleyse hiç kimsenin aynı eğitimi almadığını söylemeliyim, çünkü herkes, bana kalırsa, içinde yaşadığı yetiştirilme biçiminden, arkadaşlarından, metreslerinden, etrafındaki insanlardan, okuduklarından ve son olarak şansından, yani kayıtsızlığımız yüzünden rastlantısal değişimlerini algılayamadığımız sonsuz sayıda olaydan oluşan bir öğretime sahiptir. (Helvétius 1758/1973, s. 208)

Bu uzun liste bize Helvétius’un aslında “sosyal çevre” adını verdiğimiz şeyden söz ettiğini göstermektedir. Sadece grupların ya da ırkın varlığını reddetmekle kalmıyor, doğru koşullar altında herkesin her şeyi başarabileceğini ileri sürerek içkin *bireysel* farklılıkların varlığına da karşı çıkıyordu. Bu iddia, Helvétius’u, sağlıklı herhangi bir çocuktan bir doktor, bir avukat, sanatçı ya da başka herhangi bir uzman yetiştirebileceğini garanti eden, 20. yüzyıl davranışçılığının kurucularından J. B. Watson’ın da öncüsü haline getiriyordu. Bizi yöneten şeyin “tutku” olduğuna inanan Helvétius, bu konuda da Condillac’ı takip ediyordu. Bazı tutkular aklın işleyişini çarpıtarak hata yapmaya neden olurlar, ancak tutku olmadan akıl etkisini kaybeder. Kitabındaki bölümlerden biri “Tutkulu olmaktan vazgeçen kişi hemen aptallaşır” başlığını taşııyordu.

Condillac'ın doktrininin berraklığı ve tutarlılığı, bu doktrinin 18. yüzyıl boyunca egemen olmasını sağlamıştı; metafizik ve spekülâtif karakteri ise bu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ruh hali ile çelişki içindeydi. Böylece, iki öğrencisi Condillac'ın doktrininin değiş-tirdi: Destutt de Tracy (1754-1836) ve Pierre Cabanis (1757-1808). Tracy, "fikirlerin bilimi"ni adlandırmak üzere zoolojinin bir parçası olduğunu ileri sürdüğü "ideoloji" terimini icat etti: "Eğer hayvanların düşünsel yetilerini bilmezsek onlar hakkındaki bilgimiz eksik kalır. İdeoloji, zoolojinin bir parçasıdır ve insanlar göz önüne alındığında derinlemesine incelenmeyi hak eden özellikle önemli bir konudur" (de Tracy, alıntılâyan Copans ve Jamin 1978, s. 490). Bu sözler, Tracy'nin neredeyse evrime dayalı modern psikolojiyi öngördüğünü düşündürmektedir; ancak aslında onun savı, Condillac'ın görüşlerinden ayrılmayı pek beceremediği ve araştırma nesnesi olarak fikirlerin bileşenlerini oluşturan duyumları seçtiğinden, aslında yapaydır. Yine de çağdaş tartışmaların içine gömülmüş olan Tracy'nin çevresindeki insanlar, Napoléon'un taktığı küçük düşürücü isimle *ideologlar* olarak biliniyorlardı.

Ekonomist Anne Robert Turgot'nun kıraç toprakların ıslah edilmesine ilişkin reformlarına katkıda bulunan bir hukukçunun oğlu olan Canabis, daha ilginç bir katkıda bulunmuştur. Derslerini ihmal edip tembel biri gibi görünmesi yüzünden başarılı babasını başta hayal kırıklığına uğratmıştı. Bu nedenle babası onu kendi başının çaresine bakmak zorunda kalacağı Paris'e gönderdi. Orada klasikleri, Descartes gibi Fransız düşünürlerini, aynı zamanda Locke ve Adam Smith'i içeren geniş çaplı bir okuma etkinliğine daldı ve uzun yıllar boyunca kendini yetiştirdi. Sonra aniden tıp okuyup doktor olmaya karar verdi, sonunda da tıp profesörü oldu. Çalışmalarının ana odağını beden ve zihin arasındaki ilişki oluşturuyordu. Geleneksel "ruhun egemenliği altındaki beden" imgesini terk ederek, bunu, bizim bugünkü görüşümüze çarpıcı biçimde yakınlık gösteren, insanın fiziksel ve "ahlaki" ("psikolojik" olarak anlaşılmalıdır) veçhelerinin birbirlerine bağlı ve dinamik sistemler oldukları düşüncesiyle değiştirdi. Haklı olarak fizyolojik psikolojinin öncülerinden biri sayılmaktadır. İlk çalışmaları, o dönemin güncel meselesini ele alıyordu: Giyotinle öldürülen insan-

ların, kafaları bedenlerinden ayrıldıktan sonra acı çekip çekmedikleri. Acı çekmedikleri sonucuna varmıştı, çünkü bu insanlarda “merkezi benlik” adını verdiği şey ortadan kaldırıldığı ve kafa bedenden ayrılmış olduğu için bedene ait görünen herhangi bir yaşam belirtisi beynin sinir düğümleriyle ilişki içinde değildi.

Cabanis, prestijli Institut National’de insanın doğal tarihi ile ilgili, daha sonra *Rapports du physique et du moral de l’homme* (1802) başlığı ile yayımlanacak olan bir dizi ders verdi. Dış dünyadan gelen, fetüste bile bulunduğunu ortaya koyduğu duyuların alımlanmasına yaptığı vurgu, kitabın Condillac ile süregelen en önemli bağını oluşturuyordu. Bu doğrultuda insan gelişiminde çevrenin hem bireyler hem de topluluklar üzerindeki etkisini vurgulamaktaydı. İkinci bağlamda, Rousseau’yu takip ederek “gerçek” eğitimin, doğal güçlerin uygun bir şekilde gelişmesinden oluşan, esasen toplumu oluşturan bireyler arasındaki ilişkileri içeren bir süreç olduğunu ileri sürüyordu.

Sosyal ilişkilerle ilgili tartışması kısmen Condillac’ın “ihtiyaç” ve “istek” kavramlarına dayanır, ancak özellikle sözünü ettiği Hutcheson ve Adam Smith’in de (her ikisini de 2. Bölüm’de tartışacağız) aralarında bulunduğu İskoç düşünürlerin eserlerinin etkisi daha da fazladır. Bu, yazarın, bütün sosyal yaratıklarda var olduğunu düşündüğü bir içgüdü olarak “sempati”ye başvurduğu anlamına gelmektedir. Cabanis, jestler, yüz ifadeleri, ses tonu, bakma biçimleri gibi daha pek çok işaretin diğer insan kardeşlerimizin duygularını ölçmemizi sağlayan evrensel bir dil oluşturduğunu düşünmekteydi. Bu tarz iletişime yönelik kapasite arttıkça, “başkalarında da en az kendi içimizde olduğu kadar var olmaya başlarız” (Cabanis 1802/1985, s. 97). Sempatinin, bütün sosyalleşmenin esası olarak temel önemini vurgulamakta ve “insan doğasının ayırt edici özelliğini oluşturan bir yeti ve bireyler için olduğu kadar toplumlar için de eğitimin esas aracı” olarak tanımladığı taklit yeteneği ile ilişki içinde olduğunu eklemektedir (1802/1985, s. 551).

Cabanis, Condillac’ın psikolojisi ile kendi fizyolojik araştırmaları arasında bir bağ kurmaya girişmiştir. Örneğin, duyu izlenimlerinin beyne sinirler aracılığıyla ulaştığını ve orada fikirlere dönüştü-

rüldüğünü, daha sonra jestler ya da sözel iletişim aracılığıyla insanlar arasında paylaşıldığını ileri sürmektedir. Alternatif yaklaşımların ortaya çıkmaya başladığı 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde, organik olanın “ahlaki” olana dönüştürülmesiyle ilgili bu tarz spekülasyonlar pek çok Fransız bilim insanı ve araştırmacı açısından tatmin edici olmaktan uzaktı.

Özet olarak, Condillac bir grup öğrenciye esin kaynağı olmuştur ve güdülenim kuramı, onun muhafazakâr bakış açısına şiddetle karşı çıkan Condorcet gibi düşünürler tarafından bile benimsenmiştir. Dönemin pek çok ünlü şahsiyeti gibi bu iki düşünür de sosyal ortamlardan birbirleriyle tanışıyorlardı. Ölümünden hemen önce Condillac’ın, yeğenine Condorcet’nin evinde kendisine ikram edilen kötü çikolatayı içmek zorunda kaldığını ve bunun etkilerini hâlâ hissettiğini söyleyerek şikâyet etmesinden tanıştıkları aşikârdır.

Sosyal Bilim ve Sosyal Karar Verme Üzerine Condorcet

Marie Jean, Marquis de Condorcet (1743-94), taşrada yaşayan yoksul düşmüş bir aristokrat ailenin tek çocuğuydu. Süvari yüzbaşı olan babası, Condorcet’nin doğumundan kısa bir süre sonra öldürülmüştü ve azize ruhlu annesi onu dokuz yaşına kadar kız çocuğu gibi giydirip eve kapattı. Derken piskopos olan amcası onun için özel bir Cizvit öğretmen tuttu, sonra da onu Reims’teki bir Cizvit okuluna gönderdi. Condorcet daha sonra oradaki deneyimlerini yazarak, dayak ve cehennem ateşleriyle ilgili tehditlerin zoruyla uygulanan katı disiplinden ne kadar nefret ettiğini belirtmiştir. Latince ve dini bilgilerle sınırlı müfredat oldukça dardı. Condorcet aynı zamanda oğlan çocuklarını istismar eden rahiplerden de söz etmekte ve olgunlaştığı Paris Üniversitesi’ne gittiğinde büyük bir rahatlama yaşadığını belirtmektedir. Matematikten özellikle hoşlanıyordu ve babasını takip ederek orduya katılmasını umut eden ailesinin karşı çıkmasına rağmen bu konuda kariyer yapmaya karar verdi.

Condorcet, Paris’te öğrencisi olacağı büyük matematikçi Jean d’Alembert ve nezaketsiz tavırlarını düzeltmek için çabalayan

1 Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, Marquis de Condorcet (1743-94)

–“Tırnaklarını yeme!”– Julie de l’Espinasse ile tanıştı. 1769’da d’Alembert’in etkili desteğiyle sonradan kalıcı sekreterliğini üstleneceği Bilimler Akademisi’ne seçildi. 1770’de ruhban sınıfı karşıtı görüşlerini paylaştığı ve politikayla ilgilenmesini teşvik eden Voltaire ile tanıştı. Her ikisi de pek çok korkunç haksızlığın nedeni olan köhneleşmiş, baskıcı hukuk sistemine karşı çıkıyorlardı. Örneğin 1766’da, genç bir adam dinsel geçit töreni sırasında şapkasını çıkarmamak, kutsal şeylere hakaret ve haça çarpmakla suçlanmıştı. İşkence edilip diri diri yakıldı. Bu, yasal düzenin diğer vahşilikleriyle birlikte, Condorcet’nin idam cezasının kaldırılmasını savunmasının nedenlerinden biriydi – diğer neden aşağıda belirtilmiştir.

Condorcet’nin, iktisatçı ve yönetici olan, bir dönem için kral tarafından maliye bakanı olarak görevlendirilen Turgot ile yakın bir ilişkisi vardı. Bu görevdeyken Turgot, toplumun en zengin kesimini oluşturan soyluların, genellikle fakirlerin omuzlarına binen vergi yükünden muaf tutuldukları sistemin düzeltilmesi için çaba gösterdi. Turgot, aristokrasinin ayrıcalıklarını tehdit ettiği için bu makamdan uzaklaştırılıncaya kadar Condorcet onunla birlikte çalıştı. Politika ile bu ilişkisinin dışında sosyo-kültürel değişimin eklenerek

artan niteliğini vurgulayan Turgot, aynı zamanda ilerleme kuramının önemli savunucularından biriydi:

İnsanların fikirlere sahip olup, bu fikirleri birbirlerine iletmelerine olanak tanıyan araçları sunan konuşma ve yazmanın gelişigüzel işaretleri, bireysel bilgi depolarının bir nesilden diğerine aktarıldığı ortak bir hazine evini, her çağın kendi keşifleriyle daima zenginleşen bir mirasa dönüştürmüştür. (Turgot 1750/1973, s. 41)

Bu tam olarak Tomasello ve diğerlerinin (1993, s. 495) insan kültüründe “çark etkisi” [*ratchet effect*] dedikleri şeydir. Turgot’nun fikirleri, yazarın sonraki kuşaklara bıraktığı son yapıt olan, (aşağıda daha fazla söz edeceğimiz) *Esquisse d’un tableau historique des progres de l’esprit humain*’in [İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerinde Tarihi Bir Tablo Taslağı] de açıkça gösterdiği gibi, Condorcet’de kök salmıştır.

Turgot’nun düşüşünden sonra, bir süre uygulamalı politika konusunda hayal kırıklığı yaşayan Condorcet matematiğe, özellikle de olasılık kuramına geri döndü. Kendisinin de açıkladığı gibi, 17. yüzyılda şans oyunları oynayanlar arasında potun nasıl paylaştırılması gerektiği konusundaki, Pascal ve Fermat tarafından yanıtlanacak olan sorularla başlamıştı. Bu yöntemlerin daha geniş çapta kullanılabileceği ancak yavaş yavaş açığa çıktı ve Condorcet onları kendisi için tutkulu ilgi alanları oluşturan türden sosyal meselelere uyarladı. Bu kuralların ya sosyal çıkarlara ya da insan zihninin toplumdaki işleyişini çözümlemeye uygun araçlar olduklarına ikna olmuştu ve buna “sosyal matematik” adını veriyordu. Uygulamalarının örnekleri daha sonra sunulacaktır, ancak bu arada hayatının geri kalanının tarihi kabataslak çizilecektir.

Amerikan Devrimi sırasında bazı Amerikalı dikkate değer şahsiyetlerle dostane ilişkiler kurdu. Bunların arasında bilim insanı olarak da değer verdiği, Paris’in Amerikan Büyükelçisi Benjamin Franklin; Franklin’in halefi ve daha sonra Amerika başkanı olan, Condorcet’nin fikirlerinden büyük ölçüde etkilenen Thomas Jefferson; İngiltere’de mütevazı bir Quaker ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen ve politik eserleri son derece etkili olan radikal Tom Paine de vardı.

Condorcet 1786'da haksız yere suçlanan üç köylünün hayatını kurtaran reformcu bir hâkimin genç yeğeni Sophie de Grouchy ile evlendi. Eşi Condorcet'nin ideallerini paylaşıyordu ve birbirlerine düşkün bir çifttiler. 1786 onun için baştan sona iyi bir yıl oldu: Bir düşünür ve bilim adamı olarak geniş çaplı kabul gördü ve sayısız ayrıcalığın tadını çıkardı. Bu durum sürmeyecekti. Heyecanlı bir radikal politikacı olarak Devrim'i destekledi, cumhuriyetin kuruluşunu savundu ve 1792'de Yasama Meclisi'nin başkanlığına getirildi. Ancak ortalama bir *Girondin** olarak Robespierre'in düşmanlığını çekti, suçlanıp hüküm giydi ve kanun kaçağı ilan edildi. Kaçmak zorundaydı ve bir arkadaşının evinde birkaç ay saklandıktan sonra yakalanarak ertesi sabah ölü bulunacağı hapishaneye kapatıldı.

Çağdaşlarının pek çoğu gibi Condorcet de başlangıçta "ahlak bilimi"nden söz ediyordu ve terimi "bu terimle, araştırmalarına bizzat insan zihniyle ya da insanlar arasındaki ilişkilerle ilgilenen bütün bilimleri anlıyoruz" biçiminde açıklıyordu. "Ahlaki bilimler" in ilke olarak fen bilimlerinden daha aşağıda olduğuna inanmıyordu, çünkü her ikisi de olgusal bilgi ile ilgilenip benzer yöntemleri uygulamaktaydı. Ne var ki, "ahlaki bilimler" bulgularını gündelik dilde ifade ettiği, dolayısıyla bu bilimlerle uğraşmayan insanlar gerekli bilgiyi daha önceden edinmeksizin yargıda bulunabileceklerini sandıkları için önemli bir farklılık olduğunu da kabul ediyordu. Bu, gücünü kaybetmeyen bir yorumdu.

"Ahlaki" bilimlerle fen bilimleri arasındaki ilişkiye dönecek olursak, amacı tartışmalara konu olmuş ilginç bir paragraf vardır:

İnsan toplumunu, bizim arıları ve kunduzları araştırdığımız gibi araştırarak olan kendi türümüze yabancı bir varlık için [fen bilimlerinin ve ahlaki bilimlerin] hepsi bir olacaktır. Ama burada gözlemcinin kendisi gözlemlediği toplumun bir parçasını oluşturmaktadır ve hakikat ancak taraflı ve peşin hükümlerden oluşabilir. (Alıntılayan Baker 1975, s. 192)

Muhafazakâr düşünür Joseph de Maistre, arılarla kunduzlar bilgiye susamış olmadığı için bunu tamamen aptalca bir önerme say-

* Jironden; Fransız Devrimi sırasında kurulan ılımlı Cumhuriyetçi parti ve bu partinin üyeleri. (ç.n.)

maktadır. Diğerleri, Condorcet'nin, insan davranışının nesnel bir biçimde incelenmesini engelleyen düşünömselliğe dair bir farkındalık taşıdığını kabul ederler. Ancak burada "hakikat"e atıfta bulunduğu, dolayısıyla bunun yarı-postmodernist bir ikna olamayacağı vurgulanmalıdır. Condorcet ne ahlaki bilimlerin fen bilimleri kadar kesin olmadığını ne de ilkinin öznel, ikincisinin nesnel olduğunu dile getirmek istemiştir. Bunun yerine fen bilimlerinin bulgularının genel olarak toplum tarafından daha kolay kabul edilme eğiliminin bulunduğunu, çünkü ahlaki bilimlerin bulgularının sağladığı "hakikatler" in kabul edilmesinin önünde bir engel oluşturan taraflı ve peşin hükümlerden hiçbir zaman etkilenmediklerini ima ediyordu – başka yerlerde de doğrudan ifade ediyordu. Condorcet sonradan "sosyal bilim" terimini ilk kullananlardan biri olacaktı.

Bu yargıların temelinde "aydınlanmış", rasyonel kişilerin, fikirleri önyargı ve hurafelerle çarpıtılmış çoğunluktan ayırt edilmesi gerektiği inancı yatmaktadır. Bu, onun çoğunluğu hor gördüğü ve onların sosyal meselelerle ilgili bir görüşe sahip olma haklarından kuşku duyduğu anlamına gelmez, ama "hakikat"e ulaşma söz konusu olduğunda, çoğunluğu o kadar da nitelikli bulmaz. Buradan hareketle, "hakikat"le ilgili geçerli kararların alınmasında yetersiz gördüğü tek-kışı-tek-oy demokrasisini bir süre onaylamamıştır. Bu onu topluluk kararlarında olasılık kuramının kullanılabileceğini, buna uygun olarak da aydınlanmış azınlık tarafından alınan kararların daha rasyonel sayılabileceğini savunmaya sevk etmiştir. Örneğin, pek çok aday arasından birini seçmek için basit çoğunluk yöntemi kullanılarak yapılan bir oylamanın sonucunda, yalnızca bir azınlık tarafından tercih edilen bir adayın seçilebileceğini göstermiştir. Bu yine de, "nisi temsil"le ilgili birçok talebin gösterdiği gibi, güncel bir meseledir. Yargıyla ya da politikayla ilgili risk taşıyan kararlar konusunu da tartışmış ve verilen kararın "doğru" olma olasılığını değerlendirecek yöntemler de önermiştir. "Doğruluk" ölçütü ulaşılamaz sayılarak ortadan kaldırılmıştır ve oy hakkının aydınlanmış elitlerle sınırlandırılması bugün kabul edilemez. Ancak bu durum Condorcet'nin insan gruplarının nasıl karar verdikleriyle ilgili bir kuram formüle etmiş olduğu, dolayısıyla sosyal psikolojinin iki yüzyıl kadar sonra ele alacağı sorunlu bir alanı öngördüğü gerçeğine gölge düşürmez.

Condorcet sonraki eserlerinde herkese ekonomik ve sosyal kararlarında rehberlik edecek, böylece gündelik yaşamda akılcılığı yaygınlaştıracak çok daha geniş bir “sosyal matematik”i savunmaya başladı. Dolayısıyla insanların genellikle olgusal bilgilere değil de, genel izlenimlere dayanarak inançlar ve kanaatler oluşturduğuna dikkat çekti ve tuzakların nasıl ortadan kaldırılabilceğini ayrıntılarıyla tartıştı. Onun kendi döneminin ne kadar ilerisinde olduğunu gösteren örneklerden biri şudur: Condorcet, doğrudan gözleme dayanarak, erkeklerin, kadınlardan daha yetenekli olduğunun büyük olasılıkla doğru olduğunu belirtiyordu. Ancak, insan genel olarak kadınlarla erkekleri değil de, ileri düzeyde eğitim almış erkeklerden oluşan bir örneklem ile aynı eğitimi almış kadınlardan oluşan küçük bir altkümeyi karşılaştırırsa, gerçekten bir fark ortaya çıkması olasılığı neredeyse sıfırdır.

Condorcet, akılcılığın hüküm süreceği bir çağın öncülüğünü yaparak, toplumun bilimsel ilkeler temelinde dönüştürülmesi yoluyla bu tip önyargıların ortadan kaldırılacağını umuyordu. Bu, onun kendi inanç ve tavırlarına hükmeden bir idealdi. Nitekim, masum olan pek çok insanın ölüm cezasına çarptırılması olasılığının yüksek olması yüzünden ölüm cezasına karşı çıktı – 20. yüzyılda yeniden güç kazanan bir argüman. Devrimci Meclis’in başkanlığını yaparken kralın idam cezası dışında en ağır cezaya çarptırılması gerektiğini savundu. Condorcet’nin muhalifleri tarafından sevilmesine pek katkısı olmayan bu öneri, muhtemelen acıklı sonunu hazırlayan unsurlardan biriydi.

Giderek kanlı bir hal alan devrim sırasında yaşadığı deneyimlerin Condorcet’nin akılcılığa olan inancını azalttığı düşünülebilir; ancak son yapıtının tamamlanması, yargılanmaya başlaması ile aynı zamana rastlamış olsa da iyimser bir tondadır. Umutlarının yok olmasıyla çaresiz kalan düşünürün tozpembe bir gelecek tablosuna sığınmak istediği de düşünülebilir. Yanıt ne olursa olsun, *İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerinde Tarihi Bir Tablo Taslağı*’nın bu koşullar altında bitirilerek ölümünden sonra 1795’te basılmış olması takdire şayandır.

Bu meşhur yapıt, Condillac’ın “duyumcu” psikolojisinin, kitabın kalanı hakkında bilgi veren bir özetiyle başlar. Condorcet, Turgot’nun

insanlığın tarihsel basamaklarıyla ilgili düşüncesinin yapısını takip eder, ama gelecekteki gelişmelerle ilgili, kaçınılmazlığı değilse de, en yüksek olasılığı daha doğrudan saptamak istediği için ondan farklıdır. Turgot'ya göre, doğa bilimleri, gerekli ve sabit kuralların evrendeki bütün olguları yönettiği düşüncesine dayanmaktaydı. Dolayısıyla, doğanın bir parçası olduğunu ima ettiği insanların düşünsel ve ahlaki gelişimi için de neden aynı şey geçerli olmasın diye soruyordu. Condorcet'nin kendisi de toplumun insan eylemleri tarafından bilinçli olarak değiştirilebileceğini düşündüğünden, bu sav elbette sorgulanabilir. Yine de, onun ne tür "yasa"lara atıfta bulunduğu araştırılmaya değer. Ona göre insan zihninin kolektif gelişimi,

yetilerimizin bireysel gelişiminde gözlemlenen; bu gelişimin sonucu olduğu için toplumlarda bir araya gelen çok sayıda birey arasında da dikte alınan aynı genel yasalara tabidir. (Condorcet 1794/1966, s.76)

Bireysel ve tarihsel gelişim arasındaki bu analogi, Condorcet'nin bu itibarla tarihin kendisiyle ilgilenmediğini, tarihi yalnızca ilerleme konusundaki iddialarıyla ilgili bir kanıt kaynağı olarak kullandığını açıkça göstermektedir. Dahası, burada tahayyül edilen "yasalar"ın, "duyumculuğa" dayalı psikolojik yasalar olduğu açıkça ortadadır. Yeri gelince daha fazla yer vereceğimiz Saint-Simon ve Comte, daha sonra yanlış bir yorumla bunu kendi tahayyül ettikleri biçimiyle tarihsel sosyolojinin bir tasarısı saymışlardır; ancak gerçekte bununla hiç ilgisi yoktur. Condorcet'nin kavrayışı, esasen tarih-ötesidir; insan zihninin potansiyellerinin, akılcılığın giderek artıp hataların azaltılmasıyla meşru gelişimidir. O da bu süreci ilerletmeye tutkulu bir biçimde kendini adanmış ve bu amaçla pratik yaşama uygulanabilecek matematiğe dayalı ilkeler oluşturmuştu.

İnsan Gözlemcileri Cemiyeti

1798 yazında Aveyron bölgesinde üç avcı on bir-on iki yaşlarında görünen çıplak, yabani ve sessiz bir çocukla karşılaştılar. Onu komşu köye götürdüler, ama çocuk bir hafta sonra kaçtı. Bir yıl sonra ani-

den yeniden ortaya çıktı ve direnmeden kendisini yakalamalarına izin verdi. Bölgedeki bir yüksek öğrenim kurumunda çalışan bir doğa tarihi profesörü, götürüldüğü düşkünler evinde çocuğu ziyaret ederek bir rapor hazırladı. “Aveyron’un yabani çocuğu”nun hikâyesi elbette meşhur oldu, üstelik bu türden vakaların ilki de değildi. Ancak özellikle bu vakanın ne kadar önemli olduğu pek bilinmemektedir. Bunun önemini takdir etmek için bir parantez açmamız gerekiyor.

Olay, Fransa’da, önceden belirtildiği gibi, düşünürlerle fizyologların “insan doğası”yla ilgili yeni bir bilimin temellerini attığı, bu doğaya hükmeden “yasaları” keşfedecekleri bir çağda meydana gelmişti. Bu konu 18. yüzyılın büyük kısmı boyunca tamamen kuramsal düzeyde kalmış olsa da, yüzyılın sonuna doğru böylesi kuramsal spekülasyonlar bazıları tarafından yetersiz bulunup deneysel desteğin eksikliği hissedilmeye başlandı. Yukarıda belirttiğimiz gibi, doğum, ölüm oranları gibi *kolektif* olgular konusunda deneysel yaklaşımın temeli Aydınlanma’dan önce atılmıştı. Ne var ki, o çağda bizim bugün sosyal-psikolojik olarak değerlendireceğimiz türdeki konuları ele almak için uygun yöntemler yoktu. Bu gibi yöntemler ilk olarak Aydınlanma’nın sonraki dönemlerinde gelişti.

18. yüzyılın büyük kısmı boyunca bu alandaki kuramsal tartışmalar iki ana soru etrafında dolanıyordu: İnsanların evrensel özellikleri nelerdir ve ulusal farklılıkların sebebi nedir. “Ulusal” terimi bu bağlamda, “ırk” kavramının hemen hemen hiç ortaya çıkmadığı o dönemde söylendiği gibi “ilkel” ulusları da kapsıyordu. Bu anlamdaki ulusal farklılıklar, çoğu zaman, 19. yüzyılın büyük kısmında basite indirgenmiş biçimiyle hüküm sürecek bir iklime, bir görüşe bağlanıyordu. Hatta Montesquieu iklimin, kendi etkisini gösterdiği süreçler konusunda spekülasyon yaptı. Sıcakla soğğun sinir ve kas “lif”lerini farklı etkilediğini, soğuk ülkelerde yaşayan insanların daha güçlü “lif”lere sahip olup, daha az işlenmiş yiyecekler yediklerini ileri sürdü.

Bu tarz şüpheli tahminlerden uzaklaşıp kamt toplamaya yönelik kaygılar taşıyanlar için yöntem bir sorun oluşturuyordu. Fizyolojide zaten başlamış olan (tam da günümüzde taşıdığı anlamda) deney yapma, bazı tuhaf istisnaların dışında olası sayılmıyordu. Benimse-

nen esas çözüm sistemli gözlemci. Bir başka kanal ise, doğal olarak meydana gelen koşulların avantajını kullanarak, şimdi “doğal deney” adı verilen şeyin kullanımıydı – bugün kültürler arası psikolojide kullanılan bir yöntem. Bunun bir örneği, aşağıda daha ayrıntılı olarak gösterileceği gibi, yukarıda söz edilen “yabancı çocuk” vakasıydı.

Jauffret ve *Société*’nin Başlangıcı

Toplum içinde insanlarla ilgili deneysel çalışmalarla ilgilenen kişileri bir araya getirmek için inisiyatif alan Louis-François Jauffret (1770-1850), 1799’da *Société des Observateurs de l’Homme*’u (İnsan Gözlemcileri Cemiyeti) kurdu. “Kendini bil” sözünü şiar edinen cemiyetin, aralarında doğalcıların, dilbilimcilerin, düşünürlerin, tıpçıların, tarihçilerin ve kâşiflerin de bulunduğu, çeşitli alanlardan gelen, Fransa’nın parlak zekâlı ve dikkate değer isimlerinden oluşan 60 kadar üyesi vardı. Bu topluluk, böylesine iddialı bir ölçekte “insan biliminin fiziksel, ahlaki ve düşünsel yönlerine” adanmış ilk disiplinler arası çabaydı. Canlı bir merak ve katı bir bilimsel disipline sahip olan Jauffret, insan bilimlerinde yöntem sorununu ilk ele alanlardan biriydi. Bunlar, onun *Société*’sinin *Mémoire*’ünün [Anılar] girişinde sergilenmiştir. Ne yazık ki anıların büyük kısmı kaybolmuştur ancak elde kalanlar, topluluğun amacı ve etkinliklerini açıkça ortaya koymak için yeterlidir. Burada Jauffret’nin girişi ve tasarladığı deneysel çalışma türleri hakkındaki bazı açıklamaları bulunmaktadır.

Giriş, onun felsefi kılavuzunun ana hatlarından oluşmaktadır. Başlarken, *İnsan Gözlemcileri* başlığının tam da bir yönetime işaret ettiğini ve bu yöntem sayesinde insanlar hakkında daha derin bilgi edineceğini belirtmiştir. “Boş kuram”ların bir tarafa bırakılarak olgusal gözlemlerin artırılması gerektiğini vurgulamıştır. Araştırma şunları kapsayacaktır:

Yeryüzünün çeşitli sakinlerinin fizyonomilerine dikkatli bir bakış atarak, bir halkı diğerinden ayırt eden, çeşitli ülkelerde insan türünün biçimini ve ilkel rengini değiştiren nedenleri inceleyecektir. (Copans ve Jamin 1978 içinde, s. 73)

Jauffret, hayvan ve insan doğası arasında zaten bir süreklilik olduğunu sorgulamaksızın kabul ederek aralarındaki ilişkiyi keşfetmeyi önermiştir. İnsanlar arasındaki etnik ve bölgesel farklılıklar da aynı ölçüde incelenmelidir. Zamanın moda bir doktrini olan, yüzlere bakarak karakter teşhisi anlamına gelen “fizyomoni” teriminin geçerliliği hakkında bazı ihtiyatlı koşullar da dile getirmiştir. İnsanların fiziksel ve ahlaki yönlerinin birbirine bağlı olması, bugün bizim psikosomatik tıp olarak anladığımız şeye yaklaşan bir yorum öneren değerlendirmelerle vurgulanmıştır.

Söz edilen diğer konular çeşitli halkların tarihlerinin, âdet ve göçlerin –karşılaştırmalı olarak– incelenmesini içermektedir. Bu, aynı zamanda dilleri, jestleri ve özellikle sağır-dilsizlerinkine yakın oldukları düşünülen “ilkel”lerin işaretleriyle jestlerini de kapsamaktadır. Bu, hiç şüphesiz, sağır-dilsizlerin eğitimine öncülük ederek Paris’te ünlü bir enstitü yöneten Abbé Siccard’ın etkisidir. Antropolojik bir müze kurulması da önerilmiştir.

Ayrıca gözlem “ruh”un ya da aklın niteliklerinin incelenmesi için esas yöntem olmalıdır; bununla bağlantılı olarak beşikten başlayarak bu niteliklerin kaynağının gözlemlenmesi de önerilmiştir. Jauffret bu planı tumturaklı bir yazıyla meşrulaştırmaya çalışmıştır:

İnsan, ruhun ilk ışığının doğuşunu dikkatle izlerken, bir çocuğun zekâsının gelişiminin ayrıntılı bir kaydını tutarken, yetilerin birbiri ardına ortaya çıkışını seyrederken; bir böceğin alışkanlıklarını ve çalışkanlığını yakından izlerken ya da egzotik bir bitkinin çiçek açışını seyrederken bulunduğu aynı büyüü neden bulamasın ki? (Copans ve Jamin 1978, s. 80)

Jauffret böyle bir çalışmaya, yarım yüzyıl kadar önce bir Alman düşünürün, bir çocuğun zihinsel gelişimiyle ilgili gözlemlerini yayımlamış olan Dietrich Tiedemann’ın öncülük ettiğini bilemezdi. Jauffret, çocukların toplumdan soyutlanarak yetiştirilip gelişimlerinin gözlemlendiği sıra dışı bir deneyi (bu ilk kez yapılmıyor olsa da) tartışmış; dilin ve düşüncelerin kaynağıyla ilgili bir dizi sorunun böylelikle çözümlenmesinin umut edilebileceğine de dikkat çekmişti.

Söylev, aşağıya alıntılandığı gibi, *ancien régime*'in [eski rejim] insan onurunu çiğneyen kötülüklerini kınayan politik bir göndermeyle bitmektedir:

Başarıyla bugün bütün Avrupa'nın ilgilendiği bu Cemiyet, sırası gelince kendisini bekler görünen harika kaderle karşılaşacak ve bir gün kuruluşunun hem bilimin gelişmesine hem de insanlığın mutluluğuna hizmet ettiğinin dile getirilmesini hak edecektir. (Copans ve Jamin içinde, s. 85)

Bu kısa özet bile *Cemiyet*'te üretilen fikirlerin içerdiği coşku, bir özgürlük duygusuyla kucaklandıkları ve hizmet etmeyi amaçladıkları idealist hedefler konusunda okura bir fikir vermiş olmalıdır.

“Vahşi Çocuk” Olayı

Çocuğun hikâyesini bu bağlamda daha önce söylendiği gibi kısaca anlatmaya devam edebiliriz. Victor adı verilmiş olan çocuğun keşfedildiği haberi Paris'e ulaştığında neden büyük bir heyecan yarattığını şimdi anlayabilecek durumdayız. Bu heyecan, “vahşi çocuk”un ortaya çıkışının *ham* insan doğası olduğuna inanılan şeyden sıradan, *sosyalleşmiş* bir insana geçiş sürecinin incelenmesi için bulunmaz bir fırsat sunmasından kaynaklanıyordu. Yetenekli, genç bir tıpçı olan Jean-Marie Itard (1757-1838) bir yarı-deney düzenlemeye karar verdi ve gelişiminin aşamalarını dikkatle gözleyip kaydetmek üzere Victor'un eğitilip uygarlaştırılması işiyle görevlendirildi.

Itard'ın eğitim programı, Cabanis'in fizyoloji ile ilgili bazı düşüncelerinin Condillac'ın duyumculuğuyla birleştirilmesi üzerine kurulmuştu. Esas amaç çocuğa dil öğretmek, onu toplum yaşamıyla kaynaştırmak, uygun uyaranlara maruz bırakarak kavrama gücünü artırmak ve duygularını uyandırmaktı. Victor bir anlamda Condillac'ın, uyandırılması, duygu ve fikirlerle doldurulması gereken heykelinin canlanmış haliydi. Itard'ın yöntemleri, Victor'un duyarlılığını “uyan-dırma” çabalarıyla gösterilebilir. Çocuk soğuğa karşı oldukça kayıtsız görüldüğünden Itard onu saatler boyunca sıcak bir yatakta kalın giysiler içinde yatırdı; çocuk da gerçekten soğuğa daha duyarlı

hale geldi. Itard aynı zamanda dikkat ve hafızayı geliştirmek için Victor'un ihtiyaç duyduğu nesneleri saklamak gibi oyunları da kullanıyordu.

Itard'ın uğraşları –en azından önceleri– bir ölçüde başarıyla sonuçlandı ve o da geniş çaplı kuramsal sonuçlar çıkarabileceğini hissetti. Saf doğa durumunda insanın hayvanların büyük bir kısmından daha aşağı olduğunu ileri sürdü. İnsanların, genellikle doğal olduğuna inanılan ahlaki üstünlüğü aslında yalnızca yeni ihtiyaçlar ve yeni duyarlılıklar edinmesine rehberlik eden uygarlığın sonucuydu. Öğrenmek, özellikle de dil öğrenmek için gerekli olan taklit yetisi yalıtım sonucunda hızla zayıflar ve yalıtım aynı zamanda sinirlerin duyarlılığını da köreltir. Son olarak, en çok yalıtılmış vahşiden en rafine kentliye kadar herkeste düşünceler ile istekler arasında daimi bir ilişki vardır; istekleri azaltan ya da çoğaltan her yerel koşul ister istemez bilgi yelpazesini genişletir ya da daraltır. “İstekler” üzerindeki bu vurgu elbette Condillac'tan gelmektedir. Itard'ın ulaştığı sonucun getirdiği yenilik kültür olmadan gerçek bir insanlık olamayacağı değildir ama bu sonucu gözlemlerinden çıkardığı iddiasıdır – hatırı sayılır oranda tartışma yaratmış bir iddia.

Örneğin, Victor'un kökeni hakkında hiçbir şey bilinmediği vurgulanmıştır, dolayısıyla “doğal insan” olarak tanımlanması sorgulanabilir ve deneyimi ya da deneyimsizliği konusundaki değerlendirmeler spekülasyonlar olarak kalmak durumundadır. Dahası, çevresel mahrumiyet ile ilgili çağdaş tartışmaları anımsatan bir tartışmada doğal çevrenin zengin bir uyaranlar kaynağı olduğu ve bu haliyle bir miktar öğrenmeye neden olmasının beklendiği ileri sürülmüştür.

Bu gibi zekice eleştirilerin hepsi bütünüyle kuramsal düzlemde kalırken, Itard'ın vardığı sonuçlara yönelik daha da çarpıcı bir saldırı, Victor'u incelemek üzere *Cemiyet* tarafından görevlendirilen ünlü ruhbilimci Phillipe Pinel'den (1725-1826) gelmiştir. Pinel enine boyna aklın süzgecinden geçirdiği hatıratında “yabani çocuğun”, gerçek zihinsel engellilerin davranışlarından iyi tanıdığı nitelikler sergilediğini göstermiştir. Örneğin, Pinel, Victor'un aylar boyunca kapıların bir anahtarla açıldığına tanık olarak, böyle yapmak gerektiğini nasıl anladığını anlatmıştır. Yine de, bütün bu zaman boyunca ço-

cuk anahtarın nasıl çevrileceğini öğrenememiş ve kendisini dışarı çıkarması için birini kapıya yönlendirmek zorunda kalmıştır. Pinel, “doğal insan” prototipi olmaktan çok uzak olan Victor’un, eğitilemeyecek durumda olduğunu düşünen ailesi tarafından terk edilmiş ve bulunmadan önce kırsal alanda gezinerek zaman geçiren bir zihin-sel özürlü olduğu sonucuna varmıştır.

Bu başarıya ulaşamamış bir deneydir ama yine de öğreticidir. Rapor edilen diğer deneysel çalışmalar arasında bir tanesi genç bir Çinli olan Tchong-A-Sam hakkındadır. O, korsanlar tarafından kaçırılmak da dahil olmak üzere bazı maceralardan sonra Fransa’ya varmıştır. Fransa’ya gelen ilk Çinli olmamasına rağmen, *Cemiyet* üyeleri yeterli çalışma için gerekli olan becerilerin daha önce var olmadığını, çocuğun varlığının Çinlilerin dili ve kültürü hakkında bir şeyler öğrenmek için bir fırsat sunduğunu hissetmişlerdir. Yapılacak ilk şey onun gerçekten Çinli olduğunun kanıtlanmasıydı ve karşılaştırmalı anatominin seçkin uzmanı Georges Cuvier (1769-1832) bunu, kafatasım ölçmek suretiyle tasdik edeceğine inanıyordu. *Cemiyet*, Çinlilerin dili ile yazıları konusunda çok fazla şey öğrenmeyi başaramadı ama hesaplama yöntemleri konusunda ortak bir zemin olduğunu ortaya çıkardı. Abaküsle yapılabilecek en ilginç alıştırma diye tasvir ettikleri şey, araştırmanın konusu olan Çinli tarafından ustalıkla kullanılıyordu. Çalışma, devletin Tchong-A-Sam’i doğuya göndermeye karar vermesiyle kısa kesildi.

Vahşilerle Yapılacak Alan Çalışmasının Yöntemleri Üzerine

O dönemde gelecek vaat ettiği düşünülerek Victor’la yapılan çalışma sonunda bir hataya dönüştü. Benzer biçimde, Tchong-A-Sam’in Çinlilerin kişilikleri ile kültürlerine ilişkin değerli kavrayışlar sağlayacağı umudu da hayal kırıklığıyla sonuçlandı. Bu, antropolojik araştırmalarda “her şeyi bilen” tek bir “bilgi kaynağı”nın bütün kültürün ana özelliklerinin saptanmasını sağlayacağı yolundaki yanlış inancın geçerli olduğu bir yüzyıl sonraki dönemi önceliyordu. Ne var ki, *Cemiyet* “vahşi”leri inceleme hedefinden vazgeçmedi ve Avustralya’ya bir gezi planlanması sırasında bununla ilgili bir fırsat belirdi. Gezi-

nin lideri seçkin bir kâşif ve hazırlıklara katılmak üzere davet edilen *Cemiyet*'in de üyelerinden olan Nicolas Baudin'di. Görünürdeki amaç tamamen bilimsel olsa da, Napoléon geziyi onaylarken potansiyel istihbarat değerini de göz ardı etmemişti. Geziye ek olarak flora ve fauna, jeoloji ve bu gibi konular hakkında bilgi toplanması, aynı zamanda da güney Avustralasya'nın yerlilerinin fiziksel, ahlaki ve düşünsel niteliklerinin incelenmesi tasarlanmıştı. Vahşiler hakkındaki çalışmalardan sorumlu olan bilim insanları için bir çeşit "alan kılavuzu" hazırlanması gerektiğine karar verildi ve bunun için Degérando görevlendirildi.

Vahşilerle ilgili çalışmaların nasıl yapılması gerektiği konusunda tavsiye vermek üzere onun seçilmiş olması şaşırtıcıydı, çünkü kendisi hiçbir zaman egzotik ülkelere yolculuk etmemişti. Joseph-Marie Degérando'nun (1772-1842) seçilmiş olması çalışma sırasında büyük bir şansa dönüştü. Degérando aristokrat bir kökene sahip olsa da, bir süre için Cumhuriyetçi orduya hizmet etmiş ve sonra saygın bir bilim insanı olmuştu. Locke ve Condillac'tan esinlenerek işaretleme üzerine yazdığı bir makaleyle ünlü *Institut*'tan bir ödül kazanmıştı. Alt başlığı "düşünme sanatına" atıfta bulunan makalede, "sembol" adını verdiğimiz şeylerin fikirlerin oluşumu üzerindeki etkileri ele alınıyordu. Yazarın psikolojiye duyduğu ilginin ilk belirtileriydi bunlar. Bu başarıdan sonra Paris'e davet edilip *ideologların* arasına katıldı ve *Cemiyet*'e üye oldu. Ardından, İmparatorluğun ve *Restorasyon* döneminin giderek gericileşen siyasi ortamına uyum sağlayarak, yönetici olarak seçkin bir kariyere sahip olacaktı.

Baudin için yazdığı, ününün kalıcı olmasını kesinleştiren hatırat *Consideration of the methods to follow in the observation of savage peoples* [Vahşi Halkların Gözlemlenmesinde İzlenecek Yöntemler Üzerine Değerlendirme] (1800/1969) başlığını taşıyordu. Bu, şaşırtıcı derecede modern çağrışımları olan, dikkat çekici bir belgeydi. Tavsiyelerinden bazılarını sosyal psikolojinin ya da antropolojinin yöntemleriyle ilgili kitaplarda yer verilmesi hiç de yersiz değildir.

Degérando beşeri bilimin aynı zamanda doğal bilim, bir gözlem bilimi olduğunu belirterek başlamıştır. Yazar, o dönemde egemen olan insanlığın tedrici gelişimi nosyonu uyarınca, dünyanın ücra yerleri-

ne seyahat eden “felsefi seyyah”ın bunu yaparak zamanda da geriye doğru gitmiş olacağını; başka bir deyişle, kendimizi, geçmişteki halimizle görebileceğimizi ileri sürdü. Bu, 19. yüzyıl boyunca benzer biçimlerde var olmayı sürdürmüş evrimci bir görüştür. Uygarlaşmış insanların davranışları, açıklığa kavuşturulması zor, pek çok karmaşık nedenin bir araya gelmesiyle ortaya çıkar. Vahşi yaşam ise, tam tersine, daha basittir; temel insan doğası değişmezken gelişimine “karşılaştırmalı yöntem” aracılığıyla keşfedebileceğimiz doğal yasalar hükmeder. İlkel halkların yaşamının basit olduğu konusundaki bu yanlış inanış 20. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Öte yandan, Dégerando araştırmalarının basit olduğu gibi bir yanılsamaya kapılmamıştı ve daha önceki kâşiflerle gezginlerin yaptıkları, kaçınılması gereken hataları gösteren bir liste hazırladı. Bunlardan bazılarını özetleyecek olursak:

1. Pek çok gezgin bütün bir topluluğu birkaç kişiyi gözlemleyerek ya da gözlemledikleri kişilerin karakterlerini birkaç hareketine bakarak yargılamaya eğilimlidir. Karşılaşmış oldukları kişilerin tanıklıklarına güvenmeye meylederler – kendi terimlerimizle, yetersiz örneklem.
2. Araştırma çoğu zaman sistematize edilmeden; önceden iyi bir ilişki kurulmamış olan bireylerle ya da daha geniş sosyal koşullar göz önüne alınmaksızın yapılır.
3. Gözlemcilerin karşılaştıkları şeyleri bizim yabancı standartlarımızla yargılamaları gibi ortak bir eğilim vardır – şimdi bizim “etnosantrizm” dediğimiz şey.
4. Gözlemcinin varlığının gözlemlenenler üzerindeki etkisinin göz önünde tutulması önemlidir, şimdi “düşünümsellik” olarak biliniyor.
5. Etkili bir iletişim kurulduğundan emin olunmalıdır: Soruyu soran kendini yeterince açık bir şekilde ifade edemezse soru sorulan kişiler yanlış anlayabilir ya da belki gerçeği söylemek istemezler – ya da gerçeğin tamamını. Ne sorulduğunu yanlış anlayabilirler ya da biz onların sözlerini yanlış yorumlayabiliriz.

Degérando bir vahşiyi tanımının hepsini tanımak anlamına geldiği yolundaki, uzun bir zaman geçerli sayılmış ve geniş çapta kabul görmüş olan görüşün yanlış olduğunu da ileri sürmüştür. Vahşiler arasında kesinlikle pek çok farklılık vardır; bu nedenle, yapılacak herhangi bir çalışmada yaş, cinsiyet, yaşam biçimi, toplumların örgütlenişi ve o dönem içinde geçerli olan özel koşullar dikkate alınmalıdır.

Bu ilkeler günümüzde sosyal psikoloji alanında yapılacak çalışmalar için de son derece geçerlidir. Ne yazık ki, Baudin'in gezisi sırasında gerektiği gibi uygulanmış oldukları pek söylenemez. "Bilim insanı"nı temsil eden François Péron (1775-1810) ancak son anda işe alınmıştır. Tıp eğitimi almış olan Péron'un başından geçen mutsuz bir aşk hikâyesi çalışmalarına son verip geziye katılmak için başvurmasına neden olmuştu. Péron alanda çalışmaya başladığında, bir örnekle de gösterileceği üzere, Degérando'nun yapılmaması konusunda uyarıda bulunduğu pek çok hatayı yaptı.

Péron, üç denizci ile birlikte Tasmanya'da karaya çıktıktan sonra kendini ve arkadaşlarını büyük bir grup silahlı yerliyle kuşatılmış olarak buldu. Barışçıl niyetlerinin göstergesi olarak her iki taraf da silahlarını bıraktı ve bir süre sessizce bakiştikten sonra Tasmanlar ilk kez karşılaştıkları, beyaz derileriyle onları çok şaşırtan bu yabancıları dikkatle incelediler. Avrupalılar göstermeye isteksiz olsalar da, giysilerinin altında ne olduğunu açıkça görmek istediler. Tasmanların ısrarına yerlilerin sayısal üstünlükleri yüzünden karşı çıkmanın zorluğu eklenince, Péron en genç denizciden meraklarını gidermesini istedi. Daha sonra ne olduğu Péron'un raporundan alıntılanmıştır:

Michel aniden erkekliğinin bu çarpıcı kanıtını gösterince [Tasmanların] hepsi yüksek kahkahalara dönüşen bir şaşkınlıkla cıılgı bastılar. Böylesi bir güç ve dinçlik gösterisi... onları çok şaşırttı ve sıra dışı insanlara yapıldığı gibi, alkışlamalarına yol açtı.

Péron, bu olaydan yola çıkarak Tasmanların cinsel iktidardan yoksun oldukları sonucuna ulaşmıştır!

1800’de iki gemiyle düzenlenmiş olan gezi daha baştan bizzat talihsizliğe uğramıştı. Baudin ile birkaç bilim insanı, sanatçı, teknisyen arasındaki gerilim yüzünden yirmi dört kişilik mürettebattan on kişi şimdi Mauritius olan yerde karaya çıktı. Kalanlar arasında çıkan hastalık nedeniyle 1804’te yalnızca 6 kişi geri dönebildi, Baudin’in kendisi de gezi sona ermeden öldü.

Geziden arta kalanlar Fransa’ya ulaştığı sırada *Cemiyet* de kendini sona doğru giderken buldu. Napoléon tarafından imparatorluk ilan edildi ve üyeler arasındaki daha radikal kesim, Jauffret’nin Napoléon’dan *Cemiyet*’in ismine “emperyal” sözcüğünü eklemesini istemesine karşı çıktı. Napoléon’un *Cemiyet*’i esinlendiren radikal ruha karşı düşmanca bir tavır sergilemesiyle, yaltaklanma çabaları sonuçsuz kaldı. Böylece, deneysel sosyal bilim düşüncesinin kısa süren bu gelişimi, ancak 19. yüzyılda yavaş yavaş yeniden canlanmak üzere sona erdi.

II

Britanya: Kişiler-arası İlişkiler ve Kültürel Farklılıklar

Britanya 18. yüzyılda atılıma geçmiş bir arı kovanıydı: Kanallarla fabrikalar inşa ediliyor, “buhar çağı”na öncülük ediliyordu. İngiltere’de bunların çoğu, her ay toplantı düzenledikleri için “Lunar Society” adı verilen, her bir araya gelişlerinde güneşin altındaki hemen her konuda fikir alışverişinde bulunan topluluk sayesinde başarılmaktaydı. Topluluk, Charles Darwin’in psikoloji adını verebileceğimiz alanı da kapsayan geniş bir ilgi alanına sahip, sözcüğün her anlamıyla büyük bir adam olan dedesi Erasmus Darwin (1731-1802) tarafından kurulmuştu.

Bir diğer üye, topluluğu oluşturan kişilerin çoğunun sahip olduğu türlü türlü yeteneği gösterebilmek için kendisinden biraz daha fazla söz edeceğim Joseph Priestley (1733-1804) idi. Babası bir dokumacı olan Priestley mütevazı bir geçmişe sahipti. Öğretmenlerinden birinin Locke ve Newton’ın yapıtlarıyla tanışmasını sağlayacağı yerel bir okula gönderildi. Papazlık eğitimine devam ettiği Protestanların kurduğu Akademi’de David Hartley’nin psikolojik bir bilimsel çalış-

ması olan *Observations on Man* (1749) [İnsan Üzerine Gözlemler] ile tanıştı. Kutsal Kitap üzerine çalışmaları bir papaz olarak onu Kutsal Teslis doktrininin savunulamaz olduğu düşüncesine yöneltti, bu düşüncenin cemaati tarafından sevilmesine pek katkısı olmayınca, yalnızca belli belirsiz bir “ilahi takdir”e inançla yoluna devam etti.

Daha sonra öğretmenlik yapmaya başladı, Londra’da Benjamin Franklin’le tanışınca önceki ilgi alanı bugün kimya adıyla bilinen deneysel bilimde yeniden hayat buldu – oksijen de içinde olmak üzere en az on gaz keşfetmiştir. Bundan başka, sosyal ve politik konularla ilgili pek çok kitap yazdığı gibi, Fransız Devrimi’ne de sempati duyuyordu ve bu sempati başını derde sokacaktı. İnsan doğasına yönelik ilgisini de muhafaza etti ve 1775’te Hartley’nin *Gözlemler*’inin yeni bir baskısını yayımladı. Hartley’nin kuramları salt bireysel psikolojiyle ilgili olduğu için onun ikiz yaklaşımlarına şöyle bir değinmek yeterli olacaktır. Bunlardan biri Locke’un, daha sonra James Mill tarafından tamamlanacak olan, çağrışım kuramıydı. Diğeri ise, Newton’ın “duyum”un fiziksel beden üzerinde bir etki bırakıp sinirlerde rahatsızlığa yol açtığını ileri sürdüğü *Optics* adlı yapıtındaki bir ifadesinin esinlediği “titreşim” kuramı idi. Hartley bunu daha da ileri götürerek duyu izleniminin sinirlerden başlayarak beyne, oradan da kaslara giden bir “titreşim” yarattığını ileri sürdü. Fizyolojik psikolojiye ilişkin bu öngörü Priestley’ye hitap ediyordu ve bu kısa, yüzeysel taslak bile onun ne kadar dikkate değer bir insan olduğunu göstermeye yeterlidir.

Lunar Society’nin bazı üyeleri İskoçlardan oluşsa da, onlar, bilim ve teknoloji alanında çalışan James Watt gibi olmaya eğilimliydi. Ama insanların sosyal doğasıyla ilgili anlayışa en önemli katkı, felsefi ve bilimsel alanlarda ortaya çıkan dikkate değer düşünsel hamlenin bir parçası olarak İskoçya’da gerçekleştirildi. Bunun Avrupa’nın geri kalanı ile Amerika üzerinde çok güçlü ve uzun süren bir etkisi olacaktı (bkz. Herman 2003). Coğrafi açıdan bu hareket esasen Aberdeen, Edinburgh ve Glasgow üçgeni merkezinde, birbirlerini tanıyıp kuvvetli bir fikir alışverişinde bulunan insanların oluşturduğu ağ içinde geliyordu. Bir önceki bölümde tartışılan Fransız yazarları gibi onların da hemen hepsi “Newtoncu”ydu.

Bu kadar çok seçkin insandan burada yalnızca çalışmaları çok daha sonra sosyal-psikolojik meselelere ait olanlardan söz edeceğiz. Bu çalışmalar çoğu zaman o dönemde geniş bir anlam yelpazesine sahip olan “ahlaki felsefe” başlığı altında toplanıyordu – “ahlaki”nin “sosyal” ile az çok eşanlamlı olduğu anımsanacaktır. Onlara göre “ahlaki davranış”ın esasen insanların birbirlerine nasıl davrandığına işaret ettiği açıkça görülmektedir, dolayısıyla, bugün “kişiler-arası davranış” adı verilen şeyle belli belirsiz bir örtüşme söz konusudur. Her ikisi de tarih, ekonomi ya da hukuk gibi soydaş alanlarla ilgileniyorlardı. Bu bölümün sonunda en büyük Alman filozoflardan birinden üstü kapalı olarak bahsedilmiştir, çünkü kendisi ilgili konular üzerinde çalışıyordu ve bir geçiş sağladı. Burada sunulan kısmın dev bir çalışmanın zorunlu olarak çok küçük bir özetinden oluştuğu vurgulanmalıdır, ayrıca muhtemelen konumuzla ilgili olan pek çok şeyi de çıkarmak zorunda kaldık.

Yine de, dil temasıyla ilgili, en azından biraz söz edilmesi gereken bir alan vardır. 18. yüzyıl boyunca dilin kaynağı, işlevleri ve toplumla ilişkisi çok fazla tartışılan bir konuydu. Temel sorunların ortaya atıldığı, birbirinden taban tabana zıt görüşlerin ileri sürüldüğü alan işte bu alandı. Yargıç olduktan sonra Lord Monboddo adıyla bilinen, biraz tuhaf bir kişi olan James Burnett (1714-99), *The Origin and Progress of Language* başlıklı kitabında, dilin, tıpkı konuşma gibi, sonradan edinilen bir yetenek olduğu görüşünü ileri sürüyordu. Her ikisi de insan emeğiyle çabasının ürünüydü, dolayısıyla, dilin gelişimi düşünsel gelişimin bir göstergesi sayılabilirdi. Toplum olmaksızın dil icat edilemezdi, dolayısıyla toplum dilden önce geliyor olmalıydı. Dahası, o zamanlar Avrupa’da canlısı hiç görülmeyen orangutanlar hakkındaki haberlere dayanarak, insanlarla fiziksel benzerliklerinden ve iddia edildiği gibi topluluk halinde yaşamalarından hareketle zamanı geldiğinde bir dil oluşturacaklarını ileri sürüyordu. Bunun için tembelliklerine bir son verip öğrenmeyi istemeleri gerekiyordu. Monboddo’nun inancını, muhtemelen farkında olmaksızın bir dereceye kadar paylaşan modern primatologlar bulunmaktadır.

Önce Aberdeen’de, daha sonra ise Glasgow’da çalışan çağdaş felsefe profesörü Thomas Reid (1710-96) ise, *Essays on the Intellectual*

Powers of Man'de [İnsanın Zihinsel Güçleri Üzerine Denemeler] (1785) bundan çok farklı bir görüş açıklıyordu. Ona göre, daha önceden bir dile sahip olmaksızın bir dil icat edilmesi düşüncesi savunulamazdı. Reid “doğal” ve “yapay” diller arasında bir ayrım yapıyordu. Ayarlanan çığlıklardan, jestlerden ve beden işaretlerinden oluşan, evrensel olarak anlaşılan içkin bir “doğal” dili varsayıyordu. Bugün dilüstü adını vereceğimiz bu iletişim, yapay bir dilin yaratılmasının olmazsa olmaz gerekliliği idi. Bu, Monboddoo'nunkinden daha akla yatkın bir görüş olsa da, bugün bile geniş bir biçimde tartışılmakta olan köken sorununu çözmekte yetersiz kalır. Ne olursa olsun, dilin sosyal ilişkilerdeki rolü modern sosyal psikolojinin önde gelen konularındandır.

Söylediklerimiz, genelde Aydınlanma'nın, özelde ise onun İskoç versiyonunun karakterini belirlemiş olan yoğun entelektüel heyecanı biraz hissettirmek için yeterlidir. Bundan sonra, İskoç “ahlakçılar”ın, sosyal psikologları günümüzde, iki yüzyılı aşkın bir zaman geçtikten sonra bile hâlâ ilgilendiren sorunları nasıl ele aldıklarını ayrıntılı olarak inceyeceğiz.

Hutcheson'ın Ahlak Kalkülüsü

Ahlak için yeni bir temel sağlama arayışında olan şahsiyetlerden biri, daha sonra Glasgow Üniversitesi'nde ahlak felsefesi profesörlüğü yapacak olan rahip Francis Hutcheson'dır (1694-1746). Görüşleri daha ortodoks rahipler arasında iyi karşılanmamış olsa da, David Hume ile Adam Smith'in ikisini birden etkilemiş olduğundan kısaca söz edilecektir. Hutcheson işe, insanların içkin bir ahlak duygusuna sahip oldukları gibi basit bir psikolojik varsayım ile başlamıştır. Kişinin insan kardeşlerine zarar vermesi acıya neden olurken, onları sevmesi ve onlara önem vermesi bize zevk verir. Elbette böyle bir *iyilikseverliğin* (kullandığı anahtar terim buydu) evrensel olduğunu tahayyül edecek kadar naif değildi, ancak kötü davranışlar sergilediğimizde kendi özgün doğamıza karşı geldiğimizi düşünüyordu. Newtoncu ilkeleri özümsemişti ve *An Inquiry into the Origin of Our Ideas of Beauty and Virtue*'de (1725), bu eserle “ahlaki meselelere matematiksel bir hesaplama getirme”yi amaçladığını yazdı. Herhangi bir

eylemin ahlakiliğini hesaplamak için yarı cebirsel bir dizi formül tasarladı. Örneğin, herhangi bir failin *Ahlaki Önemi* (A), *Yetileri* (Y) ile *İyilikseverliğinin* (İ) çarpımından oluşan bir fonksiyondur. Bir dizi yapay eşitlemeyi, ilişkiler hakkında genel bir sonuca ulaşmak üzere bir araya getiren bu fonksiyon, $A = Y \times İ$ biçiminde ifade ediliyordu.

Burada yalnızca Hutcheson'ın Aydınlanma değerlerini paylaştığını göstermek için söz edilen çalışmalarının sadece küçük bir kısmını oluşturan bu hata ile genel bir değerlendirme yapmak hatalı olacaktır. Bu bağlamda, Hutcheson'ın yalnızca Latince öğretim geleneğini kırarak sık sık İngilizce ders verdiğinden de söz edilebilir. Hutcheson, Locke'un ruhunu paylaşan bir özgürlük savunucusu, kadınlara eşit haklar verilmesini savunan bir kölelik karşıtıydı. Dahası, hayvanların bile mutluluk hakkı olduğunu, dolayısıyla onlara acı ya da sefalet çektirilmemesi gerektiğini düşünen muhtemelen ilk kişiydi. Din özgürlüğünü de destekledi ve başlangıçta Hume'a cesaret verdi, buna karşılık Hume da Hutcheson'ı ilk *modern* düşünür olarak gördü. Ne var ki, Hume, Tanrı'ya inanmak için hiçbir şekilde iyi bir neden bulamadığını beyan ettiğinde bu artık çok fazla olmuştu, Hutcheson da, Hume'un akademik görev almasını engelleyen kişilerden biriydi.

Sosyal İlişkilerde “Sempati” Üzerine Hume

David Hume (1711-76) fikirleri o dönemde hâkim olan birçok doktrine meydan okuyan, dünyanın en büyük filozofları arasındadır. Scottish Borders bölgesinde doğdu; hem anne hem de baba tarafında hukukçulardan oluşan kuşaklar barındıran katı Presbiteryen bir ailenin çocuğuydu. Babası 1713'te geride üç çocukla, bir eş bırakarak öldü. Atalarının izinden gitmesi beklenen Hume, on iki yaşında Edinburgh Üniversitesi'ne gönderildi. O dönemde erken yaşlarda üniversiteye kabul edilmek yaygın olsa da, okula çoğunlukla on dört yaşında başlanıyordu. Öğretmenlerinden pek fazla etkilendiği söylenemez, zira “Kitaplarda rastlanmayıp, bir profesörden öğrenilecek hiçbir şey yoktur” yorumunda bulunduğu söylenir. Hume hukuk eğitimini esin verici bulmuyordu, zaten mezun da olamadı, ama felsefe onun için bü-

yüleyiciydi. Hayatını kazanmak zorunda kalınca bir süre için Bristol'da muhasebe bürosunda kâtiplik yaptı ve 1734'te, üç yıl yaşayacağı Fransa'ya gitmek üzere oradan ayrıldı. *Treatise on human nature*'ı [İnsan Doğası Üzerine İnceleme] (1739) orada yazmaya başladı. Kitabın alt başlığı şöyleydi: *An attempt to introduce the experimental method of reasoning into moral subjects* [Deneysel Akıl Yürütme Yöntemi-ni Ahlaki Konulara Uygulamaya Yönelik Bir Deneme]. Yine de, “dene-y” terimi, ayrıntılı bir biçimde belirttiği gibi, bugünkü katı anlamıyla anlaşılmalıdır: “Biz... bu bilimde deneylerimizi insan yaşamının dikkatli bir biçimde gözlemlenmesiyle azar azar toplamalıyız ve onları, insanların arkadaşlıklarında, ilişkilerinde ve zevklerinde gösterdikleri davranışlar aracılığıyla, dünyanın sıradan işleyişi içinde gö-ründükleri gibi kabul etmeliyiz.”

Treatise için çok umut besleyen Hume, kitabın başlangıçta görmezden gelinmesi karşısında hayal kırıklığına uğradı. *Treatise* ancak çok daha sonra, gözden geçirilmiş baskısıyla ün kazandı. Bundan sonra hemen başarı kazanan *Essays moral and political*'ı [Ahlaki ve Siyasal Denemeler] (1741) yazdı. Bütün parlaklığına rağmen Hume, Edinburgh'da ya da sonra Glasgow'da, hâlâ teolojinin hüküm sürdüğü üniversitelerde görüşlerinin hoşla gitmemesi yüzünden bir kürsü edinmeyi başaramadı. 1745'te hiçbir şey öğretemeyeceği akıl hastası genç bir aristokratın özel öğretmeniydi. Daha sonra General St. Clair, Hume'u bir gezide kendisine eşlik etmesi için davet etti. Sonra da Viyana ve Torino elçiliklerinde sekreterlik yaptı.

Eserleri daha geniş bir kesim tarafından bilinir hale geldikçe saygınlığı arttı ve Fransa'ya döndüğü 1763-1765 yılları arasında, Helvétius, d'Holbach, Turgot, Diderot ve d'Alembert gibi dönemin entelektüel Aydınlanmacılarının devam ettikleri belli başlı bütün *salon*'larda ağırlanır hale geldi. Hayatının sonunda, ilahiyat üzerine yazılmış, içinde soyut ya da “deneysel” bir akılcılık barındırmayan herhangi bir kitabın yakılması gerektiği açıklamasının tipik örneğini oluşturduğu o kuşkucu bakış açısını terk etmedi. Yakın arkadaşı Adam Smith'e yaklaşan ölümü hakkında şakalar yapıyordu. Styx'in kayıkçısı Charon'a beklemesini söyleyip ona bütün boş inançlarının ortadan kaybolduğunu gösterebileceğini hayal ediyordu. Ne var ki, Cha-

ron buna izin vermeyecekti ve söylendiğine göre, “Derhal kayığa atla, seni tembel, aylak serseri” yanıtını vermişti. Böylece Hume hayatının sonuna geldiğinde bile kendi inançlarına sadık kaldı.

Hutcheson, “iyilikseverliğin” doğuştan geldiğini varsayarken, Hume’un genel savı insanların, denetlenmezlerse uygar toplumu yok edecek “tutkulara” eğilimli olduğu; akıl “tutkuların kölesi olduğu” için akla başvurma’nın hiçbir işe yaramayacağı yolundaydı. Dışsal sınırlayıcılar olarak hareket eden sosyal kurumların, geleneklerin ve kuralların varlığı, tutkuları toplumun işleyişi ile uyum içinde davranışlara yönlendirir – örneğin cinsel ilişki evliliğe, saldırganlık, toplum düşmanlardan koruyan askeri kurumlara hizmet eder.

Yine de, Hume’a göre sosyal etkileşimde yaşamsal bir rol oynayan, *sempati* adı verilen başka bir psikolojik etken vardır, bunun “doğası[nı] ve gücü”nü ise şöyle tanımlamaktadır:

Duygu ve işleyiş açısından bütün insanların aklı birbiriyle aynıdır; bir insan, başka hiç kimseyi şu ya da bu ölçüde etkilemeyen bir duygu yüzünden harekete geçmez. Yayın her yanının eşit ölçüde gerilmesi gibi, bir devrim kendini diğerlerine iletir, dolayısıyla bütün duygular bir kişiden diğerine kolayca geçer ve her insanda bu duygulara karşılık gelen hareketlere neden olur. Tutkunun *etkilerini* herhangi bir insanın sesinde ve jestlerinde gördüğüm zaman, zihnim hemen bu etkilerden nedenlerine atlar ve öylesine canlı bir tutku fikri oluşturur ki, bu, tutkunun kendisinin halihazırda yarattığı etkiye dönüşür. Benzer biçimde, herhangi bir duygunun nedenlerini gördüğümde zihin etkilere çevrilir ve benzer bir duyguyla harekete geçer. (Hume 1739/1911, cilt 2, s. 272, özgün vurgu)

Bu inandırıcı açıklama gerçekte bize hangi süreçlerin işlemekte olduğunu göstermez. Yay metaforu bir çeşit bulaşıcılık iması taşır. Sonraki ayrıntılar bir duygunun *nedenlerinin* dikkate alınmasının önemli bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Ancak bu, önceden derinlemesine düşünmeyi gerektirir, dolayısıyla Hume’un da üzerinde ısrar ettiği *sempati* deneyiminin *dolaysızlıyla* çelişir. Bu gerilimli bir meseledir ve Adam Smith’in bundan tamamen farklı bir çizgi izlediği gösterilecektir.

Hume, sempatinin kişinin kendisi ile ötekiler arasındaki ilişkiyle ilgili olup olmadığını da irdelemiştir:

Birine nefesinin koktuğunu söylerseniz o adam, nefesi kendisini hiç rahatsız etmese de, utanacaktır. Gösterdiğimiz hayranlık bu durumu kolayca değiştirir; hem kendimizin başkalarına nasıl göründüğünü araştırarak hem de başkalarının kendilerini nasıl hissettiklerini göz önüne alarak, başka türlü hiçbir şekilde hissedemeyeceğimiz, yalnızca sempatinin ilimimizi çekmeye muktedir olduğu duyguların alanına gireriz. Ve bazen bu sempatiyi, bize hoş [uygun] gelen bir şeyden, başkalarını rahatsız etmesi ve bizi onların gözünde kabul edilemez bir şeye dönüştürmesi yüzünden, hoşnutsuz olacak kadar ileri götürürüz. (Hume 1739/1911, cilt 2, s. 284)

Öyleyse, nefesi kokan adam diğer insanların bundan hoşlanmadığını fark eder etmez rahatsız olmaya başlar. Sempati onu, kendini başkalarının yerine koymaya yöneltir ve böylece kendini başka bir ışık altında görmeye başlar. Bu, sempatinin sosyal uyuma giden bir güç olduğu anlamına gelir.

Özetle, Hume başkalarının duygularına tepki vermemizi sağlayıp toplumla bağımızın temelini oluşturan sempatiyi insanların en dikkat çeken niteliklerinden biri olarak görüyordu. Sempatinin işleyişinin yoğunluğundaki farklılaşmaları da tartışarak, etkisinin hem fiziksel hem de sosyal açıdan ilişkilerimizdeki yakınlığın bir işlevi olduğunu vurgulamıştır: Arkadaşlara yabancılara göre, kendi ülkemizin yurttaşlarına yabancılara göre daha fazla sempati hissederiz. Bu cümle daha sonradan sempatinin uyumsal işlevini tartışan Charles Darwin tarafından da yankılanmıştır. Hume'un sempati üzerine olan yazıları, bu konuda daha ayrıntılı çalışmaları olan arkadaşı Adam Smith'e esin kaynağı olmuştur.

Adam Smith ve Yarı-sosyal-psikolojisi

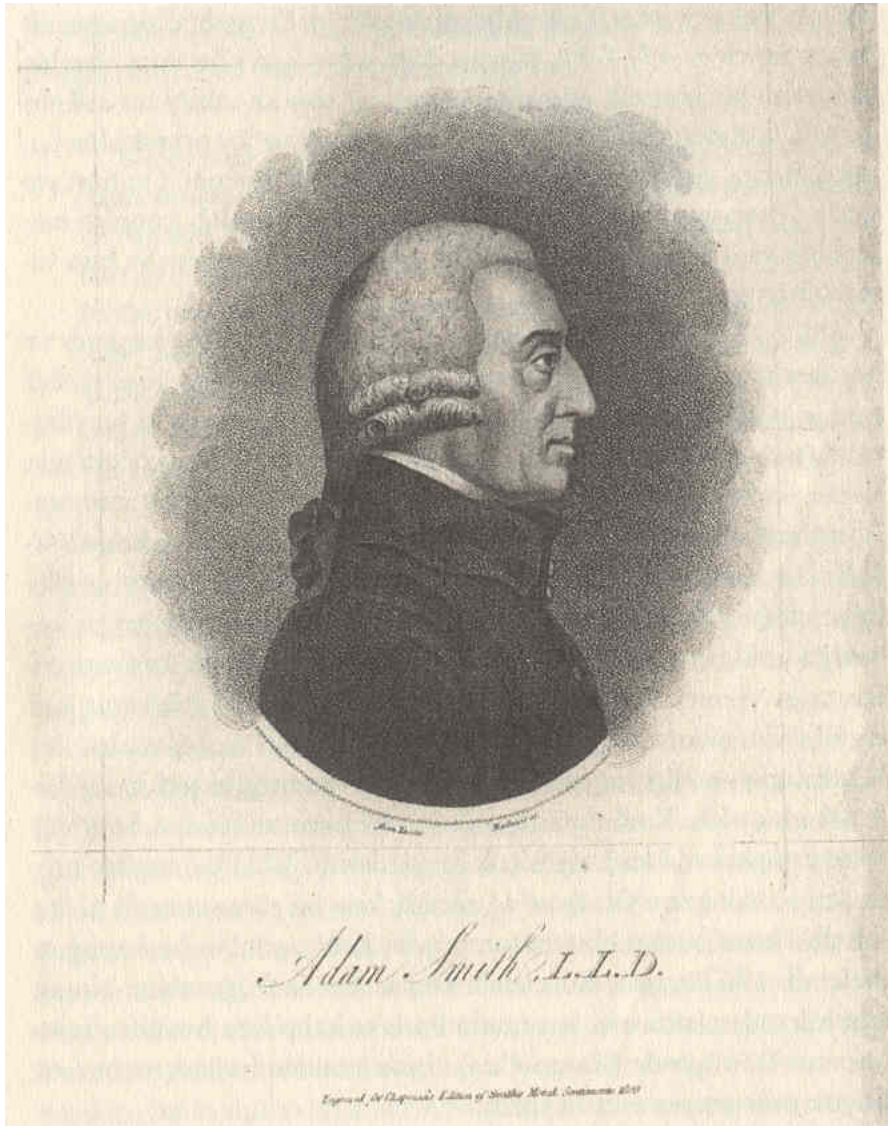
En çok, *The Wealth of Nations*'da [Ulusların Zenginliği] (1776) açıkladığı, çığır açan ekonomik tezleri ile tanınan Adam Smith, aynı zamanda *The Theory of Moral Sentiments*'da [Ahlaki Duygular Kuramı] (1759) sosyal davranışların anlaşılması konusunda önemli bir

katkıda bulunmuştur. Kirkcaldy adlı küçük bir limanda doğmuş olan Adam Smith'in (1723-90), kendisi doğmadan kısa süre önce ölen babası yerel bir gümrük görevlisi, annesi ise toprak sahibi bir ailenin kızıydı. Gönderildiği küçük (iki odadan oluşuyordu) ortaokulda Latince, Roma tarihi, retorik, gramer ve aritmetik öğrendi. On dört yaşında Glasgow Üniversitesi'ne gitti, burada en sevdiği konular matematik ve doğa felsefesi idi. Ancak onu en çok etkileyen ve esin veren öğretmen Hutcheson idi.

Smith, 1740'ta, Oxford, Balliol College'dan bir burs kazandı ve orada altı yıl kaldı, ancak mutlu değildi. İskoç karşıtı, entelektüel açıdan bütünüyle tutucu olan üniversite ortamı Glasgow'la karşılaşılırıldığında daha verimsizdi. Çok alıntılanan "Oxford Üniversitesi'nde kamu profesörlerinin pek çoğu, uzun yıllardır öğretmenlik numarası yapmaya bile son vermişlerdir" sözleri de bu durumu göstermektedir. Böylece, Smith zamanının çoğunu farklı dillerde felsefe ve edebiyat okuyarak geçiriyordu. Oxford'dan sonra, annesi ve bakire kuzeni ile birlikte yaşadığı Kirkcaldy'ye geri döndü. Retorik üzerine konferanslar vermek için Edinburgh'a davet edilinceye kadar işsiz kaldı. Burada, Adam Ferguson, William Robertson ve hepsinden öte kendisinden on iki yaş büyük olan David Hume gibi seçkin kişilerle arkadaş oldu. Kadınlara düşkün olan Hume'un tersine, Smith'in sosyal yaşamında kadınlara çok az yer vardı. 1751'de mantık profesörü olmak üzere Glasgow'a çağrıldı, kısa bir süre sonra da ahlak felsefesi kürsüsünün Hutcheson tarafından boşaltılan başkanlığını üstlendi. 1763'te genç Buccleuch Dükü'nün özel öğretmeni olmak için kürsüden istifa etti ve onunla Paris'te kalıp kıta boyunca seyahat etti. Dönüşünde Glasgow'daki işine yeniden başladı ve ona en büyük ünü getiren eserini yazdı.

Adam Smith, ulusal önyargılar karşısında esef eden liberal ve açık fikirli bir insandı ve birçok çağdaşının tersine köleliğe şiddetle karşı çıkıyordu. "Afrika kıyılarından gelip ... şu ya da bu ölçüde yüce gönüllü olmayan hiçbir zenci yoktur, alçak efendisinin ruhu bunu anlamaya çoğu zaman yetmez" diye yazmıştı.

Ahlaki Duygular Kuramı'nın yarı-psikolojik niteliği alt başlıkta açıkça görülmektedir: *An essay towards an analysis of the princip-*

2 Adam Smith (1723-90)

les by which men naturally judge concerning the conduct and character, first of their neighbours, and afterwards of themselves [İnsanların önce komşularının, daha sonra da kendilerinin hareket ve karakterlerini doğal olarak yargılamak için kullandıkları ilkelerin analizi üzerine bir deneme]. Smith'in sunduğu tez, aslında, bu yargıla-

rın insanlar arasındaki *karşılıklı* ilişkiler açısından sonuçlarının değerlendirilmesiyle ilgiliydi. Smith, *sempatinin* bütün sosyal davranış biçimleriyle ilgili olduğuna inanıyordu ve öğrencilerinden biri Smith'in doğada yerçekimi neyse, *sempatinin* de sosyal hayatta aynı şey olduğunu düşündüğü yorumunu yapmıştır. Karşılıklı *sempati* duyma ihtiyacını insan karakterinin temeli sayan Smith, bizim başkalarının kaderleriyle ilgilendiğimiz ve onlar için *sempati* duyduğumuz gerçeğinden hareket ediyordu. Esasen *sempatiyi* "hissettiğimiz herhangi bir tutkunun kardeşi olan duygu" biçiminde tanımlıyordu, ancak diğer insanların duygularına doğrudan erişimimiz olmadığı, yalnızca onların durumunda kendimiz olsak ne hissedeceğimizi hayal edebileceğimiz için, bu tanımlamanın basitliği aslında yanıltıcıdır. Herkesin aynı biçimde tepki vereceğini düşünemeyeceğimiz için bunu söylemek o kadar da kolay değildir:

Öyleyse, *sempati*, duyguların bakış açısından doğmaz, ama *onları coşturan durumdan kaynaklanır*. Kimi zaman birine karşı, o kişinin kendi kendine duymaktan aciz olduğu bir tutku hissederiz; çünkü, kendimizi o kişinin yerine koyduğumuzda, içimizden kopuveren bu tutkunun kaynağı o kişinin içinde bulunduğu gerçeklik değil, hayal gücümüzün etkisidir. Birinin ötekine gösterdiği saygısızlık ve zalimlik için, o kişi kendi davranışının uygunsuz olduğunu hiç düşünmese de, biz utanırız. Eğer biz kendimiz böyle saçma bir davranış sergilemiş olsaydık içimizi bir karmaşa duygusunun kaplamasından kaçamazdık. (Smith 1790/1984, s. 12, vurgular bana ait)

Genel olarak, duyguları paylaşarak tatmin oluruz ve bu en çok yakın akrabalar arasında hissedilir: "Sevgi adı verilen şey, gerçekte yalnızca alışkanlığa dönüşmüş *sempatidir*." Ama *sempati* aynı zamanda, arkadaşlardan başlayarak daha geniş sosyal çevreleri, bu ilişkiler ağıının toplamından oluşan bütün toplumu içine alan diğer ilişkilerin çimentosudur. *Sempatinin* büründüğü pek çok biçim ve sosyal yaşamdaki rolü bu yapıtta büyük ölçüde tartışılmıştır. Smith *sempatiyi* insanın içkin bir niteliği olarak kabul ederken, 19. yüzyıl evrimcileri, özellikle Darwin, *sempatinin* yalnızca insanlarda değil, hayvanlar arasında da uyum sağlama işlevine hizmet ettiğini ileri sürmüştür. 20. yüz-

yılın başında yeni ortaya çıkan sosyal psikoloji de sempatiye hâlâ sosyal davranışın açıklanması gözüyle bakmaktadır. Davranışçı sosyal psikolojinin gelişmesiyle, deneysel kanıtlar tarafından desteklenmeyen kavram olarak itibarını yitirdi. Ancak 21. yüzyılda altta yatan sinirsel mekanizma tanımlandıkça sempati yeniden sosyal davranışları anlamakta kullanılan son derece önemli bir kavram haline gelmiştir.

Bu kısa sapmadan sonra Smith'in, zamanın sınamasına dayanmış diğer fikirlerine dönelim. Smith nasıl bir insana dönüşeceğimizin büyük ölçüde diğer insanlarla etkileşimimiz tarafından biçimlendiğini göstermiştir. Bu süreci tarif ederken *ayna* ve *iç gözlemci*den oluşan ikiz metaforları kullanmaktadır:

İnsan denen yaratığın ıssız bir yerde, hemcinsleriyle hiç iletişim kurmadan yetişip insanlığa erişmesi mümkün olsa, artık kendi karakterini, kendi duygularının ve davranışlarının kusurlarını ya da uygunluğunu, kendi zihninin, yüzünün güzelliğini ya da bozulmuşluğunu bile tahayyül edemez. Bunların hiçbirisi, hele de kendine düşüncelerini gösterecek bir ayna sunulmadığı düşünülecek olursa, kişinin kolayca görebileceği şeyler değildir. Onu toplumun içine sokarsanız, önceden istemiş olduğu aynaya hemen ulaşır. (Smith 1790/1984, s. 110)

Kendimizi başkalarının bize yönelen davranışlarının yansımalarında (yani *aynasında*) gördüğümüz düşüncesi Hume'da da bulunabilecek eski bir düşünceydi. Yeni ve güçlü olan ise, gelişim sırasında *işsel* olarak oluşturulan *tarafsız gözlemci* kavramıydı. Zihnin bu kısmı bir anlamda kişinin kendisinden ve hareketinden etkilenebileceklerden koparılmıştı. Hem sosyal normların hem de motivasyonumun farkında olduğu düşünülen *tarafsız gözlemci*, benimle birlikte yaşadığım insanlar arasında bir çeşit yargıçlık eder. *Tarafsız gözlemciye* danışır ve onun onayını alacak biçimde davranmaya çalışırım.

Smith'in yapıtında tekrar tekrar ortaya çıkan *tarafsız gözlemci*, eylemde bulunan, hareketleri yargılanacak olan kişinin işsel bir benzerini oluşturur ve kitaptaki tartışmanın önemli bir bölümü bu ikisinin etkileşimi hakkındadır. Halihazırda içinde bulunulan sosyal çevrenin etkisinin vurgulanması, Smith'in *tarafsız gözlemci*'yi birincil

grup üyeliğinin bir işlevi saydığını göstermektedir: “Bir arada yaşamak zorunda olduğumuz insanların içinde köklendiğini, değişmeyeceğini düşündüğümüz kendi duygularımızı, ilkelerimizi ve hislerimizi, elimizden geldiği kadar, uyumlu kılmaya ve sindirmeye yarayan doğal eğilim.” Ayna metaforu, bir yüzyıl sonra buna “ayna benlik” adını veren Cooley tarafından benimsenmiştir; sosyal psikolog George Herbert Mead ise, *tarafsız gözlemciye*, “genelleştirilmiş öteki”, yani içselleştirilmiş kolektif normlar, kurallar ve değerler biçiminde yeni bir isim koymuştur. Çocuk gelişimi ya da eğitimi konusunda söyleyecek pek bir şeyi olmayan Smith’in tersine, G. H. Mead özellikle bu değerlerin gelişim sırasında nasıl içselleştirildiğini göstermeye çalışmıştır. Dolayısıyla, Smith insanlar sanki dünyaya yetişkin olarak geliyormuş gibi yazmaya eğilimlidir. Öte yandan, kültürel farklılıkları tamamen kabul etmektedir:

Farklı çağların ve ülkelerin farklı durumları, ... içinde yaşayanlara ve onların, her niteliğin özgül derecesiyle ilgili görüşlerine (yani yaşadıkları ülkede ya da zamanda olağan olma derecesine bağlı olarak ayıplanabilecek ya da övgüye layık görülebilecek görüşlerine) farklı özellikler kazandırma eğilimindedir. [Ülkemizde] büyük takdirle karşılanacak nezaket derecesi Rusya’da belki de kadınsı bir yaltaklanma olarak görülürken, Fransız sarayında kabalık ve barbarlık sayılacaktır. (Smith 1790/1984, s. 204)

Smith, bağlılık duygularının akrabalık derecesinin yakınlığına göre belirlendiği görüşüne katılırken, o dönemde geçerli bir inanış olan “kan”ın gücünün akraba olduklarının farkında olmayan insanları birbirlerine çektiği biçimindeki gizemli varsayımı bertaraf etmektedir.

Eser boyunca toplumsal alandaki diğer insanların tutum ve eylemleri karşısındaki duygusal tepkiler hakkında algısal ve duyumsal yorumlar bulunmaktadır. Buna dikkat çeken az sayıdaki psikologdan biri olan Fritz Heider, bu ikili yaklaşımı *The Psychology of Interpersonal Relations* (1958) başlıklı kitabında açıklamıştır: “Gündelik dilde ve deneyimde ifade edildikleri biçimiyle kişiler-arası ilişkiler hakkındaki formüle edilmemiş ya da yarı-formüle edilmiş bilgimizi kullanacağız – bu kaynaktan sağduyu ya da naif psikoloji bi-

çiminde bahsedilecektir. Aynı zamanda bilimsel araştırmaların getirdiği kavrayış ve bilgiden de yararlanacağız.” Bu gibi araştırmalar, elbette Adam Smith’in döneminde yoktu, ancak o “sağduyu psikolojisi” konusunda keskin bir kavrayışa sahipti. Bu yüzden, Heider de, ondan bol bol alıntı yapma fırsatını bulmuştur.

Heider’den kaynaklanan kişiler-arası ilişkilerin çeşitli kalıplarını sistematize etme çabası sonradan “denge kuramı”na dönüşmüştür. Bu kuramı burada ayrıntılı biçimde açıklamak mümkün olmasa da, bazı temel ilkelerini özetlemek gereklidir. Klasik vaka örneğinde p , o ve x ’ten oluşan üç girdi vardır; p , algılayan bireyi, o diğer kişiyi, x ise kişiler-arası bir nesneyi ya da meseleyi temsil etmektedir. Girdi çiftleri arasındaki her üç ilişki olumlu ya da olumsuz “duygular”a (hoşlanma ya da hoşlanmama gibi) dönüşebilir. Bu girdiler arasında olası sekiz ilişki biçimi vardır ve bunlardan bazıları “dengeli” ya da uyumlu, diğerleri ise “dengesiz”dir. Örneğin, aynı politik partiyi destekleyen iki kişi arasındaki üçleme “dengeli”dir. “Düşmanımın düşmanı dostumdur” deyişinin de ima ettiği gibi, “denge”nin oluşması için bütün ilişkilerin olumlu olması gerekmez. Söz konusu iki kişinin hakkında güçlü duygular besledikleri nesnenin önemli olduğu varsayılmaktadır.

Smith, kişiler-arası ilişkilerin duygusal ya da bilişsel yönlerinin çetrefil yanlarını tartışırken duygusal alanda Heider’in “denge kuramı”nın tohumlarını içeren varsayımsal bir durum tasarlamıştır:

Benim hayran olduğum bir resmi, bir şiiri, hatta bir felsefe sistemini sizin aşağılamanız nedeniyle aramızda münakaşa yaşanması tehlikesi düşük ihtimaldir. Her ikimizin de bunlarla fazla ilgilenmesi makul değildir. Bütün bunlar tamamen kayıtsız kalacağımız konular olmalıdır; görüşlerimiz birbirine zıt olsa da, sevgimiz hâlâ büyük ölçüde aynı kalabilir. Ancak, özellikle beni ya da sizi etkileyen şeyler söz konusu olduğunda, durum tamamen değişecektir. Spekülatif konulardaki yargılarınız, zevk meselesi olan konulardaki düşünceleriniz benimkilerle taban tabana karşıt olsa da, bu karşılığı kolayca görmezden gelebilirim; biraz sinirli bir mizacım da olsa, yine de (karşıtlık yaratan konularla ilgili olsa da) sohbetinizden belli ölçüde keyif alabilirim. Öte yandan, eğer yaşadığım talihsizlikler karşısında be-

nimle aynı duyguları paylaşmazsanız ya da hissettikleriniz beni deliye çeviren büyük üzüntüyle mukayese edilemeyecek kadar hafifse; ya da katlanmak zorunda kaldığım haksızlıklar karşısında öfke duymazsanız ya da öfkeniz beni çıldırtan kızgınlığımla mukayese edilemeyecek kadar hafifse, artık bu konularda sohbet etmemiz mümkün olmaz. Birbirimizi katlanılmaz kişiler olarak görmeye başlarız. Ne ben sizin arkadaşlığınıza katlanabilirim ne de siz benimkine. Siz benim hiddetim ve hırsım karşısında şaşkına dönerken, ben de sizin vurdumduymazlığınız ve duygusuzluğunuz karşısında öfkeye kapılırım. (Smith 1790/1984, s. 21)

İlginçtir ki, Heider bu pasajı alıntılanamamıştır. Sosyal-psikolojik kuramın öğelerini tahmin eden sadece Smith değildi, bunun bir diğer örneği de, Festinger'in aşağıda özetlediğimiz "toplumsal karşılaştırmalar kuramı"ydı.

Festinger'in (1954) ilk hipotezi insanın "kendi görüş ve becerilerini değerlendirmesine yarayan bir itki"ye sahip olduğudur; bunlar bir araya gelerek davranışı etkilediğinden ikisinin birbirine bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Smith becerilerle bu bağlamda ilgilenmediğinden ona yapılan göndermeler bertaraf edilecektir. Her halükârda, Festinger'in ayrıntılı olarak tartıştığı bir dizi hipotez arasında şu andaki bağlamımızla en çok ilişkili olan ikincisi temel hipotezdir: "İnsanlar, nesnel, toplumsal olmayan araçlara ulaşamadıklarında, kendi görüşlerini ... diğerlerinin ... görüşleriyle karşılaştırarak değerlendirirler." Bir başka deyişle, belirsizlik durumunda, diğer insanlar belli başlı bilgi kaynağı haline gelirler. Smith'in buna benzer görüşü şöyledir:

Her halükârda, diğer insanların hisleriyle yargılarının bizimkilerle uyuşup uyuşmadığının bizim için az ya da çok önemli olduğu gözlemlenmelidir. Bu önemin derecesi, kendi hislerimizin yerinde olup olmadığı, kendi yargılarımızın doğru olup olmadığı konusunda kafamızın ne kadar karışık olduğuyla tamamen orantılıdır. (Smith 1790/1984, s. 122)

Smith ahlaki "duygular"dan ya da "yargılar"dan söz ederken tamamen aynı ilkeyi kullanmaktadır. Dahası, belirsizlik arttıkça diğer insanlara daha da çok bel bağladığımızı ileri sürmektedir.

Smith'in yazdıklarıyla bazı modern sosyal psikologların kuramları arasındaki uyumun rastlantı olduğu iddia edilemez. Bu, Smith'in insanların toplumsal davranışlarını zekice ve dikkatle gözlemlediğini gösterir; ayrıca sosyal psikolojik kuramlar köklerini "sağduyulu" gözlemlerde bulmaya meyillidir. Ancak, bazı Fransız çağdaşlarının tersine, hangi türden olursa olsun bilim karşısında şüpheci bir tutum sergileyen Smith'in kendisinin bir çeşit "sosyal bilim"le uğraştığı düşüncesinde olduğunu varsaymak oldukça yanlış olacaktır. Muhtemelen Oxford'da yazmaya başladığı astronomi tarihinde amacının çeşitli kozmik sistemleri gerçekliğe yakınlık açısından ele almak değil, "hayal gücünü rahatlatma ve doğa denen tiyatroyu daha tutarlı bir hale getirme" kapasitelerini ele almak olduğunu beyan etmişti. İnsan doğasını aydınlatmak biçimindeki, bir çeşit hayal gücü alıştırması saydığı, yaygın Aydınlanmacı amacı paylaşıyordu; yaklaşımı ise, dil ve iletişimin yanı sıra birlikte ekonomi adı verilen alandaki çalışmalarını kapsamaktadır.

Theory of Moral Sentiments'in yukarıda neden yarı-psikolojik biçiminde etiketlendiği şimdi anlaşılmış olmalıdır. Doğrudan ya da sempati yoluyla deneyimlenen "tutkular" (bizim deyişimizle "duygular"), çalışmanın merkez odağını oluşturuyordu. Hume gibi, Smith de tutkunun akıldan üstün olduğunu düşünüyordu. Smith'in tutkularla ilgili yaklaşımında tutkulardan biri, yani cinsellik, çarpıcı bir biçimde eksiktir. Bunun açıklamasının, Smith'in kişisel yaşamında yattığı, bir yorumcunun biraz kabaca da olsa, esprili bir tarzda yazdığı gibi, düşünülebilir: "Smith'in cinsellikle ilişkisi olamazdı çünkü bu onun büyük sempati makinesine taş koyuyordu: Âşıkların ihtiyaç duyduğu en son şey Tarafsız Gözlemci'dir."

Millar: Kültür ve Davranış

Hiç kimse John Millar'ı (1735-1801) cinselliğe ilgi duymamakla suçlayamaz. İnsanlığın gelişiminin bir çeşit kültür tarihi olan çalışmasında cinselliğe geniş bir yer vermiştir. Millar, bir İskoç Kilisesi papazının dört çocuğundan en büyüğüydü. Annesi, sinir sisteminin işlevlerini ilk belirleyenler arasındaki tıp profesörü William Cul-

len'in kuzeniydi ve Cullen yeğeninin eğitimiyle ilgileniyordu. Millar, Glasgow Üniversitesi'ne kaydolarak ünlü mühendis ve mucit James Watt'la arkadaş oldu. Babasının yolundan giderek papaz olması bekleniyordu, ancak bunun yerine hukuk okudu. Adam Smith, Glasgow Üniversitesi'ne geldiğinde Millar ondan mantık ve ahlak felsefesi dersleri aldı. Smith'in sevdiği öğrencilerden biriydi, daha sonra da yakın arkadaş oldular. Millar 1759'da evlendi ve ikisi bebekliğinde ölen on üç çocuğu oldu.

Evlendikten iki yıl sonra Glasgow Üniversitesi'nde medeni hukuk kürsüsünde profesör oldu. Kürsünün kendisinden önceki sahibi olan öğretim üyesi sevilen biri değildi, yılda üç dört öğrenciye ders veriyordu, bazen de hiç öğrencisi olmuyordu. Millar çok farklı tarzı sayesinde bu sayıyı birkaç yılda on katına çıkardı. Öğrencileriyle sık sık gayriresmi tartışmalar yapan esin verici bir öğretmen olan Millar, dersleri Latince dikte ettirmek yerine İngilizce anlatıyordu. Ku Ramsal yönelimi hem Hume'a hem de Smith'e çok şey borçlu olan Millar, hukuk bilimi konusundaki yaklaşımında "tarafsız gözlemci" metaforundan yararlanmıştır.

Millar politika ile çok ilgiliydi, "politik iktidarın çok daha geniş bir şekilde yayılması"nı sağlayacak parlamento reformlarının taraftarı olarak Whig Partisi çizgisini takip ediyordu. Amerika'nın bağımsızlığını destekledi ve aktif bir biçimde kölelik karşıtı harekete katıldı. Fransız Devrimi'nin kanlı bir karmaşaya dönüşmesinden önceki ilk aşamalarını da sevinçle karşıladı. Bundan daha radikal bir tavır sergileyen oğullarından biri Amerika'ya göç etmek zorunda bırakıldı. Bu, eski öğrencilerinden bazılarının da başına geldi, içlerinden biri radikal kışkırtıcılığının sonucu olarak Avustralya'ya gönderildi.

Millar, türünün ilk örneği olan bir anayasa tarihi yayımladı, ama daha önceki çalışması, ünlü *Observations Concerning the Distinction of Ranks in Society* (1771) şu andaki bağlamımızla daha çok ilgilidir. Girişte amacını şöyle açıklıyordu: "Eğitimlerinin, mesleklerinin ve özgül koşullarının bireylerin karakterini ne kadar çok etkilediğini düşünürsek ... farklı ulusların davranış biçimlerini bir dereceye kadar anlayabiliriz." Pek çok Aydınlanmacı ile "İnsan her yer-

de aynıdır ve eğitimsiz Hintli ile medeni Avrupalının aynı ilkeye dayanarak hareket ettiği sonucuna ulaşmak zorundayız” düşüncesini paylaşıyordu. Bu görüş, 19. yüzyılda yaygın olan “ırk”ın belirleyici olduğu inancı ile keskin bir karşıtlık içindedir. Bizim terminolojimizle, Millar’ın eserinin, bizim terminolojimiz çerçevesinde, kültürün davranış üzerindeki etkisinin incelenmesiyle ilgili olduğu söylenebilir. Dahası, bu çalışmayı güncel verileri temel alarak yapmanın önemini vurgulamaktaydı: “İnsan doğası, böylece, soyutlanmış metafizik kuramlarla değil de, gerçek deneylerle izah edilecektir.” Daha önce belirtildiği gibi, o dönemde, “deneysel” sözcüğü bizim “ampirik” sözcüğümüzle aynı anlama gelmektedir. 18. yüzyılda yaygın olduğu gibi, ampirik veriler gezgin ve kâşiflerin raporlarından ve tarihsel görüşlerden oluşuyordu. Millar’ın kullandığı malzeme, Yunanistan’dan Kolomb’a, egzotik yerlerin keşfedildiği çağdaş gezilere kadar uzanan bir yelpaze içinde zamana ve yere göre büyük bir çeşitlilik göstermektedir.

Daha önce belirtildiği gibi, Aydınlanma sırasında insanlığın, egemen geçinme biçimine göre adlandırılan dört ana aşamada “vahşilik”ten medeniyete doğru ilerlediği düşünülüyordu. Avcılık ve balıkçılık, pastoral dönem, tarım ve ticaretten oluşan bu belli başlı dört aşamanın varlığı, esasen hâlâ kabul edilmektedir. Millar, bizim “statü”müzle az çok eşdeğer olan “tabaka” konusunun geniş sınırları içinde, aşamalar boyunca yukarı doğru giderken konumlarının nasıl değiştiğini gösteren özgül insan kategorilerine odaklanıyordu. Bu kategoriler, kadınların durumunu, babanın çocukları ve şefin halkı üzerindeki otoritesini kapsıyordu. Burada yalnızca kadınların değişen durumlarıyla ilgili ilk bölüm tartışılacaktır.

Bu bölüm, “Bütün tutkularımız arasında karşı cinsleri birleştirenler, içine yerleştirildiğimiz özel koşullardan en kolay etkilenenler ve alışkanlıkla eğitimin gücünden en çok etkilenenlerdir.” şeklindeki genel ifadeyle başlar. Takip eden şu mesajın önemini anlayabilmek için, Millar’ın sunduğu (o dönemde neredeyse evrensel olan) en düşük aşamadaki “vahşi” imgesinin, sadece yaşam mücadelesi içindeki, hemen hemen hiçbir kuruma sahip olmayan insanları resmettiği açıklanmalıdır. Dolayısıyla, “en büyük amacı karnını doyu-

rabilmek olan” vahşiler hakkında yazmaktaydı: “Karşı cinsle bir uyuşma geliştirmeye ya da dikkatini bundan kaynaklanan zevklere ayıracak zamanı yoktur ... ve arzularının, doğanın, türün sürdürülmesiyle ilgili amaçlarına ancak yeterli olacak ortalama bir düzeyde kalmasına izin verilir.” Bir başka deyişle, “vahşiler”in cinsel dürtüleri zayıftır. Aynı zamanda, onlar için cinsellik basit bir meseledir: “Öyleyse, vahşinin bağrında cinsel tutkuların dikkat çekici bir şekilde ortaya çıkacağı varsayılmaz. Çok kolay elde edebildiği bu zevklere fazla saygı duyması beklenemez.”

Pastoral halklar artık hayat mücadelesinin acımasız baskısı altında değillerdir, dolayısıyla, “salt hayvani zevke sık sık uyuşmanın getirdiği beğeni ve incelikler eşlik etmektedir.” Böylece, bu gibi toplumlarda kadınların statüsünün biraz daha iyileştiği ileri sürülmüştür. Şimdi medeniyete atlarsak, kadınların statüleri daha da gelişmiştir: “Cinsel zevklere olan ilgiyi ya da kadın karakterine uygun farklı sanatlara ya da mesleklere duyulan saygıyı artırmaya meyleden her şeyin aynı zamanda cinsi latife duyulan saygıyı artırma gibi bir etkisi olmalıdır.” Kadınları elde etmek için kur yapmanın gelişmesi ve romantik aşkın yükselişi kadınları daha da yüksek bir statüye erdirmiştir.

Millar, benzer biçimde, diğer insan kategorilerinin değişen statülerinin izlerini de sürmüştü. Örneğin bir zamanlar hizmetçileri kölelerden ayırmak çok zordu, bireysel haklarını da ancak yavaş yavaş elde edebilmişlerdi. Genel olarak tezi makul olsa da, kullanabildiği malzeme çoğu zaman güvenilir değildi. Örneğin, “vahşiler”in kadınlara serbestçe ulaşabildikleri düşüncesi Avrupalıların bir fan-tezinden başka bir şey değildi. Öte yandan, Millar, Kongo’da ve Afrika’nın diğer bölgelerinde kadınlara genellikle erkeklerle birlikte yemek yeme izni verilmediğini söylemekteydi ve bu doğrudu; aslında bu âdet, Afrika’nın, Batılı uygulamalardan daha az etkilenmiş bölgelerinde hâlâ geçerlidir.

Millar kitabının sonunda, haksız bir kurum sayılan köleliğe karşı 1778 İskoç bildirisini tartışmıştı. Daha önceki bildirilerde efendilerin mülkleri üzerindeki hakları destekleniyordu ve Millar, kendisi için bir gurur meselesi olan değişimi gönülden onaylamıştı.

Millar, genelde, değişen sosyo-kültürel koşulların toplumsal davranışı etkileme tarzını sistematik bir biçimde analiz etme çabası nedeniyle takdir edilmelidir. Bunu yaparken, tümüyle karşılaştırılabilir girişimlerde bulunan herkes gibi, ikincil kaynaklara güvenmek zorundaydı. Ancak göstereceğimiz gibi, Fransa'da yüzyılın sonunda *Gözlemciler* doğrudan gözlem ihtiyacını savundular. Hume'u iyi bilen Millar, şüphesiz Hume'un şimdi ele alınacak olan ünlü bir makalesinden etkilenmişti.

Hume: Ulusal Stereotipler ve Karakterler Üzerine

Her şeyden önce 20. yüzyıla kadar "stereotip" teriminin icat edilmemiş olduğunu belirtmek gerekir; ancak sınıflama doğrudur. Ulusların karakter özellikleri ile ilgili tartışmalar uzun zaman önce-sine dayanır. Niccolò Machiavelli (1469-1572), ulusların kendine has olumlu ve olumsuz vasıflarını uzun dönemler boyunca koruduklarını ileri sürmüştü. Buna herkes katılmıyordu ve Seckendorf (1626-92) bizim yetersiz örneklem diyeceğimiz şeyin tehlikelerine işaret eden bir şüpheciydi:

Eski ve yeni yazarlar, bir ülkede yaşayanların kökeni, doğası ve duyguları, erdemleri ve kötülükleri hakkında kesinlikten uzak, temelsiz varsayımlara, az sayıdaki insanın sunduğu örnekten bütün uluslara ve halklara kolayca uzanan genellemelere dayansa da, çok şey söylemiştir. (Alıntılan Slokin 1965, s. 128)

Hume, Seckendorf'un şüphelerini paylaşıyordu ve *Of National Characters* (1741) başlıklı makalesinde iki ana soruyu ele aldı: Ulusal karakterler hakkındaki genellemeler ne derece geçerlidir? Ve karakterler arasında gerçek ulusal farklılıklar varsa, bu farkların nedenleri nelerdir? "Ulusal karakter" ifadesini hem "ulusal stereotipler" hem de gerçek ve tipik oldukları kabul edilen özellikler için kullandığı, makalenin ilk paragrafında açıkça görülmektedir:

Vulgerler bütün *ulusal karakterleri* uç noktalara taşıma eğilimindedir ve bunu bir kez ilke olarak kabul edince, herhangi bir halkın üçkâğıtçılı-

ğı, korkaklığı ya da cehaleti hiçbir istisnaya izin vermez ama bütün bireyleri aynı ölçüde sert bir eleştiriye tabi tutar. (Hume 1741/1894, s. 116-17, özgün vurgu)

Böyle bir ayrımcılığın ortadan kalkması mantıksız olsa da, Hume ulusal farklılıkların *var olduğunu*, ancak bu farklılıkların *özelliklerin* frekansından kaynaklandığını vurgulamaktaydı. Daha sonra Gordon Allport da, klasik yapıtı *The Nature of Prejudice*'de (1954b) esas olarak aynı hususu belirtmekteydi. Hume'un örneklerinden biri, ortalama olarak İrlanda'daki halktan daha dürüst oldukları söylenen İsviçre'nin "sıradan halk"ına atıfta bulunur. Hume'un sosyal statüyü özgüleştirmesi dikkate değerdir ve başka bir yerde de mesleklerin, insan kişiliğini ulusun ötesine geçerek benzer bir tarzda biçimlendirdiği yorumunu yapıyordu. Tycho Brahe'nin Danimarkalı olmasına rağmen, İngilizlerin Danimarkalılardan daha bilgili olduğunu ileri sürmesinde görüldüğü gibi biraz tuhaf örneklere yer vermektedir.

Hume, "ahlaki" ve "fiziksel" farklılıkları birbirinden ayırarak –ikincisiyle genel olarak iklimi kastediyordu– ulusal farklılıkların nedenlerini ele almaya devam etmiştir. Bazı diğer yazarların tersine, kuzey halklarının sert içkilerden daha çok hoşlanması ve güneyde kadın aşkının daha yoğun olması gibi çok genel bazı eğilimlerin dışında, iklimin esas etkenlerden biri olduğunu düşünmüyordu. Bu, yine eski bir hikâyedir: Kuzey ve güney halkları arasında tezatlar çizenlerden biri olan Jean Bodin (1530-96), daha da ileri giderek farklılıkların fiziksel nedenlerden kaynaklandığını ileri sürüyordu: Sıcak iklimde kanı tutuşturarak "cinsler arasındaki tutkuyu artıran" likör, soğukta kanı ısıtır.

Daha kuzeyde veya daha güneyde yaşayanların aşağı oldukları inancı insanın kendi konumunun en iyi konum olduğu kanaatiyle birleştirilmişti. Bu düşünce, örneğin, birinci milenyumun sonunda İspanya'dan Kuzey Afrika'ya uzanarak Ortadoğu'yu içine alan coğrafyada yaşayan Müslümanlar için de geçerliydi. Müslüman âlimler, kuzey ve güneyin uzak bölgelerinde yaşayan halkların, sırasıyla beyaz ve siyah barbarlar oldukları konusunda uzlaşıyordu. Hume'un İskoçya'sını da içine alan kuzey ülkelerinin soğuk mizaç-

lı, zayıf bir mizah duygusuna sahip, cahil, aptal ve duygusuz halklar yarattığı söyleniyordu. 7. Bölüm’de gösterileceği gibi, Wundt bile ilk yıllarında bu tür peşin hükümleri paylaşmaktaydı.

İklimle ilgili aşırılıkların varsayımsal etkilerini kabul etse de, Hume pek çok çağdaşına oranla iklimin etkisine daha az ağırlık veriyordu. Terimin sıklıkla bizim “ekoloji” mize az çok karşılık gelecek biçimde kullanılması, “iklim” kavramına dair bir sorun oluşturmuyordu. Her durumda, Hume “ahlaki” nedenler adını verdiği şeyi daha çok vurgulamakta ve bununla ne kastettiğini şöyle açıklamaktaydı:

Ahlaki nedenlerle, zihin üzerinde dürtü ya da muhakeme biçiminde işlemeye uygun olan ve bir dizi garip tavrı bizim için alışlagelmiş kılan bütün koşulları kastediyorum. Devletin doğası, kamu işlerindeki devrimler, insanların içinde yaşadıkları bolluk ya da kıtlık, komşularına kıyasla ulusun içinde bulunduğu durum ve bunun gibi koşullar, bu türden koşullara dahildir. (Hume 1741/1894, s. 117, özgün vurgu)

Daha önce belirtildiği gibi, “ahlaki” terimi o dönemde şimdi olduğundan çok daha geniş bir anlam taşıyordu. Hume tarafından bu bağlamda kullanıldığı şekliyle terim, kabaca bizim “sosyal” dediğimiz şeye tekabül eder ve Hume terimi sosyal-psikolojik bir yorum sayılabilecek biçimde ayrıntılandırmıştır:

İnsan zihni çok taklitçi bir doğaya sahiptir; herhangi bir insan kümesi için, birbirine benzer tavırları edinmeden ve erdemleriyle kötülüklerini birbirlerine bulaştırmadan sık sık sohbet etmek mümkün değildir. Bütün akılcı yaratıklarda arkadaşlık ve dostluk eğilimi güçlüdür; bize bu eğilimi sağlayan aynı temayül, birbirimizin duygularına derinlemesine nüfuz etmemizi ve tutkularla beğenilerin, sanki bulaşıcıymış gibi bütün bir kulüp ya da arkadaş topluluğu boyunca yayılmasını sağlar. (Hume 1741/1894, s. 119, özgün vurgu)

Burada dikkat çekilecek nokta, sosyal ve duygusal ortaklıkların kaynağı sayılan “taklit” ve “bulaşma” üzerine yapılan vurgudur. Bu, Erasmus Darwin’in –anımsanacağı gibi Charles’in büyükbabasıdır– aşağıya bir kısmı alıntılanmış olan bir şiir biçiminde ifade ettiği yay-

gın bir kavramdı. Erasmus Darwin oldukça tuhaf bir biçimde, bir nesnenin ana hatlarını dokunarak keşfedip, sonra bunları görme duyusuna aktarma konusunda daha büyük bir yetiye sahip olan insanların taklidi hayvanlardan daha çok kullandığı inancına varmıştı.

Katı nesneleri çevreleyen çizginin izleri;
Ardından meraklı gözlerin dili,
Sonra da araştıran, hassas eller
Dünyanın uzak sahneleriyle cennetten beslenir;
Dokunma ve görme gücünün getirdiği bu apaçık fikirler
Çabucak keder ve sevinç duyguları uyandırır;
Böylece TAKLİDİN üstün gücü birdenbire canlanır ve
Dışarıdaki nesnelerin hatlarını örnek alır;
Dünyanın hiç durmayan hareketi, açığa çıkarır
Bütün ahlak erdemlerini, dilleri ve sanatları.
Önce büyülenen Zihin, toplar bir araya mekanik güçleri,
Amaçlara uygun araçlar ile sonuçların nedenlerini;
Sonra diğer Zihinlerden öğrenir neşeyle korkuyu,
Bulaşıcı gülümsemelerle sempatik gözyaşlarını.

(Erasmus Darwin 1803/1824, s. 39)

Başka bir deyişle, *taklit*, ilerlemeden sorumlu olmakla kalmayıp, her türlü sosyal ilişkiyi de yönetmekteydi. Taklidin burada sempati ile ilişkilendirildiği ve her ikisinin de sosyal yaşamın önemli etmenleri sayıldıkları gözden kaçırılmamalıdır.

Hume'un makalesine dönecek olursak, içkiye ve aşka duyulan tutkuyu karşılaştıran ilginç bir notla sona ermektedir. İlki kötüdür, ancak ikincisi bile risk taşır, çünkü "aşk belli bir derecenin ötesine geçince erkekleri kıskanç hale getirip, bir ulusun kibarlığını [gelişmişliğini] çoğunlukla ve büyük ölçüde belirleyen, cinsler arasındaki özgür ilişkileri ortadan kaldırır." Argümanın ana fikri güneyli ulusların daha az içki içip, aşka daha büyük bir eğilim taşımalarının onlara avantaj sağlamasının zorunlu olmadığıdır. Hume, ılıman ülkelerde yaşayan halkların ilerlemeye en uygun halklar olduklarını iddia ederken kendi döneminin insanı olduğunu ortaya koymuştur.

Kant'ın *Antropoloji*'si

Bu noktada İskoç Aydınlanması'nın kesinlikle bir parçası olmayan seçkin bir Alman filozofun dahil edilmesini biraz gerekçelendirmek gerekir. Hume'un *Enquiries into Human Understanding* [İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Soruşturma] (1748) adlı yapıtının Kant'ı “dogmatik uyku”sundan uyandırdığı varsayıldığı ölçüde, Kant'ın Hume'la bağlantılı olduğu söylenebilir. Bu kitap, Kant'ın, Hume'un nedensellik ile ilgili şüphelerine karşı kararlı olsa da, bir sonuca ulaşmayan çabasını teşvik etmiştir. Ancak asıl neden, *Antropoloji*'nin şu andaki temaya uygunluğu ve bir sonraki konuya geçiş sağlamasıdır.

Immanuel Kant (1724-1804), Prusya'da, Königsberg'de bir saracının oğlu olarak dünyaya geldi. Yaşamı boyunca burada kaldı ve 1770'te üniversitede mantık ve metafizik profesörü oldu. Entelektüel bir dev olsa da, günlük yaşamı düzenli ve olaysızdı – onun günlük yürüyüşüne bakarak insanın saatini ayarlayabileceği söylenir. İlk yayınları doğa bilimleri üzerineydi ve astronomiye önemli kuramsal katkılar yapmıştı. Newtoncu ruhla bilimi ölçme ve matematikle özdeşleştirmişti ve böylece psikolojinin bir bilim olmadığı ve olamayacağı sonucuna varmıştı. Pek çok çağdaşıyla birlikte, insanın incelenmesini doğa “antropolojisi”nin bir parçası sayıyor, psikolojiyi deneyci ve pragmatik bir disiplin olarak görüyordu.

Kant'ın psikoloji ile ilgili açıklaması *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*'de [Pragmatik Açıdan Antropoloji] (1797/1974) bulunabilir. Kitap, *Kritik der Urteilstkraft*'ta (1790) [Yargı Gücünün Eleştirisi] kurularak geleceğe ait bir şablon oluşturan üçlü şemaya göre düzenlenmişti: Bilme, hissetme, irade. *Antropoloji*'de benlik ve ruh hakkındaki metafizik tartışmalardan kaçınılmıştır ve son bölüm özellikle insan karakteri ve davranışlarına odaklanmaktadır. Bunun bir kısmının belirgin bir biçimde sosyal-psikolojik bir tadı olduğuna nadiren dikkat çekilmiştir. İnsanların birbirlerini nasıl usalıkla idare ettiği konusunda ve buna benzer pragmatik konular hakkında söyleyecek çok sözü olan Kant, “iktidar eğilimi”ni şu terimlerle tartışıyordu:

Bu eğilim teknik olarak uygulamalı akla, yani basiret düsturuna en yakın hale gelir. Çünkü diğer insanların eğilimlerini kendi iktidarımıza dahil etmek diğer insanlara, salt kendi irademizin basit araçları olarak *sahip olmakla* hemen hemen aynı şeydir; böylece onları kendi amaçlarımıza göre belirleyip yönetebiliriz. Diğer insanları etkilemeye yarayan bu tür bir *iktidar* yolunda çaba harcamanın bir tutkuya dönüşmesine şaşmamalı.

Başkalarını etkilemeye yarayan bu iktidar, tabiri caizse üç çeşit gücü içine alır: Onur, *hâkimiyet* ve *para*. Eğer bunlara sahipsek ulaşip da onu kendi amaçlarımız için kullanamayacağımız kimse yoktur – bu üçünden biri insanları etkilemeyi illa ki becerecektir. (Kant 1797/1974, s. 138, özgün vurgu)

Sonraki bölümlerden birinde bireylerin “karakterleri”ne bir hayli yer ayrılmıştır ancak bu bağlamda ilginç olan Kant’ın üzerine eğlenceli yorumlar yaptığı cinsiyetler gibi, insan *kategorilerinin* karakterleriyle ilgili açıklamasıdır. Örneğin “kadınsı tavırları zayıflıkla tanımlayıp haklarında bazı şakalar yaparız. Aptallar onlarla alay eder, ancak akılcı erkekler, bu tavırların, erkekleri idare edip kendi amaçları için kullanan kadınların ellerinde tuttukları dümen olduklarını çok iyi bilirler” gibi yorumlardı bunlar. Belki de Kant’ı evlenmekten alıkoyan bu zekice kavrayışdır!

Bir başka bölüm ulusların karakterleri hakkındadır ve bu karakterlerin olası kaynakları tartışılmıştır. O, bunların doğuştan getirildiğini ve/veya iklim, tarih, devlet ve benzeri etkilerin karışımının bir sonucu olduğunu düşünüyordu. Karakterlerin nasıl sunulduğuyla ilgili bir örnek vermek için buraya İngilizlerle ilgili bir taslaktan bir bölüm aktarılmıştır:

Cana yakınlık Fransızların en dikkat çeken sosyal niteliğiysen, İngiliz karakteri başkalarına karşı cana yakın olmayı bütünüyle reddeder, hatta İngilizler arasında bile durum budur. İngiliz, yalnızca saygı talebinde bulunur ve bunun dışında her biri yalnızca canının istediği gibi yaşamak ister. –İngiliz, kendi vatandaşları için, büyük bir yardımseverlik taşıyan, diğer halklar arasında duyulmamış kurumlar inşa etmiştir. Ama kaderin bu kıyılara sürüklediği bir yabancı dara düştüğü zaman, İngiliz olmaması – başka deyişle, insan olmaması – nedeniyle bir gübre yığını üzerinde ölebilir.

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere, metafizik meselelerle ilgili tezleriyle karşılaştırıldığında, bu bölümlerin üslubu hafiftir. Hume'un tersine, Kant, belli ki stereotiplerle ilgilenmekten memnundu. *Antropoloji*, otuz yıl kadar süren bir dönem boyunca verdiği konferanslara dayandığından, bunu söylerken ne kadar ciddi olduğu belirsizdir. Kant, makul bir biçimde, emekli oluncaya kadar bunları yayımlamak istememiştir. Psikolojiyi neredeyse şaka konusu yaparak hafife alıyordu ve felsefi yapıtlarıyla karşılaştırıldığında ortaya çıkan tezat çarpıcıdır. Psikolojinin hiçbir zaman gerçek bir bilim olamayacağı biçimindeki tezine, Königsberg'deki kürsüye kendisinden sonra gelen Herbart karşı koymuştur. Sosyal psikolojinin erken bir biçimi üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapan da Herbart'tır.

II. KISIM

19. YÜZYIL: SOSYAL PSİKOLOJİNİN AVRUPA'DA YAVAŞ YAVAŞ GELİŞİMİ

III

Almanya: Herbart'ın ve Takipçilerinin Sosyal Psikolojisi

Kant'ın ileri sürdüğü gibi, matematik uygulamalara elverişli olmadığı için psikolojinin asla gerçek bir bilim olamayacağı düşüncesine Herbart, matematiksel yaklaşımı ayrıntılarıyla tartışarak meydan okumuştur. Ne var ki, Herbart'a uluslararası ününü kazandıran, matematikten çok psikolojiyle, özellikle de pedagojiyle ilgili yapıtlarıdır. Almanca konuşulan ülkelerde –bazen bunun da ötesinde– psikoloji ya da pedagoji ile ilgilenen hemen herkes yüz yılı aşkın bir süre boyunca Herbart'la ve öğrencileriyle çatışmak zorunda kaldı. Herbart'ın dikkat çeken öğrencilerinden biri Fechner'di. Lazarus ile Steinthal *Völkerpsychologie*'yi Wundt'tan çok daha uzun zaman önce formüle ettiklerinde esin kaynakları Herbart'ın kuramlarıydı. Daha sonra iki Avusturyalı araştırmacı Herbart'ın düşüncelerini ileri götürdüler. Lindner'in mi, yoksa İtalyan Cattaneo'nun mu sosyal psikolojiye bu adı verdiği kesin olarak bilinmemektedir. Son olarak, Herbart'ın ortodoks olmayan ve o dönemde geçerli olan “ırkçı” değerlere tezat görüşleriyle zamanının ilerisinde olan bir öğrencisi tartışılacaktır.

Herbart'ın matematik ve eğitim psikolojisine katkıları psikoloji tarihinde genel olarak kabul görür. Herbart'ın sosyal psikolojinin öncüsü olduğunu gösteren herhangi bir atfa ise İngilizce yayınlarda nadiren rastlanmaktadır. Ancak, "sosyal psikoloji" terimi onun döneminde yoksa da, onun bu disiplinin kurucusu olduğu Almanya'da uzun zamandır sorgusuz sualsiz kabul edilmektedir. Örneğin ilk deneysel sosyal psikologlardan biri olan Moede (1920, s. 25) şöyle yazmıştır: "Gerçek sosyal psikolojinin öncüsü ... Herbart'tan başkası değildir." Benzer biçimde Lauken (1998) de, öğrencileri tarafından sonradan daha da geliştirilen ilk büyük sosyal psikoloji projesini Herbart'a atfetmektedir. Onun burada ele alınan takipçilerinden hiçbirisi matematiksel projesinin peşine düşmemiş, ancak Herbart'ın önerdiği bireyle kolektif psikolojik işleyiş arasındaki temel analogiyi devralmışlardır. Herbart açısından kolektif, toplum ya da devletle özdeş olduğu için –ne o ne de takipçileri bunları açıkça ayırtmıştır– bu bölümün başlığı olarak "sosyal psikoloji" terimi kullanılmıştır.

Herbart: Bireyden Sosyal Psikolojiye

Sakin bir Akademik Yaşam

Johann Friedrich Herbart (1776-1841) Oldenburg'da doğmuş ve okula burada gitmiştir. On altı yaşında geleneksel mezuniyet konuşmasını yapması için seçilmiş ve çarpıcı yeteneklerini müjdeleyen "ülkelerde ahlakın yükselmesinden ve düşmesinden sorumlu en genel nedenler üzerine bazı gözlemler" konusunda konuşmuştur. Babası, işadamı olmasını isteyen ilgisiz bir şahsiyettir, baskıcı annesi ise onunla ilgili ifade etmediği pek çok hırsa sahiptir. 1797'de, Bern'de yaşayan İsviçreli bir aileye öğretmenlik yapmak üzere gittiğinde, cana yakın olmaktan uzak bu ev ortamından ayrıldığı için memnundu. Bu, daha sonra sık sık söz edeceği çocuklara öğretmenlik deneyimi, pedagojiye karşı ilgisini ilk uyandıran deneyimdi.

Daha sonra Jena'da üniversiteye gitti ve orada öğrenci arkadaşlarından birine karşı cinse hiçbir zaman kösnül bir eğilim duymadı-

ğını söyledi. Dahası, kendini bilime adanmış kişinin çocuk yetiştirirken kılavuzluk edebilmek için ancak kırk yaşından sonra evlenmesi gerektiğini söylüyordu. Daha sonra bir İngiliz ailesinin kızıyla evlendi, bu evlilikten çocuğu olmadı. Ancak eşi oğlan çocukları için evinde bir okul kurmasına yardım etti ve zihinsel engelli bir çocuğu evlat edindiler.

Üniversiteden ayrıldığında Bremen'deki bir *Gymnasium*'da (lise) öğretmen oldu. Orada bir arkadaşı Herbart'ı kendi aile çevresinden üç kadınla tanıştırdı; Herbart bu kadınlara matematik ve Yunanca dersleri vererek onlarla çocuk yetiştirme ve öğrenme üzerine tartıştı. Görünen o ki, erkek üstünlüğünün hiçbir izini sergilemeyen Herbart —bu, kendi dönemi için en sıra dışı şeydi— bundan hoşlanmaktaydı. Arkadaşı daha sonra Herbart'ın o kadınlara erkek muamelesi yaptığını söylemişti. Herbart bu hanımlarla Pestalozzi'nin yöntemlerini tartıştı ve 1802'de, yirmi altı yaşında, Pestalozzi'nin son yapıtı üzerine yayımladığı bir makaleyi onlara ithaf etti. Bu, Herbart'ın daha sonraki çalışmalarının ana hattını oluşturan çocuk gelişimi ve eğitimi konusunda ilgisinin ilk tohumların atıldığını gösteren bir işaretti. Herbart, 1805'te Göttingen Üniversitesi'nde *extraordinarius* (dışarıdan atanmış) felsefe profesörü oldu. Jena Üniversitesi'ndeki görece daha demokratik ortamla karşılaştırılacak olursa Göttingen katı bir hiyerarşiye sahipti. Profesörler katı bir biçimde öğrencilere sosyal statülerine göre hitap ediyorlardı: Aristokrat çocuklarına *Hochgeboren* (tam olarak “asil”), sadece burjuva olanlara *Wohlgeboren* (iyi ve itibarlı aileden) diyorlardı. Napoléon 1806'da, koyu bir vatansever olan Herbart'ı dehşete düşürerek Prusya'yı yendi; Herbart da psikoloji üzerine dersler vermeye başladı.

1809'da Herbart'a Königsberg'de Kant'ın halefi “deniyordu”; Herbart, Berlin Fransızlar tarafından işgal edilince Prusya kralına sığındı. O dönemde, Aydınlanma ruhunu kaybetmemiş olan büyük âlim Wilhelm von Humboldt (1767-1835) ile tanıştı. Diller, düşünceler ve insanların zihniyetleri arasındaki ilişkiler, Humboldt'un çalışmalarına nüfuz etmiş olan bir temaydı. Dolayısıyla, sosyal psikolojinin ulusal farklılıklarla dilin sosyal işlevlerini ele alacağını önceden sezmişti. Tartışmak için sık sık buluştular ve bu, muhtemelen Herbart'ın

3 *Johann Friedrich Herbart (1776-1841)*

daha sonraki yapıtlarında dili sosyal bir etmen olarak takdim etmesini açıklar. Herbart, 1883'te, yaşamının geri kalanını geçireceği Göttingen'deki kürsüsüne döndü.

Herbart, İnsan Hakları Beyannamesi'nin ilan edilmesinin yarattığı idealizmle gerici bir muhafazakârlık arasındaki dönemde yaşadı. Pek çok burjuva entelektüeli gibi o da Fransa'daki terörden iğreniyordu ve düşünce özgürlüğüne duyduğu inancını ifade etti. Baskı karşısında hayıflanan ılımlı bir liberaldi ama demokrasiye yaklaşan şeylerin adamakıllı dışında kalan "meşru monarşi"den yanaydı. Göttingen Üniversitesi'ndeki bir olay onun duruşunun tipik bir örneğidir. Hannover eyaletinde yeni ve görece daha liberal bir rejim kuruldu ve tarihçi Dahlmann yeni anayasaya öncülük eden görüşmelere katıldı. Yeni kral Ernst August taç giydiğinde doğrudan meclisi dağıtarak, yeni anayasanın yürürlükten kaldırıldığını ilan etti. Dahlmann, Herbart'ın dekanlık yaptığı felsefe fakültesindeki öğretim üyesi arkadaşlarına yardım etmeye çalıştı. Grimm kardeşlerin de içinde olduğu altı tane seçkin meslektaşını onu destekledi ve ortak bir pro-

testo yayımlayarak “Göttingen yedilisi”ni oluşturdular. Sonradan bu isimle anılmaya başlayacaklardı. Öte yandan Herbart, krala bağlılık konuşması yaparak, yedisini işten çıkarmakla yetinmeyip, üçünü sürgüne yollayan Senato heyetiyle işbirliği yapmaya karar verdi. Herbart, parlak bir bilim insanı olmasına karşın, kazan kaldırıp politik dengeleri altüst etmek istemiyordu. Politik duruşunun zamanı gelince psikolojinin toplumsal yönleriyle ilgili kuramsal yapıtlarına yansıtacağı ortaya çıkacaktı. Bunu tartışmadan önce, *kendi* psikolojisiyle ilgili bir şeyler söylemek gerekir; zira esasen aynı genel ilkelerin sosyal yaşama da uygulanabileceğini göstermeye çalışmıştır.

Herbart’ın Bireysel Psikolojisi

Onun psikolojik sistemini anlamanın pek çoğumuz için oldukça zor olduğu en baştan belirtilmelidir. Esasen bu zorluğun iki sebebi vardır, biri Herbart’ın, deneyci açıdan sağlama bağlanmış olmasa da, karmaşık bir matematiksel psikoloji geliştirmiş olmasıdır. Matematikğin ayrıntılarını anlamak gerekmeseydi de –ben kendim de anlamıyorum– en azından yaklaşımının temelini oluşturan genel ilkeleri kavramak zorunludur. İkincisi, hem dil hem de kullandığı kavramlar tanıdık değildir. Dolayısıyla, Herbart’ın bireysel psikoloji şemasının bütün incelikleriyle karmaşıklığını iletmeye çalışmaktan uzak durarak, basitleştirilmiş bir taslak çizilecektir. O, Kant’ın tersine, Newtoncu fiziğe benzer bir süreçten geçen bir psikoloji biliminin *olabileceğine* inanıyordu: “İnsan aklının [Geist] meşruiyeti, yıldızlı gökyüzününkiyle kesinlikle aynıdır.” Öyleyse psikoloji için kullandığı model fiziktir.

Herbart’a göre zihinsel etkinliğin tamamının temel bütünlüğü ruhtu. Ruhla başlayarak başını derde soktuğu varsayılabılır. Ancak ruhun kendisinin dolaylı dışavurumlarının dışında bilinmediğini ve bilinemez olduğunu beyan ederek bu sorunu bertaraf edebilmiştir. Bilim ise yalnızca dışavurumlarla ilgilenmektedir, dolayısıyla ruhun gizemi konuyla ilgili değildir. Herbart’ın kilit kavramı, engelleyici bir çağrışımı olan, genellikle *İdea* olarak cilalanan *Vorstellung* terimiydi. *Vorstellung* onun için bir kanı, bir fikir ya da hayali bir nesne ola-

bileceği için bu [cilalama] doğru değildir; dahası, Herbart bunu aynı zamanda duygu durumlarına da uygulamaktaydı. Bu yüzden en doğrusu Almanca terimi kullanmak olacaktır. Herbart'ın amacı, "tatlı", "küçük", "kırmızı" ya da "ağır" gibi basit bir *Vorstellungen*'in (çoğul) bileşimler içinde nasıl karmaşık düşünce tarzlarına yol açabileceğini göstermekti. Bu anlamda Condillac'ın duyumculuğu ile kesin bir benzerlik vardır.

Herbart, *Vorstellungen*'in hareketlerini, bu hareketlerin denklem dizileri tarafından temsil edilebilmesi için, örnek aldığı fizik bilimiyle uyumlu biçimde, *mekanik* olarak kavramsallaştırmıştır. Bu hareketlerin pek çok farklı türü vardı, *Vorstellungen*'in farklı zaman dilimlerinde bilinç eşiğinin üzerine yükselebilmesi ya da altına düşebilmesi bunların en basitidir. Ek olarak, farklı *Vorstellungen* çeşitli biçimlerde etkileşime girmeye eğilimlidir; böylece birleşip daha güçlü hale gelebilirler ya da zıtlaşabilirler ve sonuç olarak bir süre için bazıları engellenebilir ya da tamamen bilinç eşiğinin altına itilebilirler. *Mekanik*'e uygun bir *statik* de vardır; bu, farklı *Vorstellungen*'in birbirlerini engellediği ya da birbirleriyle birleştikleri geçici bir denge durumunu ifade etmektedir.

Özetlersek, Herbert *Vorstellungen*'i etkin güçler, uygun *Vorstellungen*'e açık olan, ancak diğerlerine engeller çıkartan bir "özalgal-sal kitle" oluşturan baskın güçler olarak görüyordu. Herbart'ın, herhangi bir bireyin içinde kendi kendine yeter olarak gördüğü yarı-mekanik sistemler iki önemli sonuca yol açıyorlardı. Süreçlere doğrudan erişmek mümkün olmadığından, Herbart'a göre bu, Kant'a göre psikolojide katı anlamda deney yapılamamasıyla aynı şeydi. Savunulan yöntem, esasen, Herbart'ın deneysel bir yaklaşım saydığı kendi kendini gözlemlemekten oluşuyordu.

Bireyden Sosyale

İnsan, Herbart'ın bireysel psikolojisine, sonradan sosyal olana dönüşeceğini önceden bilerek baktığında, sonraki formüllere ait tohumların zaten orada olduğunu ileri sürmek mantıklı görünmektedir. Hatırlanacağı gibi, kendi psikolojisine fiziği örnek aldığını ile-

ri süren Herbart'a göre, *Vorstellungen* birbirleriyle etkileşen *güçler*di ve bir adım öteye geçip onların yarı-bireyler olduklarını düşünmek kolay olacaktır. Bir örgütlenme düşünün, diyelim ki piyasada bir şirket. Böyle bir örgütlenmede iktidar hiyerarşisi vardır: İçindeki insanlar koalisyonlar oluşturur ve diğerleriyle çekişmeye girerler. Kimi zaman birinin işten atılmasını sağlayabilirler – bazı koşullar altında yeniden işe alınacak olsa da. Şirketin farklı düzeylerinde işe yeni başlayanlar sosyal ilişkiler sistemini etkileyecektir. İnsan bunu kolaylıkla daha ileri götürebilir, ancak açıkça ortada olan koşullukları göstermek için yeterince söz söylenmiştir. Herbart'm, bireysel psikolojisini gerçekten söylediği gibi fiziği değil, farkına varmaksızın sosyal ilişkileri model alarak kurduğu düşünülebilir. Herbart'ın, başlangıçta bile, insan yaşamının sosyal yönlerini görmezden gelmek bir yana, bunların önemini tekrar tekrar vurgulamış olması şaşırtıcı değildir: “İnsanın tek başına var olduğunu kabul ettiği sürece psikoloji tek taraflı olarak kalacaktır” diye yazmıştır. Ya da, yeniden: “Toplumun dışında insan hiçbir şeydir.” Öyleyse insan zihinleri ile toplumu birbirine bağlayan nedir? Herbart bir analogi önermektedir: Toplumun işleyişi özünde insan zihninin işleyişinin daha belirginleştirilmiş halidir. Herbart'm bu tarz koşullukları görme biçimi aşağıdaki pasajda da görülmektedir:

Sosyal bağlar karşılıklı etkileri aktarmaya yetecek kadar güçlüyse, her toplumda bireylerin bir bütün olarak davranışlarıyla, bir bireyin zihninde *Vorstellungen*'in davranışları hemen hemen aynıdır. Birbirleriyle çelişen çıkarlar *Vorstellungen* arasındaki zıtlıkların yerini alır; toplumsal bağlantılara duyulan eğilim ve ihtiyaç bunu, yani, yukarıda, [bireysel psikolojide] birleşme ve kaynaşmalar olarak bilinen şeyi yaratır. Kendini burada geniş ölçekte dışavuran psikolojik mekanizmanın ilk elde ortaya çıkan sonuçları şunlardır. Azınlığın çoğunluğu bastırmasının çoğunluğun toplumsal önemini kaybetmesine yol açması; azınlık içinde ise, yalnızca çok az kişinin gerçek bir üstünlük kazanması; doğal denge halindeki her toplum yukarıya doğru sivrilen bir biçim alır, [yani toplumsal piramit]. Burada, psikolojik mekanizmanın hareket yasaları, aynen bireyler için olduğu gibi, tam bir durağan duruma izin vermezler. (Hertart 1834/1891, cilt 4, s. 425)

Herbart bununla ilgili olarak, toplum içindeki iktidar ilişkilerini de göz önünde tutmaktaydı. Bireysel psikolojideki *Vorstellungen*'in eşiği kavramını okura hatırlatarak, bunun toplumdaki eşdeğerinin *toplumsal etkinin eşiği* olduğunu beyan etmekteydi. Bu etkinin işleyiş tarzının, temelde *Vorstellungen*'in bireysel zihindeki oyununa benzediği düşünülmektedir. Az sayıdaki güçlü kişi ya da belli sayıda destekçiye hükmeden kişiler, bir çatışma ortaya çıktığında, çok sayıda zayıf ve yalıtılmış bireyi etkisiz hale getirebilir. Bu, insana, tutarlı azınlıkların etkisiyle ilgili modern sosyal-psikolojik çalışmaları hatırlatmaktadır (örneğin Moscovici 1985).

Herbart'ın, sosyal bağların çimentosu *dilin*, zihin ile toplum arasındaki benzerliğin önemli bir nedeni olduğu savı bu ve buna benzer diğer analogilerden daha ikna edicidir. Düşüncelerle duyguların bireylerin zihinleri arasında iletilmesini sağlayan şeyin sözcükler ve konuşmalar olduğuna dikkat çekmiştir. Bireysel zihinlerin içeriğini oluşturan *Vorstellungen* gibi, ana dil de özgün biçimiyle toplumsal çevreden gelir. Herbart, dil ile düşünce arasındaki ilişki üzerinde açıkça durmamıştır; bu konu, Humboldt tarafından geniş çaplı olarak keşfedilecektir. Ahlakileştirmek psikolojinin işi olmadığı için sosyal süreçleri gereken değerlerden bağımsız bir biçimde tarif eden Herbart'ın, salt kuramsal bir analiz yaptığı konusunda ısrar ettiği de eklenmelidir. Psikolojinin değerlerden bağımsız bir bilim olduğu görüşü, 20. yüzyıl sosyal psikolojisinde de geniş çaplı bir geçerliliğe sahiptir, ancak bu görüş şimdi tamamen ortadan kaldırılmıştır.

Herbart'ın bireylerle toplum arasındaki ilişki hakkında benimseydiği bakış açısı daha sonra Dilthey tarafından tam anlamıyla geliştirilmiştir (bkz. 7. Bölüm). Bireylerin oluşumu büyük ölçüde toplum tarafından belirlendiği, toplum da bizzat tarihin bir ürünü olduğu için, Herbart bireyleri yalıtılmış bir biçimde ele almanın hata olduğunu hesaba katmıştır. Belâgatli bir biçimde dile getirdiği gibi:

hiçbir insan tek başına durmaz, bilinen hiçbir çağ kendi kendine yeterli olmamıştır; her birinin içinde geçmiş yaşar ve bireyin kişiliği dediği şeyin kendisi, sözcüğün en güçlü anlamıyla, bir düşünceler ve duygular ağıdır. Bunların büyük bir kısmı, içinde geliştikleri toplumun barındırdıklarını ve

uygulamalarını, ortak zihinsel varlık olarak, kat kat tekrarlar. (Herbart 1821/1890, cilt 5, s. 16)

Herbart, bireyleri ve toplumları biçimlendirmiş olan tarihsel etmenlere dikkat çekmenin yanı sıra bizim kültürel etmenler diyeceğimiz şeyin önemini de kaydetmiştir:

gelişmiş toplumlarda gerçekten bildiğimiz şey yalnızca insanlardır. Vahşî'leri hayvanlardan daha çok tanımıyoruz. Onlarla ilgili şeyler duyarız, onlar hakkında okuruz, ancak onlardaki kendi imgemizi aynaya bakar gibi araştırmaya gönlümüz yoktur. Gözlemlemenin daha kötü bir yolu olamaz... Şans eseri, eğer aynı zamanda bu hatayı engellemeye yetecek kadar güçlüyseniz, [şunu sorabiliriz]: Yeni Zelanda psikolojisi ile kaçımız ilgileniyoruz? Vahşîleri kendi ev ortamlarında gözlemeleme şansına kaçımız sahip oldu? (Herbart 1825/1892, cilt 6, s. 16, özgün vurgu)

Böylece kendi dönemindeki psikolojinin, insanlığın temsil gücü olmayan bir örneklemeyle sınırlı olduğunu ortaya koymuştur. Bugün bile geçerliliğini tamamen kaybetmemiş bir yorumdur bu.

Öğretisinin burada sunduğumuz kısa özeti bile, sonradan fark edilen pek çok hatasına rağmen, neden Herbart'ın kendi ülkesinde haklı olarak sosyal psikolojinin fikir babası sayıldığını ortaya koymuş olmalıdır. Kendisinden önce zaman zaman yalnızca belli belirsiz ima edilen şeyleri, "Toplumda etkin olan güçlerin kökeni, şüphesiz ki, psikolojiktir" sözleriyle açık seçik belirtmiş ve bu güçlerin işleyiş tarzını sistematik bir biçimde açıklamaya çalışmıştır. Özet olarak, Herbart, düşünceleri Almanya ve Avusturya'da benimsenerek genişletilen bir öncüydü. Herbart'ın izinden giderek kuramsal düşüncelerini ilk geliştirenler ise Lazarus ve Steinthal'dır.

***Völkerpsychologie*'nin (Halkların Psikolojisi) İlk Versiyonu**

Wundt'un meşhur örneğinden yarım yüzyıl kadar önce geliştirilmiş olan ilk örnek, düşünsel yapıların özgül bir sosyo-politikle ve dü-

şünsel artalanla nasıl ilişkili olduğunu yetkin bir biçimde göstermektedir. Napoléon savaşlarından sonra, dönemin Almanya'sında vatan-sever coşkunluk yükselmekteydi. Ancak, çeşitli küçük krallıklarla prensliklerin yöneticileri ayrıcalıklarından vazgeçmeye istekli olmadıklarından bu coşku doğrudan politik bir etki yaratmadı. Demokratik kurumlara dayanan Alman ulusal birliğinin kurulmasını amaçlayan 1848 burjuva devrimi ezilmişti. Yine de, ulusal birlik ve ulusal kimlik, yalnızca politikada değil, aynı zamanda düşünsel etkinliğin farklı alanlarında da çarpıcı temalar olarak kaldı. Politik örgütlenmelerin parçalanmışlığına rağmen Almanların bir *Volk*, bir halk teşkil ettiği hissediliyordu. Bu *Volk* kavramı, yarı-mistik imalarıyla birlikte Johann Gottfried Herder (1744-1803) tarafından geniş bir biçimde işlenmiştir. Onun için *Volk*'un ayırt edici özelliği üyelerinin zihniyetini biçimleyen ortak bir dil ve tarihsel gelenektir. Herder için böyle bir *Volk*'un bir ulus-devlete karşılık gelip gelmediği önemli değildi, ancak daha sonra bu bir gereklilik sayılmaya başlandı. Herder'in *Volksgeist* (halkın ruhu) gibi romantik kavramları Herbartçı psikolojiyle birleştiren, Lazarus ile Steinthal'ın ortaya koydukları *Völkerpsychologie*'nin hangi bağlamda ele alınması gerektiği ortaya çıkar.

Moritz Lazarus (1824-1903) Alman ve Polonyalı nüfusun karıştığı küçük bir köyde doğmuştur, çocukken bile ulusal farklara kafa yorduğu varsayılmaktadır. Lisedeki (*Gymnasium*) Alman öğretmeni Herbartçıydı ve Lazarus da sonradan okulda yazdığı makalelerden birinin Alman ulusal gururu ile ilgili olduğunu hatırlamaktadır. Lazarus, Steinthal'le tanıştığı Berlin'deki üniversitede fizyoloji, doğa bilimleri ve felsefe okudu. Ulusal farklılıklar, belki de halkların karakterleri onu cezp ediyordu ve bu meseleye yaklaşmanın yollarını arıyordu. Felsefe, filoloji ve teoloji okuyup Çin dilleri üzerinde uzmanlaşmış olan Hajim Steinthal (1823-99), Çin'i ziyaret etmeyi planlıyordu. Ancak bundan vazgeçip Lazarus'un projesine katılmaya ikna oldu. Steinthal için, psikolojinin merkezi dildi ve onun bakış açısına göre farklı dillerin incelenmesi, o dilleri konuşan halkların "ruhu"nın anlaşılmasının anahtarıydı. Bu görüşler, ateşli bir saygı duyup çalışmalarını devam ettirmeye çabaladığı Humboldt'dan kaynaklanmaktaydı.

Lazarus, başlığında *Völkerpsychologie* terimi kullanılmış olan ilk makalede (1851) şöyle yazmıştır: “Bu haliyle henüz var olmayan bir branşa isim verdik.” Bu branşın görevini *Volksgeist*’in (halkın ruhu) psikolojik doğasını, süreçlerini ve bunu yöneten yasaları belirlemek olarak tanımlamıştır. Daha sonra Steinthal’le birlikte *Völkerpsychologie* ve *Sprachwissenschaft* (filoloji) üzerine *Zeitschrift*’i (bir dergi) kurmuş ve birlikte yazdıkları bir başmakalede (Lazarus ve Steinthal 1860) bu görüşleri daha da geliştirmişlerdir. *Volksgeist* teriminin tarihçiler, felsefeciler, hukukçular vb tarafından yaygın bir biçimde kullanılmakta olduğunu, ancak yine de son derece muğlak kaldığını açıklamışlardır. Terimin aydınlatılması gerekiyordu ve bu amaca en uygun disiplin psikolojyeydi. Psikoloji daima bireysel *Geist* (ruh, zihin) ile ilgilenmişti; *Volksgeist*’in ortaya koyduğu ortak zihinsel olguların incelenmesi anlamına gelen *Völkerpsychologie* de mantıklı bir genişleme olacaktı. Lazarus’un daha sonra Herbart’ı yankılayarak yazacağı gibi: “tek tek zihinler ... tam da tikel *Vorstellungen*’in davrandığı gibi ya da zihinsel unsurların genelde bireysel zihnin içinde davrandığı gibi davranırlar.”

1860’ta yayımladıkları makalenin başında ele alınan mesele, buna inanmayanlar bulunduğu için bizzat *Volksgeist*’in varlığıydı. Kabul edilmelidir ki, diyorlardı, *Volksgeist*’in, bireysel *Geist* gibi bağımsız bir varlık olduğu düşünülemez ama bütün, parçalarının birleşiminden fazlasıdır. Toplum, bireye karşı mantıklı, zamansal ve psikolojik bir üstünlüğe sahiptir; bireysel gelişimi güçlü bir şekilde etkiler ve belli bir halk için kendine has bir niteliği olan bir zihniyet üretir. *Volksgeist* ortak psikolojik işleyişte birlik ve uyumu teşvik eder; “bütün bireylerde ortak olan içsel etkinlik” biçiminde tanımlanabilir. Doğal olarak, tam anlamıyla *bütün* bireyleri kastetmediklerini ekliyorlardı; çocukların, geri zekâlıların ve dâhilerden oluşan sıra dışı insanların bunun dışında tutulması zorunludur, dolayısıyla yalnızca *ortalama* kişiler için geçerlidir. *Ortalama* kişi bir soyutlama olduğu için, bu elbette yanılıydı. Ne olursa olsun, *Volksgeist*’in bireysel zihinle aynı temel psikolojik süreçler tarafından yönetildiği iddia edilmekteydi, ancak bu süreçler daha karmaşık ve genişlemiş bir haldeydi - esas olarak Herbart’ın duruşu.

Çeşitli türlerden bir miktar varsayımsal koşutluğu listeleyerek *Volksgeist*'i, temelde bireysel Geist'in daha belirginleştirilmiş hali gibi görüyorlardı. Örneğin, bir halkın ortak ulus olma duygusu bireydeki kişilik duygusuna karşılık gelmekteydi. Ya da, yine, bireyin psikolojik sağlığı nasıl bedeninin sağlığına bağlıysa, *Volksgeist*'in durumu da "siyasi olarak örgütlenmiş toplum"un sağlığına bağlıdır. Herhangi bir anda bilincin bütün zihinsel içeriğin küçük bir parçasıyla sınırlandırılması ise *Volksgeist*'in herhangi bir zamanda Haçlı seferleri ya da Reform gibi belirli bir dizi olayla meşgul olmasına karşılık geliyordu; bireyin bir anı belki de *Volk*'un on yılıydı –bu, basit bir ölçü sorunudur.

Volksgeist'in birliği toplulukla birlik olma duygusuna yansıtılmıştır. Bu, kısmen artalanla kaderin paylaşıldığı duygusunun sonucudur; ancak birincil etken ortak dildir – "ulusal deha"nın *par excellence** yaratımı. Dil sosyal ilişkilere vasıta olan araçtır; bütün bireyleri birleştirir ve onların psikik içeriklerini bütünleştirir. Dolayısıyla, geçmiş halkların ulusal karakteristiklerini ve *Weltanschauung*'u yeniden inşa etmek üzere tercih edilen yöntem dilbilimcininki olmalıdır.

Volksgeist ya da zaman zaman Hegel'in terminolojisinde tanımlandığı gibi "nesnel ruh" iki farklı tarzda ortaya çıkar: Biri içruhsaldır, düşüncelerden, duygulardan ve eğilimlerden oluşur; öteki maddi olarak kitaplarda, sanat eserlerinde, heykellerde, sanayi ürünlerinde vb somutlaşır. "Nesnel ruh" bu ikisi arasında, aynı zamanda eğitimsel, idari, ticari ya da her neyse, her çeşit kurumda kendini gösterir. Dolayısıyla *Volksgeist* bireyin bir parçasıdır – elbette biyolojik bir organizma olarak değil, ancak toplumda yaşayan tarihsel bir varlık olarak. Dahası, *Volksgeist*, her şeye nüfuz ederek, bireyi maddi ya da örgütsel biçimde de kuşatır. Bu yüzden, kullandıkları *Volksgeist* kavramı, belki de bizim "kültür" derken kastettiğimiz şeyden farklı değildir.

Volksgeist'in bir *Volk*'un nesnel ruhu olduğu söylenmiştir, ancak bir *Volk*'u oluşturan nedir? Dil bir halkın birliğinin esas kaynağı olsa da, bir dilin dış sınırlarını tespit etmek *Volk*'unkileri belirlemek kadar zor olduğundan, bir ölçüt olarak kullanılamaz. Aslında herhangi bir

* (Fr.) Kusursuz biçimde. (ç.n.)

nesnel ölçüt olamaz: “*Volk* kavramı üyelerin kendileri hakkındaki öznel görüşlerine, paylaştıkları kimliğe ve hissettikleri birbirine ait olma duygusuna dayanır.” Meşelenin daha sonra bir hayli tartışılmasının ardından bu tarz bir görüş, çoğu zaman Lazarus ile Steintal’in kurnazca beklediği fark edilmeden, genel olarak kabul edilmiştir.

Völkerpsychologie’nin ilk örneği bütün olarak, biri genel diğeri spesifik, ikili bir amaca sahipti. İlki tarihseldi: “Bireysel kişinin biyografisi nasıl bireysel psikolojinin yasalarına dayanıyorsa –insanlığın biyografisi olan– tarihin rasyonel temeli de *Völkerpsychologie*’dir.” Bu tamamen soyut ve geneldir, halkların zaman ve mekâna göre farklılaşmasıyla ilgili değildir; bunun insanlığa geniş kapsamlı bir *Volk* gibi davrandığı söylenebilir. İlkel bireysel bilinç süreçlerinin birleşerek *Volksgeist*’i oluşturan karmaşık güçlere nasıl dönüştüğü sorusuna yönelir. Özet olarak, *Volksgeist*’in gelişimiyle ilgili genel yasalar üzerine çalışır.

“Psikolojik etnoloji” adı verilen ikinci kısım, genel olarak soyut insanlıktan daha somut düzeye iner ve halihazırda var olan *Volksgeister*’in (çoğul) çeşitliliği ve gelişimi ile ilgilenir. Esasen betimleyicidir, olguların düzenlenmesini ve karşılaştırılmasını sağlayan gözlem sayesinde incelenen belirli halkların yaşam süreçleriyle uğraşır. Psikolojik etnoloji, araştırma stratejisi açısından, *Volk*-tarihsel psikolojiden önce gelmek zorundadır; zira *Volk*-tarihsel psikolojinin yasaları tümevarımsal olarak psikolojik etnoloji tarafından toplanan malzemeden gelmelidir. Bu malzeme sanal bir biçimde her şeyi kucaklar: Dil, yazı, mit, din, gelenek, hukuk, politik yapı, sanatlar, bilimler, ticaret ve kamusal yaşamın bütün kurumları –değirmende her şey öğütülür.

Yukarıdaki taslaktan, Lazarus ile Steintal’in yaklaşımındaki, dönemin düşünce tarzında kök salmış kusurun aşırı hırs olduğu açık ortadadır. “İnsanlığın gelişiminin yasaları” olarak gördükleri şeyi keşfetme biçimindeki heybetli amaçlarına ulaşmak için kullanabilecekleri özgül herhangi bir yöntem belirleyememişlerdi. İnsanların tarihsel gelişmelerin ürünü olduğu görüşü ile insanların doğal organizmalar oldukları ve bu itibarla, doğa bilimlerinin alanına girdikleri görüşü arasında salınıyorlardı. Bu, Avusturyalı bilim adamları

Lindner ve Schäffle gibi benzer yolları daha sonra takip etmeye çalışanların da paylaştığı bir açmazdı. Onlar da Herbart'ın mirasını devralmış, daha da geliştirmeye çalışmışlardı. Bu konuya geçmeden önce kısa bir ara verelim.

Sosyal Psikoloji Adı Nasıl Ortaya Çıktı?

Şimdiye kadar tartışılan yazarları meşgul eden konular sosyal psikolojiyle ilgili olsa da, bunların hiçbirinin bu ifadeyi kullanmadığı okurun dikkatinden kaçmamıştır. Kullanamazlardı da, çünkü terim 1860'lardan önce ortada yoktu. Terimi, düşünceleri kısaca incelenecek olan Lindner kullanmıştır, ancak bunu ilk kez yapan o değildir. Bu onur neredeyse kesin olarak bir İtalyan felsefeci, gazeteci ve politikacı olan Cattaneo'ya aittir – daha öncesine ait bir örnek keşfedilmezse eğer. Carlo Cattaneo (1801-69) Milano'da doğdu ve Pavia Üniversitesi'nde okudu. Mezun olduktan sonra Milano'da bir ortaokulda öğretmenlik işi buldu. 1830'ların başında gazeteci olarak bir kariyere başladı ve 1839'da kendi gazetesi *Il Politecnico*'yu kurdu. Bu gazete onun sanatlar, bilimler ve teknolojinin yanı sıra genel anlamda politikaya yayılan geniş bir alandaki görüşlerini yaymak için bir araçtı. 1848'de Milano Avusturya yönetimine isyan ettiğinde kısa bir süre için devrimci bir lidere dönüştü ve İsviçre'ye kaçmak zorunda kaldı. Cattaneo, Avusturya Fransızların yardımıyla yenildikten sonra *Il Politecnico*'yu yeniden yayımlamak için Milano'ya döndü. Gazeteye katkıları ve genel olarak yazıları, disiplinlerin sınırlarını aşan bilgisinin şaşırtıcı enginliğini göstermektedir. Önemli bir bilim adamı olsa da, esasen İtalya'nın birleşme mücadelesine katkılarıyla hatırlanmaktadır. Demokratik idealleri, ilerlemeye eğilimli bir zihniyete sahip olan *Risorgimento* (birleşme hareketi) sonrası İtalyan entelektüellerini esinlendirmiştir. Bugün Castellanza'da bir üniversiteye onun adı verilmiş bulunmaktadır.

1864'te yayımlanan son derece önemli makalesinin başlığı *psicologia sociale* ifadesini içermektedir. Aslında geliştirdiği tez ile Almanca konuşulan ülkelerde geçerli olan tezler arasında, düşünce açısından hiçbir benzerlik yoktur. Felsefi esinini sosyal düşüncenin dikkat

çekici ilk örneklerinden Giambattista Vico'dan (1668-1744) ve Hegel'den alır. Uluslarla, yani bireyler yerine bütünle uğraştığından Vico'yu ve tez-anti tez-sentez düzeni içinde modern ilerleme düşüncesini başlatarak Vico'nun düşüncelerini güncelleyen Hegel'i över. Hegel büyük ölçekli sosyal hareketlerle ilgilenirken, Cattaneo Hegel'in temasını bireyler arası etkileşim temasına aktarmıştır. İster bilim, felsefe, teknoloji, isterse politika olsun, insanın çaba gösterdiği bütün alanlarda karşıt fikirlerin çarpışmasının yeni fikirlerin üretilmesiyle sonuçlandığını ileri sürmektedir:

Bana göre, ortak fikirlerin antitezi, bir fikri reddetmeye çalışan bir ya da birden çok bireyin yeni bir düşünceyi algılar hale gelmesidir. Ya da daha kesin bir şekilde ifade edilirse, yeni bir düşünceyi algılamaya başlayan bir ya da birden fazla bireyin, bilinçsizce de olsa, bir başka düşünceyi reddetmesidir. İlk durumda yeni düşüncenin ayırt edici özelliği pek çok zihnin çatışmasından doğmuş olmasıdır ve bu doğum, aynı düşünceyi paylaşanlar arasında ya da tek bir zihnin içinde gerçekleşmez. (Cattaneo 1864, p. 265)

Cattaneo'nun genel düşüncesi, her yerde yaşanmakta olan değişimin ve dönüşümlerin daima karşıtlık ve çatışma içerdiği yönündedir. Bunlar, eşit ölçüde istenmeyen şeyler değil, tersine çoğu zaman ilerlemenin motorudurlar. Dolayısıyla, bu süreçlerin çalışılmasına ihtiyaç duyulduğunu ileri sürmekte, bu çalışma alanına da "birleşik zihinlerin psikolojisi" adını vermektedir.

Yeterince geliştirilmemiş gibi görünseler de, Cattaneo'nun önerileri ilginç ve kıskırtıcıdır. Modern sosyal psikoloji, "düşünce fırtınası" ya da bireylerin olumlu katkılarının vurgulandığı grup içi sorun çözme gibi konular dışında, bu düşünceyle doğrudan meşgul olmamıştır. Bu durum, Festinger'in "bilişsel uyumsuzluğu"nda olduğu gibi, belki de içruhsal çatışmalar üzerine yoğunlaşma eğiliminden kaynaklanmaktadır. Yine de, Piaget, bilişsel gelişimde kişiler-arası anlaşmazlıkların önemini tartışmıştır.

"Sosyal psikoloji" terimiyle ilgili meseleye dönecek olursak, ilk olarak nasıl yayıldığı bilinmemektedir. Cattaneo'nun makalesi görece az bilinen bir İtalyan dergisinde yayımlanmış olduğu için teri-

min Lindner'in yardımıyla duyulmuş olması muhtemeldir. Aynı nedenle Lindner'in terimi bağımsız bir şekilde türetmiş olması da muhtemeldir.

Lindner'in Gelecekteki Bilim İçin Düşünceleri

Bohemya'da doğmuş olan Gustav Adolph Lindner (1828-87), Prag Üniversitesi'nde Herbartçı okulla tanışmasını sağlayan Franz Exner'in gözetiminde felsefe okumuştur. Daha sonra, papazlığa hazırlık olarak bir ilahiyat fakültesine kaydolmuş, ancak bu işe eğilim duymadığını anlayarak Prag'taki üniversiteye dönmüştür. Orada felsefeye devam etmiş, hukuk okumaya başlamış ve sonra öğretmen olmak düşüncesiyle matematik ve doğa bilimlerine kaymıştır. Bir müddet değişik *Gymnasium*'larda (lise) öğretmenlik yaptıktan sonra 1878'de Prag Üniversitesi'nin pedagoji, psikoloji ve etik kürsüsüne davet edilmiştir. Bu, daha çok özerklik isteyen çeşitli milliyetçi grupların Habsburg monarşisine büyük bir baskı yaptığı bir dönemdir. Bohemya'daki eğitim sistemi de, bu duruma uygun biçimde, Alman ve Çek kısımları arasında bölünmüştür. Almanca konuşuyor olsa da, Lindner bölünmeyi ortadan kaldıracak bir köprü kurma çabasıyla Çek tarafına katılmayı tercih etmiştir. Bu hareket, Avusturyalı meslektaşlarının pek çoğunu kızdırmakla kalmamış, daha uçlardaki Çek milliyetçileri arasında da eşit derecede hoşnutsuzluk yaratmıştır. Hocası Herbart'ı takip ederek pedagoji üzerine pek çok baskısı yapılan "Tümevarımcı bir bilim olarak deneysel psikoloji ders kitabı"nı yazmıştır. Yoksulların hayattaki şanslarını kısıtladığını iddia ederek kapitalist toplumu eleştiren bir kitap için aslında tuhaf bir isim olan *The Problem of Luck* [Şans Sorunu] (1868) başlığını taşıyan ilginç bir küçük kitap da yayımlamıştır. Çek tarafını tercih ederek yaptığı seçim gibi bu kitap da onun radikal-solcu bakış açısını ortaya koyar.

Lindner'in "Toplum Psikolojisi"

Bugün bakıldığında kitabın ilgi çekici yanını oluşturan ikinci kısmı "Sosyal Psikolojinin Temelleri" başlığını taşımaktadır. Herder, La-

zarus ve Lotze gibi bir dizi çağdaşının etkisini taşıyan Lindner yaygın bir biçimde okunuyordu. Kendisi de, en çok *Ideas for a Psychology of Society as Foundation of Social Science* [Sozialwissenschaft] adlı kitabıyla ün kazanmış olan Herbart'ın liderliğini kabul ediyordu (Lindner 1871).

Üç bölümden oluşan kitabın “Sosyal Bir Organizma Olarak Toplum” adlı ilk bölümü, “Toplunun Fizyolojisi” alt başlığını taşımaktadır. Bu başlık, zaten yeri gelince tartışacağımız gibi, Lindner'in 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca popüler olan organik analojiyi benimsediğini gösterir. İlk olarak, hayal gücünün sınırlarını zorlayarak, medeniyetin ilk insanların beyinsiz bitkilere benzetildiği varsayımsal bir illellikten yükselişini gösteren bir taslak sunar. Daha sonra, iktisat (ticaretin örgütlenmesi), yönetim (iktidarın örgütlenmesi) ve zihinsel alışverişin bir örgütlenmesi olan dil gibi belli başlı kurumları gözden geçirir. Toplum, belirleyici özelliği hem maddi hem de zihinsel açıdan yoğun bir alışveriş ağı olan doğal bir organizmayla karşılaştırılır. Ortak iktisadi etkinlik sosyal organizmanın bitkisel katmanıyla, telgraf telleri ise sinirlerle eşitlenmiştir. Başkent kafaya; içindeki yönetim makinesi küçük beyne; bilimler, sanatlar gibi kültürel kurumlar ise “büyük beyin”e benzetilmiştir – kesinlikle bir bilim adamının bakış açısı.

İkinci bölümde psikolojik yönler özgül olarak ele alınırken, “Politik Psikoloji” alt başlığını taşıyan üçüncü bölüm toplumun bir amaçla yönelik etkinliklerine ayrılmıştır. Bunlar arasında Herbart'ın yukarıda tartışılan *Vorstellungen*'ine atıfta bulunan “*Vorstellendes Varlık Olarak Toplum*” başlıklı ikinci bölüm anahtar durumdadır. Geniş anlamda zihinsel süreçlerin toplam bir özetine atıfta bulunur. Çığır açıcı olan “Sosyal Psikolojinin Temelleri” şeklindeki alt başlıktır.

Bu üç bölümün önsözünde Lindner, Herbart'ın psikolojinin kendiniyalıtılmış insanlarla sınırlı tutamayacağı şeklindeki düsturunu alıntılar ve onun bireyselden sosyal psikolojiye ilerlemenin yolunu gösterdiğini beyan eder. Lindner sosyal psikolojinin görevini “toplumdaki bireylerin karşılıklı etkilerinden [*Wechselwirkungen*] sosyal yaşamla ilgili olgu ve yasaların çıkartılması” biçiminde tanımlar. Bel-

çıkali öncü istatistikçi Quetelet'nin (4. Bölüm'de tartışılacaktır), in-tihar edenlerin ya da evlenenlerin sayılarının önceden belirlenmiş ol-duğuna işaret eder görünen ve o dönemde pek çok tartışma yaratan "acımasız ahlaki istatistik"inin işaret ettiği düzenlilikler pek çok çağ-daşı gibi Lindner'i de çok etkilemiştir. Lindner, "bireysel veriler ka-dar açıklama gerektiren istatistiki veriler, toplumsal koşullarla olgu-ların bir ifadesidir. Bunlar, kısmen fiziksel [yani fizyolojik], kısmen de psikolojik (Lindner 1871, s. 13) bir doğası olan bir etkileşim sis-temine işaret ederler" sözleriyle devam etmektedir. Lindner, Aydın-lanma geleneği içinde, psişik olanla maddi olan arasında keskin sı-nırlar çizilmesine izin vermeyen, her ikisinin de eşit bir biçimde doğ-al yasalara tabi olduğu psiko-fiziksel bir süreklilik olduğunu var-saymaktadır. Bütün tezinin temelini oluşturan varsayımlardan bazı-ları uzunca alıntıladığımız program niteliğindeki bir paragraftan da anlaşılabilir:

Sosyal psikolojinin görevi, bireylerin karşılıklı psişik etkilerine bağlı ol-guların açıklanması ve tanımlanmasıdır; toplumun kalanının zihinsel yaşa-mı da toptan bu olgulara bağlıdır. İçinde yaşayan bireylerden soyutlan-dığında toplum hiçbir anlam taşımaz; dolayısıyla, toplumun zihinsel yaşa-mı da üyelerinin bireysel bilinçleri kapsamında olup bitenlerden başka bir şey olamaz. Bunu, ilkönce, sosyal psikolojinin ilkelerini, bireysel psikolo-jinin öğretilerinden ödünç alma gerekliliği izler. Ancak, sosyal psikoloji-nin bireysel psikolojiden farklı bir alana sahip olması, konusunu oluşturan ortak psikolojik etkilerin ancak toplum içinde gözlemlenebilir olmasından kaynaklanır. Toplumun koşulları, elbette, her bireyin bilincine yansır. (Lind-ner, 1871, s. 14)

Birey ile toplumdan oluşan kutuplar arasındaki bütün bu koşuş-turmalarla bakılacak olursa, toplumsal zihniyetin epistemolojik sta-tüsü konusunda Lindner'in büyük bir belirsizlik içinde olduğu his-sedilmektedir: Bireylere ait olanın dışında psişik süreçler var mıdır, yoksa yok mudur? Bu, Wundt'un karşı karşıya geldiği açmazla ben-zemektedir. "Toplumsal bilinç"e atıfta bulunduğu örnekteki gibi sık sık kolektif zihinsel süreçler *varmış* gibi yazsa da, Lindner bu konu-

da açık bir tutum sergilememiştir. Yazdıkları her zaman tutarlı olmasa da, bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu düşünceye karşı çıkmaya karar vermiş görünmektedir. Her halükârda, bütün şema birey ve toplum arasında özgün haliyle Herbart'ın önerdiği tipteki benzetmeler üzerine kuruludur. Bu benzetmeye dönersek, birey ve toplumun tamamı arasında bir bitişiklik olduğu vurgulanmalıdır. Aile gibi ara düzeylerden ara sıra söz edildiği doğrudur, ancak bu, görece önemsiz sayılarak bertaraf etmek üzere yapılmıştır. Bununla ilgili bir başka soru ise, Lindner'in "toplum" terimini hangi anlamda kullandığıdır. Lindner, yine Herbart gibi, toplum deyince genellikle *devleti* kastetmektedir. Belki de amacı kendini halkla (*Volk*) ilgilenen *Völkerpsychologie*'den ayırmaktır. Dahası, sosyal psikolojiyi iktisattan ve siyasi araştırmalardan da farklılaştırmak istemiştir. Ona göre bunlar, yalnızca "devlet yaşamının dışsal tarafı" ile ilgilenmektedir, ancak daha derin güdülenmelerle uğraşmak sosyal psikolojinin işidir. Ancak Lindner, aslında üçüncü bölümde politika ile ilişkilendirdiği güdülenme hakkında burada tartışılan ikinci (sosyal psikolojik) kısımda pek bir şey söylememiştir. Aynı zamanda sosyal psikoloji ile komşu disiplinler, özellikle antropoloji arasındaki işbirliğini savunmuştur.

"Sosyal psikolojinin temelleri"nde Lindner dar bir çevre içinde yaşayan herhangi bir kişinin genellikle toplumla çok az doğrudan ilişkisi olduğuna ve toplumsal bütünü sadece asgari düzeyde etkileyebileceğine dikkat çekmektedir. Ancak, bireylerin "kendilerine ait" olduğunu hayal etmekten hoşlandıkları uygulamaların, alışkanlıkların, inançların, ifade biçimlerinin çoğu, bunun tam tersine, toplumun *Vorstellungen*'inden, kanaatlerinden ya da ilkelerinden türetilmiştir. Bir gazetedeki herhangi bir haber zaten "toplumsal bilinç" in rengine boyanmıştır. Bu toplumsal bilinç, toplumun bireylerinde, onların etkileşimlerinin bir sonucu olarak ortaklaşan bir zihniyet durumundan oluşur. Ancak, birkaç sayfa sonra, toplumun üyelerinin ortak zihinsel durumunu somutlaştıran toplumsal bilinç kavramının, aslında bilimsel bir kurgu ya da daha iyisi bir ideal olduğunu açıklamaktadır. Daha ileri giderek, toplumsal bilincin, mutlaka kamusal olacağını savunur; tek tek zihin durumlarının çakiş-

ması için gerekli bir koşuldur bu. Toplumsal bilinç, kendini sözcükler, hareketler ve Lindner'in "fizyonomik ifadeler" adını verdiği şeylerde ifade eder. Bununla işaret ettiği, örneğin bayrak ya da nişan gibi sembollerde, kılık kıyafette ya da evlerde ortaya çıkan ulusal tarzlardır. Zihnin özel durumları ilke olarak sık sık kamusal hale getirilebilir, ancak uygulamada yeni düşüncelere açık izleyicilerin olmaması yüzünden durum böyle değildir. Ancak bu noktada Lindner, bireysel bilincin ötesinde ve üzerinde yer alan bir toplumsal ya da kimi zaman tanımladığı gibi, "kamusal" bilincin var olmadığını kesinlikle belirtmiştir.

Bu toplumsal bilinç nasıl ortaya çıkar? Lindner bunu açıklamaya çalışırken "bireysel bencillik" adını verdiği şeye başvurmuştur. Çatışan çıkarlar, bu tarz bencillikler yüzünden, toplumun ayırt edici niteliğidir. Herbartçı modeli takip ederek, bireylerde olduğu gibi, çatışan fikir ve tutumların önce birbirlerini dizginlediğini, ancak daha sonra ortaya çıkan engellere daha iyi direnebilmek için bir araya geldiklerini ileri sürer. İnsanlar kendi fikirlerini öne çıkarmak için yarışır ve fikirlerin kamusallaşabilmesi için diğerleri açısından çıkarların harekete geçirilmesi gerekir. Bu, bir şekilde Gabriel Tarde'nin yirmi yıl kadar önce fikirlerin toplumda yayılmasıyla ilgili yazdıklarını andırmaktadır. Ancak Tarde'nin berrak açıklamalarına karşılık Lindner'in yazdıkları belirsiz ve çoğu zaman tutarsız kalmıştır.

Lindner, bireyler ve toplum arasındaki ilişkileri Herbart'ın öğretileriyle uyum içinde betimlemeye çalışmış olsa da pek başarılı olmamıştır. Radikal bir zihin yapısına sahip bir kişinin, toplumun işleyişi açısından özellikle Tanrı, hukuk ve özgürlükten oluşan bir dizi sıvrılı kavrama önem vermesi şaşırtıcıdır – bu kavramların yokluğunu anarşi takip edecektir.

Doğruyu söylemek gerekirse, Lindner'in sosyal psikolojiyi, esasen sadece ana hatlarını çizmeye çalıştığı, geleceğe ait bir proje olarak gördüğünü eklemek gerekir. Ancak şemasının bazı açılardan kesinlikten yoksun bir doğaya sahip olduğunu kabul ederken, başka açılardan doğa yasalarını kesin bir biçimde ifade ettiği konusunda tereddüt etmez. Birkaç yıl sonra yoldaşı Schäffle daha geniş bir temel üzerinde aynı temayı sürdürmüştür.

Schäffle'nin Sahte-Darwinciliği

Selefi Lindner'in tersine, Albert Eberhard Friedrich Schäffle'nin (1831-1903) asıl ilgi alanı psikoloji değildi. İktisat eğitimi görmüş, Viyana Üniversitesi'nde siyaset (*Staatwissenschaft*) profesörlüğü yapmıştı. Solcu olan Schäffle politik etkinliklere katılmış, bir dönem Avusturya ticaret bakanı olarak görev yapan radikal sosyal demokrat Ferdinand Lassalle'ın düşüncelerine sempati duymuştu. Schäffle otobiyografisinde sosyal bilimlere olan geniş ilgisinin, parti politikasında yüzeysel sloganlara başvurulmasından ve asılsız genellemelerden medet umulmasından duyduğu memnuniyetsizlikten kaynaklandığını belirtmişti. “Düzen ve özgürlük”, “aristokrasi ve demokrasi”, “bireycilik ve toplumculuk” gibi ikili ilkelerin çoğaltılmasıyla alay etmiştir – sonuncu ikilik sosyal bilimler alanında yeniden moda olmuştur (bkz. Kim ve diğerleri 1994). Daha sağlam temellere ulaşma arzusuyla Wundt'un *Physiological Psychology*'sini, Fechner'in *Elements of Psychophysics*'ini ve Alexander Bain'i okumuştur. “Beni en çok Darwinizm üzerine yazılanlar etkilemişti; en çok da, Darwin'in ve Hückel'in kendi yazdıkları.” Aynı zamanda (5. Bölüm'de daha çok ele alınan) Herbert Spencer'a da aşınaydı, ancak onu fazla spekülâtif bulduğunu ileri sürüyor ve kendi ifadesiyle, deneysel olguların sağlam zeminine güvenmeyi tercih ediyordu. Bu itirazlara rağmen, Schäffle'nin organik analogiyi kullanma tarzı açık bir biçimde Spencer'ınkine benzemektedir. Bu benzerlik en önemli çalışmasının başlığında da görülmektedir: *Structure and Life of the Social Body: Encyclopedic Sketch of a Real Anatomy, Physiology and Psychology of Human Society* [Toplumsal Bedenin Yapısı ve Hayatı: İnsan Toplumu-nun Gerçek Anatomisi, Fizyolojisi ve Psikolojisinin Ansiklopedik Bir Taslağı] (Schäffle 1875-8). İktisadi etkinliği toplumsal bedenin metabolizmasına benzeten bir alt başlık da bulunmaktadır. “Bu bedenin zihinsel yaşamı bireysel zihinden daha yüksek bir güçtür” sözlerinin de gösterdiği gibi, “toplum”un “toplumsal beden” ile, yalnızca bir metafor olarak değil, tamamen eşanlamlı olduğunu düşünüyordu.

Burada Lindner'in görüşleriyle bir miktar benzerlik vardır ancak Schäffle, kendi fikirlerini Lindner'den bağımsız bir biçimde geliştir-

miş görünmektedir. Schäßfle, Lindner gibi, her ikisinin de toplumda zihnin işleyişini idare eden doğal yasalar olarak gördükleri şeyi kavramaya yönelik çalışmaya gayret ediyordu. Ancak Lindner'in tersine o, hem aşırı hem de basite indirgeyici olan Darwin'in kuramından esinlenerek, bu kuramla çok az ortak noktaya sahip olan kendi evrim kuramını meydana getirmişti. Schäßfle'ye göre üç evrimsel düzey bulunmaktadır: İnorganik, organik ve toplumsal düzeyler. Kendi değişimiyle bu üç "dünya" bazı temel özellikleri paylaşır; bu dünyalar arasında ilerledikçe bu temel özelliklere daha karmaşık olanlar eklenir. Lotze'nin, "sinirlerin her atomunda bizim kendi duyarlılıklarımıza benzeyen oluşumlar olabileceği" biçimindeki önerisine değinmekteydi. Atomların çekme ve itme gücünün gösterdiği gibi, organik olmayan dünyada bile, daha sonraki gelişmelerin tohumlarının bulunduğu dikkat çekiyordu. Bu bağlamda, ipuçlarını, yalnızca insanların değil bitkilerin, hayvanların, yıldızların ve bir bütün olarak evrenin bir ruha ve hayata sahip olduğunu düşünen Gustav Theodor Fechner'in daha mistik yazılarından almış görünmektedir.

İnorganik doğanın bile, gök cisimlerinin çarpışmasında olduğu gibi, evrime ve aynı zamanda çürümeye tabi olduğu söylenmektedir. Böylece, inorganikten bitkilere, hayvanlara ve dolayısıyla "medenileşmemiş insanlara" doğru ilerleyen yapısal homolojiler bulunmaktadır. Burada yalnızca medenileşmiş insanların sosyal olduğu iması açıktır ve Lindner'in de benzer bir bakış açısı benimsemiş olduğu anımsanacaktır. İnorganik ve organik dünyaların bütün unsurları toplumsal beden tarafından kapsandığında evrimin zirvesine ulaşılmış olacaktır. Bu, Schäßfle'nin *Vergeistigung* adını verdiği bir süreçtir; belki de "zihinselleştirme" biçiminde açıklanabilecek bir terim. Evrim ilerledikçe daha bilinçli olmayı zorunlu kılan bireyselleşmenin giderek artması buna eşlik eder.

Açıktır görülmektedir ki, Schäßfle, yanlış bir şekilde Darwinci evrimcilik olduğuna inandığı şeyin heyecanına kapılmıştır, oysa inandıklarının büyük bir kısmı modern okurlar için çekicilikten uzak boş laflardır. Bunun sosyal psikoloji ile ilgisinin olup olmadığı kolaylıkla sorgulanabilir ve yazarın yanıtı konuya her şeyi kuşatan temel süreklilik ilkesiyle yaklaşılabilir:

Toplumsal hareketlerin seyrini mekaniğin yasalarına göre açıklamanın; organik ve inorganik dünyalarda -ne nüfuz ne de tahrip edilebilen özgün temel kuvvetin daha basit esdeğerleri ile bağıntılarının dönüşümünde- zaten açığa çıkmış hareket ve kuvvetlerin daha karmaşık bir etkileşimini insan toplumlarında da bulmanın önünde hiçbir engel yoktur. (Schäffle 1875-8, cilt 1, s. 24)

Schäffle, bu kez Fechner'in zihinsel etkinlik ile "sinir organlarının psikofiziksel hareketleri" arasındaki bağıntı doktrinine doğrudan gönderme yaparak, "toplumsal bedenin bütün mekanik ve zihinsel etkinliğinin, kollar ve bacakların görünen hareketi gibi, fiziksel ve kimyasal süreçlerin daha küçük içsel ve görünmeyen örüntülerinin bir sonucu olduğu"nu ileri sürmektedir. Mekanik konusundaki bu takıntı muhtemelen Herbartçı öğretilerin bir yansımasıdır.

Bu tarz yüksek spekülasyonların tersine, "ahlaki istatistik"i kendisinden önce Lindner tartışmış olsa da, Schäffle'nin bu noktada deneysel yöntemler konusunda söyleyecek bir şeyi yoktur. Tartışma büyük ölçüde felsefidir, ancak katı doğal yasalar yerine yalnızca deneysel genellemelere ulaşabileceğini haklı olarak vurgulasa da, Schäffle, istatistiki yaklaşımın değerini fark etmiştir.

Şimdiye dek ele alınan meseleler, şu uzun ve ayrıntılı başlığın altında ele alınan uygun bir sosyal psikolojiye bir önsöz niteliğindedir: "Toplumsal yaşamın psişik olguları ve onların bir bütün olarak ya da sosyal psikolojinin temellerinin genel bir parçası olarak 'halkın zihni'nin [*Volksgeist*] basit bir görüngüsü olarak görülen bağlantıları." Bunun kökeninin Herbart'a kadar gittiği açıklanmıştır:

Bireysel zihinsel yaşamın bütün görünüşleri yine toplumda bulunabilir, ortak zihinsel çalışma olarak ortaya çıkar. ... Herbart bu ikili yönün farkına varan ilk kişidir. Ne yazık ki, özgül bir sosyal psikolojinin açık duran kapısının önünden tekrar tekrar geçip gittiği için yalnızca genel olarak farkına varabilmiştir. (Schäffle 1875- 8, cilt 1, s. 392)

Daha sonra, diğerlerinin izinden gidip, insanların kendi özel yaşamları saydıkları şeyin aslında topluma ne kadar bağlı olduğunu

göstererek, koşutlukları ayrıntılı bir biçimde tartışmıştır. Öte yandan, Schäffle, bizzat toplumun zihinsel yaşamını oluşturan iplerin bireyler tarafından örüldüğünü ileri sürmektedir. Yine de, bunun tersine, toplumsal var oluşun içindeki düşünceler, tutumlar ya da kararlar arasındaki ilişki kalıplarının bireylerin içinde bulunanlarla aynı olduğu söylenmektedir. Bireylerdeki hafıza toplumdaki geleneklere karşılık gelmektedir ve sadece kitaplardaki, gazetelerdeki ve buna benzer şeylerde, sembolik biçimlerde değil, bizim “maddi kültür” dediğimiz şeyde, yani araçlarda, makinelerde, örgütsel uygulamalarda saklıdır.

Schäffle, sırasıyla bireysel ve sosyal psikolojide ölçüm yapma olasılıklarıyla ilgili, Fechner’in psikofiziği tarafından harekete geçirilen şaşırtıcı spekülasyonlarda bulunur. Schäffle, buraya şematik olarak aktarılan Fechner model alınarak geliştirilmiş bir şemayla başlamıştır:

A. Dış Uyaran → B. İçsel Süreçler → C. Dış Tepkiler

Argüman şöyle sürmektedir: Bireylerin durumunda (A) ve (C)’yi kolayca ölçebiliriz, ancak sinir sistemindeki değişimlerden oluşan (B)’ye erişilmesi olanaksızdır. Toplumsal beden için ise tam tersi geçerlidir, yalnızca (B) ölçülebilir. Bunu anlamak kolay değildir, bu yüzden bu akıl yürütme biçimi, Schäffle’nin sosyal durum içindeki üç unsuru nasıl tanımladığına bakarak izah edilmelidir. “Doğal ve toplumsal yaşamdan kaynaklanan” dış uyaran (A) da ölçülemeyecek kadar karmaşıktır. Ölçülebilir olduğunu ileri sürdüğü içsel süreç (B), ya doğrudan ya da dolaylı ve mekanik olarak yürütülen, sembolik alışverişlerden oluşur. Dış tepkiler (C) ise, “bireylerin içsel duygularının yoğunluğuna karşılık gelen, dolayısıyla ölçülmeleri olağanüstü zor olan sosyal-psikolojik etkilerdir.” Bu kategorilerin doğasına daha yakından bakıldığında, bunların büyük bir kısmı tamamen belirsiz, dolayısıyla da ölçülemez olduğu için şema çöker. Yine de, Schäffle’nin “sosyal psikofizik” adını verdiği şeyin bu kategorilerin tek tek farklı yöntemlerini gerektirdiği sonucu, bizzat bu argümandan çıkartılamasa da, mantıklıdır.

Algının “gücü”nün fiziksel uyarının logaritması ile orantılı olduğunu belirten Fechner Yasası, Schäffle’yi toplumsal benzerlikler aramaya sevk etmiştir. Verdiği örneklerden biri paranın göreceli değeri ile ilgilidir: Bir ev hizmetçisi için on lira, bir milyonerin gözündeki 10,000 lira ile aynı değerdedir. Bir başka örnek belki de hayal kırıklığına uğramış radikal bir politikacının *cri de coeur*’üdür: “Deneyim, uzun bir süre baskıya maruz kalan insanların kaderlerini iyileştirme konusundaki çabalara duyarlı hale gelmeleri için çok büyük bir uyarılmanın gerekli olduğunu göstermektedir!”

Bireyselle toplumsal arasında ileri sürülen diğer koşutluklar Herbart’tan olduğu kadar Fechner’den de türetilmiştir. “Zihinsel enerji”nin hem bireylerde hem de kolektif bütünde kısıtlı olduğu, kamusal zihnin kısa zamanda yorulduğu –her ne anlama geliyorsa– ifade edilmiştir. Bu belki de sosyal psikolojik biçimiyle “zihinsel karşıtlık yasası” ile ilgilidir. Bu yasa, “halkın zihninin (*Volksgeist*) çeşitli görünümleri durmaksızın değişir ve sanatta, modada, zevkte ve bunun gibi şeylerde aşırıya bile kaçabilir” iddiasının en temel kısmıdır. Politik partiler sarkacın salınımları sırasında en uygun anı beklerler ve böylelikle “karşıtlık yasası üzerinde spekülasyon yaparlar.”

Bundan sonra, Schäffle “eşik görüngüsü”nü irdelerken, yaklaşımının zaaflarını keskin bir biçimde ortaya koyar. Buna göre, her düşünce bütün bireylerin bilincine girmek şöyle dursun, genel bilince (ortak merkezi organların bilincine) bile giremez. Merkezi organlar ancak

toplumsal yaşamın zihinsel olaylarının küçük bir kısmının [farkında olabilir]. Buna karşı çıkmak için özel durumlarda sosyal yaşamdaki her türden olayın sosyal bilinç eşiğini aşabileceğine dikkat çekilebilir. Bunun olması için şunun gibi olaylara psikofiziksel harekette fevkalade bir artışın eşlik etmesine ihtiyaç vardır: Başka türlü eşiği aşamayacak olan heyecanları ve hareketleri halkın bilincine sunacak, devletin merkezi organları ile diğer merkezi organlar nezdinde bilinçli tepkiler yaratacak, alarm niteliğindeki gazete haberleri, özel yardım çağrıları, canlı gösteriler. (Schäffle 1875 - 8, cilt 1, s. 403)

* (Fr.) Yürekten hissedilen haykırış. (ç.n.)

Bu, Herbart'tan alınmış, gözlemlerin ötesinde aşırı bir tahmin-dir. İlk bakışta makul görünebilir, ancak derin bir inceleme pek çok kategorik kafa karışıklığını ortaya çıkaracaktır. “Genel bilinç” in “bütün bireylerin bilinçleri” ile özdeş olmadığı açıkça ortada olsa da, tanımlanmamış olarak kalan “ortak merkezi organ” larla varsayımsal olarak özdeş tutulmaktadır. Sonra “*Volks*’un genel bilinci” ne atıfta bulunmaktadır – bunun bireylerle ilişkisi nasıl kurulmaktadır? Ama, şüphesiz ki, argümanın tutarsızlığını göstermek için yeterince söz söyledik.

Aynı şey büyük ölçüde, ilkinde “Bir *Volksgeist* var mıdır?” sorusunun yer aldığı son iki bölüm için de geçerlidir. Gösterildiği gibi, bu zamanında çok tartışılan bu meseledir. Burada özetlenemeyecek kadar uzun ve ipe sapa gelmez tartışmadan çıkarabildiğim kadarıyla, en iyi tahminim, Schäßle’nin yanıtının, tıpkı Lindner’inki gibi, “hem evet hem de hayır” olduğudur. O, muhtemelen, gerçek anlamda ortak bir zihnin varlığına inanmıyordu. Öte yandan, “zihinsel enerji ve gerilimlerin” karmaşık bir biçimde yapılandırıldığı bir sistem anlamında *Volksgeist*’in gerçek olduğunu ileri sürmekteydi. Ancak, bu enerjilerin, “bireyleri ortak bir zihinsel güç içinde birleştirmek” üzere toplumsal bedenin bütün öğelerine dağıtılmış olduğu söylenmektedir. Bu yüzden, Schäßle bir taşla iki kuş vurabilir.

Özetle, Schäßle bir dizi çeşitli düşünceden yola çıkarak bir sosyal psikoloji inşa etmeye çalışmıştır: Herbart ve Fechner’in, (kendisi reddetse de) Spencer’in, Wundt’un düşünceleri ve Darwin’in düşüncesi olduğunu sandığı şey. Bütün bunlardan bir sentez yaratma çabası daha çok bir beceriksizlikle sonuçlanmıştır. Geriye dönüp baktığında, düşüncelerinin uzun yıllar boyunca, üstelik Almanca konuşulan ülkelerin dışında da, yaygın biçimde tartışılmış olması şaşırtıcıdır.

Waitz, Zamanının Önünde Bir Adam

Burada geriye doğru iz sürerek, Waitz’in etkin olduğu 19. yüzyılın ilk yarısına döneceğiz. Lindner, Herbart’ın bir tür entelektüel deli gömleği olduğu anlaşılan düşüncelerine sadık kalmak için çaba

harcamıştı. Aslında Herbart'ın öğrencisi olmuş olan Waitz ise, buna karşı çıkarak kendi çizgisini oluşturmak için öğretmeninin düşüncelerinden ayrılmıştır. Çalışmalarında uzun zaman sonra sosyal psikolojiye dahil edilen pek çok temayı öngörmüş olduğu için Waitz önemlidir.

Theodor Waitz (1821-64) ilk doktorasını felsefe alanında yapmış, katı olmayan bir Herbartçıydı. Onu Herbart'a ilk çeken şey, onun öğretilerinde Feuerbach'ın ham materyalizmi ile Hegel'in idealizmi arasında üçüncü bir yol bulmuş olmasıydı. Leipzig Üniversitesi'nde, Herbart'ın en sadık takipçilerinden biri olan Drobisch'in gözetiminde eğitim görmüştür. Ancak Waitz ehil bir matematikçi olsa da, Herbart'ın konuya matematiksel yaklaşımını reddetti. Öte yandan, Herbart'm, psikolojinin insanların sosyal doğasını göz ardı etmemesi gerektiği yolundaki inancını tamamen paylaşıyordu. Ayrıca, daha sonra geniş çaplı yayınlar yaptığı bir konu olan, psikolojinin eğitime uygulanmasına büyük ölçüde ilgi duyuyordu. Marburg Üniversitesi'nde iş bularak, burada kendisine deneysel çalışmanın zevkini aşıl原因an sıra dışı bir fizyologla yakın arkadaşlık kurdu. Waitz, "sosyal psikoloji" teriminin Cattaneo tarafından kullanıldığı yıl olan 1864'te öldü. Dolayısıyla terimi kullanma şansına sahip olamasa da, çalışmalarının önemli bir bölümünde ele alınan konular modern sosyal psikolojiye Lindner'in ya da Schäffle'nin çalışmalarından kesinlikle daha yakındır.

Kişiler-arası İlişkiler Üzerine Waitz

En önemli yayınlarından biri *Textbook of Psychology as a Natural Science* başlığını taşımaktadır (Waitz 1849). Kitap, o dönemde yayımlanan, felsefi, hayli spekülâtif ve oldukça karışık olma eğilimi gösteren pek çok kitaptan radikal bir farklılık taşıyordu. Esasen özellikle duyma ve görmeyle ilgili fizyolojik deneyleri nakleden bu kitap, tam tersine açık ve kesindi. Dolayısıyla, kitabın tamamının sosyal psikoloji ile pek ilişkili olmadığı açıktır ancak "Ahlaki duygular" başlığını taşıyan konuyla ilgili bir bölüm bulunmaktadır. "Ahlaki" teriminin bizim "sosyal"imizi çağrıştırdığını zaten açıklamıştık ve o dönemde bireylerle *Volk*'u ya da devleti yan yana getirmek

moda olsa da, Waitz, kendisinden önceki bazı İskoç düşünürleri gibi, bizim şu anda kişiler-arası ilişkiler diye bildiğimiz şeyle de ilgilenmekteydi. Ancak, onun Hume ve Smith'in eserlerinden haberdar olduğunu gösteren bir işaret yoktur.

Bir ölçüde Herbartçı dilden yararlanması bir tarafa bırakılacak olursa, "Ahlaki duygular"la ilgili bölüm daha çok Adam Smith'i andırmaktadır. Waitz, ahlaki duyguların geliştirilebilmesi için asıl önemli olanın belirli bir "öteki"nin *Vorstellung*'una –bu durumda içsel bir temsildir– sahip olmamız olduğunu belirterek başlar. Bu ilişki, o kişiye karşı kendi tutumumuzla birlikte kendi düşüncemize ve irade-mize büyük bir etki yapar:

İlişki içinde olduğumuz kişi bizim zihinsel yaşamımızda, bizi eyleme yönlendiren –eylem o kişiyle ilişkili olduğu ya da ilişkili görüldüğü sürece– *Vorstellungen* dizilerini genişleten ya da engelleyen bir güce dönüşmüştür. (Waitz 1849, s.394)

Ancak ve ancak bu diğer kişinin sosyal normların ya da yasanın otoritesini cisimleştirmesi halinde, kişinin kendi karşı eğilimini alt eden otoriteye itaat, sırası gelince ahlak standartlarının içselleştirilmesi olarak adlandıracağımız şeye yol açar.

Waitz da, ahlakın bir diğer kaynağının, bizi başları derde girdiğinde diğerleriyle aynı şeyleri hissetmeye yönelten *sempati* olduğu konusunda Hume ve Smith'le aynı görüştedir. Waitz başkalarının çektiği acıyı algılamamanın uygun *Vorstellungen*'i üretmekle kalmadığına, fizyolojik bir tepkiye de neden olduğuna hükmetmiştir. Bu hükümle, Cabanis'in yapmış olduğu gibi, nöropsikolojinin bulgularını önceden tahmin etmektedir. Fizyolojik bir temele dayandıklarını düşündüğü bu tarz davranışların gerçek anlamda ahlaki davranış sayılamayacağını düşünmesi oldukça gariptir. Ona göre aynı şey doğa tarafından dayatılan anne çocuk ilişkisi için de geçerlidir.

Waitz diğer insanların zihinsel durumları hakkında çıkarım yaptığımız, konuşmanın yokluğunda bile etkileşime kılavuzluk eden dil ötesi işaretleri de irdelemiştir. Diğer kişinin bir imgesini ve o kişinin bizimle ilişkisinin –ki bu bizim kendisine yönelik davranışlarımıza

kılavuzluk eder– *Vorstellung*'unu yaratırız. Sosyalliğin erken dönemleri, büyük ölçüde anlayamadıkları yetişkin sohbetlerini bile kendilerinden geçerek dikkatle dinleyen çocuklarda gözlemlenebilir. Ama çocuklar, söz konusu kişilerin içsel duygularını ve karşılıklı ilişkilerini yüz ifadelerinden ve jestlerinden okuyabilirler. Bu düşüncelerin daha da geliştirilebilmesi için bir yüzyıl daha geçmesi gerekmiştir.

Waitz hepimizin, bizi kendi normlarıyla yargılayan belirli bir sosyal çevre içinde doğduğumuza dikkat çekmiştir. Dahası, Adam Smith gibi o da, benliğin gelişimi konusunda George Herbert Mead'ı öncelleyenlerden biriydi:

Her birimizin sahip olduğu içsel zihinsel içerik ancak kendimizi başkalarının gözünden görmeye başladığımızda tamamen nesnelleşir. Kişi, başkalarının kendisine karşı davranışlarında bütün yönleriyle kendi resmini görür; çünkü kişinin kendisiyle ilişkisi açısından başkalarının davranışları, kişinin başkaları tarafından biçimlendirilen kişilik imgesi tarafından büyük oranda etkilenmiştir. (Waitz 1849, s. 403)

Kişiler-arası ilişkilerin değişkenliği dikkate değer bir kavrayışla incelenir ve karşılıklılık gibi bazı önemli ilkeler tartışılır. Elbette deney yapılmamıştır, yalnızca keskin gözlemler vardır. Yine de Heider'in çalışmalarının büyük bir kısmı doğrudur ve aynı zamanda modern “söylemsel” sosyal psikologları da ilgilendirir. Hemen ardından Waitz, bir başka önemli çalışmasında, sosyal psikoloji konusunda daha da önemli bir katkıda bulunmuştur.

“Psişik Birlik” Üzerine Waitz

Ne yazık ki oldukça kısa süren yaşamının görece geç bir döneminde Waitz antropolojiye yöneldi ve *Anthropology of Primitive Peoples*'ı [İlkel Halkların Antropolojisi] (1859-72) yayımladı. Kitabın alt başlığı, *On the Unity of the Human Species and the Natural State of Humans* [İnsan Türünün Birliği ve İnsanların Doğal Durumu Üzerine] önemlidir. Kitap altı cilttir. Son cilt yazarın ölümünden sonra basılmış, İngilterece kısaltılmış bir versiyon yayımlanmıştır (Waitz 1863).

Antropolojiye yönelmesinin nedenleri giriş sayfalarında bulunabilir. Fizyoloji ile psikolojinin insanları yalıtılmış bireyler halinde inceleyen, aslında türlerin bir numunesi sayan disiplinler olduğu yorumunu yapmaktadır. Bu, o günden sonra pek çok kez dile getirilmiş bir şikâyetir. Psikoloji farklılıkları yok sayarak aynı zamanda evrensel yasalara ulaşmayı amaçlamaktadır ve sıkıcı ölçüde dardır:

Ama insanların komünal yaşamları içinde değerlendirilmesi bu *Wissenschaften* [bilim dalları] için yabancıdır. Bireyler arasındaki karmaşık etkileşimlerin sonucu olan ve toplumları geniş ölçüde dönüştüren entelektüel kazanımların genel toplamı psikolojinin ufkunun ötesine düşmektedir ... kültür tarihi ilgisini özellikle toplumdaki ortak yaşama yöneltir. İnsanları anlama konusundaki katkısı şüphesiz en az doğa bilimlerinin katkısı kadar hayatidir. (Waitz 1859-72, cilt 1, s.5)

Psikolojinin, zaman zaman bu meselelere yaklaşıp da, yalnızca “psikolojik yasa”lara indirgenemeyecek karmaşık nedensel bağlantı noktaları karşısında geri adım atmaya eğilimli olduğuna dikkat çekmekteydi. Dolayısıyla Waitz, geçmişte büyük ölçüde ya soyut spekülasyonlardan ya da rastgele bir araya gelmiş egzotik şeyler topluluğundan ibaret olduğu için tutarlı bir resim sunamadığını öne sürdüğü antropolojiye yöneldi. Diğer bilimlerde uygulanan türde daha sistematik deneysel yaklaşımları savunmaktaydı. Waitz, böylece, sosyal örgütlenmeleri ve teknolojik düzeyleri büyük bir değişkenlik sergileyen, pek çoğu “ilkel” olan halklar hakkındaki yığınlarca raporun düzenlenmesinden ve karşılaştırılmasından oluşan muazzam bir işe girişti. Onların, Avrupalılarınkinden elbette çok farklı olan psikolojik özelliklerini ve toplumsal yaşamlarını tanımladı.

Waitz’in etnografik raporları çözümlerken güttüğü amaç, insanların temelde aynı psikolojik belirleyici özellikleri sergileyen tek bir tür oluşturduğu yolundaki yürekten inandığı görüşüyle ilgili deneysel kanıt toplamaktı. “İrk”ların eşitsizliğinin pek çok insan için belitsel bir nitelik taşıdığı bir dönemde, böyle bir iddianın büyüklüğünü 21. yüzyılda takdir etmek zordur. Örneğin ölümünden sonra adı Cenevre’de bir caddeye verilen büyük Alman-İsviçreli doğalcı Carl

Vogt (1817-95), Almanlarla “Zenci”ler arasındaki farkın iki maymun türü arasındaki farktan daha büyük olduğunu ileri sürmektedir. “Zenci”ler ile maymunlar arasındaki kayıp bağlantı noktası hakkında bir kuram geliştirmiştir. İkisi arasındaki bu bağlantıyı mikrosfal idyotlarda görmektedir. Amerikalı “vahşi”ler biraz daha ucuz kurtulmuştur ve 19. yüzyılın en ünlü bilginleri, biyolojik geri kalmışlığın işareti saydıkları fiziksel farklılıkların zihinsel farklılıkları içerdiği konusunda uzlaşıyordu.

Elbette, Waitz’in kendisi de neye karşı çıktığının farkındaydı ve o zaman hâkim olan stereotiplerden söz ediyordu:

fikirsiz Zenci, yorulmak bilmez göçebe [Yerli] Amerikalı ya da yamyam Pasifik Adaları Yerlileri. İlkel insan, medeni insanla öyle çarpıcı karşıtlık içindedir ki medeni insan azamet içinde ilkelerin başka bir türe ait olduğunu düşünür; bizzat medeni insan da bir zamanlar benzer bir konuma sahipti, ancak görünen o ki, bunu ciddi olarak hesaba katmaz. (Waitz 1863, s. 260; karşılaştıran Jahoda 1999)

Waitz, kafatasının kapasitesi konusunda o tarihte yayımlanmış, ulaşılabilir bereketli verilerdeki tutarsızlıkları ve grup-içi çeşitlemelerin yok sayılması konusundaki olgusal eğilimi biraz ayrıntılı bir şekilde göstererek, fiziksel ve zihinsel belirleyici özellikler arasında yakın bir ilişki olduğu biçimindeki hâkim varsayıma meydan okumuştur. Vardığı sonuç şuydu: “Böylece kafatası kapasitesinin doğuştan gelen zihinsel yeteneklerin miktarını gösterdiği biçimindeki doktrinle ilişkimizi kesmek zorunda kalırız.” Waitz ayrıca zamana direnen karmaşık bir argümana; bu, grup-içi ve gruplar-arası çeşitliliğin aynı anda ya da farklı zamanlarda karşılaştırılmasına da başvurdu. Elbette, bunu niceliksel olarak yapabilecek durumda değildi, ancak daha sonraki bölümlerde kalıcı ve sabit potansiyel farklarıyla ilgili varsayım hakkında büyük şüphelere yol açacak kadar yüksek bir çeşitlilik olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bunu yaparken modern genetiğin bulgularını öngörmekteydi.

“Vahşi adı verilen”leri (önemli bir nitelendirme) de kapsayarak bütün insanlarda neyin ortak olduğunu ve özellikle onları hayvan-

lardan ayıran şeyin ne olduğunu incelemeye girişmesi, Waitz'in çalışmasının olumlu yanıdır. Açıkça ortada olan, Buffon gibi diğerleri tarafından daha önceden de verilmiş olan yanıt, dildi: "... en barbar ulusların bile az çok düzenli bir gramer yapısına sahip olan bir dili vardır." Bütün insanların düşüncelerini ifade etmelerine izin veren bu ortak unsur, fiziksel farklılıkların hepsinden çok daha önemlidir. Seyyahlar nereye giderlerse gitsinler, esas olarak aynı psikolojik işleyiş biçimlerini, aynı insan doğasını bulurlar. Waitz süslenme arzusu, bir tür bireysel ya da ortak mülkiyet hakkı, din ve kişinin ülkesine ve halkına bağlılığı da dahil olmak üzere insanların diğer özgül niteliklerini biraz daha incelemiştir. Bu noktada, Herder ve Humboldt'un etkilerini açığa çıkaran bir pasajla dilin oynadığı kilit role döner:

Bireye ulusal karakteri, kendi soyuna özgü düşünme ve hissetme biçimlerini aşılayarak, böylece bireyleri birleştirip bir bütün haline getiren daha sıkı bağlar oluşturarak insanlığı ayıran ve birleştiren, esas olarak dildir. (Waitz 1863, s. 277)

Bir başka tartışmanın izlediği doğrultu Avrupalı olmayan "ırk"larla Avrupa'nın daha alt sınıflarının karşılaştırılmasını içermektedir; bu karşılaştırma çarpıcı farklılıklarla, kimi zaman Avrupalı olmayanların bazı açılardan daha üstün olduğunu bile göstermektedir. Böylece medeniyet düzeyindeki farklılıkları doğrudan zihinsel yeteneklerin farklılığına atfetmenin hata olduğunu savunuyordu. Waitz'in inandığı gibi, halk, düşünsel ilerleme konusunda yapısal bir güdüye sahip değildir, dış etkenler de dahil edilmelidir. Daha sonraki bir bölümde ise bir dizi ekolojik ve tarihsel etmenle uzun uzun uğraşmıştır. Her halükârda, dünyadaki büyük uygarlıkların (Waitz'in zamanında jeologlar tarafından tespit edilmiş olan) eskiliği göz önüne alındığında, medeniyetin yalnızca birkaç bin yıllık ilerlemesi, bütün insanlığın göreceli kapasitesini değerlendirmek için çok kısadır. Waitz ulaşabildiği olguların "insan türünün psişik birliğinin kuramı" olarak adlandırdığı şeyle tamamen tutarlı olduğunu düşünmekteydi.

Bazen yanlışlıkla başkalarına atfedilmiş olan bu “psşik birlik” sloganı, sosyal bilimler terminolojisinde kendisine kalıcı bir yer edinmeyi garantilemiş bir ifadedir. Kişiler-arası etkileşimi ve insan farklılıklarını ele alan çalışmaları, bir bütün halinde, Waitz’i dikkate değer bir bağımsız düşünür olarak diğerlerinden ayırmaktadır.

IV

Fransa ve Belçika: Yeni Bir Sosyal Bilim için Cüretli Projeler

19. yüzyılın ilk yarısında adını Auguste Comte'un "pozitif felsefe"sinden alan, "pozitivizm" olarak bilinen bir düşünce hareketi başladı. Comte önemli bir şahsiyetti ve 20. yüzyılın en önde gelen sosyal psikologlarından biri olan Gordon Allport'a göre, Comte sosyal psikolojinin kurucusuydu. "Pozitivizm" terimi geniş bir anlam çerçevesine sahiptir ancak buradaki anlamıyla ilk kez Saint-Simon tarafından ifade edilmiş olan bir görüşe atıfta bulunmaktadır: Toplumsal görüngüler, doğa bilimlerindeki başarısı kanıtlanmış, "pozitif" olarak adlandırılan yöntemlerle incelenebilir. Aydınlanma sırasında ortaya atılmış olan bu düşünce yeni değildi, sadece etiket yenisidi. Saint-Simon'a göre toplum bir çeşit süper organizmaydı; bireylerle gruplar bu süperorganizma içinde bizim bugün yarı-biyolojik sistem olarak tanımladığımız şeyi meydana getiriyordu. Buna benzer kavramlar, Herder ve Hegel gibi Romantik dönemin Alman filozofları ile daha sonra Britanya'dan Spencer gibi filozoflar arasında da bulunabilir. Bir "mekanizma" olarak alternatif toplum modeli de, 19. yüzyıl iktisatçılarının belirleyici özelliğidir.

Comte sayesinde gelişen pozitivizm, doğal görüngüler kadar toplumsal görüngülerin de sabit yasalara tabi olduğu düşüncesine dayanan son derece etkili bir doktrine dönüştü. Pozitivizmin ilk etkisi Britanya’da Fransa’dan daha büyük olmuştu. Çünkü Fransa’da daha geleneksel metafizik baskın olarak kalırken, Britanya’da bir grup seçkin düşünür pozitivizmle meşgul oluyordu. *Bilimsel* yaklaşımı ısrarla savunmalarına rağmen, Saint-Simon bir amatörden biraz daha ilerideydi. Comte ise daha donanımlı olsa da, bilimsel gelişmeleri takip etme konusunda başarısızdı.

Buna karşın Quetelet toplumun sorunlarıyla ve sosyal davranışla ilgilenen seçkin bir astronom ve istatistikçiydi. Comte’un çağdaşıydı, uygun deneysel veriler arıyor ve kuramlarını bu verilerle ilişkili olarak geliştiriyordu. Quetelet ne Fransa’daki ne de Britanya’daki pozitivist gruplara üye olmuştu, ama çalışmaları bu ülkelerde ve aynı zamanda Almanya’da kalıcı bir etki yarattı.

Saint-Simon’un Sosyal Fizyolojisi

Henri Comte de Saint-Simon (1760-1825) Amerikan Bağımsızlık Savaşı’na katıldı ve Fransız Devrimi sırasında müsadere edilen mülklerle ilgili spekülasyon yaparak küçük bir servet edindi. Bu faaliyetleri Cumhuriyetçi Kamu Güvenliği Komitesi tarafından öğrenilince giyotinden zor kurtularak, on bir aylığına hapse atıldı. Serbest bırakıldığında, Terör ile Napoléon’un ilerleyişi arasındaki anarşi dönemi olan Direktuvar rejimi sırasında emlakçılıkla uğraşmaya devam edebildi. Topladığı büyük servet sayesinde eski aristokrasiye mensup bankerlerden, sanayicilerden, sanatçılardan ve en çok da bilim adamlarından oluşan Katolik bir grubun devam ettiği bir salon açtı. Büyük sistemini bu heyecanlı atmosferde geliştirdi ve 1803’te, kırk yaşını geçmişken, *Lettres d’un habitant de Genève*’i [Bir Cenevre Sakininin Mektupları] yayımladı. Bu, felsefesinin belirsiz bir şekilde ilk sergilenişiydi ama toplumun “pozitif” dönüşümü konusundaki tezinin özünü daha o zaman içermektedir. Elde ettiği büyük servet savurgan yaşam biçimi yüzünden 1806’a kadar çarçur olduğundan sıkıntıya girdi. Sistemini geliştirmeye adanmış hayatının geri kalanı boyunca parasal açıdan mücadele etmek zorunda kaldı.

Saint-Simon'un insan doğası hakkındaki görüşlerini tartışmaya başlamadan önce, Devrim deneyimi sırasında ve sonrasında şekillenen sosyo-politik önerilerini, sisteminin ayrılmaz bir parçasını oluşturdukları için, en azından kısaca yorumlamak gerekir. Saint-Simon'un insan toplumu kuramının temelinde, ayrıcalığa dayanan eski sınıfsal yapının, yönetici sınıfa doğuştan üstün yeteneğe sahip kişilerin seçileceği bir yapıya dönüştürülmesi gerektiği inancı yatmaktadır. Saint-Simon'un tasavvur ettiği şekliyle "fizyoloji"nin belirlediği, "doğal" bir sınıf sistemi ortaya çıkacaktı. Bu sistemde, davranışlarla toplumsal eylem, bireysel kapasitelerin uygun mesleki ya da profesyonel rollere göre tahsis edilmesinin bir işlevi olacaktı.

Politik şemasının somut detayları oldukça tuhaftı. Geleneksel roller, "ruhani iktidar"ın papadan alınarak bilim insanlarının eline geçmesini, "dindışı iktidar"ın ise elitlerin elinden alınarak mülk sahiplerine verilmesini sağlayacak şekilde tamamen değiştirilecekti. O, Condorcet'nin bir zamanlar yapmış olduğu gibi, fakirlerin politik sesi olmayı artık kabullenmek istemiyordu ve *prolétaires*'den söz ettiğinde bu terimi eğitimsiz, başıbozuk bir kalabalık anlamında kullanıyordu. Yine de, toplumu bilimsel olarak yeniden düzenlemeye çalıştığı ve endüstriyel ilerleme sayesinde toplumsal dünyanın dönüşeceği kehanetinde bulunduğu için, Saint-Simon sık sık Fransız sosyalizminin yaratıcısı sayılmaktadır.

Hayatının sonuna doğru, Tanrı'nın kendini maddede ve zihinde açığa vuran evrensel sevgi olarak kabul edildiği tuhaf bir din olan *Yeni Hristiyanlık*'ı kurdu. Bu üçlü, din, bilim ve endüstriden oluşan üç alana karşılık geliyordu. Bu ilginç doktrin Britanya'da olduğu kadar Fransa'da da mürit kazandı ve bir süre için Saint-Simoncu Topluluklar ortaya çıktı.

Saint-Simon'un öngördüğü toplumsal çerçeveyi özetledikten sonra şimdi onun insan doğasına "pozitif" yaklaşımına dönelim. "Pozitif" terimini, *ideologların* sözcüğe yükledikleri anlamda, yani "ilk neden" arayışlarına bir son verilerek yasalara uygun düzenliliklerin araştırılmasına odaklanmak anlamında kullanıyordu. 19. yüzyılın ilk yıllarında, (Buffon, Cuvier ve Lamarck gibi parlak taraftarların varlığına karşın) yaşam bilimleri hâlâ yeterli derecede kabul görecekti.

bilimsel statüye erişmemişken, pozitif bilimler yalnızca astronomi, fizik ve kimyadan oluşuyordu ve bu kural *a fortiori* [daha kuvvetli bir sebepten] “ahlaki” ya da “sosyal” bilimler için de geçerliydi.

Saint-Simon’un ulaşmak için yanıp tutuştuğu amaç, bütün bilim dallarını kuşatan bir “pozitif” bilgi sistemine doğru gitmekti ve hem fiziksel hem de sosyal bilimlerde ilerleme kaydedilmesini sağlayacak tek bir formül geliştirme çabasında başarısız oldu. Bütün bilimlerin sırası gelince “organik” bir bütüne dönüşmesinin hayalini kuruyordu. O dönemde “organik” sözcüğü kendileri için mistik imalar taşıyan Alman filozofların tersine, Saint-Simon bu sözcükle tutarlı ve bütünlüklü bir bilgi toplamından söz ediyor gibi görünmektedir.

İnsan doğasının bilimi düşünüldüğünde, Saint-Simon *Lettres*’de Condorcet’nin savunduğu matematiksel yöntemlerin tarafını tutmaktadır ancak daha sonra matematikçilerden uzaklaşmış ve baskı yaratan toplumsal sorunların çözümüne bir katkıda bulunamadan matematikçilere yeniden yaklaşmıştı. Böylece, okurlarına, insanın organik bir beden olduğunu, bu yüzden toplumsal ilişkileri *fizyolojik* görüngüler olarak ele almanın meşru olduğunu hatırlatarak, yaşam bilimlerine yöneldi. Bu tarz argümanlar, insanlık tarihinin bilimsel olarak incelenebileceğini ifade ettiği *Mémoire sur la science de l’homme* (İnsan Bilimi Üzerine Makale) (1813/1965) gibi eserlerinde daha da geliştirilmiştir. Ona göre, bu tarih, çoktanrıçılıktan birbirini takip eden aşamalar halinde deizme [tanrıçılık], oradan da “fizikçiliğe” geçilmesinden oluşmaktaydı. Bu sıralama daha sonra Comte tarafından değiştirilerek benimsenecekti. Bütün bilimlerin başlangıçta varsayımsal olup, yavaş yavaş “pozitif” bilime dönüştüğünü beyan etmekteydi. Bu bir kez bilimin bütün alanlarında gerçekleştikten sonra, genel-olarak-bilim yeni “pozitif” felsefeye dönüşecekti. Saint-Simon’a göre fizyoloji, eşikte bulunsa da, henüz pozitif bilimler arasında sınıflandırılmaya layık değildi. Bu tartışmasında fizyolojiyi psikoloji ile ilişkilendirmiştir: “Bu [gelişme], fizyoloji ile psikoloji gözleme dayanmaya başladığında gerçekleşecektir.” Saint-Simon, bireysel işleyişin fizyolojisine ek olarak toplumla uğraşacak genel bir fizyoloji öngörüyordu. Ona göre toplum “gerçek

bir örgütlenmiş bir makine” ya da hatta bir başka metaforla “gerçek bir VARLIK”tı. Saint-Simon’un tahminlerinden birinin gerçekleşmeye çok yaklaştığından söz etmeye değer. O, toplumun yeniden örgütlenmesinin nihai evresinin ulusal sınırların ortadan kalkarak bir Avrupa birliğinin kurulması olacağını savunuyordu.

Küçük burjuvazinin içine doğan Comte, on dokuz yaşındayken sekreteri olarak elli yaşındaki Saint-Simon’a katıldı. Saint-Simon’un eserleri laf ebeliğine meyilli ve bir ölçüde dağınık olsa da, Comte’un kiler keskin bir analitik zekâyı yansıtmaktadır. Ortak noktaları, her ikisinin düşüncelerinin de çalıştıkları dönemin sosyo-politik karmaşasıyla ilişkili olmasıdır. Comte, Saint-Simoncu tezin esas kısımlarını netleştirerek büyük ölçüde genişletmiş, sonunda tamamen özgün olduklarını iddia etmiştir.

Comte: Bilim ve Din Peygamberi

Parlak Bir Eksantiriğin Yaşamı

Genç Auguste Comte (1798-1857), 1817’de Saint-Simon’un kişisel sekreteri olacak kadar şanslıydı. Fransız Devrimi’nden sonraki toplumsal kaos ve politik kargaşa döneminde doğmuştu ve yaşamı boyunca en az yedi farklı politik rejim ve sayısız ayaklanma gördü. Süregelen düzensizliğe bir son verecek “pozitif” bir politik sistem için ayrıntılı bir plan geliştirmesinin (Comte 1853/1876) muhtemel açıklaması budur. Bu düzene şiddet yoluyla ulaşılması olanaksızdı, ancak katı ama hayırsever bir diktatörlük gerektiriyordu. Bu ütöpik toplumda kadınlar mütevazı bir konuma sahip olacaktı, çünkü Comte’a göre “biyolojik çözümleme kadın cinsini, özellikle insan türü içinde, sürekli, bitmez tükenmez bir çocukluk hali içinde gösteriyordu.” Bu tutum, kadınların eşit olduğunu düşünen ve onların özgürleşmesini savunan John Stuart Mill’inkiyle tamamen zıttı.

Napoléoncu rejim sırasında Comte’un, seçkinlerin gittiği Ecole Polytechnique’e girmesine izin verildi ve orada matematik ve bilim eğitimi gördü. Parlak bir öğrenci olmasına rağmen, bir öğrenci isya-

4 Auguste Comte (1798-1857)

nına öncülük ettiği için okuldan atıldı. Daha sonra, Saint-Simon'a katılınca kadar, özel öğretmenlik yaparak kıt kanaat geçimini sağladı. Ancak, çok farklı kişiliklere sahip oldukları için, ilişkileri gidecek sertleşti ve 1824'te sona erdi. Bir yıl sonra genç bir hayat kadını ile tanıştı ve onunla evlendi. Bu, fırtınalı bir evlilikti ve ara sıra kesintilere uğrayarak, meşhur çalışması *Cours de philosophie positive*'in son versiyonunu tamamladığı 1842'ye kadar sürdü. Bu muazzam yapıta rağmen, Comte, yaşamı boyunca para sıkıntısı çekti ve bu yüzden eşi zaman zaman eski mes-

leğini sürdürerek onu desteklemek zorunda kaldı. Britanya'dan iyi niyetli dostları, bilhassa Mill ve Lewes'in muhitinden kişiler de ona yardım ediyordu, ancak onun bu yardımları kibarca kabul ettiği pek söylenemezdi. Comte, müritleri olarak gördüğü bu kişilerden gelen yardımların hakkı olduğunu düşünüyordu, ancak ona iyilik edenler bu görüşü paylaşmamaktaydı.

Comte, eşi onu terk ettikten sonra, yoksul düşmüş bir aristokrat olan Clotilde de Vaux ile tutkulu bir ilişki yaşadı ve kadın iki yıl sonra öldü. Bu tahrip edici deneyim, ciddi bir entelektüelin bakış açısını yapmacıklı bir duygusalıne dönüştürdü. Pozitivizm insanlığın dini olacaktı ve Comte'un son yapıtlarından biri "Pozitivist İlmihal"di. Bu dinin acayip kuralları kadınların günlük ibadetlerini ve kafadaki bölümlere frenolojik öğretilere göre tanımlanmış bir şekilde dokunulmasından oluşan bir ritüeli içeriyordu. Yeni dininin dış biçimleri pek çok açıdan, kendi ebeveyninin, doktrinlerini daha çok gençken terk ettiği Katolikliğini yansıtıyordu.

Bir bütün olarak Comte pek çekici bir kişilik değildi ve "Strindbergçi bir tımarhanenin sahnesinde kurumla yürüyen, her zamanki kadar egosantrik ve patolojik" biri olarak söz ediliyordu ondan. Yine de, onun 19. yüzyıl sahnesinde dev bir şahsiyet olduğu, döneminin pek çok sıra dışı zekâsı için esin kaynağı olduğu inkâr edilemez.

“Pozitif Felsefe”nin Doğası

Comte’un dikkate değer bir enerjisi vardı: İntihara eğilimin de eşlik ettiği bir ruhsal çöküntü nedeniyle iki yıl ara vermesine rağmen, 1830 ile 1842 yılları arasında, ona ün kazandıran yapıtı *Cours de philosophie positive*’inin altı cildini yayımlamıştı. Mill ilk iki cildi okudu ve kutlamak için ona yazdı. Ünlü “Üç Basamak Yasası” ilk bölümde yer almaktadır:

Yasa şudur ki... bilginin her dalı birbirini takip eden üç farklı kuramsal koşuldan geçer: Teolojik ya da hayali, Metafizik ya da soyut ve Bilimsel ya da pozitif. Bir başka deyişle, insan zihni, doğası gereği, gelişiminde felsefe yapmaya dair üç yöntem kullanır. Bu üçünün karakteri esas olarak farklıdır ve hatta radikal bir muhalefete karşılaşır. (Comte 1855/1974, s. 25)

Bu genel sıralamanın, “bir insanın zihninin evreleri bir ırkın zihninin çağlarına karşılık geldiği için”, zihnin evrensel bir özelliğine atfedildiğine dikkat çekilmesi önemlidir. Öyleyse, çocuk dinbilimci-dir, gençlik metafizikçi ve yetişkin de doğa felsefecisi. Tarihsel ölçekte bu ilerleme bir örnek değildir ve pozitif evreye ulaşılması farklı bilgi alanlarına göre değişir. Böyle bir kazanımın düzeni bizzat meşrurdur ve bu yüzden bilimler arasında bir hiyerarşi gereklidir. Beş temel bilim astronomi, fizik, kimya, fizyoloji ve “sosyal fizik”tir, hiyerarşinin en tepesinde yer alan bu sonuncusu en karmaşık olandır.

Comte’a göre, psikoloji yanıltıcıydı, aklın fizyolojik temelini inceleme konusunda başarısız olan teolojik evrenin son kalıntısıydı. Kullandığı tek yöntem olan içgözlemin geçersizliği temelinde, zihin kendini gözlemleyen ve gözlemlenen olarak ikiye bölemeyeceği için, psikoloji kabaca ve biraz alaycı bir biçimde reddedildi. Böylece, psikoloji, frenolojiye inanan Comte için anlam taşıyacak biçimde, fizyolojinin bir parçası sayılmıştır.

Comte, toplumun kolektif bir organizma olduğunu düşünüyordu ve ona göre bu sadece bir analogi değildi. Hem bireyin hem de kolektif organizmaların, bir arada çevreye göre hareket eden ve çev-

reye tepki gösteren parçaları arasındaki akıcı etkileşim yoluyla yapısal ve işlevli bir uyum sergilediğini iddia etmekteydi. Birey ile kolektif organizma arasındaki temel farklılık, ilkinin görece değişmez oluşuna karşılık ikincisinin bilimsel ilkelerle yönlendirildiği takdirde gelişebilmesi ve daha geniş bir işlev yelpazesine sahip olmasıdır. Toplumun böyle canlı bir varlık biçiminde kavranması daha sonra Herbert Spencer tarafından benimsenen ve başkaları tarafından daha da ayrıntılı olarak geliştirilen bakış açısını önelemektedir.

Toplumun ve toplumsal davranışın, bilimsel bilginin bu en yüksek ve en karmaşık alanının incelenmesi, sonradan “sosyal istatistik” ve “sosyal dinamik” gibi alt bölümlere ayrılacak olan “sosyal fizik”in konusu olacaktı. Bu terminoloji, çalışmalarının Comte tarafından okunduğunu gösteren hiçbir işaret olmasa da bir ölçüde Herbart’ı anımsatmaktadır. “Sosyal istatistik”, sosyal ilişkilerle ve genel olarak herhangi bir toplumda var olmanın koşulları ile ilgilenirken “sosyal dinamik” ilerlemeci gelişmeye odaklanır. Yukarıda anlatılanların meselenin özünü aktaran kaba bir özet olduğunu belirtmek gereksizdir. Comte’un yaklaşımının diğer yönlerinden de bahsetmek gereklidir, özellikle temel amaçlar kavramından. Gördüğümüz gibi, *Pozitif Felsefe*’nin ilk niteliği, bütün görüngülerin değişmez doğal yasalara tabi olduğu görüşüdür:

İster ilk, ister son neden olsun, *Nedenleri* bulma çabasının nasıl boşuna olduğunu görürken, bizim işimiz bu *Yasalann*, onları mümkün olan en küçük sayıya indirmek maksadıyla, hatasız bir biçimde keşfedilmesinin ardına düşmektir. Nedenler üzerinde spekülasyon yaparak köken ve amaçla ilişkin hiçbir zorluğun üstesinden gelemeyiz. Bizim gerçek işimiz görüngülerin koşullarını hatasız bir şekilde çözümlemek ve onları kendi doğal ardıcılık ve benzerlik ilişkileri içinde birbirlerine bağlamaktır. (Comte 1855/1974, s. 28, özgün vurgu)

Yukarıdaki pasajda kullanılan “neden” terimi, bugünkü sosyal bilimlerde taşıdığı anlamdan çok, metafizik kavramlara atıfta bulunmaktadır. Dahası, Comte’un “yasalar” kavramı da belirsiz olarak kalmıştır, ancak bu o dönemde alışılmamış bir şey değildi. Comte’un

amaçlarına ulaşmak için kullandığı yöntemler konusundaki tartışması ise daha ilginçtir. Biri, elbette ki, gözlemdir; ancak Comte haklı olarak kendisine kılavuzluk edecek bir kuram olmadan gözlemin yetersiz olduğuna dikkat çekmiştir ve bu kılavuzun “pozitif bilim” olduğunu düşünmektedir. Ancak, sosyal fizik gibi çok karmaşık bir alanda, “toplumsal dayanışma yasaları” ile ilgili bir miktar bilgi eksik olduğunda, durgun gözlemin yetersiz olduğunu ileri sürmektedir ve burada döngüsellik başlar. Comte’un bu ikilemden kurtulmak için garip girişimi, “pozitif spekülasyon” (ki bununla ne kastettiği tam olarak anlaşılmamaktadır) ile başlamak gerektiğini ileri sürmek olmuştur.

Pek çok başka olasılık da ortaya atılmıştır. Bunlardan biri, “doğaylı deney” adını verdiği şeydir; fizyologların öncülük ettiği ve bugün bile güçlü bir araç olan yaklaşım. Bu, normal biyolojik işleyişin anlaşılması için patolojik vakalardan yararlanılması anlamına gelmektedir. Comte, *sosyal* patoloji vakalarını inceleyerek, bunun aynısının toplumsal görüngüler ile ilgili olarak da kullanılabileceğini ileri sürmektedir: “Toplumsal bedendeki bu bozukluklar bireyin organizmasındaki hastalıklara benzemektedir.” Bu, “organik analoji”nin bire bir uygulamasıdır. Son olarak, Comte, pek çok başka karşılaştırma türüne dikkat çeker: Hayvan ve insan toplumları arasında, aynı zamanda farklı insan toplumları arasında, hem eşzamanlı hem de özellikle tarihsel dönemler boyunca. Bu sonuncusu J.S. Mill’in daha gelişmiş “tersine tümdengelimci yöntem”ini anımsatmaktadır, ancak Comte hiçbir yerde tanıklık ve kanıtlamadan söz etmezken J.S. Mill bunu *Logic* adlı eserinde yapar. O, yalnızca, epeyce dar bir kapsamdan elde edilmiş ve sürekli tekrarlanan tarihsel verilere dayanmaktadır. Toplumbilimsel yasaların muhtemel geleceğini anlatmıştır, ancak soyut argümanlar dışında görüşlerini destekleyen pek bir şey yoktur.

Bu bakımdan, görünüşe bakılırsa Comte’un sabit düzenlilikler anlamında “yasalar”la ilgilendiğini vurgulamak gerekir ve matematikçi geçmişine rağmen, olasılık ve istatistikle ilgilenmemiştir. Paradoksal olarak, bütün eserlerinde Condorcet’ye duyduğu hayranlığı dile getirmiştir: “Kariyerimin başlangıcından beri büyük Condorcet’yi ruhani babam olarak sunmaktan hiç vazgeçmedim.” Birkaç satır son-

ra “ilk gençliğimde baştan çıkmış bir şarlatanla talihsiz bağlantım” diye sızlanır. Bu kaba taşlamayla Saint-Simon’a gönderme yapar. Yine de Condorcet’in yalnızca *İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı*’ndan alıntı yapmış ve Condorcet’in, olasılık kuramını sosyal ilişkilere uygulama çabasından hiç söz etmemiştir. Comte, Quetelet’in istatistiğin toplumsal verilere uygulanması konusundaki çalışmalarıyla da hiç ilgilenmemiştir. Yine de, Quetelet’in (1835/1869) “sosyal fizik” terimini kullandığından haberdar olmalıdır, çünkü bu Comte’u, kendisinin de önceden “sosyal fizik” dediği şeyin yerine geçmek üzere “sosyoloji” terimini icat etmeye yöneltmiştir – muhtemelen basit bir takipçi gibi görülmemek için.

Belki de, örneğin toplumsal ilişkiler ve toplumsal uzlaşımın koşulları ile ilgilenirken olduğu gibi, Comte’un temalarının bazılarının daha sonra sosyal psikolojiye dönüşecek şeyle, zayıf da olsa ilişkili olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, Allport’un (1954a), Comte’u nasıl bu disiplinin kurucusu saydığını anlamak zordur. Comte’un *oeuvre*’unun güçlü bir etkiye yol açtığı elbette doğrudur, toplumsal ve toplumla ilgili meselelere bilimsel bir yaklaşım geliştirilmesini savunması Allport’un sosyal psikoloji versiyonunun baskın değerleri ile uyum içindedir. Buna karşın, onun kurucu baba konusundaki seçimi yine de tuhaftır (bkz. Samelson 1974).

Comte’un psikolojiyi ayrı bir konu olarak dışarıda bırakması, hemşerisi olan meslektaş Victor Cousin’in (1792-1867) benimsediği, psikolojinin, tam da Comte’un yediği içgözlem yöntemine dayalı felsefi bir disiplin olduğunu ileri süren konum ile karşıtlık içindedir. Cousin, genel olarak insan zihninin, belki de hatta “Sonsuz Zihin”in de, kavranabileceğine inanmaktaydı –en sonuncusu açıkça “ruhani” bir kavramdır. Cousin, politik bakış açısı bakımından liberaldi ki bu durum da onun kariyeri için geçici bir engel oluştuyordu. Yine de, daha sonra, Comte’un ulaşmak için boş yere çabaladığı türden bir maddi başarı elde etti; bu yüzden, birbirlerinden hem akademik hem de kişisel açıdan hoşlanmamaları nedensiz değildi. Cousin, edebiyat ve felsefe eğitimi almıştı ve doğa bilimleri hakkında çok az şey biliyordu. *Lumieres*’in mirasını, maddiyatçı ve ahlak dışı olduğu için reddetti; savunduğu “ruhanilik” Fransa’da 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca egemenli-

ğini korudu. Daha sonra uzun bir süre Comte'un kendi ülkesindeki destekçilerinin sayısı azaldı ve bir piskopos tarafından açıkça dine saygısızlık eden öğretileri kabul etmekle suçlandı. Britanya'da, özellikle Mill ve onun çevresi tarafından daha büyük bir ilgiyle izleniyordu.

Astronomiyi Model Alan Sosyal Bilim: Quetelet'nin "Ahlaki İstatistik"i

Comte'un, Belçikalı astronom ve matematik profesörü Adolphe Quetelet'nin (1796-1874) çalışmalarından haberdar olması gerektiği hatırlanacaktır, ancak ondan hiç bahsetmemiştir. Bu, belki de, Quetelet'nin (1835) *An Essay on Social Physics* alt başlığını taşıyan yapıtı *On Man and the Development of His Faculties*'in içinde Comte'un baş düşmanı Cousin'i övmesiyle ilgilidir. İkinci baskının (Quetelet 1869) ana başlığı *Social Physics*'e dönüşmüştür. İkisinin arasında, toplumdaki insanlar hakkındaki düşüncelerini daha da ayırtılandığı *On the Social System and the Laws Governing It* (Quetelet 1848) başlıklı bir çalışma yayınlamıştır. Quetelet, Kraliyet Astronomi Derneği'nin başkanı Sir John Herschel'in (1792-1871) de aralarında bulunduğu emsalleri tarafından çok saygı gören seçkin bir bilim adamıydı. Comte gibi, Quetelet de hâkim felsefi spekülasyonlardan kurtulmak istiyordu, ancak Comte'un tersine, istatistik becerilerini kullanarak deneysel yaklaşımın temellerini atmak istedi. Ne var ki, bunu başarabilmek için, toplumun işleyişi ve bireylerin bu işleyiş içindeki rolleriyle ilgili bir model yaratması gerekiyordu.

Quetelet, bireylerin davranışlarının herhangi bir yasaya tabi olup olmadığı sorusuyla başladı. Bu sorunun yanıtlanmasındaki sorun bireylerin, -kişiliklerinde, karakterlerinde, zekâlarında ve bunun gibi şeylerde- çok geniş bir çeşitlilik göstermesiydi; bu farklılıklar göz önünde tutulduğunda hiçbir sonuca ulaşılamayacaktı. Böylece, farklılıkları "rastlantısal" saymaya karar vererek göz ardı etti. Bu, bir dizi daha büyük birimin (ki bu birimlerin en büyüğü insanlığın kendisiydi) parçalarından ibaret saydığı bireyleri dışarıda bıraktığı anlamına geliyordu. Eski bir nakaratı tekrarlayarak, toplumsal etkilerden kaynaklanan ortak öğeler üzerine yoğunlaştı:

İrademizin toplumsal sistem içinde ne dereceye kadar tuzağa düşürüldüğünü bilmek için en ufak hareketlerimizi düşünelim ... aynı zamanda dış dünyayla ilişkilerimizdeki toplumsal kuralları da göz önünde tutmak zorundayız. Kıyafetimiz, yürüyüşümüz, konuşmamız, zevklerimiz, yemek saatlerimiz, hatta uyku saatlerimiz, kendimizden çok başkaları tarafından düzenlenmiştir. (Quetelet 1848, s. 71)

Dahası, her sosyal sistemin bir *homme moyen*, bütün “rastlantısal” çeşitlemelerden soyulmuş bir “ortalama” birey tipi üreteceğini varsayacak kadar ileri gitti. İlk olarak, onun toplumsal sistemle ilgili düşüncesi sunulacak, bunu toplumsal görüngüleri deneysel olarak yakalamak için kullandığı yöntem takip edecektir.

“Toplumsal Beden” Üzerine

Kendine, toplumsal bedeni idare eden yasaları araştırma görevini biçmişti, ancak kısa bir süre sonra “yasa” teriminin anlamının onun için bağlamla sınırlı olduğu kanıtlandı:

Toplumsal bedenin var oluş tarzıyla ilgili yasalar esasen değişmez değildir: Onları yaratan nedenlerin doğasına göre değişebilirler: Böylece, medeniyetin ilerlemesinin, insanın fiziksel ve ahlaki yönlerini de mutlaka etkilediği gibi, ölümlülükle ilgili yasalarda zorunlu değişiklikler meydana getirmesi kaçınılmazdır. (Quetelet 1835, cilt 2, s. 15)

Böylece onun “yasalar” olarak adlandırdığı şeyin ölüm oranları gibi düzenliliklere atıfta bulunduğu açıkça görülmektedir; başka bir yerde de toplumsal ilişkilerin bazı temellerine atıfta bulunmaktadır. İkincisi, “toplumsal bedenin sunduğu yaşamsal görüngüler”in bilimsel bir incelemesini amaçladığını ilan eden sözlerinden de açıkça anlaşılmaktadır. “Beden” sözcüğü, aynı zamanda, hasta olabilen ve belirli sınırlar içinde değişmeye eğilimli olan bedenin fizyolojisini de kapsadığından az çok düz anlamda kullanılmıştır. Quetelet’e göre, bir hiyerarşi içinde farklı toplumsal beden türleri vardı, insanlık bunların en üst noktasını oluşturuyordu. Bu düzeyde, insanın öz-

gür iradesinin tamamen ortadan kalktığını ve yıldızlı gökyüzünü idare edenler kadar değişmez yasaların var olduğunu belirtmektedir – Herbart’ın kullandığı imgenin aynısı. Quetelet, esasen, fiziksel, ahlaki ve entelektüel gelişimi incelenmesi gereken “ulus”un orta düzeyine odaklanmaktaydı. Daha önce dikkat çekildiği gibi, “organik analogi” –bu durumda “sosyal beden” kavramı yarı-fizyolojik bir varlıktır– Quetelet ile sınırlı değildi ve 19. yüzyıl boyunca yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı.

Yapıtında, başlıktaki “sosyal fizik”i açıklayan ikinci ve oldukça sıra dışı bir analogi daha bulunmaktadır. Bu analogi, her ikisi de katı bir şekilde doğa yasalarına tabi olan toplumsal ve fiziksel sistemler arasındadır. Daha önce belirtildiği gibi, Quetelet pek çok kez, toplumsal ve kozmolojik sistemler arasında koşutluklar kurmuştur. Her iki sistemin de evrensel “denge ilkesi”ne tabi olduğu söylenir. Bu yalnızca kuramsal bir postüla değil, deneysel olarak göstermek istediği bir şeydir: “Bugüne kadar hiçbir bilim, hareketin ve dengenin ilkelerini, özellikle toplumsal sistemin farklı kısımları arasında var olan değişmeme ilkesini incelememiştir.” Ona göre, toplumlar da işlemekte olan sabit ve değişken güçler vardır. Sabit olanlar bizim ekoloji adını vereceğimiz şeydir: Her biri medeniyet yapıtlarını destekleyen ya da engelleyen, ayrıca farklı insan ırklarının ortaya çıkmasının sorumlusu olan iklim, manzaranın biçimi, su yolları ve bunun gibi. Değişmezliğe neden olan toplumsal güçler gelenek ve görenekten oluşurken, değişim sağlayanlar esasen, kaprislere eğilimli “ortak görüşler”dir. En iyi organize olmuş toplumlar da bu güçler birbirlerini ortadan kaldırırlar ve denge hüküm sürer. Ne var ki bu, hareketli bir dengedir ve ağırlık merkezi daha iyi bir geleceğe doğru düz bir çizgi halinde ilerler – çağdaşlarının pek çoğu gibi Quetelet de, bilimdeki gelişmenin işaret ettiği gibi, ilerlemenin kaçınılmaz olduğuna inanıyordu. Bu şemanın temelinde mekanik bir model olduğu besbellidir ve bu tarz bir süreçte birey, zorunlu olarak sınırlı bir rol oynar. Hayvanların tersine, insanlar, yaşam koşullarını değiştirmeye muktedirdir ve bu, kısmen, toplumsal bedende dengeyi, ancak görece dar belli sınırlar içinde etkileyen “huzursuzluklar”ı açıklar. Dolayısıyla, “insanın özgür iradesi tarafından etkilenen toplumsal görüngüler, sa-

dece şansla ilgili nedenlere bağlı ve maddi görüngülere oranla yıldan yıla daha düzenli bir şekilde ilerleyecektir” biçiminde paradoks gibi görünen şey ortaya çıkar.

Bu genel ilkelere ek olarak, ulus gibi toplumsal bedenlerin nitelikleri, kendi özgül sistemleri tarafından belirlenir. Bu tarz toplumsal bedenleri meydana getiren bireyler, kısmen doğuştan gelen, kısmen de rastlantısal olan nedenlere bağlı olarak, heterojendir ve bu, hem fiziksel hem de ahlaki özellikler için geçerlidir. Ancak, bu niteliklerin dağılımı bizzat yasalara tabidir; bu da çözümlenmeyi olanaklı kılar. Farklı uluslar içinde, onların tipik özelliklerini taşıyan, fiziksel, ahlaki ve entelektüel açıdan “ortalama insan”ı bulmak, amaçlanmaktadır. Bu, gösterileceği gibi, sorunlu bir arayıştır.

Deneyisel Çalışmalar

Quetelet ulaşabildiği bu tarz istatistiki verileri kullanmak zorundaydı ve bunlar arasında en fazla yeri onun “fiziksel nitelikler” adını verdikleri tutuyordu. Bu veriler, doğum ve ölüm oranlarını (uzun zamandır toplanmaktaydılar), nüfus büyüklüklerini, farklı yaşlardaki ağırlık ve uzunlukları, fiziksel hastalık oranlarını içeriyordu. Burada yalnızca “ahlaki ve entelektüel nitelikler”le ilgili araştırmalar ele alınacaktır. Tablolar iki amaca birden hizmet ediyordu: Dağılımın maksimum frekansı ya da tepe noktası bazen “ortalama insan”ı gösterirken yaşa, cinsiyete ve bazen de başka değişkenlere bağlı bozukluklar sözüm ona “rastlantısal nedenler”i tanımlıyordu.

Quetelet, başlangıçta, fiziksel ölçümlerin görece düz olduğuna, daha önce hiç kimsenin diğerlerini ölçmeye kalkışmadığına dikkat çekmekte ve ortaya çıkan zorlukları tartışmaktadır. Örneklerden birinde “cesaret”i ele almış ve duruma bağlı yönleri açısından katı bir karşılaştırmaya izin veren cesaret eylemlerinden oluşan yeterli genişlikte bir örneklem elde etmenin olanaksız olduğunu göstermiştir. Hafızayı ölçme ve bankalarla diğer tasarruf kurumları hakkında yeterli veriye sahip olunursa farklı nüfuslarda en çok rastlanan tahminleri değerlendirmeye ihtimali üzerinde spekülasyon yapmıştır.

Zekâ konusunda ise, ikna edici bir biçimde, zekâ hakkında, yalnızca yarattığı eserler ya da eylemler bağlamında bir yargıya varılabileceğini ileri sürmüştür. İlk bakışta, İngiltere ve Fransa'da yazılan, yazarlarının yaşlarına göre çözümlenen drama eserlerinin sayısını karşılaştırmayı seçmiştir. Daha da ileri giderek, yazarlar ölmemiş olsalardı kaç tane eserin yazılmasının beklenebileceğini hesaplamıştır. Sonuç pek aydınlatıcı değildir, yani, yetenek otuz ve otuzbeş yaşları arasında gelişmekte ve ellilerine kadar sürmektedir; İngiliz yazarları ise bir şekilde daha erken gelişmiş bulunmaktadır. Ancak, kendisinin de farkına vardığı gibi, bu, diğer nedenlere de bağlı olabilir. Birden üçe kadar sonuçları, göreceli meziyetler konusundaki kendi yargılarına göre eşleştirerek niteliksel karşılaştırmalar yapmaya da çalışmıştır, ancak benzer biçimde bir yere varmayan sonuçlar elde etmiştir.

Daha da ileri giderek çeşitli ülkelerdeki akıl hastalığı oranlarını yaşa ve cinsiyete göre karşılaştırmıştır. Bunu yaparken, delilik ve zekâ geriliği arasında dikkatli bir ayırım gözetmiş ve ikisi arasındaki oranlar üzerinde çalışmıştır. Bunlar ülkelere göre çarpıcı bir farklılık göstermektedir, ancak o zamanlar zekâ geriliği ile ülkenin dağlık yapısı arasında kurulan bağlantı nedeniyle hiçbir sonuca ulaşamıyordu. Daha sonra, bunun nedeninin, sudaki iyot eksikliğinden kaynaklanan, tiroidin az çalışmasının neden olduğu fiziksel ve akli gerilik durumu olduğu anlaşılmıştır.

İlimlilik ve bunun karşısı da araştırılmıştır. Bilgisayarların atası "farklılık motoru" ile ünlenen Charles Babbage (1791-1871), Londra'da 1832 yılında, cinsiyete ve yılın ayına göre polis tarafından yakalanan sarhoşlarla ilgili verileri Quetelet'ye vermiştir. Quetelet kadınların oranının yüksekliğine (her üç erkeğe iki kadın) dikkat çekmiştir, ancak yılın son üç ayında bu oranın en yüksek noktaya ulaştığı gerçeği hiç de şaşırtıcı değildir.

Araştırmaların önemli bir kısmı, şüphesiz, eğri uydurumu da dahil olmak üzere karmaşık analizleri mümkün kılacak bol bol veriye ulaşılabilirdi için, suçla ilgiliydi. Değişkenlerin büyük bir kısmı yaş, cinsiyet, okuma-yazma, ülkeler, bölgeler, yılın mevsimleri, suç tipleri, yıllar içindeki eğilimler ve hatta "görünen nedenler" gibi bil-

gileri içerecek biçimde çapraz tablolanmıştır. Ayrıntılara girmek gereksizdir ancak toplumun daha sonraki gözlemcileri üzerinde güçlü bir etki bırakan, en iyi bilinen sonuç Quetelet'nin kendi sözleriyle aşağıya aktarılmıştır:

Böylece, daha önce her fırsatta tekrarladığım gibi, insan, aynı suçların her yıl aynı sırayla yeniden işlendiğini ve aynı cezanın aynı oranda verildiğini görüp yıldan yıla üzülerken ilerler. Bireylerin sayısı arttıkça, tek tek bireyler daha da silinir ve genel olguların, nedenlere bağlı olan olguların ve toplumun var olurken, kendini korurken gözettiği olguların hâkim bir konuma gelmesine izin verir. (Quetelet 1835, cilt 2, s. 247)

Bu bulgular, Henry Thomas Buckle'm çok popüler olan eseri *History of Civilization in England*'dan (1857-61) alıntılanmıştı ve Quetelet'nin eserleri Buckle sayesinde İngiltere ve Almanya'da tanınır hale gelmiştir. *Logic* adlı eserinde veriler hakkında uzun bir yorum yapan John Stuart Mill de, Quetelet'yi aynı kaynaktan öğrenmiştir. Bu yorumlar arasında aşağıdaki pasaj da bulunmaktadır:

Bir kimsenin kardeşlerini katletmesiyle karşılaştırıldığında, bireyin karakterine ve bireysel özgür iradenin kullanılmasına bundan daha çok bağlı olduğu düşünülebilecek başka bir eylem var mıdır? Yine de, bütün büyük ülkelerde, cinayet sayısının nüfusa oranı yıllar içinde çok az değişkenlik gösterir ve bu değişkenlikler hiçbir zaman belli bir ortalamadan fazla sapmaz. Daha dikkat çekici olan şey, her türlü araç kullanılarak işlenen bu cinayetlerin yıllık oranının da benzer şekilde sabit olma eğilimi göstermesidir. (Mill 1843/1879, s. 533)

Quetelet'ye dönecek olursak, çalışmasının deneysel kısımlarında “ortalama insan” a neredeyse hiç atıfta bulunulmamış olması dikkat çekicidir; kadın ya da erkek “ortalama insan”, hayalet gibi bir varlık olmaktan öteye geçmez. Ne var ki, son tartışmasında *ortalama insanın* fiziksel ve ahlaki gelişimini saptamış olduğunu ve “ortalama” yaratıkların maruz kaldığı küçük değişikliklerin çeşitli etkilerden kaynaklandığını beyan etmektedir. “Ortalama insan”ın, Cora

Du Bois'nın (1944) öncüsü olduğu bir yaklaşım olan "modal kişilik"le ilgili bir tahmin olduğu akla gelebilir ancak bu hatalı bir düşüncedir. Quetelet için bu figür çeşitli biçimlerde bir ideal tip, özgül bir nüfus için bir "ağırlık merkezi", "normal" bir kişi ya da bir dağılım merkeziydi. Dolayısıyla, "bir ulusun '*ortalama insan*'ı, sonuçta, bedendeki ağırlık merkezi gibidir" sözlerini yazmış ve bu figürün toplumsal denge ve hareketle ilgili bütün görüngülerin içinde yer aldığını ve bazı çarpıcı vasıflara sahip olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla, "*ortalama insan* aynı zamanda büyük, güzel ve iyi olan her şeyi temsil etmektedir." Kavram, özet olarak, yakından incelenmeye gelmeyen, kutsal olmayan bir karışımdır. Zayıflıklarına ise, Herschel ikinci baskıya (Quetelet 1869) yazdığı önsözde işaret etmiştir.

Çalışmasının sonuç sayfalarında Quetelet araştırmalarının insanların mükemmelleştirilebilirliğini gösterdiğini ileri sürmüş ve medeniyetteki gelişimin etkisinin insan çeşitliliğinin sınırlarını derece derece daraltacağı tahmininde bulunmuştur. Başka bir deyişle, insan dünyası giderecek artan biçimde birörnekleşecektir.

Sonradan edinilen bilgi ve deneyim ışığında Quetelet'nin kuramsal şemasındaki hatalar kolayca göze çarpmaktadır. Bunlar, kısmen, yazarın sosyal bilimler için uygun olmayan yarı-mekanik ilişkileri kullanarak varsayımlar ileri sürmesine yol açan astronomi eğitiminin kaynaklanmaktadır. Ancak kendi türü için model oluşturan deneysel çalışması pek çok ülkede "ahlaki istatistik" in bir modaya dönüşmesini, her zaman ustasının gibi özenli çalışmalar olmasa da, teşvik etmiştir. Örneğin, Almanya'daki takipçilerinden biri, Adolph Wagner, *The Regularity of Seemingly Chance Actions From the Point of View of Statistics* (1864) başlıklı bir kitap yazmıştır. O, bir biçimde resmi istatistikleri rastgele altüst ederek, aslında var olmayan düzenlilikler gösteren yığınla tablo hazırlamıştır. Yine de bazı önemli eğilimlerin varlığını doğrulayan yeterli sağlam veri vardı.

Toplumsal-istatistiksel araştırma önemli bir etki yapmıştır. Pozitivistler ve materyalistler, insan davranışının meşru olduğunu doğrular görünen sonuçları sevinçle karşılarken, muhalifler bu sonuçlarda insanın özgür iradesi karşısında belirlemeci bir tehdit görmüş-

lerdir. Quetelet'nin pek çok sözü bir tür belirlenimciliği ima eder. Örneğin, toplumda, normal olarak, ordudaki rütbelerin dağıtıldığı şekilde dağıtılan “suça eğilim” kavramını kullanmaktadır. Bu, Durkheim'ın intiharla ilgili ünlü incelemesinde yüzleşmek zorunda kaldığı bir meseleydi ve aynı zamanda sosyal-psikolojik “yasalar”ın var olduğu ya da var olabileceği iddiası ile ilişkilendirilmekteydi. Felsefi tartışma bizzat şu andaki tartışmamızın boyutlarını aşmaktadır.

V

İngiltere: Mantık, Evrim ve Zihindeki Toplumsal

Bir grup ünlü “pozitivist” düşünür, Comte’un fikirlerini Britanya’ya tanıttı. John Stuart Mill, George Henry Lewes ve Alexander Bain de bunların arasındaydı. İlk heyecanı daha sonra göze çarpacak kadar azalan Mill, özellikle de Comte’un psikolojiyle ilgili tavırını paylaşmıyordu. Aynı şey, diğer konularda Comte’nin sadık bir takipçisi olan Lewes içinde geçerliydi. Sistemi önemli sayılabilecek bazı bakımlardan Comte’unkine benzeyen Herbert Spenser, hiçbir zaman takipçi olmasa da, kendisine Comte’u örnek alan biri gözüyle bakılıyor, bu durum da büyük ölçüde canını sıkıyordu. Buna karşın, Spenser genellikle daha geniş anlamda pozitivistlerden biri olarak tanımlanmıştır ve hem Mill, hem de Lewes ile yakın ilişkisi vardı.

Yukarıda adı anılanlar arasında, Alexander Bain (1818-1903) önde gelen bir şahsiyet değildi, ancak en azından konumunun kısaca açıklanmasını hak edecek kadar önemli. Esasen psikoloji ders-

leri verip bu konuyla ilgili yazsa da, Bain, Aberdeen Üniversitesi'nde mantık kürsüsündeydi. Comteçu felsefe ile Mill sayesinde tanışmıştı ve zamanla inanç değiştirenleri Aberdeen'de işe aldı. Ne var ki, pozitivizmin temel felsefi ilkelerini kabul etse de, bir psikolog olarak Comte'un konuyla ilgili görüşlerini reddetti. Bain, etkileyici eserlerinde psikolojinin toplumsal yönlerine nadiren değinmiştir, ancak *The Emotions and the Will* (Bain 1859/1899) adlı eserinde Adam Smith'i şu soruları sorarak eleştirdiği kaydedilmelidir: "Tarafsız gözlemci bu standartı nereden edinir? Tarafsız olarak yorumlayacağı kuralları nereden bulur?" Bunlar, çeşitli ahlak kuramlarının, özellikle "rasyonel"lik karşısında "sezgisel" olanların geçerliliği ile ilgili olarak ortaya atılan sorulardır ve ne yazık ki onun bu suretle Smith'in en üretken katkılarını kötölemesine yol açmıştır.

Bain'in psikolojisi esas olarak bireysel süreçlere odaklanırken Lewes, fizyolojiyle birlikte insan zihninin işleyişini biçimlendiren "toplumsal araç" adını verdiği şeyin oynadığı rolle ilgilenmiştir. Böylelikle Comte'tan ziyade Lewes sosyal psikolojinin öncülerinden biri olarak anılmayı hak etmektedir.

Burada tartışılan pozitivistler birbirlerini karşılıklı olarak destekleyen yakın bir toplumsal ağ oluşturmaktadır. Buna neden ihtiyaç duyulduğu bir önceki bölümde saklıdır, ancak belki de ayrıntılı olarak ele alınması gerekir. 19. yüzyılın büyük kısmı bağlamında "pozitivizm" in karşıtı, geleneksel teolojik ve etik doktrinlere dayanan "tinselcilik" ti. "Tinselcilik", Avrupa'da, Aydınlanma ve devrim değerlerine karşı bir tepkiydi ve metafiziğin bütün türlerini bir çeşit beyhudelik sayan "pozitivizm", kurulu düzenin otoriteleri tarafından bir tehdit olarak algılanmaktaydı. Dolayısıyla, "pozitivizm" in tarafsız bir terim olduğu düşünülmemelidir, çünkü entelektüel *statükoya* Darwinciliğiyle karşılaştırılabilecek, hatta ondan daha da güçlü bir biçimde meydan okumuştur.

Burada tartışılan pek çok şahsiyet ortak bir zemini büyük oranda paylaşıyor olsa da, geniş anlamda sosyal-psikolojik temaların neler olabileceği konusundaki yaklaşımları çarpıcı bir farklılık sergilemektedir.

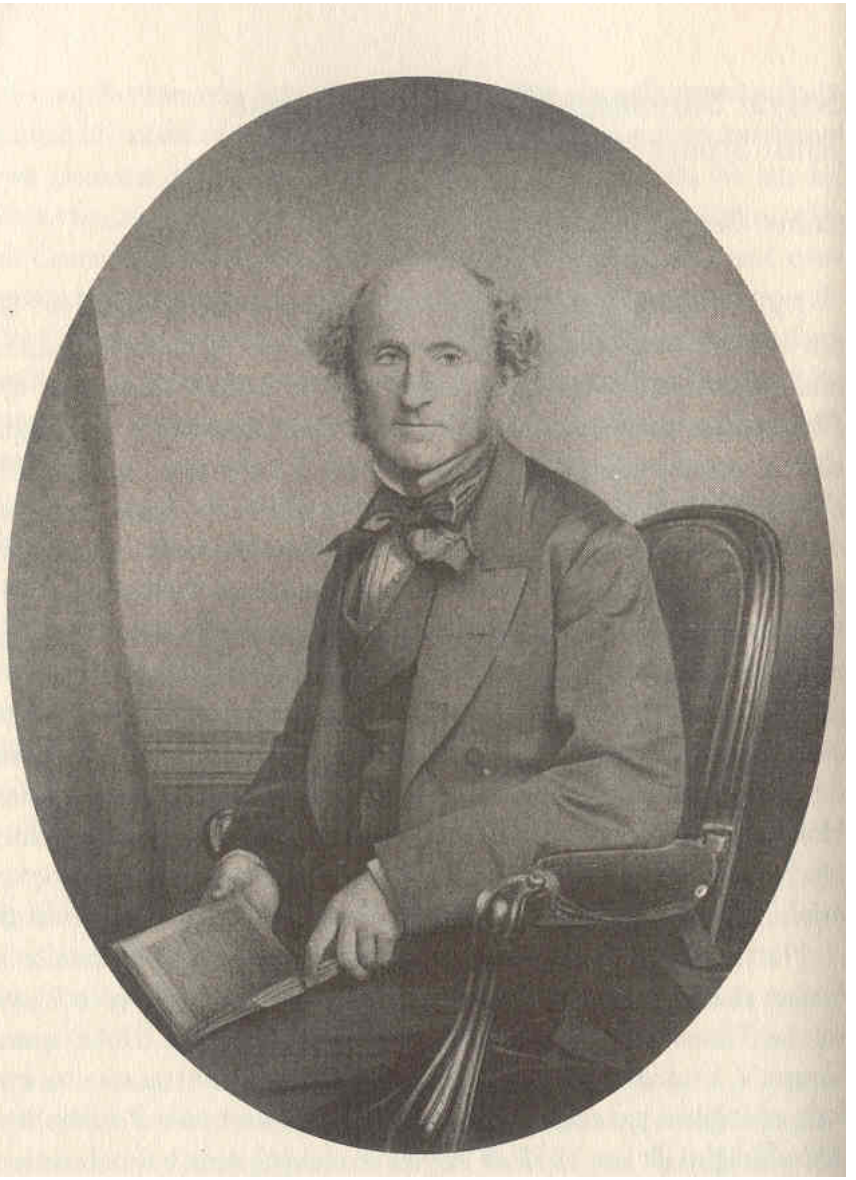
Sosyal Bilimlerin Yöntemleri Üzerine John Stuart Mill

Comte Üzerine Mill

Mill'in babası, James Mill, Jeremy Bentham'ın bir arkadaşı ve "felsefi radikaller" grubunun, toplumsal ve eğitimle ilgili davalarında etkinlik gösteren bir üyesiydi. James Mill'in (1829) *Analysis of the Phenomena of the Human Mind* adlı yapıtı, faydacılığa psikolojik destek sunan "çağrışım kuralları"nı ortaya koymuştur. James Mill, oğlu John Stuart'a (1806-73), efsanevi bir eğitim vermiştir: Üç yaşında Yunanca, sekiz yaşında Latince, on ikisinde mantık, on üçünde politik ekonomi. Yaşıtlarından ayrı tutulan çocuğun tek eğlencesi (?) babasıyla günlük yürüyüşlere çıkmaktı, bu sırada babası onu ne öğrendiği hakkında sorguya çekiyordu. Çocukluğunun ilk dönemini geçirdiği bu çok katı biçimde kısıtlanmış çevrenin etkisi, 1826'da geçirdiği, onu depresif bir halde bırakan sinir krizinin nedeni olmalıdır. Duygusal açıdan kalıcı bir zarar görmekten, bir tüccarın eşi olan Harriet Taylor'la olan arkadaşlığı sayesinde kurtuldu. 1830'da tanıştığı Harriet, Mill'in kendi aile çevresinin dışında tanıdığı ilk genç kadındı. Onunla 1851'de, kadının ilk kocası öldükten sonra evlendi.

Harriet Taylor'la tanışmasından hemen önce Mill, Comte tarafından yazılmış ilk makalelerden birinin, kendisini etkileyen "Law of the Three Stages"ın kabataslak haliyle karşılaştı. Daha sonra Comte'a, kendisini babasının Benthamcılığından kurtaranın bu makale olduğunu yazacaktı. Mill, *Cours de Philosophie Positive*'den söz edildiğini ilk kez 1838'de duydu ve okuduğunda bol bol methetti. Comte'un görüşlerinden bazılarına katılmasa da, kitabı arkadaşları Alexander Bain'e şiddetle tavsiye etti.

Mill, Comte'un son dönem yapıtlarındaki dine dönüşü pek göz önünde bulundurmuyordu ve onun genel pozitivist tezleriyle ilgili dengeli bir eleştiri yayımladı (Mill 1865). Ana itirazlarından biri, Comte'un psikolojinin her durumda biyolojinin bir parçası sayılması gerektiği yolundaki görüşüne yönelikti. Bunun tersine, Mill, psikolojinin, büyük ölçüde, biyolojinin açıklayamayacağı bir dizi kav-

5 John Stuart Mill (1806-73)

ram oluşturduğunu ileri sürüyordu. Ne var ki, bu kuşkular, daima önyargısız olan Mill'in *System of Logic* adlı yapıtında Comte'a itibar etmesine engel olmadı (Mill 1843/1879).

Bu çalışmada Mill doğa bilimlerine inancın tek dayanağının evreni idare eden yasaların gerekli ve değişmez olduğu biçimindeki

temel ilke olduğundan hareket ederek, “fen” bilimlerinde kullanılan yöntemleri izah etmişti. Sonra da “Bu, neden insan doğası için de aynı ölçüde doğru olmasın ki?” sorusunu yöneltmişti. Bu konudaki giriş niteliğindeki ifadelerinde, az çok ihtiyatla, içerik sayfalarında yer alan konuların açıkça ortaya konduğunu ileri sürer: “Ahlaki bilimlerin geri kalmış durumu ancak Fen Bilimleri’nin yöntemlerinin, gerektiği gibi genişletilip genelleştirilerek uygulanmasıyla ortadan kaldırılabilir.” Daha önce belirtildiği gibi, fizikten alınan model 18. yüzyıl boyunca yaygın biçimde kullanılıyordu ve bu 20. yüzyılda da kalıcı olmuştu.

Psikoloji Üzerine Mill

Mill, Comte’a karşı çıkarak, zihne ait bir bilimin, başka bir deyişle psikolojinin *var olduğunu* tasdik etmiştir. Bununla ilgili sorunları tartışırken Mill büyük ölçüde bireylere odaklanır. Düşüncelerle duyguların bilimin kapsadığı alanın içine girmediğini ileri süren “metafizikçi”lere, o dönemde çoktan kanıtlanmış olduğu gibi, karşı çıkmaktadır. Herhangi bir “olgu”, henüz keşfedilmemiş olsa bile, potansiyel olarak yasalara tabidir. Dahası, bütün bilimler kesin değildir ve bu konuda meteorolojiyi örnek vermektedir. Aynı zamanda, insanların zihinsel süreçleri ve eylemleri, karmaşıklıkları yüzünden şimdiye kadar ortaya çıkmamış olsa da ve hiçbir zaman tahmin edilemese de, nedenlere bağlıdır. Psikoloji, “ardıllığın değişmezliğiyle, bir ruh halinin ardından bir sonrakinin neye göre ortaya çıktığını ... belirleyen yasalarla” ilgilenir. Bunun, adeta tek bir kişinin kafasının *içinde* vuku bulan süreçlere atıfta bulunduğuna dikkat çekilmedir. Bir zihnin bir başka zihinde herhangi bir şeye yol açması olasılığı düşünülmemiştir ve öyle ki, bu formülasyon sosyal psikolojiyi, tanımı gereği dışarıda bırakır.

Toplumsal veçhelere temas ettiği tek bir geniş bağlam söz konusuydu, o zaman meseleyi yalnızca, geleceğe yönelik “karakterin biçimlenmesinin bilimi” olarak ortaya koymuştu ve buna “etoloji” adını veriyordu (terim bugün bizim kullandığımız anlamıyla, yani hayvan davranışlarının incelenmesiyle karıştırılmamalıdır). Mill’in iki-

si arasında varsaydığı ayrıma göre, psikoloji “aklın basit yasaları”nın bilimi olacaktı, – büyük ihtimalle daha az önem verilen– etoloji ise, karakteri biçimleyen yasalarla ilgili çalışmalar yapacaktı. Bunlar zorunlu olarak tek tip yasalardı ama içinde işledikleri bağlamlar elbette değişkendi. Bu, etolojinin hem bireysel hem de ortak olan *farklılıklarla* ilgili olduğu anlamına gelmektedir.

Mill, etolojik yasalar hakkında sağlam bir şey söylemiyordu, ancak bunların nasıl araştırılabileceklerini tartışmaktaydı. Bunda, genelde psikolojide olduğu gibi, kendinden önce gelenleri takip ederek deneyi bertaraf etmiş, ama gözlemle ilgili olanakları ve sınırlılıkları tartışmıştır. Örneklerden biri aşağıya aktarılmıştır:

En kapsamlı ve dikkatli gözlemin sonunda bile ancak nispi bir sonuç elde edilecektir; örneğin, ayırım yapmadan [yani rasgele] seçilmiş belli sayıdaki Fransız arasında, aynı şekilde seçilmiş eşit sayıda İtalyan ya da İngilizlerle karşılaştırıldığında, belli bir zihinsel eğilimi olan insanların sayısı daha çok, zıt eğilim taşıyanların sayısı ise daha az olacaktır... Öyleyse, bu karşılaştırma, türler arasında değil, oranlar ve dereceler arasındadır ve oranlar arasındaki farklar küçük olduğundan şans faktörünü ortadan kaldırmak için daha büyük sayılarda örneğe ihtiyaç vardır... (Mill 1843/1879, cilt 2, s. 454-5)

Çevreyle ilgili, devlet biçimi, gelenekler, eğitim sistemi gibi her türden etkenin kişilik farklılıklarını açıklayabileceğine de dikkat çekmektedir. Mill’in toplumsal cinsiyet farklılıklarına atıfta bulunmasıyla ima edildiği gibi, bunların ille de kalıcı olduğu öngörülmemiştir. Bu konudaki görüşleri Comte’un ve daha sonra gelen Spencer’in düşüncelerinden dikkat çekici bir farklılık göstermektedir:

Kadınlar ve erkekler arasında gözlenen zihinsel ve ahlaki farklılıklara dair uzun bir liste vardır; ya da olması gerektiği varsayılmaktadır. Ancak bunların bazıları... gelecekte, her iki cins de eşit özgürlüğe ve eşit derecede bağımsız toplumsal konumlara sahip olduğunda, kişiliklerindeki farklılıklar da ya ortadan kalkacak ya da tamamen değişecektir. (Mill 1843/1879, cilt 2, s. 456)

Son olarak, etoloji sadece tek tek karakterlerle değil, aynı zamanda “ulusal ve ortak” karakterlerle de ilgilenecektir. Bunların hepsi bir biçimde David Hume’un, bu kadar iddialı olmayan “ulusal karakterler”le ilgili makalesini (bkz. s. 48) andırmaktadır. Hume’dan uzun zaman önce de ilgi çekmekte olan bu konu sosyal psikoloji tarafından yeniden ele alınmıştır.

Daha genel olarak, Mill, fen bilimlerinin pek çok yöntemini gözden geçirmiş ve “ahlaki” bilimlere ne derece uygulanabilir olduklarını tartışmıştır. Ulaştığı sonuçlar, genel olarak, daha sonra anlaşıldığı üzere, oldukça kötümserdir. Örneğin, “araştırma konusu olan dışındaki her bir özelliğin çetelesinin tutulduğu iki örnek” gerektiren Farklılık Yöntemi’ni ele almıştır. Psikoloji açısından deneyin uygulanabilir olmadığına inanması nedeniyle, bunun yalnızca kuramsal olarak mümkün olduğunu düşünmektedir. Ne var ki, birisinin değerlendirmeye tabi tutulacağı rastlantısal olarak seçilmiş olan iki grupla halihazırda uygulanan şey “Farklılık Yöntemi”dir.

Bu yöntemi, “belli bir koşulun varlığı ve yokluğu dışında hiçbir farklılık taşımayan iki örnek yerine, bir koşulun bir tarafta var, diğerinde ise yok olması dışında hiçbir konuda uyuşmayan iki sınıftan örnekleri karşılaştıran” Dolaylı Farklılık Yöntemi’ni de olası bir alternatif saymaktaydı. Bunun ulusların iktisat politikaları konusunda varsayımsal olarak kullanılmasını örneklendirmişti. Bağımsız değişken adını verebileceğimiz şeyler özgür ticarete karşılık korumacılık; bağımlı değişken ise refah düzeyidir. Yine, refah düzeyinin diğer nedenlerden de kaynaklanabileceğini, dolayısıyla yöntemin bir sonuca varmayacağını ve bunun ilke olarak reddedilemeyeceğini belirtmişti. Ne var ki, bu yöntemin, büyük ihtimalle neden-sonuç ilişkisiyle dayanan bir varsayımın ilk başta test edilmesi için değerli olduğunu (ancak kanıtlamak için kullanılamayacağını) vurgulamaktaydı. Örneğin Dasen (1975) geçim tarzlarının bilişsel gelişimi farklı şekillerde etkileme olasılığı bulunduğunu ileri sürmüştü. Esasen tarımla geçinmeleri dışında pek çok açıdan farklılıklar gösteren kültürlerle uygun testleri uygulamış, tahmin ettiği ilişkiyi doğrulamıştır. Bu, ana geçim kaynağı avcılık olan bir toplum için de geçerlidir.

Mill'in çeşitli yöntemlerin olanakları ve engelleri konusundaki geniş kapsamlı araştırması, her halükârda, hâlâ öğreticidir. Özellikle, "zihin yasaları" adını verdiği şeyle ilgili tartışmasında çizilen, hâlâ yerinde görünen ayırım vurgulanmaya değer. Bu yasaları iki türe ayırmıştır; ilk tür soyut ve evrenseldir. İkinci türü ise, "insanlık hakkında pratik bir bilgi üreten ortak deneyimin hakikatleri"ne dayanmaktadır: "Hayatın gözlemlenmesiyle elde edilmiş olan bu tarz bildik kurallar bilimin hakikatleri arasında Deneysel Yasalar'ın yerini almaktadır" (Mill 1843/1879, cilt 2, s. 448). "Deneysel yasalar"ın, "gözlemleyebildiğimiz sınırlar içinde doğru olan, ancak bu sınırların ötesinde de geçerliliğini koruyacak bir doğaya sahip olmayan" bir değişmezliğe atıfta bulunduğunu belirterek devam ediyordu. Bu ayırım sosyal psikoloji için de geçerlidir. Son zamanlardaki nöropsikolojik çalışmaların da açıkça gösterdiği gibi, sosyal ilişkileri yöneten bir takım pan-insan yasalar vardır. Adam Smith'in "sempati"si, ya da şimdi sık sık adlandırıldığı gibi "empati", yani başkalarının duygularına nüfuz edebilme yeteneği bununla ilgili örneklerden biridir. Pek çok sosyal psikologun yaptığı, ister deneye dayansın ister dayanmasın, genellemeler, tam tersine, Mill'in kullandığı anlamda "deneysel yasalar" oluşturmaktadır. Bunların uygulama alanı, en önemlilerinden biri kültürel değişkenlikler olmak üzere, bir dizi etmenle sınırlı olabilir. Bu elbette kültüriçi çalışmaların değerini sorgulamak için değil, ancak sadece muhtemel sınırların farkına varılması gerektiğini vurgulamak amacıyla belirtilmiştir.

Spencer: Darwin-öncesi Evrimci

Mill, hoşnutlukla özgün pozitif felsefeye doğru yönelme niyetindedir ve Comte'un, "toplumsal istatistik", "toplumsal dinamikler" gibi sözcüklerinden bazılarını oldukça bilinçli bir biçimde kullanmıştır. Spencer bunu az çok tesadüfen yapıyordu; bu yüzden Comte'u destekleyenler tarafından intihalle suçlanarak kendini zor duruma düşürmüştü. Comte'un yaklaşımını kopyaladığı iddiası da onu çok sınırlandırmıştı, çünkü bu yaklaşıma büyük ölçüde karşı çıkmaktaydı. Öte yandan, Comte'un ve Spencer'ın büyük sistemleri arasında

bir dizi koşutluk bulunduğundan, bu, anlaşılabilir bir suçlamadır. Her ikisi de, sırasıyla “pozitif” ve “sentetik” felsefeleri kuşatan bir şema üretmek gibi iddialı bir amaca sahipti. Spencer, “sosyolojinin bütün diğer bilimlerin olgularını kapsayan bir bilim” olduğu konusunda Comte’a katılıyordu, bu nedenle Spencer’ın oldukça gerçekdışı tavsiyesi sosyologların hem soyut (yani matematik ve mantık) hem de somut (astronomi, jeoloji) bilimleri incelemek üzere teşvik edilmesiydi. Böylece, sosyologlar geniş analitik ilkeleri öğrenecekler ve uygun düşünce alışkanlıkları geliştireceklerdi. Spencer, psikolojiye bilim statüsü vermekte Comte’tan daha hevesli olsa da, biyoloji ile sosyolojinin arasına yerleşerek arabuluculuk edecek olan psikolojiyi biyolojinin bir bölümü gibi görmek konusunda Comte’a katılıyordu.

Aralarında pek çok anlaşmazlık vardı. Spencer, “Üç Evre Yasası”nı ve bilimlerin buna uyacak şekilde sınıflandırılmasını eleştiriyordu, Comteçu sistemin temeli olan zihinsel belirlemeciliği kabul etmiyor ve Mill’in esin verici bulduğu “tarihsel yöntem”e inanmıyordu. Spencer (1904), otobiyografisinde, *Social Statics*’in yayımlandığı 1851’de Comte’u henüz okumamış olduğunu ileri sürmekteydi. Yine de, Spencer, Comte’un *insanın kavranması* ile ilgilendiğini ve bu yüzden düşüncesinin göreciliğe bağlı olduğunu, kendi düşüncesinin nesnel ve mutlak olması için *dış dünyaya* odaklandığını ekliyordu. İkiyüzlü bir tevazu göstermediği kesindir!

Kendini Yetiştirmiş Bir Adam

Kendine olan güveni belki de görece mütevazı bir aileden gelmesinden ve büyük ölçüde kendi kendini eğitmesinden kaynaklanıyordu. Herbert Spencer (1820-1903) Derby’de doğmuş, eğitimini bir okulda öğretmenlik yapan babası, sonra da amcalarından biri üstlenmişti. Demiryolu mühendisi olmasına yetecek düzeyde bilim ve matematik eğitimi almış, daha sonra da gazeteciliğe başlayarak *Social Statics*’i yayımlamıştı. “İnsan mutluluğu için olmazsa olmaz koşullar” a atıfta bulunan alt başlığın da gösterdiği gibi, kitap, politik ve popüler bir içeriğe sahipti. Bundan kısa bir süre sonra ona kalan miras çalışmayı bırakıp kendini yalnızca araştırmalarına adanmasına ola-

nak tanıdı. Daha sonraki yıllarda aşırı uykusuzluk ve depresyon yüzünden ıstırap çekti ve toplumdan daha da uzaklaştı – yine de, bu durum olağanüstü verimliliğini etkilememiştir.

Evrimsel Süreçler Üzerine Spencer

Evrim taslağı üzerinde Darwin'den önce ayrıntılı biçimde çalışmış olan Spencer için evrim, uğraştığı bütün bilgi dallarıyla ilgili kilitleri açacak bir anahtardı. Daha önce de pek çok evrim kuramının ortaya çıktığı doğrudur, ancak Spencer'ın formülasyonu özgündü. Ona göre, evrim, yapısal *farklılaştırmanın*, yani işlevlerin özelleşmesi ile *bütünleşmenin* artması, yani artan uyum, bağımlılık ve eşgüdünden oluşan ikili ilkeyi kapsıyordu. Bu şemanın esin kaynağı, sonradan psikolojideki “tekrarlama” kavramına kılavuzluk eden embriyolog Karl Ernst von Baer (1792-1876) idi.

Spencer bu şemayı açıklarken, biyolojik alanın içindeki, çok az hareket edebilen ve büyük ölçüde çevrenin insafına kalmış olan “ayrıştırılmamış protoplazma yığınları”ndan oluşan ilkel organizmalara atıfta bulunuyordu. Evrimsel değişiklikler farklılaşmayla sonuçlanırken, özgün tektiplilik, tutarlı bir yapı içinde belli işlevler için özelleşerek birbirlerine bağlanmış parçaların oluşmasını sağlıyordu. Spencer, bunun toplumlar için de geçerli olduğunu ileri sürüyordu. Dönemin diğer düşünürleri gibi, “birbirlerine hiç bağımlı olmayan” bireylerin toplanmasının ilkel kabilelerinin ayırt edici niteliği olduğunu ileri sürüyordu. Büyüklüğün artmasıyla etkinliklerin farklılaşmasına göre iş bölümü gelmekte ve kalıcı toplumsal yapılar ortaya çıkmaktadır. Bu yapılar giderek daha da örgütlü bir hale gelirler. Böylece, insanların ve hayvanların evrim süreçleri arasında yakın bir koşutluk görmekteydi, ancak bunu insanların psikolojik özellikleri ile ilişkilendirmek için uğraşmıyordu.

Spencer'in psikolojiyle ilgili yazıları, bu itibarla, genel olarak şu andaki bağlamımızla pek ilgili değildir. *Principles of Psychology* (1855) neredeyse yalnızca bireysel zihinlere ayrılmıştır ve insan davranışlarının toplumsal yönlerine pek az değinir. Spencer, insanların toplu halde yaşadıklarını kabul ediyor ve sosyalliğin, ahlak ile “daha yük-

sek toplumsal duygular” adını verdiği şeyin gelişmesini kapsayan sempatiden kaynaklandığını düşünüyordu. Ancak bu konu, çalışmasının yalnızca çok küçük ve marjinal bir yönünü oluştururken, evrimle ilgili düşüncesi ise en bağıntılı kısmıdır.

“Gelişme kaza eseri değildir, bir gerekliliktir. Medeniyet, yüzeyel değil, doğanın bir parçasıdır, embriyonun gelişmesiyle ya da bir çiçeğin açmasıyla aynı şeydir” sözleriyle Spencer evrim ile gelişmeyi eşitlemekteydi. Evrimden böyle bir bağlamda söz ettiğinde, edilen özelliklerin miras kalması anlamında Lamarkçı evrimi kastetmektedir. Modern evrimci psikologlar, Spencer’ın medeniyeti doğanın bir parçası sayan sözlerine katılacak, ancak evrimin önceden belirlenmiş bir yöne doğru geliştiğini reddedeceklerdir.

Spencer’ın aynı kuramsal zeminde ortaya attığı bir başka genel ilke, hayatın, organizmanın değişen koşullara sürekli *uyum* sağlama-sından oluştuğudur. Bu, biyolojiden sosyolojiye bütün farklı düzeyler için geçerlidir ve sosyolojinin uğraştığı şey “süper-organizmalar” olarak toplumlardır. Uyum gösterme ebeveynler tarafından etkilene-rek evlâtlara aktarılmakta ve onun çarpıcı sözleriyle “organik hale getirilmekte”dir. Dolayısıyla, daha iyi uyum sağlamış davranışlar birikir ve daha sonra ilerlemeye yol açar.

Biyoloji ile sosyoloji arasında gerekli bir bağ saydığı şeyi Spencer bir tasıma indirgenebilecek bir dizi argümanla gerekçelendiriyordu:

1. Bütün toplumsal eylemler bireylerin eylemleridir.
2. Bireylerin bütün eylemleri hayatın genel kurallarıyla idare edilir.
3. Öyleyse, bireylerin eylemlerini doğru yorumlamak için hayatın genel yasalarını, yani biyolojiyi, bilmek gereklidir.

Böyle yalın bir biçimde sunulduğunda, öncüllerin ve dolayısıyla sonucun kusurlu olduğu açıkça görülmektedir.

Spencer’ın geliştirdiği ikinci bir tartışma hattı hem bireylerde hem de toplumda bir bütün olarak gelişim, yapı ve işlev görüngüsünün algılanabileceğiydi. Bu onu şu sözleri söylemeye yönlendirmiştir: “Bireysel organizma ile toplumsal organizma arasında gerçek bir ana-

loji olduğundan, yapıyı belirleyen belli gerekliliklerin onları birlikte idare ettiğinin anlaşılmasını reddetmek mümkün değildir” (Spencer 1873/1894, s. 330). Bu “organik analogi”, sayısız 19. yüzyıl düşünürünü büyük ölçüde hayran bırakmıştır ve aşağıdaki paragraf bunun Spencer tarafından hangi noktalara götürüldüğünü gösterir:

Tıpkı merkezden çevreye uzanan büyük sinir demetlerinden zaman zaman yan sinir demetlerine bağlantı çıkması gibi, büyük toplumsal merkezlerden de çok sayıda büyük bağlantı öbeği ortaya çıkar, ki bunlar da aralıklarla daha küçük öbeklere ayrılır. ... Dahası, bu dağılım, bağlayıcı sinirlerden oluşan büyük öbekler ile ana ulaşım kanallarının (demiryolları ya da karayolları gibi), başlıca merkezlerinin yakınında yan yana gitmesine benzer; ancak bunlar kollara ayrıldıkça birbirlerinden uzaklaşırlar. Tıpkı, omurgalı bir hayvanın bedeninin merkezindeki sinir kordonları alışıldığı üzere atardamarlara eşlik ederken, çevreye yaklaştıkça sinirlerle atardamarların birbirlerinden uzaklaşmaları gibi: Her iki durumda da değişmeden kalan yegâne bağ birbirine benzerdir; demiryolu sisteminin bütün kolları boyunca uzanan telgraf hattının demiryolu trafiğini kontrol edip yönlendirmesi gibi, her yerde atardamara eşlik eden sinir de, atardamarın içindeki dolaşımı düzenleyen vazomotor sinirdir. (Spencer 1885, cilt 1, s.525)

Spencer, biyolojik varlıklarla benzerlikler hakkında bu kadar ayırtmaya girdikten sonra, bunun biyolojik varlıklarla yalnızca yapısal benzerlikleri gösteren bir analogi olduğunu vurgulamakta sıkıntı çekmektedir. Örneğin, hem organizmalar hem de toplumlar gelişir ve bunu yaparken yapılarında artış görülür ve farklılaşırlar. Spencer’ın, organik ve toplumsal süreçlerin benzerliğini vurgulayan organik analogisini, her türden görüngüyü idare eden üst düzey yasaların bir örneği olarak gördüğünün farkına varılmalıdır.

Principles of Sociology’de (1885) doğumdan yetişkinliğe ve ölüme giden bütün yaşam *organik* evrim başlığının altında toplanırken, *süper-organik* evrim pek çok bireyin eşgüdümlü eylemleri ve bu eylemlerin sonuçlarıyla ilgilenmektedir. Organik ile “süper-organik” evrim arasındaki geçiş niteliğindeki sınır bölgesinin, ebeveynler ara-

sındaki eşgüdüm olduğu söylenmektedir. 19. yüzyılda her zaman olduğu gibi, aile, kabilelerden modern devletlere kadar daha büyük birimlere atlamadan önce adı geçen tek küçük gruptur. Büyük bir toplumsal birimle o birime ait bireyler arasında etkileşime dayalı bir ilişki olduğu düşünülmektedir ve bu ilişki çevreye en ideal biçimde uyum sağlamaya hizmet ediyordu:

İnsan kombinasyonları kalıcı hale gelir gelmez, toplulukla onun her üyesi arasında, her biri ötekini doğasına tesir eden etki ve tepkiler başlar. Toplamın birimler üzerinde uyguladığı denetim onların etkinliklerini, duygularını ve fikirlerini daima toplumsal gerekliliklere uygun bir şekilde biçimlendirmeye eğilimlidir. Etkinlikler, duygular ve fikirler de, değişen koşullarla birlikte değiştikleri sürece, toplumu kendileriyle uyumlu hale getirmek için yeniden şekillendirmeye eğilimlidir. (Spencer 1885, cilt 1, s. 11)

Dahası, Spencer, her evrim aşamasında her toplumun kendine uygun bir tarzda adapte edilmiş duygu ve düşünceleri olduğunu belirtmekteydi. Bu, daha sonra Lamprecht (bkz. 7. Bölüm) tarafından etraflıca geliştirilmiş bir düşünceydi. Bu, elbette, bu tarzların değişime tabi olduğunu ima ediyordu. Spencer aynı zamanda, eylemin idrak yerine duygular tarafından belirlendiği konusunda ısrar etmekteydi: “Sadece gerçek bir zihin kuramından türetilebilecek olan rasyonel yasalar ... hareketin duyguyla doğrudan bağlantılı olduğunu veri olarak kabul etmek zorundadır.”

Spencer’in evrimciliği, Darwin’inki tarafından gölgede bırakılmış olsa da, başarısının çekim gücü takdir edilmelidir. Tek bir kuşatıcı ilkeyi kullanan bir gelişim analizinin gücünü ispat etmiş ve sadece doğal çevreye değil, aynı zamanda toplumsal çevreye uyum sağlamanın önemini göstermiştir. O, şüphesiz, 19. yüzyıl sahnesinin entelektüel devlerinden biridir. Baldwin ya da Durkheim gibi kendisinden sonra gelen diğer büyük şahsiyetler onu ya takip etmiş ya da eleştirmişlerdir – hiçbiri onu görmezden gelememiştir. Flugel yazdığı psikoloji tarihinde “*The Principles of Sociology*, antropolojiye, sosyal psikolojiye ve bizzat sosyolojiye evrim kavramını kesin ve geri dönülmez biçimde tanıtmıştır. ... Spencer’in *Principles*’ı, haklı olarak,

bugün anlaşıldığı şekliyle ‘Sosyal Psikoloji’ üzerine ilk kitap sayılabilir” sözleriyle ona belâgatli bir övgü düzmüştür (Flugel 1933, s. 140). Flugel’in yorumu, tuhaf bir şekilde, sosyal psikolojide önce davranışçılık, sonra da bilişselcilik tarafından aşılın evrimci düşüncenin keskin bir düşüşe uğradığı bir döneme aittir. Evrimci sosyal psikolojinin yeniden sahneye çıkması ise ancak 21. yüzyılda gerçekleşmiştir.

Zihnın “Toplumsal Etkeni” Üzerine Lewes

Spencer kendi evrim kuramını ayrıntılandırıp, bunu çok daha çığır açıcı olan Darwin’inkiyle kaynaştırırken, Lewes’in yazdığı dönemde Darwincilik çoktan düşünsel ufka hâkim olmuştu. Sosyal psikoloji üzerine yazılmış tarih kitaplarının pek çoğu, George Henry Lewes’e (1817-78) çok az yer ayırmıştır. Ondan söz eden kitaplarda ise, Comte, Mill ve Spencer gibi parlak şahsiyetlerle karşılaştırıldığında geri planda kalmaktadır. Ancak, o, bir açıdan, psikolojinin “toplumsal” yönüne dikkat çekip bu yönü açıklamak konusundaki çabalarıyla hepsini gölgede bırakmıştı. Comte, psikolojiyi basitçe dışarıda bırakmıştır, Mill ise bunun savunmasına eğilmiş, ancak “etoloji”yle ilgili çalışmasının dışında, psikolojiyi bireyler üzerine odaklanan ve evrensel yasalarla yönetilen bir bilim olarak görmüştü. Spencer birey ile toplum arasındaki ilişkiden, psikoloji ile herhangi bir ilişki kurmaksızın, yalnızca genel hatlarıyla bahsetmişti.

Renkli Bir Hayat

Lewes geniş çapta ilgi alanlarıyla, yeteneklere sahipti ve dönemin en saygın gazetelerine yazdığı makaleler ve bir dizi kitapla pek çok alandaki yeni fikirleri, tam anlamıyla, popülerleştirmişti. *History of Philosophy*, Robespierre ve Goethe’nin biyografileri, İspanyol draması üzerine bir eser de bunların arasındaydı ve o aynı zamanda başarılı bir tiyatro oyunu da yazmıştı. Böylece, Lewes, edebiyatçı olarak geniş çapta tanınıyordu. Ashton (1991) tarafından yazılan biyografisinde benimsenen ana bakış açısı da buydu. Ne var ki, aynı za-

manda yetkin bir bilim insanı olan Lewes, deniz biyolojisi hakkında da yayın yapmış ve Münih'te kaldığı bir dönemde, Akademi tarafından ünlü kimyacı Justus von Liebig'le işbirliği yapması için davet edilmişti. *The Physiology of Common Life* (1860) adlı yapıtında açlık ve susuzluk üzerine tartışmaları, Pavlov'u kuramsal çalışmalarına son vererek fizyolojiye geçmeye sevk etmişti. Bu çokyönlülükle, Lewes'in arkadaş listesinin, bilim ve sanatlarda *Kim kimdir* kitaplarına benzemesi anlaşılır bir durumdur. Bu liste, Robert Browning, Thomas Carlyle, Charles Darwin, Leigh Hunt, Thomas Huxley, Alfred Tennyson ve bu türden diğer isimleri kapsamaktadır.

Lewes'in özel yaşamı, belirgin biçimde gelenek dışıydı. Radikal bakış açısıyla Avrupa'daki 1848 devrimini destekledi. Evde eşi Agnes'i, arkadaşı Thornton Hunt ile paylaşıyordu. Agnes, Hunt'tan ikinci bir çocuk sahibi olduğunda, bunun artık fazla olduğu ortaya çıktı. Lewes, daha sonra George Eliot (1819-80) adıyla ünlenecek olan Marian Evans'la tanıştı ve onun evine taşdı. İkisi, Lewes'in hayatının geri kalanı boyunca işbirliği yaparak birlikte yaşadılar. George Eliot'un desteği olmasaydı, psikoloji hakkında yazdığı, kendisi öldükten sonra yayımlanan son –ve şimdiki bağlamımızla bir hayli ilgisi olan– çalışması hiçbir zaman gün ışığına çıkmayabilirdi.

Daha yirmilerindeyken Fransız felsefesini geniş çaplı olarak okumuş olan Lewes'in ilgisini sosyolojiye ve psikolojiye asıl çeken, muhtemelen, Comte'un yazılarıydı. 1842'de Mills'in tavsiye mektuplarıyla silahlanmış olan genç Lewes, Paris'i ziyaret etti. Orada Comte ve Cousin'le tanıştı ve daha önce açıklandığı gibi, bu iki adam psikolojiyle ilgili tamamen karşıt görüşlere sahipti: Comte'a göre biyolojinin bir parçası olan psikoloji, Cousin'a göre felsefeyle akrabaydı ve ruhla uğraşıyordu.

Lewes, Comte'un tarafını tuttu ve daha sonraki polemiklerde "tin selci hipotez"lere hararetle karşı çıktı. 1846'da Paris'e yeniden gitti ve ne yazık ki Comte'u Clotilde de Vaux'nun (bkz. s.74) ölümünden bir gün sonra aradı. Sonradan kadının Comte tarafından "Religion of Humanity"de seküler bir azizeye çevrilmesi, Comte'un eski takipçilerinden pek çoğunu uzaklaştırdı. Bu, daha önce söz edildiği gibi, Mill'in, Comte'un psikolojiyi biyolojinin bir parçası haline getirme-

sine olan itirazını da kapsayan eleştirileri için de geçerlidir – daha sonra Lewes tarafından da paylaşılan bir itiraz. Dahası, Lewes, Comte’a göre için bireyin psikolojisinin fizyolojik anahtarı olan frenoloji konusunda da kuşkucuydu. Dolayısıyla, Lewes, *Comte’s Philosophy of the Sciences*’ın (1853) yorumlanmış çevirisini yayımlamış olsa da, altı yıl sonra fizyoloji ile ilgili kendi kitabı ortaya çıktığında heyecanını göze çarpacek kadar kaybetmişti. Lewes’in psikoloji üzerine eserleri hayatının sonuna doğru, beş ciltlik *Problems of Life and Mind* kitabıyla ortaya çıktı ve bu kitabın son cildi ölümünden sonra yayımlandı. Eserleri geniş bir alana yayıldığı ve biraz dağınık olduğundan, bu bölümde, Lewes’in “toplumsal” olanı ele alış biçimine; ona fizyoloji ile eşit derecede önem vermesine vurgu yapacağız.

Lewes’in Psikolojiye Evrimsel Yaklaşımı

Lewes, ilk ciltte hayvanlarla insanların farklılıklarının doğasına ilişkin eski sorunu gözler önüne sererek başlamıştı. Darwincilikten edindiği bilgilerle donanmış olan Lewes, tartışmaya benzerliklerle başlamış ve Spencer’i takip ederek, hayvanlarla insanlar benzer yapılara sahip olduğundan, bu yapıların benzer işlevleri olması gerektiğini ileri sürmüştü:

Hayvanların duymalara, tatlara, duygulara, içgüdüye ve zekâya sahip olduklarını –hafıza, beklenti, yargı, umut, korku ve sevinç sergilediklerini–, deneyimden öğrendiklerini ve arzularını tatmin edecek yeni tarzları davet ettiklerini artık hiçbir filozof inkâr etmemektedir. Ama yine de hayvanla insan zekâsı arasındaki boşluk öyle geniştir ki Felsefe bu reddedilemeyecek olguları uzlaştırırken fena halde şaşkına dönmüştür. (Lewes 1874, s. 152)

Rasyonel olana karşı “bitkisel” ruh veya içgüdüye karşı akıl gibi karşıtlıkları ileri süren daha önceki bazı açıklamaları gözden geçirmiş ve evrimsel süreklilik ilkesini bozan keskin ikilikleri bu yüzden reddetmiştir. Geriye, bir derece farkının bir türden diğerine nasıl aktarıldığı sorusu kalmaktadır. Davranışları uyum sağlamaya yatkın olduğu için hayvanların zeki oldukları söylenmektedir, ancak sözlü

ve diğer sembolleri beceriyle kullanabilmeyi önkoşul olarak kabul eden “anlama yeti”leri yoktur. Soyut düşünce için zorunlu olan dilin bizi insan yapan şey olduğu görüşü, kesinlikle özgün değildir ve uzun bir tarihe sahiptir.

Lewes’in verdiği bir başka yamıt, “Duygu ile Düşünce” arasındaki ayrımla ilgilidir: “Duygu ve Düşünce: Biri Hayvan Organizması’na aittir, öteki ise bundan ve Toplumsal Organizma’dan gelir.” Burada, eğer kafa karışıklığı değilse, Lewes’in muhtemelen Spencer’i izleyerek “organik analogi”yi kullandığını gösteren bir belirsizlik ortaya çıkmaktadır. Benzetme, aşağıdaki gibi, pek çok durumda yeniden ortaya çıkar:

Eğer insan toplumsal hayvansa, ki bu reddedilemez, tıpkı bir organın bir organizma içinde bir birim olması gibi yaşayan bir bütün içinde bir birimse, işlevlerinin yalnızca kendi bireysel yapısı tarafından değil, aynı zamanda Toplu Organizma’nın yapısı tarafından belirleneceği besbellidir. Ciğerin ya da böbreklerin işlevleri, kısmen kendi yapıları tarafından, kısmen de diğer organların etkileri tarafından belirlenir. İnsanın bireysel işlevleri Kozmos’la ilişkisi içinde; genel işlevleri ise Toplumsal Çevre’yle olan ilişkisi içinde meydana gelir, oradan da Ahlakî Yaşam boy gösterir. (Lewes 1874, s. 159)

Burada terminoloji üzerine bazı yorumlar yapılmıştır. O dönemde “Kozmos” aynı zamanda “düzenli bir düşünce sistemi” anlamına geliyordu. Toplumsal Çevre’nin “ırkın ve bireyin eğitilmesi ile oluştuğu”; bir başka yerde ise inançlardan, görüşlerden, kurumlardan ve benzerlerinden oluştuğu söyleniyordu. “Eğitim” ile okula gitmekten daha fazlası kastedilmekteydi – sosyo-evrimsel süreçlerin, bireysel zihinlerin işleyişinin gerekli belirleyicilerinden biri olacak olan ürünlerine atıfta bulunuyordu.

Tasavvur edilen evrimsel süreçler yine Lamarkçıydı ve yapıları değiştirerek, karşılığında belli davranış eğilimlerini düzenleyen “miras alınmış deneyimler”i içeriyordu. Geçmiş nesillerin deneyimlerinde ki farklılıklar, hem bireysel hem de kolektif varyasyonların kaynaklarıydı. Lewes’e göre, toplumsal olana yapılan vurgu, hayvani tara-

fin ortadan kalktığı ya da bastırıldığı imasını taşııyordu. “Hem Anlama Yetisi hem de Vicdan, etki tepki süreci içinde olan hayvani ve toplumsal itkilerin ürünüdür” (1874, s. 174), ancak dil ve toplum olmaksızın ne anlama yetisi ne de ahlak olabilir. Karşılıklı etkilenme süreçleri sık sık yatkınlıkla ilgili terimlerle ifade edilirken, bazen de aralarında yarı mekanik bir bağlantı olduğu ileri sürülüyordu: “Anlama Yetisi ve Vicdan toplumsal işlevlerdir; özel dışavurumları katı bir biçimde Toplumsal İstatistik tarafından –yani Toplumsal Organizmanın halihazırdaki durumu tarafından– belirlenmekteydi ve bunlar sonradan Toplumsal İstatistiği belirliyordardı.

İnsan Zihninin Ayrılmaz Bir Parçası Olarak “Toplumsal”

“Toplumsal Etken”e ayırdığı son ciltte bu konuya geri dönmüştür. Bölümün büyük kısmı daha önce ele alınmış olan zeminde yürür, ancak daha sonra toplumsalın tasavvur edilme tarzında kararlı bir sapma ortaya çıkar. Hayvanların tersine insan bilgisinin büyük ölçüde dilde somutlaşan ortak deneyimin sonucu olduğu düşünülüyordu. Etkin durumdaki düşüncelerden herhangi biri, diğerlerinin algısını belirler ve bu algının bütün bir düşünce sistemiyle uyumlu kılınması gerekir. Bu, açıkça, Herbart’tan alınan idrak kavramıdır ve belki de Festinger’in uyumsuzluk kuramının habercisidir.

Bir başka pasaj, toplumların dini, sanatı ve bilimi kuşatan gelenekleri hakkında bilgi sağlayan tarihe başvurulmasını savunur. “Öyleyse, İlgözlem’i ve Fizyoloji’yi destekleyebilecek verileri aramamız gereken yer toplumsal ilişki içindeki insanın gözlemlenmesi ve Tarih’tir.” Deneyin gerekli olduğu söylenmektedir ve Comte’un hastalıkları deney olarak gören yaklaşımı belirtilmiştir. Tarih, aynı zamanda, değişen toplumsal koşulların neden olduğu zihinsel çeşitlemeleri gösteren bir tür doğal deney gibi de görülebilir ve bunun da ötesinde zihinsel evrimin gidişatını açığa çıkarır.

Kavrayışlı yorumlarından birinde Lewes, insanlar temel psikolojik yapılanmalarıyla karşılaştırıldığında toplumsal ilişkilerinde daha fazla farklılık gösterdiğinden, farklılıkların toplumsal ilişkilere bakarak araştırılması gerektiğini ileri sürmektedir. Toplumsal ilişkiler,

değişmezlikleri anlamamıza da yardımcı olabilir: "Daima grup halinde yaşayan insanlar, organizmanın organları gibi işbirliği yaparlar." Gruplardan söz ederek kendisinden öncekiler tarafından çoğu zaman göz ardı edilen anahtar öğeye temas etmekteydi.

Buraya kadar söylenenlerden, Lewes'in pek çok argümanının esas olarak Comte ve Spencer'dan alınmış olduğu anlaşılmaktadır, ayrıca kendisi Mill'in analitik yeteneklerinden de yoksundur. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, en azından can alıcı önem taşıyan bir istisna vardır: Öncülleri toplumsal etmenlerin önemini kabul etseler de, birey açısından bunların yalnızca dışsal etkisi olduğunu ve temel psikolojik işleyişi etkilemediğini düşünmekteydi. Lewes, aşağıdaki anahtar pasajlardan birinde gösterildiği gibi, bunun ötesine geçmiştir:

Organizma ile dış çevrenin ilişkisinin aydınlatılmasında biyoloji hem yöntemi hem de veriyi sağlar; ve Hayvan Psikolojisi göz önüne alındığında bu yeterlidir. Ancak İnsan Psikolojisi, bir başka önemli etkeni, toplumsal çevrenin etkisini de içine alan daha geniş bir alana sahiptir. Tıpkı, yeni duyguların kaynağı olan yeni bir duyu organının eklenmesi gibi, *bu basit bir ekleme değildir; zihnin bütün bileşiminin içine işleyen bir etkidir. Bütün sorunlar bunun tarafından karmaşıklştırılır. (Lewes 1879, s. 71, vurgu bana ait)*

Kendisini çağdaşlarının çoğundan ayıran bu anlayışa nasıl ulaştığı ilgi çekici bir sorudur. Belki de George Eliot'un etkisi önemli bir etmendir. O, dönemin bilimsel tartışmalarını romanlarına yedirmeye eğilimliydi ve bunun toplumsal etkileşim bağlamında yapılması gerektiği besbellidir.

Okurlar, *Problems*'in daha önceki ciltlerinde tartışmasında görece daha az yer tutan toplumsal yönleri pek de dikkate almamıştır. Hak ettiğini düşündüğü onayı elde edememek, Lewes için büyük bir hayal kırıklığı olmuştur. 1877'de ilerlemeyle ilgili çalışmasını temel alan, "toplumsal etken" in kilit rolünü vurguladığı bazı makaleler yayımladı. G.C. Robertson (*Mind*'in o zamanki editörü) ve Alexander Bain, oldukça olumsuz bir tepki vererek onun özgünlük iddiasını sorguladılar. Robertson'a gönderdiği bir mektupta Lewes kızgın bir şekil-

de şunları yazmıştır: “Psikolojideki toplumsal etkeni benden önce keşfettiklerini söylediğin kitapların ve makalelerin isimlerini verebilir misin?” (Alıntılayan Ashton 1991, s. 271). Robertson’un yanıtında Spencer’a atıfta bulunmasından, onun Lewes’in ne söylemeye çalıştığını anlamadığı açıkça görülmektedir.

Tamamen yalıtılmış bir ortamda yeni fikirlerin nadir olarak ortaya çıktığı da eklenebilir. Eğer bunun farkında olsaydı, Robertson, Lewes’in meydan okumasına, Lewes’ten birkaç yıl önce yayımlanmış olan ve aynı temel yaklaşımı dile getiren şu pasajı alıntılanarak karşılık verebilirdi. Pasajın yazarlarından biri, Lazarus’la birlikte *Völkerpsychologie*’nin ilk versiyonu ile ünlenmiş olan, Steintal’dı (3. Bölüm’le karşılaştırın):

Ama aynı zamanda bitkisel ve hayvansal yaşamın ... tamamen bireyin sınırları içinde kaldığına dikkat çekilmelidir. Aksine, insanın düşünmesi, hissetmesi ve eyleme geçmesi, aslında bütün psişik yaşamı, yalnızca toplumsal ilişki içinde gerçekliğe dönüşür. Sorun insanın psişik yaşamıyla ilgili olduğu sürece, deneyime göre bunun yalnızca insan topluluğu içinde ortaya çıkabileceği bir an bile unutulmamalıdır. (Steintal ve Misteli 1871, s. 108)

İnsan zihninin, sadece fizyolojik olmak yerine doğası gereği ille de toplumsal olduğunu belirten bu tarz ifadeler, insanların toplumsal hayvanlar olduğunu söyleyen eski etiketin çok ötesine geçmektedir. Bu, barındırdığı imaların tamamı ancak yavaş yavaş anlaşılacak bir kavrayıştı ve sosyal psikoloji sağlam bir biçimde kurulduktan sonra bile kendini büyük ölçüde bireyin üzerine dışarıdan gelen tek taraflı toplumsal etkilerin incelenmesiyle sınırlandırmıştı.

VI

Fransa: Kalabalık, Kamu ve Ortak Zihniyetler

19. yüzyılın ikinci yarısında Fransa pek çok önemli toplum kuramının doğuşuna tanık oldu. Bunların bazıları 1789 Devrimi ve 1871 Komünü sırasında ve sonrasında ortaya çıkan kargaşa dönemlerinin sonuçlarıyla yakından ilişkiliydi. Entelektüel elitlerin hızlı toplumsal ve politik değişimler sonucunda “kitleler” karşısında duyduğu korkunun eşlik ettiği bu sonuçlar, Taine tarafından çarpıcı bir şekilde gösterilmişti. Bu elitlerin arasında, “kalabalık psikolojisi” güçlü bir etki yaratan Le Bon öne çıkmıştı. Aynı dönemde Tarde da o kadar sansasyonel olmayan bir biçimde kalabalıklar hakkında yazıyor ve “kamu”nun ortaya çıkışını çözümlüyordu. “Taklit” olarak tanımladığı şeyin kişiler-arası ilişkilerde ve bir bütün olarak sistemde oynadığı anahtar rol üzerine yaptığı tartışma da, Tarde’in eşit derecede önemli diğer bir katkısıdır. O, yaklaşımını da sosyal psikoloji ile uğraşmak olarak tanımlıyordu.

Darwincilikten esinlenen Espinas da, bu gelişmelere koşut biçimde, hayvan ve insan toplumları arasındaki süreklilikleri inceliyordu. Her ikisinde de bir tür ortak bilincin bulunabileceği sonucuna

ulaşmıştı. Çalışmasını, bir ölçüde Espinas'ın çalışmalarına dayandıran Durkheim, onca yolu katetmeden "kolektif temsiller" kuramını ortaya atmıştı. Çözümlemesine bireysel kişiler arasındaki ilişkilerle başlayan Tarde'a doğrudan karşı çıkan Durkheim'in yaklaşımı "yukarıdan aşağıya" idi. Toplumsal fikir ve değerlerin bireylerden bağımsız olarak var olduğunu ve bu "kolektif temsiller" in toplumun üyeleri üzerinde çok güçlü bir baskı uyguladığını ileri sürmekteydi. Durkheim'in büyük etki yaratan kuramı hâlâ tartışılmaya devam ediyor.

Son olarak kendi zamanına göre aşırı radikal bir tutum sergileyen, bir bakıma eksantrik bir şahsiyet olmakla birlikte daha sonradan sosyal psikolojiye uyarlanmış bazı fikirleri önceden sezmiş olan Hamon'dan bahsedilebilir.

"Kalabalık Psikolojisi"nin Kaynakları

Kalabalıkların doğası eskiden beri ilgi çekmiştir. Charlemagne'in danışmanı Alcuin (735-804), bir mektubunda imparatora şunları yazmıştı: "kalabalığın gürültücülüğü her zaman deliliğe çok yakın olmuştur." Kalabalıkların davranışını açıklama konusundaki çabalar sistematik olarak 19. yüzyılda başlamıştır ve "kalabalık psikolojisi"nin bu dönemde ortaya çıkmış olması rastlantısal gibi görünmemektedir. Bunun nedeni, kalabalıkların oluşması için uygun tarihsel koşulların psikoloji ve sosyolojinin yaygınlaşmasıyla aynı zamanda gerçekleşmiş olmasıdır. 1789 Devrimi'nden sonraki yüzyıl boyunca, Fransa'da bir dizi toplumsal kargaşa dönemi yaşanmış, bu da esasen sanayileşmeyle ve işçi sınıfının ekonomik statüsünü iyileştirme ve yönetime katılma arzusuyla sonuçlanmıştı. Bu, ilk olarak Saint-Simoncu (bkz. 4. Bölüm), daha sonra da sosyalist ve komünist gibi hareketlerle ifade edilmişti. Napoléon'un düşmesinden sonra monarşi yeniden yürürlüğe konmuş ve 1830'da, Kral Louis-Philippe'nin egemenliği döneminde, Paris'teki şiddetli sokak kavgaları sırasında bir devrim başlamıştı. 1831 ve 1834'te Lyon'da patlak veren ipek işçileri grevlerini bastırmak için ordunun geniş çaplı müdahalesine ihtiyaç duyulmuştu. 1848'de, bazı batı ve orta Avrupa ülkelerinde, bazıla-

rı orta sınıfın (ve bir ölçüde de işçi sınıfının) hoşnutsuzluğundan, bazıları da ulusal bağımsızlık isteğinden kaynaklanan bir dizi halk ayaklanması gerçekleşti. Fransa’da, esasen toplumsal hoşnutsuzluktan kaynaklanan ayaklanmanın bir sonucu olarak Louis-Philippe hükümdarlıktan çekilmeye zorlandı. Büyük Napoléon’un üçüncü oğlu olan Louis-Napoléon, İkinci Cumhuriyet’in başkanı seçildi ve 1852’de İmparator unvanını aldı. 1870’te, Prusya’ya akılsızca savaş açarak, ezici bir yenilgiye uğradı.

Bu aşağılayıcı yenilgiyi, 1871 Mart’ından Mayıs’ına kadar süren, Parisli Cumhuriyetçilerin, Komün olarak bilinegelen ayaklanması takip etti. İkinci İmparatorluk yıkıldı ve III. Napoléon’un politikalarını eleştiren Adolphe Thiers, Versailles’a yerleşen geçici hükümetin başkanı oldu. Devrimciler bir Merkez Komite kurdular, bir Ulusal Muhafız gücü oluşturdular ve düzenli ordunun bir kısmını kendi taraflarına çektiler. Komitenin organize ettiği seçimlerde Paris’in yetişkin nüfusunun hemen hemen yarısı oy kullandı.

Bunun sonucunda kurulan meclis entelektüellerin, zanaatkârların, işçilerin ve şiddet yanlısı fanatiklerin bir karışımından oluşuyordu. Meclis yavaş yavaş devrimci takvimi yeniden uygulamaya geçirmekle kalmayıp sadakatsizlikle suçlanan herkesi tutuklamaya, rehin almaya ve kiliseler üzerinde baskı kurmaya başlayan bir grup ultra-radikal Jakobenin egemenliği altına girdi. Bir süreliğine yalnızca civar bölgelerde küçük çarpışmalar yaşandı. Bunu, Thiers’in gönderdiği düzenli orduya karşı şiddetli bir çarpışmanın yaşandığı 21-28 Mayıs arasındaki “kanlı hafta” izledi. Savaşan taraflar arasındaki büyük güç farkına karşın, sokak sokak barikatlarda gerçekleştirilen savunma nihayetinde sonuçsuz kalacaktı.

Kadınlar bütün bu süreçte, ilkönce okullarda öğrenimin ve diğer toplumsal hizmetlerin sürmesinde aktif rol oynarken, kıtlaşan yiyeceğin dağıtılmasıyla uğraştılar. Barikatlarda da görev yaptılar; önce-leri ilk yardım hizmeti sağlayan destekçiler olarak ve hatta işler kritik bir noktaya geldiğinde savaşçılar olarak. Ortalıkta dolaşan (uydurma) bir hikâyede, binaları ateşe veren “petrolcü” kadınlardan söz edilmektedir. Sayısız binanın yangınla yok edildiği kesindir. Sonun gelmesinden hemen önce bütün rehinerler idam edildi.

Asiler ağır bir bedel ödediler. Düzenli ordu bin kişiden daha az kayıp verirken en az 20 bin komüncü öldürüldü ve 30 bini de tutuklandı. Komün liderleri tarafından gerçekleştirilen baskıya sayısız ölünün kurban verildiği de bu resme eklenmelidir. Bu, dönemin Fransız entelektüellerinin zihninde kalıcı bir iz bırakan dehşet verici bir mücadeleydi. Entelektüellerin, alışık oldukları haliyle medeni toplumun çözülmesi tehdidiyle karşı karşıya kalmaları, “başıbozuk kalabalık”tan duyulan derin korkunun dönemin kitle davranış kuramlarını derinden etkilemesine yol açtı.

Dehşetin Vakanüvisleri

Komün’ün seçkin tarihçilerinden biri olan Hippolyte Taine (1828-93) aynı zamanda bir psikolog idi. Vouziers’de doğan Taine, parlak bir öğrenci olduğunu kanıtlayacağı ünlü Lycée’ye devam etmek üzere 1841’de Paris’e geldi. Ecole Normale Supérieure’e kaydoldu ve 1848 Devrimi’nden hemen sonra burada da sivrildi, ancak keskin eleştirel ruhu yüzünden herkes tarafından sevilmiyordu. Comte’un baş düşmanı Victor Cousin’in felsefesinden özellikle nefret ediyordu. Geleneksellikten uzak görüşleri yüzünden sınavını geçemedi. Yine de, taşradaki okullardan birinde bir öğretmenlik işi ayarladı, ama bütün çalışanlardan beklendiği gibi imparator Louis-Napoléon’a saygı ve şükranlarını ifade etmeyi reddedince okuldan atıldı. Gözü pek bir şekilde Paris’e geri döndü ve sırasıyla duyumlar ve algılar üzerine bir değil, iki tane doktora tezi hazırladı. Çok tartışma yaratan tezlerinin kabul edilmeye değer bulunmaması onu dehşete düşürdü. Sonraki on beş yıl boyunca edebiyatla ilgilenmesine rağmen bilime, özellikle de psikolojiye olan hevesini hiçbir zaman kaybetmedi. Bunu politik polemiklere olan tutkulu ilgisiyle birleştirdi. Üçüncü Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra bile önyargılara karşı mücadele etmek zorundaydı. Akademik hayattaki hasımlarından biri, herhangi bir tarihsel meselede Taine’in otoritesinden bahseden bir adayın kendi yetersizliğini kabul etmiş olacağını söylemişti. 1885’te ölümcül bir hastalığa (muhtemelen frengiye) yakalandığı teşhisi kondu ve son yıllarını büyük bir sefalet içinde geçirdi.

Psikolojiye duyduğu ilgiyi, psikolojiyi “duyumlar” açısından çözümlendiği, *On Intelligence* (Taine 1870) başlığını taşıyan kitabı açıkça göstermektedir. Taine, dış gerçekliğe ayak uyduran normal idrak ve algıyı, psikotiklerin kuruntularından yalnızca ince bir çizginin ayırdığını iddia ediyordu. Duygular ve irade üzerine başka bir cilt daha yazmayı planlamıştı, ancak Komün’ün ödünü kopartan gelişi onu bundan caydırdı. Fransız Devrimi sırasındaki anarşi ve barbarlığın dehşetinin tekrarlanacağını öngörmüş ve devrimin kanlı gidişatının tarihini yazmaya karar vermişti. Komün’ün yabancıların ve fanatiklerin planladığı, yaşamı çekilmez kılacak bir komplo olduğunu düşünmekteydi ve sonradan arşiv çalışmalarına gömülmek üzere geri dönmekten önce fahri doktorlukla onurlandırılacağı Oxford’a gitmek üzere yola çıktı. Tarihi uygulamalı psikoloji saydığından, Taine bunun psikolojiyle ilgili çalışmalarına son vermek anlamına gelmediğini düşünüyordu.

Taine sağlam geleneklerin, yüce fakat ulaşılamaz ideallerin peşine delice düşmek uğruna terk edilmesinin her türlü medeni itidali ortadan kaldırdığı Aydınlanma’nın talihsiz bir hata olduğu kanısındaydı. Her halükârda, toplumdaki bazı grupların, özellikle de soylularla üst düzeyde eğitim almış olanların diğerlerinden daha medeni olduğunu; dahası, kadınların düşük hayvani içgüdülere erkeklerden daha fazla sahip olduğunu savunuyordu. Devrim sırasında toplumun medeniyetten nasibini almamış artıkları bütün dizginlerinden boşanmıştı.

The Revolution (1878), saldırgan kalabalığın tüyler ürpertici eylemlerini anlatan sayfalarla doludur:

Yabancılar, İtalyanlar, haydutlar, köylülere ve zanaatkârlara karışmıştı; duyulan laflarla görülen eylemler, *jaquerie*’nin [köylü isyanı] işaretiydi. En heyecanlıları başpiskoposa şöyle diyordu: “Biz fakiriz, siz zenginsiniz, niyetimiz bütün mallarınızı almak.” Başka yerlerde, kıskırtıcı kalabalık iyi durumdaki bütün halkı haraca kesiyordu. Brignolles’de on üç ev baştan aşağı talan edilirken, otuz tanesi de yarı yarıya yağmalandı. Aup’ta M. de Montferrat kendini savunurken öldürülüp parçalara ayrıldı. La Seyne’de bir köylünün liderliğindeki ayaktakımı davul vuruşlarıyla toplandı; tabut seh-

pasını getirip ileri gelen burjuvalardan birinin evinin önüne kuran bazı kadınlar adama kendini ölüme hazırlamasını söyledi. Onu toprağa gömmeye onuruna sahip olacaklardı. (Taine 1878, cilt 1, s. 18)

Taine, en alçakça hareketlerden bazılarını alkolün etkisine veriyordu – “Öldürüyorlar, içiyorlar ve yine öldürüyorlar.” Failleri, o dönemde vahşi yamyamlar olduklarına inanılan Amerikalı İrokua kabilelerine benzetiyordu: “La Force’da, Madame de Lamballe (Kraliçe’nin bir arkadaşı) parça parça doğrandı. Kuaför Charlot’un onun kafasıyla ne yaptığını anlatamayacağım. Sadece Saint-Antoine Cad-desi’nde bir başka alçak herifin onun kalbini çıkarıp yediğini söylemekle yetineceğim” (cilt 2, s. 226). Bu tarz anlatımların gerçeğe ne kadar uygun olduğunu söylemek mümkün değildir. Şüphesiz korkunç şeyler olmuştur, ancak Taine’in sansasyonel kayıtlarının büyük bir kısmı kulaktan dolma gibi görünmektedir. Ne olursa olsun, devrimci kalabalıkların gerçekleştirdiği soygun ve cinayetlere ilişkin canlı ve ayrıntılı anlatımları kalabalık kuramcılar için bol bol malzeme sunmuştur ve daha sonra Le Bon bunların bazılarını argümanlarını desteklemek için kullanmıştır.

Le Bon’dan Önce: Fresenius ve Sighele

Günümüzde “kalabalık psikolojisi” terimi, başlangıçta bu alanda çalışan ilk kişi olduğunu iddia eden Le Bon adını akla getirmektedir. Daha sonra bu iddiasını yumuşatmak zorunda kalacaktı. Bu konuda ondan önce epeyce şey yazılmış olduğunu göstermek işten bile değildir ve Le Bon’un başkalarından ne kadarını ödünç aldığı konusunda bazı tartışmalar çıkmıştır. Özellikle, Le Bon’un arkadaşı Gabriel Tarde –ondan ilerleyen sayfalarda daha çok söz edilecektir– gibi Le Bon’u intihalle suçlayan Sighele de “kalabalıklar” üzerine yazmıştır.

Sighele’den önce bile, çalışmalarında 1848 Avrupa devrimlerinden etkilenen bir Alman araştırmacı “kalabalıkların psikolojisi”ni ortaya koymanın zamanının çoktan geldiğini söylemişti (Fresenius 1866). Fresenius, üç ayrı ortaklık türü tanımlıyordu: Kabadayılardan şans eseri bir araya toplanması, birlikte yaşayan insanlar ve fikirler-

le inançları ortak olanlar. Bu sonuncusu Tarde'in daha sonradan "kamu" diye adlandıracağı şeye yakındır.

İlk tür "kalabalık", etkin ve edilgen kalabalık olarak yine iki alt-bölüme ayrılmıştı. Sadece bir arada olmak, edilgen kalabalığı memnun etmek için yeterlidir. Edilgen kalabalık bön bön çevresini seyreder, ucuz şakalar yapar, korkaktır, tembeldir ve benzeri. Kalabalık korktuğunda, panikle patlak verir. Bunun tersine etkin kalabalık büyük sayıların gücünün farkına varır ve kör bir hiddetle şiddet eylemlerine başvurur. Fresenius, etkin kalabalığın suçla ilgili eğilimleri hakkında, temelde kalabalığı oluşturanların kişiliklerine atıfta bulunan bireyselci bir açıklama sunar. Ne var ki, Fresenius aynı zamanda başka insanların var olduğu durumda kişisel sorumluluğun azaldığı görüşünü de ortaya koymuştur. Bu, yaklaşık yüzyıl sonra Zimbardo'nun (Haney ve diğerleri 1973) benimsediği görüşün hemen hemen aynıdır. Genel atmosfere de, "kitle" olmanın korkaklık ile arsızlığın karışımıyla sonuçlanmasından oluşan bir etki yüklenmiştir. Fresenius etkin kalabalığın acımasızca cinayet işlemesinin nasıl mümkün olduğu sorusunu da sorarak şöyle yanıtlamıştır:

Aslında hiçbiri bu eylemde bulunmak istemez, ancak her biri bütün kalabalığın hiddetinin kendisini kurbanı kötü davranmak için galeyana getirdiğini hisseder. Diğerlerine ayak uydurduğunu göstermeye, ama kişisel sorumluluktan kaçmak için aynı zamanda onların arkasında saklanmaya heveslidir. (Fresenius 1866, s. 128)

Bu, daha sonra kalabalık davranışının tartışılmasında büyük bir rol oynayan "kalabalığa yayılma" nosyonunu önceden haber vermektedir. Fresenius'un "kalabalık" terimini örgütlü gruplara uygulamış olduğu da belirtilmelidir. Bu, o zaman yaygın olan ve sık sık yazarların politik yönelimlerini ortaya koyan bir uygulamaydı.

Bu alanda daha sonra çok daha büyük bir ün kazanmış olan Sighele ve Le Bon'un her ikisi de önceliğin kendisine ait olduğunu iddia etmiştir. Scipio Sighele (1868-1913), İtalyan doktor ve kriminolog Cesare Lombroso'nun (1836-1909) takipçisiydi. O dönemde, suçun kalıtsal olduğu görüşüyle ün kazanan Lombroso, aynı zaman-

da kalabalıkların büyük oranda doğuştan gelen bir suç işleme eğiliminin izlerini taşıyan kötü huylu insanlardan oluştuğunu ya da böyle kişilerin önderliğinde hareket ettiğini düşünüyordu. Sighele 1891'de *The Criminal Crowd* başlıklı bir kitap yayımladı; daha sonra kitabın genişletilmiş ikinci baskısı Fransızca yayımlandı (1901). Kitap, "insan toplumunun temel belirleyici özellikleri insanların temel belirleyici özellikleriyse örtüşür" aksiyomunu attığı Spencer'dan uzun bir alıntıyla başlar. Bu, Comte, Schopenhauer ve Espinas tarafından da paylaşılan bir görüştür. Sighele'ye göre eğer bu doğruysa, bu denklik yalnızca toplumun tamamı için değil, aynı zamanda onu oluşturan parçalardan her biri için de geçerli olmalıdır; ama açıkça görülmektedir ki bu gerçek değildir. Sighele, toplumsal sınıfların eğitimlerindeki, dillerindeki, kıyafetlerindeki, yaşam tarzlarındaki v.b. farklılıklara dikkat çekerek hepsinin sadece insanın genel niteliklerine değil, aynı zamanda kendi özgül alt gruplarının niteliklerine de sahip olduklarını iddia etmiştir. Daha sonra bireylerin davranışlarını idare eden psikolojik yasaların aynı zamanda birey grupları için de geçerli olup olmadığını sormuş ve buna olumsuz yanıt vermiştir. Sighele sık sık saçma sapan hükümler verdikleri söylenen jürilerle ilgili örneği alıntılanmıştır:

Öyleyse, bütün bu olgular ve herkesin kendisi için gözlemlemeye muktedir olduğu başka pek çok benzer olgu neyi kanıtlar? Basitçe şunu kanıtlarlar: Sağduyuya sahip on iki zeki adam aptalca ve saçma bir hüküm verebilir. *Dolayısıyla, bireylerin bir araya gelmesi, her bireyin kendi başına ulaşacağına aksi bir sonuç doğurabilir.* (Sighele 1901, s. 9, vurgu bana ait)

Sighele, Spencercı bir tarzda bir organizmayı oluşturan hücrelerdeki beklenmeyen kimyasal tepkimelerle karşılaştırdığı bu gizemli olguyu açıklamak için gerçek anlamda bir çaba harcamamıştır. Akla, 1970'ler boyunca sosyal psikolojinin moda kavramlarından olan "grup kutuplaşması" geliyor. O dönemde, tartışmadan sonra grup üyelerinin yargılarında daha uç noktalara gittiği ileri sürülmüştü. Yine de, bulduğunu düşündüğü şeyden etkilenmiş olan Sighele, bireyle ilgilenen psikolojiye ve toplumun tamamıyla ilgilenen sosyolojiye ek

olarak jüriler, parlamento kurulları, tiyatro izleyicileri ve bunun gibi insan topluluklarına odaklanacak kolektif bir psikoloji olması gerektiğini ileri sürmüştür.

Sighele, biraz tutarsız bir yaklaşımla, Spencer'ın ilkesinin *homojen* gruplarda geçerli olduğunu, yalnızca *heterojen* olanlarda bozulduğunu kabul etmişti. Ona göre, ikinci tipteki grupların çarpıcı bir örneği “her yaştan, her iki cinsten, bütün toplumsal sınıflardan, ... ahlakın ve görgünün her derecesinden insandan oluşan” kalabalıktır ve bu kalabalık, daha önce bir düzenleme yapılmaksızın bir anda ortaya çıktığı için açıkça (toplumun organizmaya benzemesi anlamında) organik değildir.

Bu kitabın büyük bir bölümü, kalabalıklar tarafından işlenen suçların doğasının ve kalabalıkların arz ettiği tehlikelerin çözülmesine ayrılmıştır. Düşünceleri dikkate alındığında, Sighele'nin parlamento kurullarına şüpheyle yaklaşması hiç de şaşırtıcı değildir. Aynı zamanda, meydana gelen sosyo-politik dönüşümlere karşı da ilgisiz değildir:

Bir zamanlar, bilimde olduğu gibi politikada da birey her şeydi. Bugün birey politikada kamuoyu denen kolektif varlık karşısında ve psikoloji bilminde de kalabalık denen kolektif varlık karşısında düşüşe geçmiştir. (Sighele 1901, s. 22)

Besbellidir ki, Le Bon'un da daha sonra fark edeceği gibi, Sighele “kalabalıklar çağı”nın belirmekte olduğunu gayet farkındadır ve ona göre, radikal toplumsal hareketlerin veya sendikaların her türü “suçlu kalabalıklar” oluştuyordu. Hukuk konusunda uzman biri olarak Sighele, İtalya'da yapılan hukuk “reform”una yardım etmişti (bu reform, baskıcı yasaların kaleme alınmasına neden olmuştu).

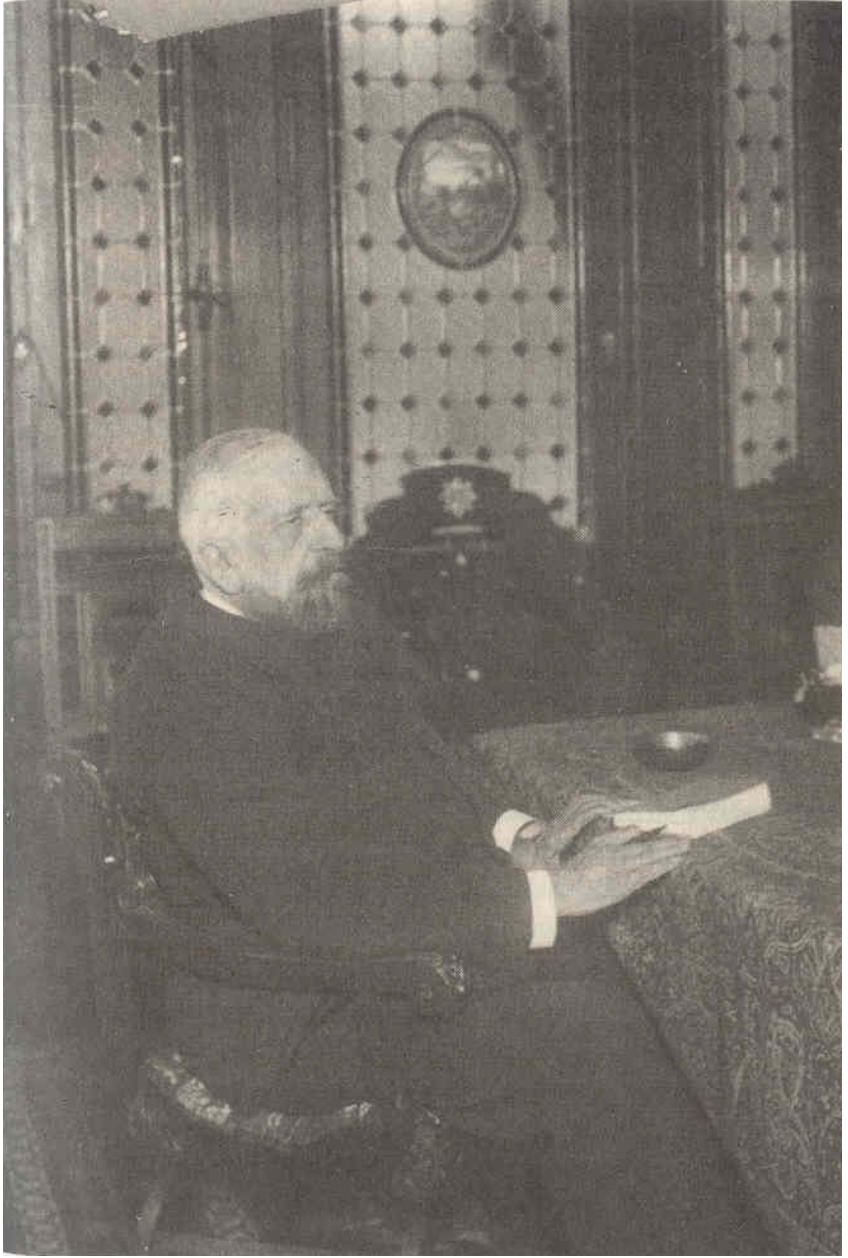
Sighele'nin ve Le Bon'un kalabalıkla ilgili düşünceleri arasında pek çok benzerlik vardır. Örneğin, Le Bon'un, Spencer hakkındaki eleştirisi, Sighele'nin eleştirisiyle hemen hemen aynıdır. Sighele gibi o da kimyasal analogiyi kullanmıştır. Ancak aralarında önemli farklılıklar da vardır ve Sighele'nin katkısı, Le Bon'un çalışmasının çarpıcı başarısının gölgesinde kalmıştır.

Le Bon: Kalabalıkların Aptallığı ve Tehdidi Üzerine

Taşralı, köklü bir burjuva aileden gelen Gustave Le Bon (1841-1931) –o günkü pek çok Fransız gibi– tersine kürek çekmek olduğunu hissettiği şeyden kaçma kaygısını taşıyordu. 1860’da geldiği Paris’te, tıp ile genel bilim konusunda öğrenim görerek doktor oldu. Ne var ki, daha görkemli bir kariyerin hasretini çekiyordu ve kendisine akademik itibar ile daha prestijli bir konum kazandıracağına ilişkin boş bir umuda kapılarak bilimsel konularla ilgilenen bir yazar olmaya karar verdi. Le Bon alçakgönüllü bir insan değildi ve 1922’de yaşını başını almış birisi olarak Einstein’a, göreceliliği ondan önce keşfettiğini yazdı!

Le Bon, antropolojinin ve Fransa’da o dönemde gecikmiş bir etki yaratan Darwinciliğin de dahil olduğu geniş bir ilgi alanı olan üretken bir yazardı. Başlıca yapıtlarından biri olan *L’homme et les sociétés* [İnsan ve Toplumlar] (1881), o dönemde popüler olan kraniyolojinin ve halkların evriminde ırkın etkisinin izlerini taşımaktaydı. Le Bon, Spencer’in *Principles of Psychology*’de yer alan “refleks” kavramını devralmıştı. “Refleks”i, organizmanın çevresine uyum sağlamasının aracı olarak görüyordu. Eğer refleks faydalıysa, (Lamarkçı) bir miras olarak aktarılıyordu ve Le Bon, doğuştan gelen düşünsel yetenekleri bu şekilde açıklamaktaydı. İnsanlığın daha ilkel evrelerinin kalıntıları saydığı ve en çok da aklın eksik olduğu insanlarda belirginleşen duygusal reflekslerle ilgili olarak da varsayımlar geliştirdi. Akıl yalnızca medeni insanlar arasında önemli bir rol oynar ve modern şehircilikle sanayi hayatı, tarihsel dönemler boyunca evrimleşmiş olan davranış kalıplarını çıkarıp atmaya ve daha ilkel davranışların geriye çekilmesi eğilimi yaratmaya meyillidir. Le Bon, bunu Paris Komünü sırasında tanık olunan aşırılıklara atıfta bulunarak göstermeye çalışmıştı. Bunlar, Taine’i de kalabalık davranışını anlama konusunda çaba harcamaya iten gösterilerdi, ancak Taine’in yaklaşımı açıklayıcı olmaktan çok betimleyiciydi.

Le Bon, varsaydığı daha genel etkenlerin dışında, “ulus”la eşitlemeye eğilimli olduğu ırkın kalıcı etkilerine inanıyordu. Kadınların daha aşağıda bir nitelikte olduğu hakkında da katı görüşleri vardı:

6 *Gustave Le Bon (1841-1931)*

Kadınların zekâsını araştırmış olan bütün psikologlar ... bugün onların insan evriminin en ilkel biçimini temsil ettiklerini ve medeni bir yetişkin erkekten çok çocuklarla vahşilere yakın olduklarını kabul ediyorlar. (Le Bon 1881, cilt 2, s. 157)

Daha da ileri giderek kadınların duygusal doğasının onları maymunlara, hatta daha alt düzeydeki memelilere yaklaştırdığını söyler. Irkın etkileri ve kadınların statüsüyle ilgili bu tarz görüşler çağdaşları arasında da olağan sayılır.

Le Bon kalabalıklar hakkındaki kitabı yazdığında hipnotizmaya büyük bir ilgi duymakta ve bu konudaki konferanslara katılmaktaydı. Salpêtrière Hastanesi'nde çalışan seçkin nörolog Charcot (Freud, ondan ders almak için buraya geliyordu) ile Nancy'deki Bernheim, bu olguyu farklı şekillerde yorumlayan iki rakipti. Ne var ki, her ikisi de daha önce oldukça gizemli bir merak uyandıran hipnotizmanın bilimsel saygınlık kazanmasına katkıda bulunmuşlardır. Le Bon etkili hatiplerin dinleyiciler üzerindeki etkilerini ve aynı zamanda liderlerin kalabalığı nasıl egemenlikleri altına aldıklarını açıkladığına inandığı hipnotik telkinlerin gücünden etkilenmişti. Kendisine ün kazandıran kitabı *Psychologie des foules*'de [Kalabalıkların Psikolojisi] (1895) bu konuya uzunca bir yer ayırmıştı. Kitabın pek çok basısmısı yapılmış ve 20. yüzyılda da pek çok kez yeniden basılmıştır.

Kitabın ilk bölümünde kalabalıkların zihinsel birliğinin "psikolojik yasası"nı açıklıyordu. Sighele gibi o da, belirleyici özellikleri ne kadar çeşitli üyelerden oluşursa oluşsun, kalabalığın büyük bir eşitleyici olduğunu savunuyordu. Bunu, elementlerin bir araya gelerek, nitelikleri bileşenlerinkinden çok farklı olan yeni bir madde oluşturduğu kimyasal süreçle karşılaştırıyordu. Kalabalıkta bilinçli kişilik bastırılır ve normalde bilincine varılmayan arkaik eğilimler egemen olur.

Kendisini oluşturan bireyler kim olursa olsun, yaşam biçimleri, meslekleri, karakterleri ya da zekâları birbirlerine ne kadar benzer ya da farklı olursa olsun, kalabalığa dönüşmenin onları bir çeşit kolektif zihin tarafından ele geçirilmiş bir hale getirdiği bir gerçektir. Kolektif zihin, her birinin

tek başınayken hissedeceğinden, düşüneceğinden ve yapacağından çok farklı bir tarzda hissetmelerine, düşünmelerine ve davranmalarına neden olur. ... Psikolojik kalabalık, o an için bir araya gelmiş heterojen öğelerden oluşan geçici bir varlıktır. (Le Bon 1895/1966, s. 27)

Kalabalıkta insanlar evrimin daha erken bir aşamasına doğru gileyerek, yalnızca güdülerıyla hareket eden barbarlara dönüşürler. Duygular direnç gösterirken zekâ geriler, ama kalabalığın suçlu olması şart değildir – yüksek bir ideale de kucak açabilirler. Bunların hepsi, liderlerinin onları hangi fikirlere maruz bıraktığına bağlıdır. Karizmatik liderler, kalabalığın kolektif zihnini, bir çeşit hipnotik telkinle yakalamaya ve istediği gibi biçimlendirmeye muktedirler. Le Bon'un kadınlar hakkındaki görüşleri düşünüldüğünde, kalabalığın zihniyetini kadınlarınkine benzetmiş olması şaşırtıcı değildir. Dolaşısıyla, kalabalıkların fevri, akıldan ve eleştirel yargıdan yoksun, duygularının egemenliği altında oldukları söylenmektedir.

Yaptığı sınıflamanın da gösterdiği gibi, Le Bon'un "kalabalık" kavramı, Sighele'ninki gibi çok geniştir. Kalabalıkları önce heterojen ve homojen olarak ayırmıştı. Heterojen olanlar, kim olduğu belli olmayanlar (sokaktaki kalabalıklar) ve homojen olanlar (jüriler, parlamento kurulları) biçiminde iki alt gruba ayrılıyordu. Homojen kalabalıklar, örgütlenme dereceleri açısından farklılık gösteren politik ve dini grupları, kastları (örneğin askeri, kutsal) ve toplumsal sınıfları içerir. Le Bon'un tartışması heterojen kalabalıkların özellikleriyle sınırlanmıştı.

Le Bon'un fikirleri ve değerleri, yaşadığı dönemde Fransa'nın içinde bulunduğu durumun oluşturduğu tarihsel arka plan dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Daha önce belirtildiği gibi, ülke dinsel, politik ve toplumsal açılardan bölünmüş durumdaydı. Prusya yenilgisi dışı karşı zayıflığın göstergesiydi ve Komün travması bütün nesli etkilemişti. Le Bon, demokrasiye ve ona ait kurumlara güvenmiyor, radikalizme ve özellikle de sosyalizme karşı çıkıyor, "kalabalıklar çağı"na girildiğini ilan ediyordu. Yine de zamanın geriye çevrilemeyeceğinin farkındaydı ve genişletilmiş hakların kalıcılığını kabul etmek zorunda kalmıştı. Aynı zamanda, aşağıdaki pasajdan da anlaşıldığı gibi, kolektif karar alma sürecine pek itibar etmiyordu:

Umumun yararını ilgilendiren meseleleri etkileyecek kararlar saygın kişilerden oluşan bir topluluğun payına düşüyor; çeşitli mesleklerden uzmanların verdiği kararlar, embesillerin bir araya gelip benimseyecekleri kararlardan pek farklı değil. ... Kalabalıklarda toplanan şey sağduyu değil, aptallıktır. (Le Bon 1895/1966, s. 29)

Asil bir aileden olmak, ün ya da kadınların güzelliği gibi alakası olmayan bazı etkenlerin yönlendirdiği jürilerin mantıksızlığını uzun uzun yorumluyordu. Bu konuda büyük ölçüde haklıydı kuşkusuz, ancak jürileri akılsız topluluklar olarak resmetmesi, bir dava vekilinin iki “inatçı” jüri üyesini ikna etmek için yapmak zorunda kaldığı kurnazlıklar hakkındaki düşünceleriyle az çok zedelenmişti. Benzer kaygılar, saygın liderlerinin önerilerine fazlasıyla açık oldukları söylenen parlamento “kalabalık”ları için de geçerlidir. Ne var ki, yerel çıkarlarla ilgili meselelerde vekillerin fikirlerini değiştirmenin belirgin zorluğunu da mecburen itiraf ediyordu.

Kalabalıkların suçluluğu Le Bon’un ilgisini çok fazla çekiyordu ve “kalabalığın hareketlerinin mutlak bilinçsizliği” dediği şeye büyük bir ilgi gösteriyordu. Bu ifadeyle, bu tarz eylemlerin dikkatli kararların sonucu olmadığını, aksine heyecan dolu bir atmosferde az çok kendiliğinden ortaya çıktığını söylemek istiyordu. Le Bon’un, Taine’den seçtiği aşağıdaki hikâye, Fransız Devrimi sırasında Bastille’in basılmasına atıfta bulunmaktadır:

Bastille’in müdürü M. de Launay’ın katledilmesi, belki de tipik bir örnek olarak anlatılabilir. Kale ele geçirildikten sonra, etrafı son derece heyecanlı bir kalabalıkla çevrelenmiş olan müdür, dört bir yandan gelen darbelerle uğraşıyordu. Müdürü asıp kafasını kesmeyi ve bir atın kuyruğuna bağlamayı teklif ediyorlardı. Çevresindekilerle boğuşan müdür, kaza eseri orada olanlardan birini tekmelemişti. Birisi, tekmelenen kişinin müdürün boğazını kesmesini teklif etti ve bu öneri kalabalık tarafından bir anda alkışlarla karşılandı.

Sırf neler olup bittiğini merak ettiği için Bastille’e gelmiş olan söz konusu kişi, işsiz kalmış bir açıcıydı ve genel kanı bu olduğu için, bunun vatansever bir hareket olduğu görüşündeydi ve hatta canavarı ortadan kaldır-

miş olduğu için bir madalyayı hak ettiğine inanıyordu. Kendisine ödünç verilen bir kılıçla çıplak boyna bir darbe indirdi ancak biraz körelmiş olan kılıç kesmediği için cebinden küçük, siyah saplı bir bıçak çıkardı ve (et kesme konusunda deneyimli bir aşçının sahip olduğu beceriyle) ameliyatı başarıyla tamamladı. (Le Bon 1895/1966, s. 160-1)

Bu bölüm, Fresenius tarafından çoktan belirtilmiş olduğu gibi, kalabalıkta kişisel sorumluluk duygusunun azalmasının bir örneğidir ve Zimbardo tarafından buna “bireylikten çıkış” adı verilmektedir. Bu vakadaki önerinin “birisi”nden, yani kalabalığın liderinden çok bir başka üyesinden geldiği gözden kaçmamalıdır.

Le Bon’un pek çok argümanında boşluklar bulmak kolaydır, ancak konumuz bu değil. Önemli olan olgu, çalışmasının muazzam bir etki yapmış olmasıdır – Allport (1954a, s. 35) bu etkiyi, “belki de sosyal psikoloji alanında yazılmış, gelmiş geçmiş en etkili kitap” sözleriyle tarif etmektedir. Le Bon, kitabın bir kopyasını, fikirlerini büyük ölçüde kullanan Mussolini’ye gönderdi. Mussolini sadece faşist ideolojiyi açıklamak için onun fikirlerinden yararlanmakla kalmıyordu, kitabını da kendisine tapan “kitleler”e hitap etmek için faydalı bulmuştu. Hitler’in Le Bon’la ilgili ilk elden bilgiye sahip olup olmadığı bilinmiyor, ama Le Bon’un fikirlerinin *Mein Kampf*’taki [Kavgam] argümanlara çok yakından yansımış olduğu kesindir. Kalabalıkların akıldan çok hislerle ayırt edilen “kadınısı” sözcüğüyle tanımlanması bunun bir örneğidir. Le Bon’un kitabının Almanca çevirisinde *Massenpsychologie* ifadesi kullanılmıştır ve Alman literatüründe “kitle psikolojisi” bundan sonra bir dönem için “sosyal psikoloji” ile eşanlamli hale gelmiştir.

Le Bon’un fikirlerinin Amerika’da daha farklı algılanmış olması ilginçtir. Sosyal bilimciler, kalabalıkların akıldışı ve önerilere açık bir doğaya sahip olduğu görüşünü kabul ederlerken, seçilmiş temsilcilerin kalabalık sayılmasına karşı çıkmış ve demokrasiye inançlarını korumuşlardır (karşılaştırmak King 1990). Hem Sighele hem de Le Bon, bunun tam tersine, gelişmesinin önüne geçilemeyeceğini kabul etseler de demokrasiden korkuyorlardı.

Tarde: Kalabalığa Karşı “Kamu”

Le Bon’un arkadaşı olan ve kendisi de kalabalıklarla ilgilenen Gabriel Tarde (aşağıda daha fazla söz edeceğiz) benzer bir görüşe sahipti. Ancak, kitabı *L’opinion et la foule*’de [Kanaat ve Kalabalık] (1901/1989) Tarde, Le Bon’un korkutucu tonundan uzak durmuş ve kalabalığı “kamu” adını verdiği şeyden ayırmıştır. Tarde için, kalabalık psikolojisi ve davranışı, belli bir yerde ve zamanda fiziksel olarak birbirine yakın mesafede bulunan, hep birlikte eyleme geçmelerini teşvik eden ortak duygu ve inançlara sahip insanların bir araya toplanmasıyla üretilir. Öte yandan, “kamu” sözcüğüyle, fikirleri ve inançları ortak hareket etmeye yetecek kadar görüş birliği içinde olan, ancak geniş bir alana dağılmış, herhangi bir büyüklükteki insan kümesini kastetmektedir. Tarih boyunca kalabalıklar daima olmuştur, ancak, Tarde’in dikkat çektiği gibi “kamu” modern bir olgudur. “Kamunun oluşmasının, kalabalığın oluşmasından çok daha fazla gelişmiş bir zihinsel ve toplumsal evrime dayan”dığını ileri sürmüştür. [Okuyan] kamu, her gün eşzamanlı olarak malumata maruz kalan, uzaktan fikir ileri sürmek durumunda kalan çok sayıdaki bireyden oluşur. Bu da, şehirli toplulukların yoğun toplumsal yaşamında kanaatlerin taklit edilip abartılmasına yol açar. Tarde, kişinin yalnızca tek bir kalabalığın üyesi olabilmesine karşılık, değişen ilgi alanlarına bağlı olarak pek çok kamunun üyesi olabileceğine dikkat çekiyordu. Dolayısıyla, modern toplumda toplumsal bağlar, daha önce sık sık ileri sürüldüğü gibi organik olmayıp, çeşitli fikirlerin ve duyguların bir araya gelmesinden oluşur.

“Kamular”, gazetelerin gelişimiyle mümkün hale gelmiştir – ve Tarde’in yazdığı dönemde henüz var olmayan başka araçlar da gazetelere eklenebilir. Bu gelişmenin sonuçları konusunda kararsızdı. Bir yandan, kamunun üyelerinin bir meseleyle ilgili kendi kararlarını görece kendi başlarına verdiklerini ve akılcı bir şekilde düşünme şansına daha fazla sahip olduklarını ileri sürüyordu. Öte yandan, sansasyonel bir tarzda eşzamanlı olarak yayılan haberlerin, kalabalıkta ortaya çıkana az çok benzer bir etkiye sahip olabileceğini belirtiyordu. Eğer televizyon çağında yaşamış olsaydı rasyonel olma-

yan ikna etme kabiliyeti konusunda muhtemelen çok daha fazla en-
dişelenecekti. Her halükârda, kamuda bir görüşün oluşmasıyla ilgi-
li, kişisel sohbetleri de içeren incelemesi belirgin bir gelişmedir. İlginç-
tir ki, Tarde'in kuramının bu yönü Fransa'da Amerika'daki kadar
dikkat çekmemiştir. Seçkin sosyolog Robert Park, Heidelberg Üni-
versitesi'nde *Masse und Publikum* başlıklı bir doktora tezi yazmış
ve bu daha sonra *The Crowd and the Public* (1904/1972) başlığıy-
la yayımlanmıştır.

Tarde: Toplumsal Davranışın Anahtarı Olan “Taklit” Üzerine

Tarde'in sosyal psikolojinin oluşumuna katkısı, haksızlığa uğra-
yarak büyük ölçüde unutulmuştur. Çalışmasına *Etudes des psycho-
logie sociale* [Sosyal Psikoloji Çalışmaları] (1898) başlığını ilk veren-
lerden biri olan Tarde, göreceğimiz gibi, Amerika'da sosyal psiko-
lojinin doğmasında güçlü bir etkiye sahiptir. Büyük ölçüde fizyolo-
ji yönelimli bireysel psikoloji ile Durkheim'in benimsediği, bireyden
soyutlanmış sosyoloji arasındaki ikiliğin ötesine geçen Tarde, ikisi
arasındaki geçişte önemli bir rol oynamıştır. Kendisinin de belirtti-
ği gibi, Comte'unki “sosyal fizik”, Spencer'ınki ise “sosyal biyolo-
ji” idi ve “sosyal psikoloji”ye ihtiyaç duyulmaktaydı.

Gabriel Tarde (1843-1904) aristokratik geçmişiyle ilişkisini kes-
miş bir aileden geliyordu, babası yargıçtı. Cizvitler tarafından ida-
re edilen bir okulda klasik bir eğitim almış, burada maruz kaldığı
katı disipline içerlemişti. Hukuk öğrenimi gördü, ama aynı zaman-
da felsefe, matematik ve (Spencer ve J.S. Mill'in eserlerini de içere-
cek şekilde) sosyal bilimlerle ilgili pek çok eser okudu. İktisatçı ve
matematikçi Cournot'dan, özellikle de Cournot'nun (1861) bilginin
aktarıldığı kalıpları incelediği, bilimin ve tarihin temel düşünceleri
arasındaki ilişkiyi ele aldığı kitabından belirgin bir şekilde etkilen-
mişti. “Taklit” [*imitasyon*] kavramını kendi kuramsal öğretisinin köşe
taşı olarak benimsemesinin esin kaynağı da bu kitaptı. Hâkimlik yap-
ması nedeniyle aynı zamanda kriminolojiyle de ilgileniyordu; Lom-
broso'nun kurduğu “İtalyan ekolü”nü eleştirmiş, istatistik ile sosyo-

lojide olduğu gibi kriminoloji alanında da geniş çaplı yayınlar yapmıştı. Sık sık çeşitli enstitülere giderek bu konularla ilgili dersler veriyordu; 1899'da seçkin bir okul olan College de France'a modern felsefe profesörü olarak atandı.

Tarde: Toplumsal Yaşamın Anahtarı Olarak Taklit Üzerine

Durkheim'la karşılaştırıldığında, Tarde sosyolojinin sınırlı hedeflerinin çok ötesine geçen geniş bir kuramsal çerçeveyi ayrıntılı olarak inceliyordu ve bu çerçevenin kapsamı Spencer'in çok geniş kapsamlı şemasının boyutları ile benzerlik taşıyordu. Bu çerçevenin merkezinde, birbirleriyle ilişkilendirilmiş bir grup bireyin zihinler-arası etkinlik adı verilebilecek etkinlikleri temelinde çözümlenen sosyal süreçler yer alıyordu. Bu tarz etkinliklerin üç ana biçimi vardı; tekrarlamaya, karşı çıkma ve uyum sağlama. Ona göre bunlar sadece sosyolojinin değil, bir çeşit kozmik felsefenin de temelini oluşturuyordu. Bu üçleme büyük ihtimalle Hegel'den türetilmişti, ama daha önemlisi, -çağdaş pek çok kitap gibi- Darwinciliğin de etkisini taşımaktaydı. Ancak, Darwin'in temel görüşlerini anlamakta başarısız olmuş gibi görünmektedir ve ondan aldığı "karşı çıkma" ve "uyum sağlama" kavramlarını Darwin'inkinden çok farklı bir anlamda kullanmıştır. Doğal seçim kavramının önemini farkındadır, ancak şunları söylemekten de geri durmaz: "[Kavram] özünde olumsuzdur, zararlı türleri ortadan kaldırma konusundaki erdemine ... artık itiraz edilmiyor, ama gerçek bir yaratıcı güce sahip olduğu çok daha az kabul görüyor." Aynı zamanda "evrim" yerine "dönüşüm" terimini tercih etmiştir.

Elbette Tarde'in büyük şemasının ayrıntılarına girmek burada hem gereksiz hem de olanaksızdır ve son kavramı olan "uyum sağlama"dan başlayarak birkaç noktaya kısaca değinmek yeterli olacaktır. Tarde tarihsel manzarayı, uyum sağlamanın ve toplumsal uyumun daima daha etkili bir hal aldığı yavaş bir değişim olarak görüyordu. Dolaşısıyla, kaba çatışmadan yumuşayarak rekabete, oradan da tartışmaya dönüşen "karşı çıkma" giderek daha insancıl bir hal alır. Bu, Aydınlanma'dan bu yana süregelen, ancak Birinci Dünya Savaşı'yla aniden sona eren iyimserliğin tipik bir örneğidir. Karşı çıkma birey

açısından içsel bir süreç de olabilir; bu durumda Festinger'in "uyumsuzluk" adını verdiği, çelişen fikirlerin, inançların ve isteklerin neden olduğu bir durum ortaya çıkacaktır. Tarde için bu katışıksız bir içsel süreç değildir, aksine daima bireyin toplumsal çevresiyle ilişkilidir ve üç farklı biçimde çözüme kavuşturulabilir: Toplumsal modelin reddedilmesi, kabul edilip çelişkili öğelerin terk edilmesi ya da bir çeşit tavizkâr uzlaşma.

Tarde'nin en uzun soluklu katkısı, "taklit" in özünü oluşturan üçüncü ilke, yani "tekrarlama" ilkesi olmuştur. Bu, toplumsal yaşamda güçlü bir etken olarak "taklit" in yepyeni bir kavram olduğunu ileri sürmek anlamına gelmez – kavramın yaygın olarak kullanıldığı daha önce de belirtilmişti. Tarde'nin yaptığı, "taklit" in toplumda *nasıl* işlediğini ve etki alanı geniş sonuçlarının *neler* olduğunu ayrıntılı olarak göstermekti. Bu noktada, herhangi bir olası yanlış anlamaya meydan vermemek amacıyla, Tarde'nin aslında ikiz kavramlar olan *icat* ve *taklit* 'in her ikisini de kullandığı belirtilmelidir, çünkü birincisi olmadan hiçbir değişim ya da dönüşüm gerçekleşemez. Dolayısıyla, *icat*, *taklit* ten önce gelmek zorundadır ve ikisi bir arada bütün toplumsal eylemlerin kökeninde yatan temel toplumsal olguyu oluştururlar.

Tarde, 1890'da yayımlanan en ünlü çalışması *The Laws of Imitation* 'da ikiz kavramların hayvanlar dünyasında, böcekler düzeyinde bile, halihazırda farkına varılabileceğini ileri sürmüştü. Bunu desteklemek için Espinas'ın karıncaların hareketleriyle ilgili gözlemlerini alıntılardı. Espinas'a göre, karınca göçleri bir tür kolektif içgüdü'nün sonucu değildir. Daha çok, tek bir karınca gruptan ayrılır ve antenini takip edilmesi gereken bir davet gibi sallayarak komşularıyla bağlantı kurar. Kolektif bir hareketlenme başlatacak olan *taklit* bundan sonra devreye girer. Tarde, bu açıdan karıncaları doğrudan doğruya insanlarla karşılaştırmakta tereddüt etmemişti: "Bay Espinas açıkça karıncaların yaptıklarının, 'taklit edilerek sürdürülen bireysel inisiyatif' açısından gayet güzel açıklanabileceğini söylemişti. Bu inisiyatif daima yeniliktir, bizim kendi ruhumuzun cesurluğu ile eşdeğer bir *icat*." Ne var ki, insanlar söz konusu olduğunda meselenin bundan daha karmaşık olduğu açıktır; "taklit" le başlayarak bu konuyu daha ayrıntılı biçimde gözden geçireceğiz.

Tarde'a göre, taklit bilinçli ya da bilinçsiz, düşünce ürünü ya da kendiliğinden, gönüllü ya da zorlamayla gerçekleşebilir. Sözgelimi bir fikir, bir gelenek ya da herhangi bir şey akla geldiğinde ve kabul edildiğinde taklidin başlangıcı içseldir – kabul edilmesinin koşullarını aşağıda ele alacağız. Bundan sonra, kişinin davranış repertuarıyla bütünleşen davranışlar, sözcükler ve/veya eylemler açısından yavaş yavaş dış tezahürler gelecektir. Toplumun içinde, taklit, toplumsal statüsü yüksek olanlardan aşağıya doğru ilerleme eğilimindedir. “Geometrik dizi yasası”, çeşitli türlerden modaların, söylentilerin ve buna benzer şeylerin, gittikçe genişleyen “tekrarlama” dalgaları aracılığıyla çarpıcı bir hızla yayılmasına atıfta bulunur. Aynı zamanda “egzotik olana karşı içsel olan” yasası vardır; bu yasa, tanıdık olanın yabancı olandan çok daha çabuk taklit edildiğini ileri sürer. “Taklit yasaları” bizzat burada yaptığımız gibi en yalın hallerine indirgenildiğinde, hiç de heyecan verici görünmezler. Ancak, yaşadığı zamana göre Tarde’ın düşüncesinin asıl yenilikçi yönü, taklidin kişiler arasında iletişim kurulmasını gerektiren *bireyler arası* bir süreç olduğu anlayışıdır. Bu sürecin en basit biçimi ikili biçimdir ve muazzam bir ağı kadar gidebilir. Tarde, sosyal grubu “ya birbirini taklit eden ya da taklit etmeksizin birbirlerine benzeyen ve ortak özellikleri aynı modelin birer eski kopyası olmak olan varlıklar topluluğu” olarak tarif eder. Böyle bir kavrayışın ne kadar yenilikçi olduğunu takdir edebilmek için, Tarde’dan öncekilere bakmak gereklidir. Condorcet’in (grup kararları konusunda) ve Adam Smith’in (sempati konusunda) yazdıklarından sonra, daha önceki bölümlerde tartıştığımız bilim insanlarının hiçbirisi bireyler arasındaki *etkileşime* pek önem vermemiştir. Buna karşılık, Tarde için birbirini taklit etmenin gerektirdiği kişisel ilişkiler toplumun temel ilkesini oluşturmaktadır. Şimdi, anahtar kavramlardan ikincisine, yani Tarde’in fikirleri, uygulamaları, teknik yenilikleri ve buna benzer başka şeyleri kapsayacak genişlikte kullandığı “icat” a geri dönelim. Bir icat, genel olarak, var olan düşüncelerin yeni bir biçimde bir araya getirilmesinden oluşur ve toplumun fikir havuzu ne kadar genişse yeni bir şeyin ortaya çıkma şansı o kadar artar. Bir “mucit” yeni bir şey ortaya koyabilir, ama elbette bunun illa ki taklit ya da kabul edilmesi gerekmez. Aksine,

neredeyse her zaman yerleşmiş fikirlerin ve tarzların terk edilmesi karşısında engeller ortaya çıkacaktır. Dahası, yenilikler arasında rekabet vardır:

Bir keşif, bir icat ortaya çıkar. Dikkat edilmesi gereken iki olgu vardır: Bir kişinin diğerine propaganda yapması yoluyla kabullenmenin giderek artması ve aynı amaca yönelik ya da karşı karşıya olunan aynı ihtiyaçları karşılayan yeni bir keşif ya da icat ortaya çıktığında kabullenmenin giderek azalması. Bu karşılaşma, mantıksal bir düelloya yol açar. (Tarde 1890/1895, s. 167)

Elbette, Tarde'in yazdığı dönemde kitle iletişim araçlarının ve yaygın reklamcılığın henüz gelişmemiş olduğu hatırlanmalıdır, ancak temel ilke açıktır. "Mantıksal düello"nun, öncelikle (bireyin zihninin *içindeki* fikirler arasında cereyan eden çatışmalar anlamında) birey içi düzeyde ortaya çıktığı ve daha sonra toplumsal düzeylere genişlediği söylenmektedir.

Kısacası, taklit ve icat Tarde açısından toplumsal davranış, böylelikle de toplumu anlamının anahtarlarıydı. Taklidin toplumda, organizmalarda kalıtımın oynadığı rolle karşılaştırılabileceğini ileri sürüyor ve içgüdüsel olduğunu savunuyordu. Son tahlilde taklidin icattan daha temel olduğunu düşünüyordu, çünkü "bütün icatlar ve keşifler, öğeleri olarak daha önceki taklitleri barındıran bileşimlerdir." Tarde'in çalışması, göstereceğimiz gibi, oluşum sürecindeki Amerikan sosyal psikolojisini çok etkilemişti. Tarde'in kullandığı anlamda taklit 20. yüzyıl sosyal psikolojinde pek fazla kullanılmamışsa da, evrimsel psikolojide son zamanlarda ön plana çıkarılmıştır.

Tarde'dan daha uzun ömürlü bir üne sahip olan Durkheim, toplumsal kuramla ilgili tamamen farklı bir yaklaşım geliştirmişti. Bir zamanlar İngiliz toplumsal antropolojisine Durkheimci çözümler egemen olmuştu ve Piaget'nin çocuklarda ahlaki kavramların oluşumu ile ilgili çalışmaları kısmen Durkheim'in ahlakla ilgili tezini sorgulamak için tasarlanmıştı. Buna karşılık, Durkheim, Espinas'ın hayvanların toplumsal davranışları konusundaki, Darwinci kuramın etkisini taşıyan yazılarına çok şey borçluydu.

Hayvan Toplamları Üzerine Espinas

Victor-Alfred Espinas (1844-1922) taşralı bir küçük burjuva ailesinin oğluydu. Yerel okuldan sonra Paris'teki ünlü Lycée Louis-le-Grand'a devam etti ve burada sıra dışı yetenekleri fark edildi. Buradan sonra, bazı profesörler tarafından çok beğenildiği, ama maceracı fikirleri yüzünden, bazılarını uzun yıllar boyunca mezun olmasına izin vermemelerine neden olacak kadar rahatsız ettiği École Normale Supérieure'e kaydoldu. 1867'den itibaren on yıl Fransa'nın çeşitli bölgelerinde öğretmenlik yaptı. Boş vakitlerinde hayvanları gözlemleyip davranışları hakkında notlar alıyordu. Evrime derin bir ilgi duyan Espinas, daha sonra Darwin ile mektuplaşmaya başladı.

Ulusal Muhafızlara katıldığı Fransa-Prusya Savaşı'nın başlaması kariyerinin dönüm noktası oldu. Sıkı bir disipline tabi olduğu askeri yaşama eşlik eden travmatik yenilgi, Espinas'ı insan toplumlarının doğası ve hayvanların dünyasıyla ilişkileri hakkında spekülasyon yapmaya yöneltti. Spencer'ı okudu ve seçkin psikolog Théodule Ribot ile birlikte Spencer'ın *Principles of Psychology* adlı yapıtını çevirdi. Spencer'ın organik benzetmesinden çok etkilendi ve Sorbonne'un felsefe fakültesinde verdiği tezde bu kavramı kapsamlı olarak kullandı. Hayvan ve insan toplumları arasında bir süreklilik ilişkisi olduğunu ileri süren temel görüşü pek kabul görmedi. Sınavı yapanlar, Espinas'ın cesaretini oldukça kırarak biçimde, tezinin karşılaştırmalı psikoloji ile ilgili olduğunu düşündüler; ancak onun asıl yapmak istediği, biyolojiyi, bireylerin psikolojisi yerine sosyoloji ile ilişkilendiren bir yaklaşım ortaya koymaktı. Sonunda çalışma 1877'de *Des sociétés animales* (Hayvan Toplamları) başlığıyla yayımlandı ve 1878'de ikinci baskısı yapıldı.

Espinas, Darwinciliğin ortodoks öğretisinin ileri sürdüğü gibi, hayvan ve insan toplumları arasında bir süreklilik olduğunu söylemekle kalmıyor, bunun kolektif, birey-üstü bir bilinç gerektirdiğini de ileri yürüyordu. Espinas, Comte'un toplumu "dev bir organizma" gibi görmesine ve Spencer ile Schäffle'nin tamamlayıcı düşünceleri adını verdiği görüşlere atıfta bulunarak, bu bilim insanlarının kendi ar-

gümanlarını yeterince derinlemesine incelemediklerini iddia ediyordu. Biyologların her zaman organizmalarla toplumlar arasında, böceklerle insanların toplumsal örgütlenmeleri arasında bir yakınlık olduğunu fark ettiklerini gözlemlemişti. Organik eğretilmesi Spencer'ın-kiyle yakın bir koşutluk taşıyan büyük fizyolog Claude Bernard'dan (1873-78) ya da aşağıya alıntılanan pasajın yazarı Ernst Haeckel'den yaptığı alıntılar gibi daha pek çok örnek veriyordu. Haeckel şöyle yazıyordu:

Böylece, canlı bir organı oluşturan hücreler, devletin şu veya bu işlevini yerine getiren vatandaşlar ile karşılaştırılabilir. Bu işbölümü ve bunun sonucunda ortaya çıkan organik mükemmellik, devletin, bireylerin tek başına gerçekleştiremeyeceği belli görevleri yerine getirmesini sağlamaktadır. (alıntılayan Espinas 1878, s. 93)

Bu türden karşılaştırmaların o dönemde sık sık yapıldığına ve bunun herhangi bir kolektif zihnin varlığını ima etmesi gerekmediğine dikkat çekilmelidir. Ne var ki, kısaca özetlenmesi olanaksız olan uzun bir tartışma boyunca Espinas bu sıçramayı gerçekleştiriyordu. Burada, çoğunlukla hayvan toplumlarıyla ilgili olan bazı argümanlarından kısaca bahsedebileceğiz. Ona göre, hayvan toplumlarının olduğu gibi insan toplumlarının da toplumsal ilişkileri, düşünceyi ima eden, bunun sonucunda da bilinci ima eden temsilleri varsayar.

Kolektif eylemler, artık farkındalık gerektirmeyen birer alışkanlığa dönüşebilir. Hayvanlarda ve insanlarda toplumsal eylemler kısmen niyete bağlı, kısmen de kendiliğindendir ve bu ikisi arasında yalnızca bir derece farkı vardır. Hem hayvan hem de insan toplulukları, “biyolojik evrimin değişmeyen yasalarının idare ettiği tek bir birim oluştururlar.” Toplum, bazıları tarafından iddia edildiği gibi, bir mekanizma değil, bir organizmadır. Daha gelişmiş memelilerin toplumları da “en aşağı düzeydeki insan toplumları”na yakından benzerler: Her ikisi de kolektif bir bilince sahiptir. Bu gözlem o dönemlerde hâlâ yaygın olan “aşağı ırklar”ın maymunlara medeni insanlardan daha yakın olduğu biçimindeki inancın ışığında anlaşılabilir. Her halükârda, Espinas’a göre, her bireysel bilinç daha yüksek bir

bilincin parçasıdır. “Toplum gerçekten de bir canlı varlıktır, ancak her şeyden önce bilinçle kurulduğu için diğer canlılardan farklıdır. Toplum, yaşayan bir *bilinçtir* ya da düşüncelerden oluşan bir organizmadır” (Espinass 1878, s. 530). Espinass başka bir yerde, bütün canlıların aynı türün diğer üyeleriyle bir arada olmak biçiminde içkin bir tercih yaptığını ileri sürmektedir. Daha gelişmiş olanlarda bu sempati şeklini alır ve Adam Smith gibi o da, ailenin ötesinde toplumu bir arada tutan şeyin sempati olduğunu savunmuştur.

Diğer kolektif zekâ kuramcıları gibi Espinass da, bilinç atfettiği birimin kesin doğası meselesine değinmekten kaçınır. Ayrıca, ortak bilinç sahibi toplumsal grupları, ortak bilinci olmayanlardan ayırt etmek için kullanılabilecek hiçbir ölçüt de geliştirmemiştir. Benzer bir sorun, Espinass’ın çalışmalarının sosyoloji için temel olduğunu belirten Durkheim’in kuramlarında da ortaya çıkmaktadır.

Espinass, argümanlarını geliştirirken kalabalık kuramcıları için cep-hane işlevi gören hayvan gözlemciliğine atıfta bulunmuştur. Karın-caların göçleriyle ilgili daha önce alıntılıdığımız pasaj bunun iyi bir örneğidir. Kalabalık kuramcıları aynı süreçlerin kalabalıklarda ortaya çıktığını savunuyorlardı: Kalabalıklara liderlik edenler, eyleme geçmek için inisiyatif üstlenirler ve geri kalanlar onları takip eder.

Espinass’ın, duygunun topluluğun bir ucundan diğerine yayılmasıyla ilgili açıklaması hayvan gözlemciliği ile daha da yakından ilgilidir. Aralarında gözlemlenebilecek hiçbir iletişim olmaksızın saldır-gana topluca hücum eden yaban ve eşek arıları örneğinden bahse-der. Başkalarının duygusal bir durumunun herhangi bir gözlem-cinin zihninde aynı durumu yaratmasının genel bir yasa olduğunu iddia edecek kadar ileri gitmiştir. Bu, yalnızca böcekler için değil, çocuklardan yetişkinlere kadar tüm insanları da kapsayan daha gelişmiş memeliler için de geçerlidir. Daha gelişmiş memeliler ve insanlar göz önüne alındığında, son yıllardaki nörofizyoloji çalışmaları Espinass’ın önsesizini bir dereceye kadar desteklemektedir. Ona göre, bu tarz bir duygusal sirayetin yoğunluğu, o anda orada bulunanların sayısı ile doğrudan orantılı olarak artar ve duygusal uyarılmayı ölçecek bir formül bile önerir. Bu sürecin insanlar arasındaki örnekleri olarak, tiyatroya gidenlerin kolektif hareket etmesinden ve bir

hatibi izleyenlerin nasıl coşturulduğundan söz eder. Bu “duygusal yayılma” kavramı kalabalık kuramcılarını açısından büyük bir öneme sahiptir ve Espinas sayesinde çok derin biyolojik kökleri olduğunu iddia edebilmektedirler. Bu iddia tamamen temelsiz olmasa da, biraz fazla ileri götürülmüştür.

Durkheim: Tarde’ın Güçlü Rakibi

Daha önce belirtildiği gibi, Espinas aynı zamanda, sosyal bilimlerin önde gelen şahsiyetlerinden biri olarak hâlâ büyük bir saygı gören Emile Durkheim’in (1858-1917) çalışmalarına da esin kaynağı olmuştur. Durkheim, Espinas’tan başka Comte ve Spencer’den de etkilenmiş ve Schäffle’nin çalışmalarından övgüyle bahsetmiştir. Bu, onun organik benzetmeyi kullanışlı bulduğunu göstermektedir. Ancak, biyolojik organizmalar ile toplumlar arasında kesin bir ayrım yapmayı isterken, bu benzetmeyi Spencer ve Espinas kadar ileri götürmeye hazırlıklı değildi.

Durkheim, mütevazı bir yaşam süren ortodoks Yahudi bir ailenin çocuğu olarak Epinal’de (Lorraine’de) dünyaya geldi. Dedesi ve büyük büyük babası gibi babası da bir hahamdı, dolayısıyla ondan da aile geleneğini sürdürmesinin beklenmesi şaşırtıcı değildi. Bir süre hahamlık okuluna gitti ama kısa zaman sonra bunun ona göre olmadığını anladı. Yine de, bütün yaşamını dine genel bir hayranlık duyarak geçirdi. Çocukluğunu çevreleyen katı ve bağınaz arka plan şüphesiz güçlü bir görev duygusu aşılayarak karakterini etkilemişti. On iki yaşında Fransa’nın Prusya savaşındaki yenilgisine tanık oldu ve bu yenilgi onun vatanseverliğine katkıda bulunmuş olmalıydı.

Ecole Normale Supérieure’a kabul edilince Paris’e taşındı. Burada geçirdiği üç yıl boyunca şöhretten nasibini alacak olan başka öğrencilerle tanıştı; bunların arasında gelecekte önde gelen bir Fransız psikoloğu olacak Pierre Janet de vardı. Durkheim’ı sonunda Yahudilikten vazgeçmeye yönlendirmiş olan, belki de burada tanıştığı arkadaşlarının etkisidir. Mezun olduktan sonra Alman üniversitelerini ziyaret etmesini sağlayacak bir burs kazandı. Oradayken, sonradan *Völkerpsychologie* olacak şeyi büyük ölçüde öngördüğü, etik

üzerine bir kitap hazırlamakta olan Wilhelm Wundt ile tanıştı. Durkheim, eleştirilerde bulunsa da, Wundt'un çalışmalarından çok etkilendi. Geri döndüğünde önce Bordeaux Üniversitesi'nde öğretmenlik görevine başladı, daha sonra 1902'de hayatının geri kalan kısmında çalışacağı Sorbonne'a davet edildi.

Durkheim'in Bilimsel Sosyolojisi

Durkheim'in amacı bilimsel bir sosyolojinin kurulmasına katkıda bulunmaktı ve bu bilimin özgül alanını, yani "toplumsal"ı şekillendirmekti. Ona göre toplum, kendisini oluşturan bireylerin üzerinde *sui generis* [kendine özgü] bir gerçeklikti. Nasıl ki bir hücrenin özellikleri, kendisini oluşturan kimyasal elementlerden türetilemezse, bir toplumunkiler de bireylerden türetilemezdi. Toplumun belirleyici özelliğini oluşturan, geçmişteki toplumsal etkileşimlerden kaynaklanan ve ortaklaşa kabul edilen bir dizi fikir, inançtan oluşan ve bireylerden bağımsız olarak tutarlı bir sistem teşkil eden bir kolektif bilinçti [*conscience collective*]. Demek ki, "kolektif bilinç" bir toplumsal *olgu* idi; bireysel bilinçlerin dışında kendine ait bir gerçekliğe sahipti ve dolayısıyla bireyleri baskı altında tutmaya muktedir. Espinas'tan *kolektif bilincin* paylaşılan öğelerini özgül olarak belirten "kolektif temsiller" kavramını almış ve çarpıcı biçimde geliştirmişti. Kolektif temsillerin bireyleri etkilediğini, onların düşüncelerini, inançlarını, toplumsal davranışlarını idare ettiğini düşünüyordu. Bu formülasyon sosyal bilimlerde çok büyük bir etkiye sahip olmuştur.

Bu formülasyon, daha eski nesil sosyal antropologlar tarafından benimsenmiştir – alaycı insanlar bunun emekten tasarruf edilmesi sağlayan değerli bir araç olduğunu söyleyebilirler. "Toplum", bütün üyelerine aynı fikirleri, inançları ve gelenekleri dayattığından, o toplumun üyelerinden herhangi biri toplumun karakterini belirleyen egemen değerleri, inançları ve gelenekleri ortaya çıkarmak için eşit derecede bilgi kaynağı olabilir. Homojenlikle ilgili bu varsayımın asılsız olduğu gösterilmiştir (örneğin Wasmann 1995). Öte yandan, Durkheim, Moscovici'nin (1984) bu varsayımdan vazgeçerek kuramın güncellenmiş bir uyarlamasını üretmesinde esin kaynağı olmuştur; bu

uyarlama sayesinde “sosyal temsiller” –esasen Avrupa’da– sosyal psikolojinin gelişmeye açık bir çalışma alanı haline gelmiştir. Böylece Moscovici sosyal psikoloji konusunda, sosyolojiye ana akım deneysel sosyal psikolojiden daha yakın bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu yaklaşım aynı zamanda Durkheim’in psikolojinin büyük ölçüde sosyolojinin ayrılmaz bir parçası olduğu görüşünden de ayrılmaktadır. Bunun değerini takdir edebilmek için, Durkheim’in psikolojiyi nasıl kavradığını anlamak gereklidir.

Durkheim’in, toplumsal gerçekliğin, toplumsal düşünceleri, inançları ve eylemleri neredeyse tek başına belirleyen bir çeşit kolektif zihinden oluşan birey-üstü bir düzeye sahip olduğu biçimindeki varsayımı, “organik-psişik” adı verilen etkenlere göre belirlenen tamamen bireysel işleyişle sınırlandırdığı psikolojiye çok az yer bırakıyordu. Burada Durkheim’in döneminde “bilimsel” psikolojinin, büyük ölçüde deneysel ve fizyolojik olduğunu ve bireylere odaklandığını anımsamak gerekir. Bu tarzdaki bir sosyal psikoloji, onun “tanımlanmış bir nesneye sahip olmaksızın, her türden belirsiz ve kesinlikten uzak genellemeye işaret etmekten başka bir şey yapmadığı”nı ileri sürdüğü şeydir (Durkheim 1901/1947, s. xviii-xix). Dolayısıyla, psikolojinin toplumsal yönlerini sosyolojinin içinde eritmiş ve daha sonra gösterileceği gibi, bunu sosyal psikolojinin tam olarak nereye ait olduğuyla ilgili uzun bir tartışma izlemiştir.

Durkheim’in, sadece sosyal psikolojiyi sosyolojiye devretmeyi öneren bir kuramcı olduğu izlenimini uyandırmak yanlış olacaktır. İntiharla ilgili klasik deneysel çalışmasında Durkheim (1897/1952), Mill’in savunduğu “birlikte olan değişimler yöntemi”ni kullanmış, dolayısıyla, şimdi çok değişkenli analiz adı verilen yönteminin ilk uygulamasını muhtemelen o gerçekleştirmiştir. Şöyle diyordu Durkheim:

toplumun her yerinde ortaya çıkan, ancak coğrafi konuma, mesleğe, dine ve benzeri şeylere göre çeşitli biçimler alan bir toplumsal görüngü yığını vardır. Değişimleri bu biçimde saptanacak toplumsal görüngüler arasında örneğin suç, intihar, doğum oranı, evlilik oranı, tasarruf oranı vardır. (Durkheim 1901/1947, s. 133)

Değişimlere kaza eseri ortaya çıkmış gözüyle bakarak esasen düzenlilikler üzerine odaklanan Quetelet'nin tersine, Durkheim farklılıkları nedensel olarak açıklamaya çalışmıştı. İntihar oranlarındaki değişimleri *anomie* kavramını (yani toplumu bir arada tutarak hayata anlam kazandıran bağların kopması) kullanarak yorumluyordu. Aynı zamanda, bütün toplumun sosyal koşullarının intihar oranını belli bir düzeyde tutmaya meyilli olduğuna inansa da, *anomie*'nin egemenliğini yukarıda belirtilen değişkenlerin bir işlevi olarak görüyordu. Bu, tamamen sosyolojik olması amaçlanan karmaşık bir argümanın kaba bir özetidir. Ancak, Lukes'in (1973, s. 215) de yerinde bir şekilde yorumladığı gibi, Durkheim, "dolaylı olarak, bireysel psikolojik sağlığın toplumsal koşulları hakkında sosyal-psikolojik bir kuram öneriyordu." Bu doğru olsa da, Durkheim'ın aynı zamanda "her insan, *kolektif olarak* intihar etme eğilimi gösterir" (Durkheim 1897/1952, s. 305, vurgu bana ait) dediği de unutulmamalıdır.

Durkheim'ın toplumsal olguların bireysel psikoloji açısından açıklanmasına radikal bir şekilde karşı çıkması, materyalizmin, indirgemeciliğin ve psikoloji-karşıtı önyargıları olduğu suçlamalarına yol açmıştı. Görüşlerinin yanlış sunulduğundan şikâyet eden Durkheim, intiharla ilgili kitabının gözden geçirilmiş baskısında bu tarz ithamları çürütmeye çalıştı:

toplumsal yaşamı bireysel yaşamdan ayırarak, toplumsal yaşamın psikolojik bir yönünün olmadığını kesinlikle iddia etmiyoruz. Tam tersine, özünde temsillerden oluştuğu açıkça ortadadır. Sadece kolektif temsiller bireysel olanlardan tamamen farklı bir doğaya sahiptir. Sosyolojinin bir tür psikoloji olduğunun söylenmesine, sosyal psikolojinin, bireysel psikolojinin yasalarından farklı, kendine özgü yasaları olduğu da belirtildiği sürece, hiçbir itirazımız yok. (Durkheim 1897/1952, s. 352)

Böylece Durkheim sosyolojisinin, sosyal psikolojinin bir biçimi olduğunu kabul etmeye hazırlanmıştı, çünkü kolektif temsiller zihinsel bir nitelikteydi. Ne var ki, onun için bunlar temelde bireysel temsillerden farklıydı; bir anlamda tek tek kişilerin ötesine geçerek

onların toplumsal davranışlarını idare ediyorlardı. Bu, Durkheim'in kuramsal duruşu ile çağdaşı Gabriel Tarde'inki arasında bir çatışmayla sonuçlanmıştı:

Zihinsel olarak biri diğerinin üzerinden eyleme geçen, iki kişiden oluşan basit toplumsal ikiliye geri dönelim. Bu iki kişi arasındaki ilişkinin eşsiz ve toplumsal yaşamın gerekli bir ögesi olduğunu ve başlangıçta, daima birinin diğerini taklit etmesini içerdiğini savunuyorum. (Tarde 1898/1999, cilt 4, s. 59)

Böylesi bir görüş, bir dizi kuşatıcı kolektif temsille bireyleri etkileyen toplumsal olguların kolektif bir nitelikte olduğunu düşünen Durkheim'inkine tamamen karşıttır. Ona göre, bireysel zihinlerin toplanması ve bir araya gelmesi "yeni bir tür psişik varlığın" oluşmasına neden olur ve bu varlığın incelenmesi gerekir. Bunun sonucunda, "bir toplumsal olguyu belirleyen neden, bireysel zihne ait durumlarda değil, daha önceki toplumsal olguların arasında aranmalıdır" biçimindeki ünlü kuralını ortaya koymuştur (Durkheim 1901/1947, s. 109).

Durkheim ve Tarde on yıl kadar kimi zaman hastalıklı bir hal alan bir tartışmaya tutuştular. Bu tartışma, toplumsal olgulara nasıl yaklaşılabileceği gerektiği biçimindeki temel soruya yönelik bir ilgi uyandırdı. Comte ya da Spencer gibi ünlü şahsiyetler sosyoloji ile bireysel psikolojiyi kesin bir biçimde ayıran sınırları korurlarken, Herbart ve onun pek çok takipçisi gibi diğer şahsiyetler de bireysel psikoloji ile toplumun işleyişi arasında bir koşutluk olduğunu varsaydılar. Ne var ki, hiçbiri bireylerin toplumsal davranışlarını idare eden ilkelerle pek ilgilenmedi. Bu, Wundt için de geçerliydi. Sosyoloji ile psikoloji arasındaki sınırların henüz tam belirlenmemiş olması ve Tarde'nin kendini bir sosyolog olarak görmesi yüzünden, Tarde ile Durkheim arasındaki çekişmenin, sosyoloji ile psikoloji arasında bir çekişme olmadığına dikkat çekilmelidir. Yeri gelince her iki düşünürün de iddia edeceği gibi, sosyal psikoloji henüz ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkmamıştı.

Hamon: Dışlanan Bir Garip Adam

Son olarak, 19. yüzyıl sonu Fransız yazarları arasında, seçkin çağdaşlarıyla çok az ilişkili görünen ve tek başına arkasında bir iz bırakan biri vardı. Şimdi onun ilginç fikirlerini kısaca özetleyeceğiz. Auguste Hamon (1862-1945), pozitivist gelenek içinde kendini bilim adamı sayan renkli bir şahsiyetti. Politik olarak aşırı solda olması nedeniyle sık sık polisle başı derde giriyordu. Geride çok sayıda eser bırakmıştır; *Psychology of the Professional Soldier: Studies of Social Psychology* (1894) da bunların önemli bir örneğidir. Bu eserinde, profesyonel ordudaki hayatın hem subayların hem de (ezilen) askerlerin zihniyetleri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Ona göre, sıradan askerler, sorgusuz sualsiz itaat etmeyi gerektiren bir “köle zihniyeti” ediniyorlardı. Kendilerine itaat edilmesine alışkın olan subaylar, otoritelerinin sınırlarının farkına varmakta zorlanıyor, fiilen suç teşkil eden bir tarzda davranıyorlardı. Lubek ve Apfelbaum (1989), Hamon’un renkli kişiliğine büyüleyici bir şekilde ışık tutan aydınlatıcı makalelerinde, Hamon’un bazı modern fikirleri önceden sezmiş olduğunu ileri sürüyorlar. Hamon’un askeri yaşamın etkileriyle ilgili yorumları, Goffman’ın “total kurumlar”la ilgili çözümlemesini ve Zimbardo’nun anonimleşmenin ve kişiliğini kaybetmenin davranış üzerindeki etkileri hakkında ulaştığı sonuçları anımsatmaktadır. Dahası, Hamon’un bilimsel çalışmasını politik görüşlerinden ayırmayı reddetmesi, onu “eleştirel sosyal psikoloji”nin öncülerinden biri haline getirmektedir. Hamon “sosyolojik bilimler”i toplumsal hastalıklar, özellikle o dönemin dikkat çekici meşguliyet alanı olan suç konusunda bir çare olarak görüyordu.

Yukarıda anlatılanlardan Fransa’da sosyal-psikolojik fikirlerin sosyolojik fikirlerle birleştiği ve her ikisinin de toplumsal ve politik radikal değişimlerin yaşandığı bir arkaplanda ele alınması gerektiği açıkça anlaşılacaktır. Bir sonraki bölümde görüleceği gibi, Almanya’da durum biraz daha farklıdır.

VII

Almanya: Wundt'un Gölgesinde

Almanya, 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca psikoloji alanında en hızlı gelişmelerin yaşandığı ülkeydi. Aralarında Helmholtz'un, Weber'in ve fizyolojik psikolojinin temellerini atmış olan Fechner'in bulunduğu seçkin isimler uzun bir liste halinde sıralanabilir. Hafızayla ilgili deneysel çalışmaların öncüsü olan Ebbinghaus, Fechner'den esinlenmişti. Paris'te bir sahafta Fechner'in *Elements of Psychophysics* adlı kitabının bir kopyasına rastlamıştı. Bu kitap, Ebbinghaus'a deneysel yöntemleri, o güne kadar deney alanının dışında kaldıkları düşünülen "daha gelişmiş zihinsel süreçler"e uygulama fikrini verdi. En iyi bilinen isim, psikolojiyi, deneysel olarak incelenebilecek bireysel psikoloji ile daha gelişmiş zihinsel süreçleri kendi tarihsel ve kültürel bağlamları içinde ele alan *Völkerpsychologie* arasında ikiye ayıran Wundt idi. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, Wundt'un laboratuvarı Amerikalı çaylak psikologların Kabe'si haline gelmişti.

Wundt'un meslektaşlarından biri olan tarihçi Lamprecht, sosyal psikolojiyi, tarihle ilgili yeni ve bilimsel olduğu varsayılan bir yaklaşım geliştirmek için kullanmaya çalışıyordu. "Açıklayıcı" ve bilimsel psikolojinin yarattığı heyecan, Wundt'un arkadaşlarından biri olan, bunun insan yaşamının gerçekliğini fakirleştirdiğini düşünen Dilthey

tarafından paylaşılmıyordu. Bu tutumuyla Dilthey, psikolojideki belli bazı yeni eğilimlerin öncülüğünü yapıyordu. Bu bölümde son olarak, daha sosyolojik yönelimli diğer iki Alman araştırmacının kavrayışlı katkılarını kısaca tartışacağız.

Çok Önemli Bir Şahsiyet: Wundt

Lazarus ile Steinthal'ın ilk *Völkerpsychologie*'si Almanya dışında pek bilinmiyordu, ancak Wundt'un uluslararası saygınlığı sayesinde *Völkerpsychologie*'sinin ünü hızla yayılmıştı. Ününün yayılması, herkesin devasa on cildin hepsini okumuş olduğunu iddia etmek şöyle dursun, pek çoğunun terimi anladığı anlamına bile gelmez; ancak diğer ülkelerdeki yazarlar kitaba atıfta bulunmak istiyorlardı ve terimin uygun biçimde nasıl çevrilebileceği sorunu ortaya çıktı. İngilizceye pek çok farklı şekilde çevrildi; bunlar arasında Wundt'un özellikle dışarıda bırakarak etnoloji ile ilişkilendirdiği "etnik psikoloji" de bulunmaktaydı. En yaygın çeviri "halk psikolojisi"ydi – 'halk' sözcüğü yanlış çağrışımlara sahip olsa da, en yakın çeviri buydu.

En sık kullanılan ikinci çeviri olan "sosyal psikoloji"yi ise Wundt'un kendisi de bir dönem kullanmayı düşünmüş, ancak sosyolojiye çok yakın olduğu için reddetmişti. Dolayısıyla, Wundt'un sık sık sosyal psikolojinin *öncüsü* olarak kabul edilmesi belki de şaşırtıcı değildir, ancak böyle bir kavram, onun fikirleriyle ilgili yapacağımız tartışmanın da açığa çıkaracağı gibi, sorgulanmaya oldukça açıktı.

Wilhelm Wundt (1832-1920) küçük bir taşra kasabasında, Protestan bir papazın en küçük oğlu olarak doğdu. Wundt otobiyografisinde, *Völkerpsychologie* temasının hayatının büyük kısmıyla sürekli bir bağı olduğunu iddia ederek, bu konuyla gençliğinden beridir ilgilendiğini söyler:

Aklımdaki ilk konu genel bir dinler tarihidir. Çeşitli dinlerin arasında ne gibi ortak noktalar olduğunun ortaya çıkarılması, bana üzerinde çalışmaya değer bir konu gibi görünüyordu. Daha sonra aklıma gelen bir başka konu ise dünya tarihinin genel gidişatını incelemektir ... bu fantastik proje-

7 Wilhelm Wundt (1832-1920)

lerin altında yatan fikir, insanın zihinsel ürünleriyle ilgili karşılaştırmalı bir inceleme yapmak; bu incelemede en yüksek ve gizemli ürünler baskın bir rol oynayacaktı. (Wundt 1920a, s. 199)

1845 ve 1851 yılları arasında Heidelberg'de liseye devam etti ve daha sonra tıp öğrencisi olarak Tübingen Üniversitesi'ne kaydoldu. Yalnızca kitap okumaktan oluşan tıp eğitiminden sıkılınca bir yıl sonra Heidelberg Üniversitesi'nde kimya programına kaydoldu. Orada ilk laboratuvar araştırmasını yaptı. İdrarının bileşimindeki tuzun eksikliğinin etkilerini araştıran bu çalışma gerçekten de yayımlandı. O dönemde Heidelberg'de bir fizyoloji laboratuvarı olmadığı için denek hayvanları üzerinde yaptığı deneyler de dahil olmak üzere her tür işlemi annesinin mutfağında gerçekleştirdi. Tezi için gerekli araştırmayı bu zor koşullarda gerçekleştirdi.

1856 yazında bir dönemliğine Berlin Üniversitesi'ne taşındı ve burada lisansüstü tezinin araştırmasını tamamladı. Daha sonra,

Heidelberg Üniversitesi'nde yeni kurulan Fizyoloji Enstitüsü'nde seçkin fizyolog ve fizikçi Hermann von Helmholtz'un (1821-94) laboratuvar asistanlığı görevini üstlendi. Helmholtz'la geçirdiği yaklaşık yedi yılın sonunda, o zamanlar eski bir binanın birkaç odasında kurulan, kütüphanesi bile olmayan görece yeni ve mütevazı bir kurum olan Zürich Üniversitesi'nde tümevarımcı felsefe profesörü olarak göreve başladı. Zürich'teyken Wundt'un *Völkerpsychologie* dersleri vermeye başlaması, Lazarus'un 1860'ta Bern Üniversitesi'nde *Völkerpsychologie* profesörlüğüne atanmış olmasıyla pekâlâ ilişkili olabilir.

Wundt'un 1875'te Leipzig Üniversitesi'nde felsefe profesörlüğünün başkanlığına davet edilmesi biraz tuhaf koşullar altında gerçekleşti. Üniversite içindeki çekişmeler yüzünden başkanlık koltuğu on yıl boyunca boş kalmıştı ve bir deneyselcinin başkan olarak atanması cesur bir yenilikti. İlk birkaç yıl Wundt'un dersleri felsefe ve psikolojiyle sınırlı kalmış, deneysel çalışmalar 1879'a kadar başlamamıştı.

Bu dönemde Wundt'un psikolojinin niteliğiyle ilgili görüşlerinde, ilerici olarak nitelendirilebilecek değişiklikler oldu. Bu bağlamda, Wundt'un başlangıçta çalışmasının doğa bilimleriyle yakından ilişkili olduğunu düşünmesi şaşırtıcı değildir. Ancak giderek artan bir hızla aynı zamanda *Geisteswissenschaften* ile de ilişkilendirildiği bir konuma doğru kaydı; bu terim, bütünüyle doğru olmasa da, genellikle "sosyal ve insani bilimler" biçiminde açıklanıyordu. *Völkerpsychologie*'nin ilk versiyonu da dahil olmak üzere Herbart'ın ve Herbartçıların eserlerinden elbette haberdardı. Bu eserlerin düşüncesi ni etkilemiş olduğuna şüphe yoktur.

Wundt'un *Völkerpsychologie*'sinin İlk Kaynakları

Kariyerinin ilk yıllarında Wundt deneysel psikoloji üzerine bir kitap yazmayı planlıyordu, bunu "halkların toplumsal yaşamının zihinsel ürünleri" üzerine bir tartışma ile tamamlamaya karar vermişti. Bu tartışma, *Lectures on the Human and Animal Mind* (1863) adlı eserinin ikinci cildinin değerli bir parçası haline geldi. Kitabın da esasen *Sitten* ile ilgilenmekteydi (hem gelenekleri hem de ahlakı

kapsayan bu terimden kısaca “gelenekler” biçiminde söz edilecektir). Wundt geleneklerin gelişiminin tek tek bireylerin bilinçleri aracılığıyla incelenemeyeceğini vurguluyordu – bunun halkların tarihsel yaşamlarında aranması gerekliydi. Yine de, görüleceği gibi, burada ve daha sonraki eserlerinde Wundt daima öncelikli olarak bireye odaklandı.

Medenileşmemiş halkların köklerine daha yakın olduklarına ve çok az gelişim gösterdiklerine inandığından incelemesine medeni halklarla başlamıştı. Güçlü bir etki yaratmış olan “büyük adamlar” (dinlerin kurucuları ve reformcular) ve yasalarla somutlaşmış gelenekler de bu medeni halklar incelemesine dahildi. Ancak, daha sonra, geleneklerin ne bireyler tarafından ne de topluluk içinde kendiliğinden icat edilmiş olduğu yolundaki muğlak bir beyanda bulunmuştu. Geleneklerin, aslında, herkesi kendi davranışlarını belli normlara göre ayarlamaya teşvik eden içgüdüsel bir eğilimden kaynaklandığı söyleniyordu. Gelenekler doğuştan geliyor olamazdı, çünkü tarihsel gelişimin ilerleyişi sırasında değişiyorlar ve toplumun başlangıcıyla aynı zamana denk geliyorlardı. Ama, Wundt ardından, birey toplumdan daha önce var olduğu için, ortak yaşamdan ortaya çıkan şeyin özgün olamayacağını iddia ediyordu. Artık öğrendiğimiz gibi, bu yanlış bir argümandı.

Wundt, daha bu ilk çalışmasında kendini Lazarus ve Steintal'in uyguladığı *Völkerpsychologie* yaklaşımından açıkça ayırmıştır. Onlar, Romantik geleneğin içinde, *Volksgeist*'in (halkın ruhu) peşinde koşarken, Wundt ise bireysel bilinci ve bu bilincin yasalarını anlamakla ilgileniyordu. Sıra “tarih-dışı” adını verdiği halklarla ilgili tartışmaya ve onların geri kalmışlığını açıklamaya geldiğinde, Wundt, aşırı sıcağın ahlak kültürü için genellikle istenmeyen bir şey olduğu yolundaki eski anlayışa geri dönüyordu. İklimin etkisi kolayca açıklanmıştı: Kuzeye doğru gidildikçe koşullar öyle sertleşiyordu ki, halkların doğal durumu kaba açgözlülüğün ve sarhoşluğun yarattığı ahlaki kusurların hüküm sürdüğü bir vaziyet alıyor, buna miskinlik eşlik ediyordu; insanlar pis koşullarda yaşıyorlardı. Hemen hemen aynı kusurların, tam tersi bir nedene bağlanıyor olsalar da, tropik bölgelerde yaşayan halklarda da görüldüğü söyleniyordu: Doğa her şeyi bol

bol sağlamaktaydı, bu yüzden insanlar herhangi bir çaba harcamaktan çekiniyorlardı. Wundt aynı zamanda, hiç de parlak olmayan resimler sunan çağdaş seyahat edebiyatını da kullanıyordu. Örneğin, Pasifik Adalarında yaşayanların ilk bakışta yumuşak ve nazik göründükleri söylenmekteydi, ancak daha yakından tanındıklarında vahşi zalimliğe ve hayvanca kabalıklara ait özellikleri olduğu ortaya çıkmaktaydı: “Güney Denizlerinde insan eti, tıpkı bizim mutfağımızdaki günlük rosto gibi, hali vakti yerinde olanların ayrıcalığıdır.” Wundt’un, bu doğrultuda yazmış olduğu şeyleri daha sonra bir “gençlik hatası” sayarak utandığını da eklemek gerekir.

Son Versiyona Doğru

Wundt, yirmi yıl sonra Leipzig’de düzenli olarak *Völkerpsychologie* üzerine ders vermeye başladığında, kavramla ilgili daha farklı bir formülasyona ulaşmıştı. Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin katıldığı dersleri popüler olmuştu. Başladıktan kısa bir süre sonra, ünlü bir filolog Lazarus ve Steinthal’in *Völkerpsychologie*’sine, dolayısıyla dolaylı olarak da Wundt’unkine acımasızca saldırdı. Bu filolog, bütün psikolojik süreçlerin tek tek bireylerin zihninde gerçekleştiğini savunuyordu, dolayısıyla *Völkerpsychologie* hatalı bir soyutlamaydı. Wundt, Lazarus ve Steinthal’in yanı sıra Herbart ile de arasına iyice mesafe koyan keskin bir yanıt verdi. *Völkerpsychologie*’nin bireysel psikolojiden en azından kısmen bağımsızlaştığını savunmaya çalışıyordu. Zihni bütün içsel deneyimlerin bir toplamı olarak tanımlayarak, pek çok deneyimin, özellikle de dilin ve mitsi temsillerin topluluk içinde paylaşıldığına işaret ediyordu. Öyleyse, bir çeşit kolektif zihin neden var olmasın ve bu kolektif zihin neden bireysel zihinle aynı gerçekliğe sahip olmasın? Savunmasının daha sonraki kısmında, psikolojinin asli sorununun zihnin tarihsel anlamda gelişimi olduğunu iddia ederek tamamıyla olgunlaşmış olan “grup-zihni” kavramı konusunda geri adım atıyordu. Bu gelişim sırasında bireysel ve kolektif zihinler birbirlerini karşılıklı olarak etkilerler ve kolektif zihindeki değişiklikler bireysel zihindekilerle aynı derecede yasalara tabidir. Wundt’un “kolektif zihin” kavramı Durkheim’ın

“kolektif temsiller” kavramından çok farklı değildi. Yine de, Wundt, Durkheim’ın çalışmasını kesinlikle bilmesine rağmen ona hiçbir atıfta bulunmamıştır.

O halde, kolektif zihnin en çok hangi yönleri incelenmeye uygun olabilir? Wundt, birer uzmanlık alanı haline gelmiş olmaları gerekçeyle tarihi, sanatı ve bilimleri dışarıda bıraktığından geriye üç ana alan, yani dil, mit ve gelenek kalmaktaydı. Dış görünüşlerinin arkasında spesifik psikolojik yasalar barındıran bu alanların zihinsel ürünler olduklarını ileri sürüyordu. 1900 ile 1920 arasında yayımlanan on ciltlik *Völkerpsychologie*’sinin önemli bir kısmı bu üç alana ayrılmıştı.

Bu ciltlerin içeriği çeşitlidir ve elbette burada özetlenmeleri mümkün değildir. İlk cilt, başka konuların yanı sıra ifadeyle ilgili hareketleri ve Wundt’un insanların bütün toplumsal yaşamının temelini oluşturan evrensel iletişim modları olarak gördüğü jestlerin dilini ele almaktadır. Dilin bu işlevi uzun bir zaman önce fark edilmiş olsa da, burada sunulan ayrıntılı çözümleme yeniydi ve dikkat çekici bir katkı sunuyordu. Sanatla ilgili cilt, çocuklarda resim kabiliyetinin gelişimi ve genel olarak çocuk sanatının psikolojisi üzerine ilginç gözlemler içermektedir. Buna karşılık, mitle ve dinle ilgili ciltlerde, hayali spekülatif bir tarzda yorumlanmış olan mitler, ritüeller ve dinsel âdetler üzerine sayısız ayrıntılı açıklama bulunmaktadır. Alt başlığında “psikoloji” sözcüğünün geçtiği –örneğin “dua etme biçimlerinin psikolojik gelişimi” gibi– kısımlarda bile, metinde bugün kabul edilebilecek çok az şey vardır.

Wundt’un doğaüstünün temeli olduğu varsayılan süreçlerle ilgili tartışmasını açıklamanın zorluğu iki ana nedenden kaynaklanır: Şu anda aşına olmadığımız kavramları kullanmıştır ve çoğu zaman dilini çevirmek neredeyse tamamen olanaksızdır. Dahası, görüşlerini kısaca özetlemeye yönelik bir girişim, incelikleri göz ardı etmek zorunda kalarak onun basite indirgeyici biri olduğunu düşündürecek – kesinlikle öyle biri değildir. Yine de, en azından argümanlarının olduğu kadar üslubunun da tadım buraya aktarmayı deneyecek ve cenaze törenlerinin genelde kabul gören kökenleriyle ilgili bir pasajla başlayacağım:

Öyle görünüyor ki ... cesedin imha edilmesinin kökeninde, ilk olarak ölenin ruhunun dönüştüğü şeytandan duyulan korkuyla, hayaletlerin gecele-ri ortaya çıkarak, hastalık ya da diğer türden sorunlara yol açarak geride kalanlara azap çektirmesiyle ilgili nedenler bulunuyor. Ceset gömülmeden kaldığı sürece, aynı zamanda hafızada yaşamaya da devam edecektir: Bir düş imgesi olarak boy gösterecek ya da basıboş dolaşan bir hayalet gibi görülecektir. (Wundt 1910, cilt 4, 1. Bölüm, s. 153).

Ardından Wundt, bu kültür düzeyinde “iç algılar”ın otomatik olarak yeni cenaze töreni biçimlerine yol açacağını eklemekteydi. Bu biçimler, bir yandan dış güçlerin kontrol altına alınmasına, bir yandan da çağrışımlarla bozulan iç huzurun yeniden sağlanmasına hizmet edecekti. Tarif edilen inançlar çeşitli etnografi raporlarından alınmış, cenaze törenlerini motive eden şeyin “korku” olduğu yolundaki şüpheli argümana destek sağlamak için seçilerek kullanılmıştır. Yine de, en azından argüman açıktır. Aşağıda büyüünün farz edilen psikolojik temeliyle ilgili bir pasaja yer veriyoruz:

Psikolojik yapıda, duygulanım ve irade birbiriyle yakından ilişkilidir; öyle ki, iradenin kendisi her yerde yalnızca duygulanımın bir tezahürü olarak ortaya çıkar. Böylesi bir duygusal olayın gidişatı kendi nihai etkisi tarafından, yani iradi eylem tarafından sekteye uğratılır. Duygusal heyecan gide-rek azalarak yerini daha sakin bir ruh haline bırakır. Bu şekilde büyü eylemi düzenli olarak bu iki bileşenden oluşur. [Ya güçlü duygular ya da zenginlik (ya da aşk) bakımından başarılı olma gayreti dış bir gücün var olduğu düşüncesini doğurur.] Duygulanım ve irade, sıkıca iç içe geçmiş bu iki temel güdü, büyüyle ilgili bütün eylemlere ve düşüncelere egemen olur. (Wundt 1910, cilt 4, 1. Bölüm, s. 272-3)

Eğer siz, yani okurlarımız, bu pasajı anlayamadıysanız merak etmeyin; yalnız değilsiniz. Bu uzun ve kapsayıcı iki cümlemin ne anlama geldiğini kavramam ve (kısmi) bir çeviri için bölmem bir saat-ten fazla sürdü. Bu belki de on cildin tamamını çevirmeye kimsenin cüret etmemiş olmasının nedenlerinden biridir. Ne var ki, “büyü”nün tamamen içruhsal süreçlerin sonucu olarak kabul edildiği açıkça gö-

rülmektedir, ki bu düşünce bugün hiçbir şekilde kabul edilemez (karşılaştıran Vyse 1997).

On ciltlik hacimli çalışmanın *Völkerpsychologie* ile ilgili sadece birkaç genel kuramsal ifadeyi içermesi de ilginçtir. Wundt'un doğası ve yöntemi en geniş çaplı biçimde *Logik der Geisteswissenschaften*'de (1908) ele alınıp formel olarak tanımlanmaktadır:

Kökenlerini ve gelişmelerini borçlu oldukları zihinsel kolektivitelere bağlı olan süreçlerle ilgili psikolojik araştırmalar alanına *Völkerpsychologie* adını vereceğiz. Birey ve topluluk, her biri diğerini gerektiren, birbirleriyle ilişkili iki kavram olduğu için bu isim, içeriği bireysel psikolojiden tamamen ayrılmış bir alana işaret etmez; bunun yerine, bireysel psikolojiyle ilgili çalışmaları tamamlayan bir soyutlamayı ifade eder. (Wundt 1908, cilt 3, s. 226)

Bu tanımlama, Wundt'un birey ile *Völkerpsychologie* arasındaki ilişki meselesiyle epeyce boğuştuğunu akla getirmektedir. *Völkerpsychologie*'nin bireysel psikolojiden çıkarılmış bir "soyutlama" olduğu yolundaki bu ilginç formülasyona dikkat çekilebilir, çünkü ne anlama geldiği açıkça belli değildir. Aşağıya alıntılanan uzun pasaj bundan daha da belirsizdir:

Völkerpsychologie'de, bireysel bilincin yasalarının zaten tamamen kapsamadığı herhangi bir genel psikolojik yasanın bulunup bulunmadığı sorusunu tartışmaya dahi gerek olmadığı bastan belirtilmelidir.

Völkerpsychologie bağımsız bir içeriği olan herhangi bir psikolojik yasa bulabilirse, bunlar daima bireysel psikoloji için geçerli olan ilkelerin *uygulamaları* olacaktır. Ancak, karşılıklı zihinsel etkileşimin koşullarının, sadece bireysel bilince ait niteliklerin bilinmesiyle tahmin edilemeyecek olan genel psikik güçlerin yeni ve özel tezahürlerini ortaya çıkartacağı varsayılabilir. Bu özellikler de yine, bireysel zihinsel yaşamın işleyişiyle ilgili kavrayışımızı artıracaktır. Dolayısıyla, yalnızca bireysel psikoloji ve *Völkerpsychologie* bir arada, ... deneysel yöntemlerin sınırlarına eriştiği, *Völkerpsychologie*'nin yöntemlerinin de nesnel sonuçlar sağladığı bu noktada psikolojinin bütünü oluştururlar. ... Bulgularının yorumlanmasında olduğu gibi, *Völkerpsychologie* mutloka bireysel psikolojiye başvurmak zorunda kalır; ikincisi kesinlikle daha

genel bir disiplindir, birincisi daha çok uygulamalı bir niteliğe sahiptir. Ancak burada bu ilişki, başka pek çok durumda olduğu gibi, şu olgu nedeniyle büyük ölçüde değişmiştir: Başta daha gelişmiş zihinsel işlevler alanındakiler olmak üzere görevleriyle ilgili tam bir çözüme kavuşmak için, bireysel psikoloji zaten *Völkerpsychologie*'nin belirli sonuçlarını kullanmaktadır. Bunun amacı bireysel bilincin yasalarını göz önünde tutarak çıkarsamalar yapmaktır. (Wundt 1908, cilt 3, s. 227-8, özgün vurgu)

Wundt'un açmazı, bu anlaşılması hayli güç argümanların da ispatladığı gibi, birbirleriyle pek uyuşacak gibi görünmeyen en azından iki şeyi ileri sürmekte ısrar etmek istemesidir: (a) Bireysel ve *Völkerpsychologie*, birleşik bir bütünün eşit derecede önemli ve tamamlayıcı parçalarıdır; (b) yine de nihai olarak daha temel olan bireysel psikolojidir ve *Völkerpsychologie* bir ölçüde türevseldir. Dahası, Wundt'un düşünme biçiminin temelinde, hem daha yüksek zihinsel süreçlerin hem de kolektif olanların deneye uygun olmadığı ve yalnızca karşılaştırmalı yöntemle ele alınabilecekleri inancı yatar.

Wundt, *Logik* adlı çalışmasında *Völkerpsychologie*'nin amaçlarını ve diğer disiplinlerle ilişkilerini de ayrıntılı olarak tartışmaktaydı. Wundt, insanlığın erken dönemlerinde, hem bireysel hem de kolektif nitelikteki psikolojik süreçlerin görece daha tek tip olduğuna inanıyordu. Değişen koşulların ve özellikle de ortaya çıkmaya başlayan güçlü kişiliklerin etkisiyle tedrici bir farklılaşma meydana geldi. Bunun sonucunda, sanat ya da din gibi kolektif görüngüler çeşitli farklı biçimler almaya başladı. Bu bir kez gerçekleştikten sonra, evrensel *völkerpsychologische* [sıfat] belirleyenleri açığa çıkaran, artık değişken yapay veçheler değil, aksine altta yatan, en genel zihinsel içerik olur. Öyleyse, *Völkerpsychologie*'nin görevi tarihsel kayıtlarla etnografik raporları didikleyerek ortak belirleyenleri çıkarmaktır (ortak belirleyenlerle bizim gelişmiş zihinsel süreçler dediğimiz şeyi kastediyor olabilir).

Bunun aksine, tekil olayların anlaşılmasıyla ilgilenen tarih, bu amaçla, tarihsel görüngünün yorumlanmasına yardım etmesi için psikolojiye başvurmuştur. Yine de Wundt'a göre, *Völkerpsychologie* bu amacı gerçekleştiremez; bunu belirli insanların hareketleriyle uğraşan bireysel psikoloji yapabilir. Wundt, *Völkerpsychologie*'yi, doğa bilim-

leriyle ilişkili “nedensel mekanik bilimi” yle karşılaştırarak, *Geisteswissenschaften* için kılavuzluk edecek temel bir genel kuramlar bütünü saymaktadır. Bu bir amaçtı, ancak bu amaca ulaşılammıştır – zaten ulaşamazdı da. Diğer amaca, yani gelişmiş zihinsel süreçlerin anlaşılmasında ilerleme kaydetmek amacına bakıldığında, Wundt’un şüpheciliğinin yersiz olduğu ortaya çıkmıştır ve bu süreçler deneysel yöntemler aracılığıyla kapsamlı bir şekilde incelenmişlerdir.

Wundtçu kuramların meydana getirdiği geniş külliyat, *Völkerpsychologie* ile pek ilgilenmeyen ve belki de bunu bir çeşit anormallik sayan Titchener tarafından Amerikan psikolojisine aktarılmıştır. Böylece, Wundt’un *Völkerpsychologie*’sine Almanya dışında pek ilgi gösterilmemiştir; Almanya’da bile, ölümünün üzerinden on yıldan biraz uzun bir süre geçmişken, Wundt ile ilgili tartışmalar giderek azalmıştır. Wundt’un *Völkerpsychologie*’si 20. yüzyılın sonlarında yeniden keşfedilmiş, zaman zaman sosyal psikolojinin kökeni olduğu iddia edilmiştir. Yukarıda genel hatlarıyla yaptığımız açıklamalar, bu iddianın temelsiz olduğunu açıkça göstermektedir. Wundt’un düşünceleri, sosyal psikolojiye dönüşmüş olan şeye neredeyse hiç benzememektedir; ilk sosyal psikologlar da bu düşüncelerden hiç söz etmemişlerdir. Olumlu tarafından bakılacak olursa, Wundt’un inançların, normların, geleneklerin vb.’nin tarihsel zaman içinde toplumsal etkileşimlerce biçimlendirildiği görüşü önemli ve yeni bir düşünceydi. Ancak, bu çok genel ifadenin ötesine geçerek bu etkileşimlerin doğasını hiç ele almamıştır. Bu nedenle insan, nasıl olup da Wundt’un hem deneysel psikolojinin kurucusu (ki bu övgüyü tamamıyla hak etmektedir) hem de sosyal psikolojinin kurucusu sayılmaya başlandığını merak edebilir. Muhtemelen bu, yukarıda vurgulandığı gibi, *Völkerpsychologie*’nin sık sık “sosyal psikoloji” biçiminde tercüme edilmiş olması gerçeğiyle ilişkilidir.

Lamprecht’in “Sosyal Psişe”si

Wundt’un psikolojinin tarih açısından değerli olduğunu ileri sürmesi o dönemde çok tartışılmış bir konudur ve Wundt’un yaklaşımını pozitivistlere kaydıran tarihçi meslektaşı Lamprecht tarafından

ciddiyetle ele alınmıştır. 19. yüzyılın sonuna doğru, amaçlarının ve yöntemlerinin ne olması gerektiğini tartışan Alman tarihçileri arasında *Methodenstreit* (yöntem kavgaları) olarak bilinen bir kargaşa dönemi yaşanmaktaydı. Bu bağlamda, psikolojinin tarih çalışmalarına yardımcı olup olamayacağı da tartışılıyordu. Bu tartışma zamanla psikolojinin doğa bilimlerinden olup olmadığı sorusunu zorunlu olarak gündeme getirdi. Aşağıda daha ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz Dilthey'in bakış açısına göre, psikoloji büyük ölçüde *Geisteswissenschaft* ya da insanla ilgili bir disiplindi ya da öyle olmalıydı. Ebbinghaus ise şiddetle bunun bir bilim olduğunu iddia ediyordu.

Geleneksel tarihçiler arasında o dönem egemen olan eğilim, kendi alanlarını, belli bazı "heybetli" şahsiyetlerin eylemleriyle ilgilenen betimleyici ve yorumlayıcı/yorumbilgisel bir alan olarak görmektir. Tarihin bu tarzda kavramsallaştırılmasını destekleyenler, bilimsel psikolojinin kendilerine pek faydası olmadığını düşünüyorlardı. Buna karşılık, Lamprecht, tarihle ilgili bilimsel bir yaklaşım yaratma arzusunda; sosyal psikoloji (terimi sık sık kullanmıştır) bunun başlıca aracı olacaktı. Özellikle de biraz küstah ve kibirli olmasının etkisiyle Lamprecht kendini mesleğin duayenlerine sevdirmeyi başaramadı.

Karl Lamprecht (1856-1915) (Waitz'le tanıştığı) Göttingen'de ortaçağ tarihi okudu ve daha sonra felsefe sınavına giren Wundt'la ilk kez karşılaştığı Leipzig Üniversitesi'nde de öğrenci oldu. Lamprecht, 1878'de ayrıldığı Leipzig'e, 1891'de Wundt'un genç bir meslektaşısı olarak geri döndü. O dönemde her ikisi de adeta bir savaşa hazırlanıyorlardı ve bu onları birbirine yaklaştırdı. Wundt'un en sıra dışı olan iki öğrencisi, Oswald Külpe ve Hugo Münsterberg, Wundt'un temel öğretileriyle ilgili olarak eleştirel bir tutum benimseyerek, bütün zihinsel olguların nedenlerinin fizyolojik olduğunu iddia eden Ebbinghaus'un safına katılınca, Wundt'un muazzam itibarı darbe aldı.

Lamprecht'in tarihi bilimselleştirme arzusu, materyalist olarak damgalanarak ağır bir biçimde suçlanmasıyla sonuçlandı. Bu muhtemelen Wundt'a yöneltilebilecek bir suçlama değildi; Lamprecht'in Wundt'un *Völkerpsychologie*'sinin öğelerini benimsemesinde, ken-

disine yöneltilen bu suçlamadan kurtulmak istemesi etkili olmuş olabilir. Ancak, Lamprecht, Wundt'tan ödünç aldığı öğeleri daha tutarsız ve çok daha belirlenimci bir tarzda kullanıyordu. Dönüşümünün işaretlerini taşıyan kısıktıcı makalelerinden birinde (Lamprecht 1896/97), psişik nedensellik ve tarihsel değişimleri sürükleyen zihinsel süreçlerle ilgilendiği için psikolojinin tarih çalışmaları açısından merkezi bir önemi olduğunu ileri sürüyordu.

Bunu izleyen yıllarda, bu görüşlerini tipik bir dogmatik tarzda geliştirmeye devam etti. Tarihsel yöntemle ilgili bir kitabında (Lamprecht 1900), *Naturwissenschaften*'in (doğa bilimleri) fiziksel olaylarla uğraşması gibi, *Geisteswissenschaften*'in aynı şekilde zihinsel olaylarla uğraştığını savundu. Benzer şekilde, Wundt'u izleyerek, "nasıl mekanik fiziksel olguların temeliyse, tümevarımsal psikoloji de zihinsel görüngünün temel bilimi olmalı"dır diyordu. Ona göre, tarihsel evreler ve olaylar özünde psişik bir doğaya sahipti, dolayısıyla her kültürel evreye koşut bir kolektif psişik durum vardı. Herhangi bir verili dönemi niteleyen ve "sosyo-psişik" olarak tanımlanan tüm zihinsel işleyişlere ve bu nedenle de bütün etkinliklere egemen olan bu duruma diyapazon adını veriyordu. Lamprecht, kültürel evrelerin birbirini belli bir sırayla takip ettiğini, Herbert Spencer'ın toplumsal evrim şemasını çağrıştıran bir tarzda farklılaşmanın giderek arttığını göstermeye çalışıyordu. Her dönemin, din veya bireycilik gibi özgül etkenlerin egemenliği altında olan bir "*soziale Psyche*"si vardı. Bir evreden diğerine geçiş, yeni uyaranların psikolojik işleyişte yarattığı dengesizliğin şiddetlenmesinden ve yeni bir "egemen" durum ortaya çıkana kadar duygu durumlarındaki belirsizliğin artmasından kaynaklanır. Daha sonra "sosyo-psişik mekanizma" yeniden istikrar kazanır.

Kariyerinin daha sonraki dönemlerinde ulvi düşüncelerini deneysel olarak geçerli kılmanın bir yolunu arayan Lamprecht, "biyogenetik ilke" ışığında ele alınan çocuk psikolojisinde aradığını bulduğunu düşündü. Daha önce belirtildiği gibi, bu kavram Alman doğalcı Ernst Haeckel'in eserlerinden kaynaklanıyordu. Haeckel, bireyin embriyolojik gelişimi anlamında ontogeninin, filogeninin kısa ve özlü bir tekrarı olduğunu ifade eden sözde "biyogenetik yasa"yı ortaya

atmıştı. Lamprecht bunun sadece embriyoloji için değil, aynı zamanda doğum-sonrası gelişim için de geçerli olduğunu varsayıyor ve büyük bir güvenle şunları yazıyordu:

bu, dünyanın dört bir yanındaki çocuklar için geçerli olacak bir dizi psikogenetik gelişim evresinin tespit edilmesini sağlayacaktır. Bu evrelerin daha üst evreleri göz önüne alındığında, bilinen filogenetik, yani kültürel gelişim evrelerinin niteliklerini sıralamak mümkün olacaktır. Bu sıralama, etnografik malzeme ile folklor, göreceli gelişim evreleri dizisine uygun olarak dağıtılabildiği ölçüde gerçekleştirilebilecektir. (Lamprecht 1912, s. 137)

Lamprecht, bunun çizimlerden faydalanarak yapılabileceğini tasavvur ediyordu. O dönemde çocukların çizim yeteneklerinin gelişimine çok ilgi duyuluyordu ve etnograflar sık sık daha önce eline hiç kalem almamış çocukların eline birer kalem tutuşturuyorlardı. Lamprecht, şunu ileri sürüyordu: Kültürün her evresi, her yere nüfuz etmiş zihinsel bir diyapazon ile tanımlanabilir; dolayısıyla, psikolojik ölçütlerden her biri diğerleri kadar kullanışlı olmalıdır. Dahası, gelişimin bireysel ve kültürel evreleri arasında iddia edildiği gibi koşutluklar olduğu düşünüldüğünde, “ilkeller”le çocukların çizimlerini karşılaştırarak evrim sırasında ilkellerin ulaştığı evrenin tespit edilebileceğine inanıyordu (karşılaştıran Jahoda 1991).

Darwin’e hayran olan Lamprecht, biyolojiyi bilim tarihi için bir model olarak görmeye başlamıştı. Bu, onu “tarihsel zihinsel yaşamın biyolojisi”nden söz etmeye yönlendirdi. Son olarak, “sosyo-psişik yasaların, bireysel psikolojiye dayanan belli prensiplere uygun düzenliliklerin birer uygulamasından ibaret olduğu gayet iyi bilindiğinden”, tarihsel gelişimin seyrinin “tek bir bireyin psişik mekanizmalarının seyrini andırdığı”nı ileri sürdüğünde, Lamprecht’in birey ve kolektivite arasındaki eski analojiyi verili kabul ettiğini belirtmek gerekir. Her ne kadar Wundt’un görüşünün bu kadar doğrudan olmadığı yukarıda açıklanmış olsa da, Lamprecht bunun Wundt’un açıkça ifade ettiği bir ilke olduğuna inanıyordu. Her halükârda, Lamprecht, tarihsel değişimleri anlamının anahtarının *Sozialpsychologie* olduğunu savunuyordu.

Genel olarak Lamprecht'in büyük kuramları zamanın sınamasına karşı duramamıştır, ancak tarih ile sosyal psikoloji arasında bir ilişki olduğu fikrini benimseyip Lamprecht'in izinden gidenler de vardır. Fransız tarih okulu *Annales*'in kurucuları Lucien Febvre ve Marc Bloch, Lamprecht'in çalışmasından haberdardılar ve onun tarihsel dönemlerin belli "zihniyetler" tarafından nitelendirildiği düşüncesine katılıyorlardı. Bu konularla ilgili daha yakın tarihli tartışmalar için bkz. Gergen ve Gergen (1984).

Lamprecht'in sosyal psikolojiyle ilgili düşünceleri görece muğlak ve karmaşık olsa da, kendisini eleştiren çok sayıda tarihçi karşısında en azından bir açıdan haklı çıkmıştı. Yalnızca şahsiyetlere odaklanmayı reddederek, geçerli toplumsal ve ekonomik koşullarla ilgilenilmesi gerektiğini savunması zamanla başarı kazanmıştı. Öte yanda, Lamprecht'in sosyal psikolojisi haklı olarak unutulup gitti.

Dilthey: Akıntıya Karşı

19. yüzyılın ikinci yarısı genelde deneysel bir bilim olarak sosyal psikolojinin kurumsallaşmaya ve bu iddianın yavaş yavaş daha geniş kabul görmeye başladığı dönem olarak değerlendirilir. Dilthey, sosyal psikolojinin bir bilim olarak tanınması yönünde ilk çaba harayanlar arasındaydı. Ancak daha sonra bunun gerçekte yalnızca psikolojinin pek de önemli olmayan bir kısmı için geçerli olduğuna ikna oldu. Saf deneysel/fizyolojik yaklaşımın getirdiği sınırlamaları aşmak amacıyla *Völkerpsychologie*'yi formüle etmiş olan Wundt bu fikre sempatiyle yaklaşıyordu, ama diğer pek çok kimse için aynı şey söylene- mezdi. Wundt'un Amerikalı öğrencilerinden biri olan ve "yeni" psikolojinin fizik bilimini örnek alması gerektiğini ileri süren Scripture gibi, onlar da psikolojinin bir "fen" bilimi olarak görülmesini istiyorlardı. Dolayısıyla, Dilthey'in olgunluk yıllarında benimsediği durum çağdaş psikologlar arasında popüler değildi.

Deneysencilikten Yavaş Yavaş Uzaklaşılması

Wilhelm Dilthey (1833-1911), Ren kıyısında bulunan Biebrich adında küçük bir kasabada doğdu. Babası ve büyükbabası gelenek-

lerin bir ölçüde dışında kalan Kalvenci papazlardı ve Dilthey'in de kendilerini takip etmesini bekliyorlardı. Bu yüzden, teoloji öğrencisi olarak Heidelberg ve sonra da Berlin üniversitelerine kaydoldu. Jakob Grimm'in nezaretinde filoloji okudu ve ilgi alanının genişlemesiyle insani bilimlerin yöntemlerine yöneldi. Teoloji öğretilerini büyük ölçüde kuru ve ukalaca bulduğu için resmi teoloji çalışmalarına son verdi. Dilthey, hermenötiği geliştiren teolog ve filozof Friedrich Schleiermacher'in eserleriyle tanıştığında, onun düşüncesinden çok etkilendi ve Schleiermacher'in onun üzerindeki etkisi hayatı boyunca sürdü.

Berlin'deyken *Völkerpsychologie*'nin ilk versiyonunu kurmuş olan Lazarus'la tanıştı ve derginin projenin taslağını içeren çığır açıcı sayısı yayımlandığı sırada onunla çalışmaya başladı. İlk heyecam, girişimin spekülatif doğası ve dağınıklığı konusundaki kuşkular yüzünden yavaş yavaş azaldı. Fransa ve Britanya'dan yayılan daha somut deneyselciliklerin cazibesine kapılarak doğa bilimlerini daha yakından tanımaya karar verdi. Helmholtz'un öğrencisi oldu, Fechner'in *Psychophysics*'i üzerine çalıştı ve Basel'de fizyoloji üzerine seminerlere ve laboratuvar derslerine katıldı. Psikolojinin doğa bilimlerini örnek alması gerektiği düşüncesini reddetme noktasına geldiğinde, bunu kayıtsız ve önyargılı "sosyal bilimci" tavrıyla yapmadığının bilinmesi önemlidir. Daha gençlik yıllarında Comte ve Spencer, daha sonra da Schäffle gibi pozitivistlerin eserlerini okumuştur. Özellikle J.S. Mill'in "ahlak bilimi"nin yöntemiyle ilgili çözümlemelerini, sonradan daha eleştirel bir biçimde değerlendirmiş olsa da, takdir ediyordu. William James Berlin'de Dilthey'le tanıştığında, alışılmadık kıyafeti ve yemek masasındaki davranışları karşısında afallamış olsa da, Dilthey'in engin bilgisinden etkilendi – Dilthey formalitelere pek aldırmayan tam bir bilim insanıydı.

1860'larda psikolojiye giderek daha çok odaklandı ve bundan sonra, nasıl bir psikolojiye ihtiyaç duyulduğu konusundaki fikrini değiştirmiş olsa da, *Geisteswissenschaften*'de (insani bilimler) psikolojinin yaşamsal bir rol oynadığı yolundaki inancından hiçbir zaman vazgeçmedi. 1867'de Basel'de yaptığı açılış konuşmasında, "toplumsal, düşünsel ve ahlaki olguları hangi yasaların idare ettiğini

bilme[nin] gerekli” olduğunu savunuyordu. Halefi olarak Berlin’de Lotze’nin kürsüsünde çalışmaya başladığı 1882’ye gelindiğinde pozitivizmden ve deneyselselcilikten uzaklaşmıştı.

Dilthey’in Değişen Tutumu

Dilthey kariyeri boyunca doğayla ve psikolojinin amaçlarıyla ilgilendi. Olgunluk yıllarında ulaştığı bakış açısı, *Ideas Concerning a Descriptive and Analytical Psychology** [Betimleyici ve Analitik Psikoloji Üzerine Düşünceler] (Dilthey 1894/1964, cilt 5) başlıklı çalışmasında özetlenmiştir. Bu yıllar, psikolojinin doğa bilimlerine ait bir disiplinden başka bir şey olmadığını düşünen Ebbinghaus gibilerinin etkin olduğu bir dönemdi. Ayrıca, “ruh”un herhangi bir sistematik çalışmanın kapsamının dışında olduğuna inandıkları için hangi türden olursa olsun psikolojinin var olması olasılığın reddeden felsefi idealistler de vardı. Her iki aşırı görüşten de uzak duran Dilthey, disiplinin ayırt edici iki özelliği olduğunu ileri sürüyordu. Bunlardan biri deneysel yaklaşımdı ve özünde hipotezlerin deneyler aracılığıyla sınanmasıyla ilgileniyordu. Dilthey, zihinsel süreçlerin nedensellik zincirinden oluştuğunu ileri süren bu yaklaşıma “açıklayıcı psikoloji” adını veriyor, geçerliliğini tamamen kabul ediyordu. Ne var ki, bu tarz bir kavramsallaştırmanın bazı önemli sınırları olduğuna da dikkat çekiyordu. İlk olarak, dikkatli bir biçimde çalışmaya uygun hale getirmek için bilinci (altta yatan fizyolojik süreçlerin dışavurumları sayılan) temel duyumlara ve duygulara bölen bu yaklaşım çok küçük parçalara odaklanıyordu. Bu, eyleme geçen benliğin, sadece kendisini oluşturan parçalara odaklanan herhangi bir yaklaşımla anlaşılamayacak işlevsel bir bütünlüğe sahip olduğunu görmezden geliyordu. Dahası, daha gelişmiş zihinsel süreçler hakkında bize pek bir şey söylemiyordu.

İkincisi artık geçerli değildir, ancak diğer itirazı, yani psikolojinin kendi kendine yeten bireye yaptığı vurgu hakkındaki itirazı için bu

* Denemenin Almanca özgün adı “Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie.” (c.n.)

söylenemez. Bu itirazı, deneysel sosyal psikolojinin büyük ölçüde birey içine odaklanmasıyla ilgili bugün de geçerli olan eleştirilerle benzerlik taşımaktadır. Dilthey, insanların tarih ve toplumdan önce var olan kalıcı bir doğaya sahip oldukları görüşünün –Aydınlanma düşüncesinde hâkim bir görüş– bir kurgu olduğunu söylüyordu. Bu hükme, daha önceden, hâlâ Lazarus ile Steinthal’ın *Völkerpsychologie*’siyle ve o sırada ortaya çıkmakta olan antropolojiyle uğraştığı sırada varmıştı. O dönemde, Bastian’ın insanlığı bir bütün olarak ele alan ve bireylerle yalnızca bu geniş bağlam içinde ilgilenen psikolojinin geleceğin bilimi olacağı yönündeki iyimser tahminini onaylayarak alıntılıyordu. Daha sonraki hayal kırıklıklarına rağmen, Dilthey, insanla ilgili bütün çalışmalar için anahtar bir disiplin olacak yeni tarz bir psikolojiyle ilgili büyük vizyonunu korumaya devam etti. Bu amaçla, insanların kültür tarihi açısından olumsal doğasının farkına varacak “betimlemeci ve analitik bir psikoloji” önerdi. Bu konuda seleflerinden biri olarak Waitz’i diğerlerinden ayırıyor (bkz. 3. Bölüm) ve Waitz’in önemli eseri *Anthropology of Primitive Peoples*’ın betimlemeci psikolojiyle ilgili kendi planını kısmen gerçekleştirdiğini düşünüyordu.

Bu psikolojinin köşe taşı oluşturduğu ve “yaşanmış deneyim” olarak açıklanabilecek *Erlebnis* kavramı, kişinin bir duruma verdiği tepkiden oluşuyordu. Betimleyici psikoloji özünde (duyumlar olarak varlıklara indirgenemeyecek) ortak deneyimin sistemli bir biçimde ve ayrıntılı olarak ele alınmasıdır. Bu, bütünlüklü bir yapısal sistem bağlamında çözümlendikleri sürece çeşitli bilişsel ya da duygulanımla ilgili işlevler arasında bir ayrım yapılamayacağı anlamına gelmez. Dilthey’in görüşleri, aşağıda ünlü bir pasajını alıntılıdığımız Giambattista Vico’nun (1668-1744) görüşlerini bazı açılardan andırmaktadır:

bütün sorunların ötesindeki hakikat: Medeni toplumunun dünyası kesinlikle insanlar tarafından kurulmuştur; öyleyse ilkeleri de bizim insan zihnimizin değişimleri içinde keşfedilecektir. Bu konuda çalışmalar yapan herkes, geçmişte felsefecilerin bütün enerjilerini, Tann tarafından yaratıldığı için yalnızca onun bilebileceği doğal dünyayı incelemeye harcadıklarını, oysa

kendileri tarafından yaratılmış olduğu için insanların anlayabilecekleri medeni dünyayı ya da ulusların dünyasını ihmal etmiş olduklarını görünce kesinlikle şaşkınlığa uğrayacaktır. (Vico 1744/1948, 331. paragraf)

Aynı anlayışla Dilthey de fiziksel görüngünün *açıklanması* ile kendimizin ve insan kardeşlerimizin *anlaşılması* arasında temel bir ayırım yapıyordu. İlk durumda nedensellik ilişkileri kurabiliriz, ancak altta yatan gerçekliğe asla ulaşamayız. Kişisel deneyim kişinin kendi *gerçekliğidir* ve bunun ötesine geçemeyiz. Özetle, Dilthey'in dediği gibi, biz doğayı *açıklar*, ama psişik yaşamı *anlarız*. "Anlamak" sözcüğü, Dilthey'in kuramının merkezinde yer alan *Verstehen* kavramını tam olarak karşılamaz. *Verstehen* genel olarak kavrayışa değil, esasen insan davranışıyla ilgili belirli bir anlama biçimine teka-bül eder – dolayısıyla burada sözcüğün Almancasını kullanacağız. Zaman zaman önerilenlerin tersine, bu bir yöntem değil, özgül bir insan yeteneğine işaret eder. Dilthey'e göre bu, sadece sezgisel değil, aynı zamanda zihinsel içeriğin temsillerine bağlı bilişsel bir süreçtir. Böylesi temsiller herhangi bir soyutlama düzeyinde olabilir, ancak nihai olarak deneyimin yapısına sıkı sıkıya bağlanmıştır.

Verstehen'le yakından ilgili olan, bir anlamda *Verstehen*'in amacını oluşturan şey "anlam"dır (*Bedeutung*). Bu yalnızca ve öncelikli olarak bir ifadenin ya da sözlü veya sözsüz simgelerin kavranmasına atıfta bulunmaz, aynı zamanda yaşamdaki olaylar arasındaki ilişkilerin öneminin kavranmasına da atıfta bulunur. Böylece, herhangi bir özel deneyim örgütsel bütünlüğün daha geniş bağlamı içinde anlaşılabilir hale gelmektedir. Dilthey, *Verstehen*'i bir çeşit tümevarım gibi görmekteydi, ancak terim, onun için, bir dizi özel örneğin genelleştirilerek bir yasaya dönüştürülmesi şeklindeki yaygın kullanımdan farklı bir anlam taşıyordu. Bunun yerine, örnekler, bir yapının, parçaların bir araya gelerek birleşik bir bütün oluşturduğu düzenli bir sistemin fark edilmesiyle sonuçlanır. Tanımlayıcı psikoloji analitik olmak zorundadır derken Dilthey bunu kastediyordu.

Hafızayla ilgili çalışmaları klasikleşen, "bilimsel" psikolojinin temsilcisi Hermann Ebbinghaus (1850-1909), Dilthey'in görüşüne şiddetle saldırmaktaydı. O, Dilthey'i "yeni" psikoloji hakkında yeteri

kadar bilgi sahibi olmamakla ve daha sonra yere sermek üzere hayali düşmanlar yaratmakla suçluyordu. Dilthey'in görüşlerinin belirsiz genellemelerle önemsiz şeylerin karışımından ibaret olduğunu iddia ediyordu. Aslında, Dilthey'in bilimsel psikolojiyi tamamen yok saydığı gibi görüşe kapılarak Dilthey'i yanlış anlamaktaydı.

Daha ılımlı olan diğer eleştirilerde, bazı anlamlı noktalara değiniliyordu. Bu tarz eleştiriler karşısında Dilthey, kendi özgün başlama noktasının, yani içsel deneyimin betimlenmesinin sorunlu olduğunu kabullenmeye başlamıştı. İç gözleme dayalı saf, değerlerden bağımsız, nesnel bir betimleme var olamaz. Bu onu, *hermenötiğin*, insan zihninin sosyo-kültürel ürünlerine yaklaşmanın bir yöntemi olduğunu giderek artan biçimde vurgulamaya yönlendirdi. Bu, Schleiermacher'e borçlu olduğu bir yaklaşımdı. Hermenötik (genellikle dinsel) metinleri yorumlamakta kullanılan eski bir yöntem olarak ortaya çıkmış, Schleiermacher tarafından *Verstehen*'le ilgili daha genel bir kuram olacak şekilde genişletilmişti. Bir cümlelin anlaşılmasıyla ilgili bir örnekle gösterilebileceği gibi hermenötik kaçınılmaz olarak dairesel bir süreçtir. Bir cümlelin anlamını kavramak için onu oluşturan sözcüklerin anlamları anlaşılmalıdır, ancak bu sözcükler diğerlerinden ayrıldığında bağlama bağlı olarak farklı anlamlar taşıyabilirler. Bu, özellikle çeviri söz konusu olduğunda geçerlidir. Almanca *Geist* sözcüğü bağlama bağlı olarak ruh, zihin, akıl ya da çoğul kullanıldığında hayaletler anlamına gelebilir. Dolayısıyla, parçalar olmaksızın bütünü ya da bütün olmaksızın parçaların hiçbir anlam taşımadığı söylenebilir. Örneğin bir edebiyat metninin yorumlanmasında ya da metnin yazarının düşünce biçimini etkileyen şeylerle ilgili olarak da aynı şey geçerlidir. Mantık çerçevesinde hermenötik daire içinde sonsuza dek hapis kalmamız gerekiyor gibi görünebilir. Uygulamada, alternatif olarak parçalardan bütüne doğru ve oradan tekrar parçalara doğru hareket ederek bu sorunun üstesinden geliriz.

Hermenötik bir dereceye kadar formelleştirilerek kurallara dönüştürülmüşken, Dilthey bunun aynı zamanda belirli bir sezgisel öğeyi de kapsadığını kabul etmiştir; bu öğe *Verstehen*'e katkıda bulunur ve sadece tek tek bireylerin zihinlerini değil, aynı zamanda ge-

nel olarak insan zihninin doğasını ve tarihsel dönüşümlerini anlamamıza olanak tanır. Burada, Dilthey'in fikirlerini pozitivizm karşıtı bir doğrultuda fazlasıyla ilerleten daha sonraki "eleştirel kuramcılar" hakkında kısa bir yorum ekleyebilirim. Habermas gibi bazıları, Dilthey'in hermenötiğe dair açıklamasına, düşünürün maruz kaldığı deneyselci etkilerin bulaştığını iddia ediyorlar. Dolayısıyla hermenötik yorumun, metnin yaratıcısının zihinsel durumuna doğrudan erişimi sağlayabileceği fikri yanlıştır: "Hermenötik bilgi daima yorumu yapmanın ilk durumundan türeyen [bu] ön-anlama tarafından dolayımlandırılmıştır" (Habermas 1972, s. 310). Bu ilk durum, sosyo-tarihsel arka planın bir fonksiyonudur; dolayısıyla, hermenötik, Dilthey'in hatalı varsayımıyla ileri sürdüğü gibi "nesnel" bilgiye ulaşamaz. Bu tarz eleştiriler geçerli görünse de, bu Dilthey'in sosyo-tarihsel etkenlerin öneminin farkında olmadığını kesinlikle göstermez.

Dilthey, karakterlerini somut tarihsel ortamların içine yerleştiren Goethe gibi şairler ya da Dickens gibi roman yazarlarını, soyut bir bireyi tarih-üstü evrensel bir tip olarak kabul eden psikologlardan daha gerçekçi bulur. Bu psikologlar, bir bireyin yaşamının, verili bir tarihsel dönem içindeki toplumsal ilişkilerine bağlı olduğunu anlamazlar.

Dilthey, Lamprecht kadar ileri gitmeyerek aynı dönemde yaşayan insanların zihinsel niteliklerinde bir bütünlük olduğunu kabul etmekteydi – aynı yerde yaşayan insanlar oldukları da zımnen verili kabul edilmiştir. Dahası, bu aynı zamanda *medeni* bir yerdir (bu noktada Dilthey'in kendi zamanının önyargıları da saydamlaşır). Karakter ve zihniyet çeşitlemeleri de ele alınmış ve bunlar tabiiyet, toplumsal sınıf, cinsiyet ve benzeri şeylerdeki farklılıkların sonucu olarak görülmüştür. Bizim toplumsal cinsiyet farklılıkları adını vereceğimiz meseleyle ilgili yorumlar önsözde hükme bağlanmıştır:

kültürümüzde ... temel fark [toplumsal cinsiyet], erkeklerin daha nesnel ve kapsamlı, ancak o kadar doğrudan olmayan ve derinden hissedilen yaşamı, mesleki eğitimin bir sonucuysen ... kadınların duygularıyla düşüncelerinin, yakından deneyimlenen aile ilişkilerinin bir sonucu olmasıdır. (Dilthey 1894/1964, cilt 5, s. 236)

Dilthey, bu gibi farklılıkların ne ölçüde doğuştan kaynaklandığının, ne ölçüde yetiştirme ve eğitime bağlı olduğunun çözülmemiş bir sorun olarak kaldığını belirttiğinden, toplumsal cinsiyetler arasındaki bu tarz bir ayrımı sabit bir ayrım gibi görmemektedir.

Dilthey, genel olarak “gelişmeci” yaklaşımı savunuyordu; bununla, belirli toplumsal koşulları yaratan *tarihsel* gelişimi kastetmekteydi ve bu koşullar da zaman içinde kişiliklerin daha geniş yapısını biçimlendiriyordu. Çeşitlemeler insanların maruz kaldığı belli sosyo-kültürel koşullardan kaynaklanıyordu ve insanları sosyo-tarihsel bir ortam içindeki kişiler olarak ele alıyordu. Bu itibarla, geleneksel bilimsel ilkeleri reddeden “eleştirel”, “söylemsel” ya da “konstrüktivist” sosyal psikolojinin modern destekçileriyle ortak bir noktaya sahipti. Bunların pek çoğunun paylaştığı temel görüş (diğer açılardan büyük farklılıklar taşısalar da) bölünmenin [secession] ilk liderlerinden biri olan Gergen’den bir alıntıyla örneklenebilir:

O noktada (Gergen 1973) sosyal psikolojinin hiç durmaksızın tarih-dışı hakikatlerin tespit edilmesine doğru giden kümülatif bir bilim olduğu yolundaki varsayımın altını oymaya, bu tarz bir yönelimi tarihin içine yerleştirilmiş ve ideolojik açıdan hassas araştırma biçimleriyle değiştirmeye teşebbüs ettim. (Gergen 2001, s. 51)

“Eleştirel” psikologların eserlerinde, büyük ihtimalle yeterince radikal olmadığı ve “bilimsel” psikolojinin meşruluğunu kabul ettiği için, Dilthey’in kaynak gösterildiğini görmedim. Ne var ki, bunların bazılarında, “doğa” ile insan zihni arasında keskin bir ayrım yapan Vico’dan bahsedilmektedir (örneğin Ibanez ve Iniguez 1997).

Sosyal Psikolojiyle İlgili Diğer İki Bakış Açısı

Bu dönem, biri gayet iyi bilinirken, diğeri büyük ölçüde unutulmuş olan iki parlak bilimsel katkıya daha tanıklık etmiştir. İlki hayli özgün bir sosyolog ve toplum felsefecisi olan Georg Simmel (1858-1918) idi. *Geisteswissenschaften* ile *Naturwissenschaften* arasındaki metodolojik farklılıklar konusunda Dilthey’le aynı görüşü pay-

laşan Simmel, sosyal bilimlerdeki yorum sorunları konusunda kendi yaklaşımını geliştirdi. Amacı Comte ile Spencer'in pozitivist ve organikçi kuramlarından tamamen kurtulmak ve toplumsal etkileşimin çeşitli biçimlerini çözümlemektir. George Herbert Mead'in övgüyle bahsettiği ünlü bir çalışmasında, metropol toplumunda sayısız toplumsal ilişkinin para tarafından nasıl dolayımlandığını gösteriyor (Simmel 1900/1978), daha özgül olarak ise paranın cinsler arası ilişkilerdeki rolünü tartışıyordu (Simmel 1898). Simmel aynı zamanda "modernite" kavramını ilk kez kullanan kişiydi ve toplumsal grupların dinamik nitelikleri üzerine kapsamlı çalışmaları vardı (örneğin Simmel 1897-9). Simmel elbette henüz ortaya çıkmamış deneysel gruplardan farklı olan "doğal" gruplarla ilgileniyordu. Sosyal psikoloji konusuyla ilgilenerek bu konuyu çeşitli vesilelerle tartışma konusu yapmış ve "Sosyal Psikolojinin Doğası Üzerine" başlıklı bir çalışma hazırlamıştı (Simmel 1908). Tercüme edilerek ABD'de yayımlanan bazı eserleri dikkate değer bir etki yaratmıştır. Simmel'in sosyolojinin öncüsü olduğu doğal olarak kabul görürken, sosyal psikolojinin gelişimine yaptığı önemli katkı nadiren yeteri kadar dikkat çekmiştir.

Diğer önemli araştırmacı, Simmel'in çalışmalarından haberdar olan Franz Eulenburg'dur (örneğin *Philosophie des Geldes* [Para Felsefesi] üzerine bir değerlendirme yazısı yazmıştır). Simmel'in yapıtlarını okuması sonucunda toplumsal gruplarla ilgilenmeye başlamış olması muhtemeldir. Eulenburg, Leipzig Üniversitesi'ndeki bir açılış konuşmasında (1900), sosyal psikolojinin olanakları ve görevleri başlıklı açık ve ayrıntılı bir sunuş yapmıştı. Sunuş, Wundt'un *Völkerpsychologie*'sine kadar olan gelişmelerin ana hatlarıyla tarihsel bir özetle başlıyor, Wundt'un bu çalışmasının çok genel bir özeti yapılarak, sınırları tartışılıyordu. Bu bağlamda, *Volk*'un (halk) pek çok toplumsal kategoriden yalnızca biri olduğuna dikkat çekiyor ve Wundt'un bu kategorilerin içindeki çok-katmanlı zihinsel süreçler hakkında söyleyecek bir şeyi olmadığını belirtiyordu. Dolayısıyla, Eulenburg bu alanda [*Völkerpsychologie*'nin] yerine yeni bir şey koymanın zamanının gelip gelmediği sorusunu ortaya atıyordu. *Volk*'un özünde tarihsel bir kategori olduğunu ve psikik süreçlerin esasen daha

küçük birimler içinde ortaya çıkıp daha sonra taklit yoluyla yayıldığını vurguluyordu; kuşkusuz Tarde'dan ödünç aldığı bir görüştü bu. "Otorite", "onur", "mülk" ve bunun gibi kavramlar düşünüldüğünde, bunların hepsi iki ya da daha fazla insan arasındaki karşılıklı ilişkiye bağlıdır. Eğer halkı birbirleriyle bu şekilde ilişkili "toplumsal gruplar" biçiminde tanımlarsak, o zaman böyle gruplar içinde ortaya çıkan zihinsel süreçlere de "sosyal-psikolojik" süreçler adını verebiliriz. Bunun ardından daha formel bir tanım önermiştir: "Sosyal psikoloji *bir toplumsal grubun varlığı, yani birbirlerini karşılıklı olarak etkileyen çok sayıdaki bireyin varlığı tarafından koşullandırılmış zihinsel süreçleri kapsar*" (Eulenburg 1900, s. 212, vurgu bana ait). Bu, Gordon Allport'un (1954a, s. 5) *bireyi* vurgulayan klasik tanımını takip eden metinlerde genel olarak ileri sürülenle karşılık içindedir.

Eulenburg, o dönemde yöntem üzerine düşünen ve test edilebilecek hipotezler ileri süren pek az araştırmacıdan biriydi. Toplumsal grubun büyüklüğü ile grup üyelerinin ortak biçimde sahip olma eğilimli olduğu "psşik öğeler" in sayısı arasında ters orantı olduğunu ileri sürmekteydi. Kabul edilmelidir ki, bu düşüncüyü açıklamak için yalnızca şematik bir tablo kullanmıştı. Ne var ki, yöntemler konusunda istatistiğin sosyal temsillerin (*Socialvorstellungen*) incelenmesinde kullanılmasını önermekteydi. Bu konuda somut bir örnek olarak –muhtemelen Quetelet'den esinlenerek– ülkelerin edebi üretim tipleriyle ilgili istatistikler temelinde karşılaştırılmasını vermektedir. Bunları pek çok edebi üretim kategorisi altında gruplandırmıştı: Teoloji ve eğitim, bilim, uygulama kılavuzları ve en son olarak eğlence. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'yla ilgili ulaşılabilir verileri kullanarak, bu kategorilerin oranlarının imparatorluğa ait bölgelerde yaygın olarak kullanılan dillere göre değiştiğini gösteriyordu. Özetle, Eulenburg, tıpkı atıfta bulunduğu Simmel'in eserleri gibi, pek çok çağdaşının spekülasyonları yerine sosyal psikolojinin er geç dönüşeceği şeye oldukça yaklaşan bir sosyal psikoloji vizyonu oluşturmak için o dönemde ulaşılabilen bir dizi kaynaktan yararlanıyordu.

VIII

Amerika: Darwinci Sosyal Psikoloji Atlantik'i Aşıyor

19. yüzyılın yaklaşık son on yılında pek çok psikolog evrim kuramının etkisi altına girmişti. Wundt ve onun artan sayıdaki Amerikalı öğrencisi için de aynı şey geçerliydi. Wundt'un çağdaşı olan, Amerikan psikolojisinin ünlü kurucusu William James de önemli çalışmasını evrim ilkelerine dayanarak biçimlendirmişti. Baldwin yalnızca evrime kucak açmakla kalmıyor, evrim kuramına önemli bir katkı da sağlıyordu, ama ne yazık ki Amerika'daki parlak kariyeri yersiz bir davranışıyla kısa kesilmiştir.

Çalışmasını hem Wundt hem de Darwin'e dayandıran George Herbert Mead'in yapıtları ancak 1934'te, ölümünden sonra yayımlanmaya başlanmıştı. Ancak temel düşünceleri bundan çok daha uzun zaman önce verdiği derslerde ve yazdığı makalelerde formüle edilmişti. Mesajın yanlış yorumlanarak, kendisinin 20. yüzyılda sosyolojik sosyal psikolojinin havarisine dönüştürüldüğünü görmüş olsaydı, muhtemelen bunu üzüntüyle karşılardı. Bu bağlamda, erken dönemde sosyal psikolojinin bu iki uyarlaması arasında keskin bir ayrım olmadığının anlaşılması önemlidir – örneğin Baldwin ayrım

yapmaksızın her ikisine de kucak açmaktaydı. O dönemde pek çok sosyolog yeni ve önemli kavramlar geliştiriyorlardı; bu kavramlar daha sonra “psikolojik” sosyal psikolojiyle birleşeceklerdi. Son olarak bu dönemde Amerika’da olduğu kadar Avrupa’da da yazılan eserlerde, sosyal psikolojinin hangi disipline ait olduğu konusunda büyük bir belirsizlik olduğu açıklanmalıdır.

William James ve “Sosyal Benlik”

William James (1842-1910) Harvard’da tıp okumaya başlamıştı, ancak ünlü bir natüralist, aynı zamanda da Darwin’e karşı çıkan bir yaratılışçı olan Louis Agassiz’e bir Güney Amerika gezisinde eşlik etmek için öğrenimine ara verdi. Daha sonra Helmholtz ile Almanyada bir yıl geçirdi ve gençlik yıllarının büyük bölümünde kendisini rahatsız eden bir depresyon yüzünden çöküntüye uğradı. R.J. Richards’a (1987) göre, Darwin’in *Descent of Man*’ini okuması sağlığına kavuşmasının işaretiydi. 1885’te Harvard’da felsefe profesörü oldu ve Charles Pierce’in pragmatizmine kucak açtı. Pierce’in pragmatizmi bir düşüncenin anlamını ve hakikatini yarattığı pratik sonucun bir işlevi sayan bir yaklaşımdı. Bir başka deyişle, deneyselliliği onaylıyor ve mutlakçılığın her çeşidini eleştiriyordu – bütün hakikatler koşulludur ve düzeltilmesi gerekir. 1889’da James, kürsüsünün adını psikoloji olarak değiştirdi ve bir yıl sonra *Principles of Psychology* adlı ünlü kitabını yayımladı.

Şu anki bağlama en uygun pasajlar, “[bir insanın] arkadaşlarından aldığı onay” biçiminde tanımlayarak “sosyal benlik” adını verdiği şeyle ilgili olanlardı. “*Bir insanın kendisini onaylayan ve zihinlerinde onun bir imgesini taşıyan bireylerin sayısı kadar çok sosyal benliği vardır*” sözleriyle devam ediyordu (James 1891, cilt 1, s. 293-4, özgün vurgu). Bu konuyu uzun uzun geliştirirken, kendi belleklerimizle olan ilgimizin “en güçlü olanın yaşamını sürdürmesi ilkesi”nden doğmuş olması gerektiği yorumunu yapmaktaydı. Daha sonra sosyal temaya geri döner: “Hayatım şekillenirken aralarında bulunduğum insanların onaylayan veya kınayan bakışlarına karşı duyarlı olmasaydım bugün var olamazdım.” Bu duyarlılı-

ğın gelişiminin doğal seçmenin bir sonucu olduğunu ileri sürmekteydi. Bu formülasyonlar, elbette evrimci yönleri bir kenara bırakılacak olursa, Adam Smith'in ruhuna çok uygundur. Yine de bir dipnotta sözü edilen tek kaynak olarak Smith'in değil, John Locke'un adı geçmektedir. James'in benlikle ilgili bu kapsamlı ve incelikli incelemeyi belki de kardeşi edebiyatçı Henry James'e borçlu olduğu da ileri sürülmektedir.

Principles'ın ikinci cildinin son bölümünde James, zihnin, evrimin ürünü olarak gördüğü bazı özelliklerini incelemektedir. Otuzdan fazlasının üzerinde ayrıntıyla durduğu içgüdüler de bunlar arasındaydı.

Baldwin'in Yükselişi ve Düşüşü

Bu sayfalarda kendilerini gösteren karakterlerin pek çoğu büyük ölçüde, bazen de haksız biçimde unutulmuş olsa da, Baldwin için bu geçerli değildir. Akademi sahnesini vakitsiz terk etmiş olması yüzünden üzü bir dönem için gölgede kalmış olsa da, değerli katkıları, özellikle evrimci psikolojinin son yıllardaki ilerlemesiyle birlikte yeniden dikkat çekmiştir. Bundan önce ise, seçkin Frankofon psikologlar Pierre Janet ile Jean Piaget üzerinde önemli bir etkisi olmuştur.

James Mark Baldwin (1861-1934) başlangıçta papazlık eğitimi almaya niyetliydi, ancak 1880'lerde Princeton'dayken devam ettiği psikoloji derslerinden esinlendi. O dönemde pek çok Amerikan üniversitesinde eski moda "rasyonel" (yani metafizik) psikoloji öğretilirken, Baldwin hem Wundtçu deneysel ve bilimsel psikolojiden hem de Darwinci evrim kuramından etkilendi. Öğretmeni James McCosh katı Presbiteryen inancını bilimle birleştirmeyi başarmış, Spencer ile Darwin'in eserlerinden haberdar birisiydi. Baldwin lisans eğitiminin sonunda Almanya'dan bir burs kazandı ve pek çok diğer Amerikalı gibi bu dönemi esasen Wundt'un Leipzig'deki atölyesinde değerlendirdi. Geri döndüğünde doktora tezini tamamladı ve dört yıl kadar dinbilim eğitimi veren küçük üniversitelerde okutman olarak çalıştı. Bu dönemi büyük Fransız psikologu Théodule Ribot'nun bir kitabını tercüme edip psikolojiyle ilgili makaleler yazarak geçirdi.

8 James Mark Baldwin (1861-1934)

Bu katkıların yarattığı beğeni sayesinde Toronto'ya davet edildi ve burada kendisinin "Britanya İmparatorluğu'nun ilk psikoloji laboratuvarı" saydığı laboratuvarı kurdu. Ne yazık ki, o dönemde yaygın olduğu gibi, felsefe bölümüne tayin edilmişti. Meslektaşlarının pek çoğu idealist akidelere inanıyor ve zihinsel yaşamla ilgili "materyalist" saydıkları bakış açısını reddediyorlardı. Sonuçta, kendisine teklif edilen Princeton'daki görev hiç şüphesiz onu rahatlatmıştı ve 1893'te gittiği Princeton'da on yıl kaldı. Burada 1895'te *Mental Development in the Child and the Race* başlıklı eserini yayımlattı. Bu kitapta kendisinin alametifarikasına dönüşen "genetik" psi-

kolojiyi (genel anlamda bizim “gelişim” psikolojimize tekabül eder) açıklıyordu. Yaklaşımının kuramsal ve felsefi temelleri *Thought and Things* (Baldwin 1906-11) ve *Genetic Theory of Reality* (Baldwin 1915) başlıklı kitaplarında açıklanmıştır. Bu yapıtlar, Piaget’nin, sürekli Baldwin’dan alıntılar yaptığı erken dönem çalışmalarının esin kaynağı olmuştur.

Toplumsal Gelişim Üzerine Baldwin

Baldwin 1895’te yayımladığı kitabının önsözünde, Spencer’in düşüncelerinden, özellikle de Spencer’in hem bireyin hem de bir bütün olarak türlerin gelişimi hakkındaki görüşlerinden yararlandığını kabul ediyordu. Baldwin, aynı biçimde, Spencer’in hem toplumsal hem de doğal çevreye “uyum sağlama” kavramını da benimsemiştir. Taklidin oynadığı rol göz önüne alındığında, bu kavramı oldukça farklı bir biçimde kullanmış olsa da, Tarde’a olan entelektüel borcunu kabullenmekte daha gönülsüzdür. Tarde, Darwin’in kuramının toplumsal yaşam için uygun olmadığını belirtmiş olsa da, Baldwin bireysel ve toplumsal gelişimin evrimci biyopsikolojisini ayrıntılı olarak tartışmış, aynı zamanda görece yeni bir deneysel yaklaşım da geliştirmiştir – çocuklarının sistemli olarak gözlemlenmesi. Ne var ki, kendisinden sonra gelen Piaget’nin tersine, Baldwin gözlemlerini doğrudan pek aktarmamış, metnini akıcılıktan uzaklaştırmak pahasına kendisini bu gözlemlerden çıkardığı kuramsal sonuçlarla sınırlamıştı. Bununla ilgili istisnai bir örneği daha sonra alıntılatacağız. Baldwin’in amacı çocukların sadece “boş duyumlar”dan, zevk ya da acı duygularından oluşan en erken dönemlerinden başlayarak, sosyal ve düşünen bir kişi haline gelmelerine kadar yaşadıkları gelişimi betimlemektir.

Başlıkta ima edildiği gibi (“çocuk ve ırk”; “ırk”la kastettiği “insan ırkı” idi), Baldwin, aynı zamanda çocukların bireysel gelişim evreleriyle insanlığın küresel olarak yaşadığı daha genel tarihsel değişimlerin evreleri arasında bir koşutluk olduğunu da göstermek istiyordu. Bu kavram, daha önce söz ettiğimiz “biyogenetik yasa”dan kaynaklanıyordu (s. 171). Stanley Hall’un popülerleştirdiği bu kavram, doğum sonrası gelişime uygulandığında psikolojide daha çok

“evrimsel tekrar kuramı” adıyla bilinmektedir. Bu haliyle şimdi gözden düşmüş olduğu için burada daha fazla değinmeyeceğiz ve Baldwin’ın çocuk gelişimi konusundaki yorumlarına odaklanacağız.

Baldwin, pek çok aşamanın varlığını tespit etmiştir – aşama, Piaget’nin kendisinden devraldığı bir kavramdır. Bunlardan birincisi, kendisinin söyleyecek fazla bir şeyi olmadığı saf “duygulanım” ya da gelişmemişlik aşamasıdır. Bu arada, burada modern gelişim psikolojisinin artık en küçük bebeğin bile “gelişmemiş” olarak tanımlanamayacağını gösteren kanıtlar sunduğunu söylememiz gerekiyor. Diğer aşamalar şöyle sıralanmaktadır:

projektif [yansıtma]: bebek diğerlerinin farkındadır ama kendisinin farkında değildir, insanlar nesnedir;

özel: aynı zamanda kendisinin de farkındadır, insanlar özel nesnelerdir, etkindir ama keyfidir;

ejektif: diğer insanların bilinçleri kendi bilinciyle benzerlik gösterir, onlar “sosyal akranlar”dır.

Bu tarz etiketler tabii ki bize pek bir şey anlatmaz ve aşamalar boyunca nasıl ilerlendiği meselesi gündeme gelir. Baldwin’ın yanıtı, bunun, başlangıçta fizyolojik olgunlaşmanın tetiklediği taklit sonucu ortaya çıktığıdır:

beyinsel gelişim sonucunda organizma olgunlaştığında, aktif alanı yeni uyumlarla genişlediğinden “proje”lerden ve derin düşüncelerden tatmin olmamaya başlar ve kendi taklit uğraşını başlatır. Ve elbette kişileri taklit eder. Kişilerle olan karşılıklı ilişkileri sayesinde insanlar onun için ilginç nesneler, mutluluk ve keder kaynaklarına, belirsiz öğelere dönüşürler. (Baldwin 1895, s. 336)

Buraya kadar sadece söz konusu olan “basit” taklittir, ancak bu süreç öznel benliğin billurlaşmasıyla, çaba harcanıp iradeyle üretilen “kalıcı taklit”in başlamasıyla sonuçlanır ve buna karşılık diğer kişilerin de benzer biçimde öznel benlikler oldukları fark edilir: “Öyleyse, hem *ego* hem de *alter* özünde toplumsaldır, her biri en küçük

toplumsal birim olan bireydir, her biri taklide dayalı birer yaratımdır.” Dolayısıyla, gelişim sırasında, kaba “korteks altı” olanlardan karmaşık bir bilişsel hazırlık gerektirenlere kadar giderek karmaşıklaşan bir dizi taklit biçimi bulunur. Böylece, taklidin “gerçek bir içgüdü, ırkın bir alışkanlığı” olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Baldwin taklitle yakından ilişkili olan telkini de yine üç aşama olarak ayırt ettiği gelişimin önemli bir niteliği olarak kabul etmektedir. “Fizyolojik telkin” adını verdiği, neredeyse bir çeşit koşullandırma olan ilk aşama özgül duyuşsal durumlarla ilişkilidir. Örneğin, bebek karyolasının algılanması alışkanlıklarla, yani bu durumda uykuyla dalmakla ilişkilendirilmiştir; sonradan alginın tekrarlanması buna uygun davranışı ortaya çıkarmaya eğilimlidir. Çocuk bu aşamada olanların farkında değilken, bir sonraki aşama olan “sensomotor telkin” sırasında çocuk bu ilişkinin farkındadır. Son olarak “ideomotor telkin” vardır; üç farklı türü bulunan bu aşamanın esas türü “taklide dayalı telkin”dir. Bu, herhangi bir örneği geliştirme çabası taşımaksızın kopyalamakta olduğu gibi basit olabilir – mesela yüksek bir bina inşa etmek için, binanın yıkılıp yıkılmadığına aldırmadan bir örneğin kopyalanması. *Kalıcı* taklitte çocuk örneğin benzerini ya da daha iyisini yapmaya niyetlendiğini gösterir; Baldwin’e göre bu anahtar dönüşümdür. Daha sonra buna bir ölçüde benzeyen bir şema geliştiren Piaget (karşılaştırın Piaget 1950), taklidin daha geç ortaya çıkan aşamalarını sembol oluşturmayla daha sistemli bir biçimde ilişkilendirmiştir. Sosyal psikolojinin daha geç dönemlerinde Albert Bandura (örneğin 1965), çocukların bir örneği taklit etmesi konusunu tartışmıştır.

Baldwin “Çocukların taklitlerini nasıl gözlemlemeli” başlıklı bir bölüm yazmış ve burada kızlarının oynadığı bir “mahsusçuktan oyunu” ile ilgili gözlemlerinden bir örnek vermiştir:

2 Mayıs’ta iki çocuğumla birlikte verandada oturuyordum ... çocuklar dört buçuk ve iki buçuk yaşlarındaydı. Büyük kızım Helen, Elizabeth’e onun kendisinin küçük bebeği olduğunu söyledi, yani Helen “anne” ve Elizabeth de “bebek” oldu. Küçük olan ablasını “anne” diye yanıtladı ve oyun başladı.

“Uyuyordun, bebek. Şimdi uyanma zamanı” dedi anne. Bebek yerden kalktı -kalkabilmek için önce yere yattı- “anne” tarafından kucaklandı, hayali bir lavaboya taşındı ve yüzü ovalanarak yıkandı. Hayali olarak giyeceği şeylerin adları söylendi, en ayrıntılı ve ilginç biçimde tek tek giydirildi. Bütün bunlar olup biterken “anne” bebek gibi konuşarak çocuğuna ayak yudurdu. (Baldwin 1895, s. 362)

Bu sahnenin tamamı iki sayfa boyunca betimlenmiştir. Baldwin, bunların, ailenin geri kalanının geçmişiyile ilgili bilgi sahibi olmaksızın yorumlanamayacak ham olgular olduğunu açıklamıştır. Çocukların kullandığı ifadeleri, bu ifadelerin nereden kaynaklandığını ve anlamlarının oyun bağlamı içinde ne kadar değiştirilmiş olduğunu, “toplumsal miras” adını verdiği bu süreci fark edebildiğini belirtmektedir. Ardından, böyle bir sahneden çıkarılabilecek psikolojik sonuçların bir listesini yapmıştır:

Helen için, bundan daha doğrudan bir ders olamaz - sempatiyle, özgecil bir feragatle, benlik duygusunun kibarca hizmet etmenin asaletiyle gelişmesiyle, sorumluluk ve eylemlilik anlamında, özgün bir çaba harcama güdüsüyle, amaçlara uygun araçların tasarlanmasıyla ilgili capcanlı bir alıştırma. (Baldwin 1895, s. 364)

Baldwin “toplum oyunları” adını verdiği şeyin “toplumsallaşma süreçleri” olarak bilinen süreçlerin aydınlatılmasında önemli bir yeri olduğunu düşünüyordu. Piaget onun kendisine esin kaynağı olan bu düşüncesinin ardından gitmişti. 12. Bölüm’de daha ayrıntılı tartışacağımız *The Moral Judgement of the Child*’da Piaget (1932), çocuk oyunları sırasında toplumsal kurallara uymanın ortaya çıktığını göstermiştir.

Baldwin’ın Sosyal Psikolojisi ve Modern Yeni-Darwincilik

Baldwin’ın bir sonraki kitabı (Baldwin 1897) aslında *A Study in Social Psychology* alt başlığını taşıyordu. İnsanların kendi özgül benliklerine ait olduklarını düşündükleri niteliklerin çoğunun aslında top-

lumsal ürünler olduklarını göstermeye çalıştığı bu kitapta, yetişkin kişiliği ve toplumsal davranışla ilgili argümanını genişletmekteydi. “Onları [nitelikleri] önce kendi toplumsal çevremde buldum; benim toplumsal ve taklide dayalı mizacım yüzünden sanki benim için geçerliymişler gibi hareket etmeye çalışarak onları kendime mal ettim ve benim için geçerli olduklarını keşfettim.” Dolayısıyla, “*insan bir toplumsal birimden çok bir toplumsal üründür.*” Comte ve Spencer gibi yazarları, bireyle toplumu bağımsız varlıklar sayarak karşılaştırmak üzere yan yana koydukları için eleştiriyordu.

Tarde’in yolundan giderek, alışkanlıkların, yeni durumlara uyum sağlamak için verilen tepkilerin ve yeni fikirlerin benimsenmesinin büyük ölçüde toplumsal örneklerin taklit edilmesi aracılığıyla gerçekleştiğini ileri sürüyordu. Dahası, böyle bir sürecin aynı zamanda toplumun genelinde kültürel geleneklerin gelişimini ve değiştirilmesini de açıkladığı söyleniyordu. Ancak bu, Baldwin’in görüşlerinin kendi neslinin ya da daha sonraki nesillerin evrimci psikologlarının görüşleriyle çelişkili olduğu anlamına gelmez. Tersine, Baldwin, toplumsal ve biyolojik kalıtım arasında (ilkinin ikincisini tamamladığı) bir koşutluk koyutlayarak şemasının evrimci içerimlerini ayrıntılı olarak açıklamaya çalışmaktaydı. Birey, daha en baştan kendisiyle birlikte çevresindekileri de biçimleyen bir toplumsal ortama sokulmuştur: “Öğrenilen her şey insanın çevresindekilerden kopyalanmış, yeniden üretilmiş, özümsemiştir.” Kabilelerden uluslara kadar, toplumsal gruplar kendi içinde homojen olan toplumsal gruplar söz konusu olduğunda, doğal seçilimin katı Darwinci anlamıyla bir rekabet ve eleme vardır; burada toplumsal ve biyolojik süreçler arasında bir analogi söz konusudur. Ancak, “toplumsal yaşamda *bilinçli seçim ve taklit ile işleyen*” oldukça farklı bir seçim tarzı vardır. Bunun ne anlama geldiği aşağıdaki pasajda ayrıntılı olarak ele alınmıştır:

“Taklitçi seçilim”de ... -toplumdaki düşüncelerin taklit yoluyla yayılması- biyolojinin bize hiçbir analogi sunmadığı bir görüngüyle karşı karşıyayız. Bu durumda bireyler değil, düşünceler hayatta kalmaktadır ve bu *düşünceler*, onları ilk düşünenin aklına geldiği haliyle değil, toplumun onları uyguladığı biçimleriyle ayakta kalırlar. Yine, uygunluklarının mücadele et-

meye uygun olmakla hiç ilgisi yoktur, söz konusu olan taklit yoluyla yenisinden üretilme ve uygulanma bakımından uygunluktur. Ve son olarak, fiziksel olarak miras kalmış değildir, aksine gelenekler hazinesine eklenen “toplumsal miras” tarafından kuşaktan kuşağa devredilirler. (Baldwin 1897, s. 182-3, özgün vurgu)

Burada, önem taşıyan “ilk düşünen” ifadesi her şeyin sadece taklitle meydana gelebileceğini ima eder. Baldwin bir kez daha biyolojik ve toplumsal süreçleri karşılaştırarak, bunu daha geniş bir şemayla bütünleştirmeye çalışıyordu. Biyolojide, doğal seçilimin etkilediği varyasyonlar “ayırıcı” bir güç oluştururken, ortalamada birleşme biçimindeki kalıtsal eğilime “genelleyici güç” adını veriyordu. Toplumda ayırıcı güç varyasyonlar üreten yenilikçi bireydir ve bu “*bütün insan gelişiminin ve toplumsal gelişimin özündeki malzemeyi sağlar.*” Baldwin’e göre, taklit ile icat etme aynı döngünün ayrılmaz parçaları olduğundan gerçekten birbirlerinden ayrıştırılmazlardı:

Toplumsal dünyadan taklit yoluyla öğeler alma ve bunları bir tersine icat süreciyle yeniden yayma (doğadan ve başka insanlardan aldığım öğeleri yorumlarken, şeyleri farklı bir tarzda bir araya getirip, doğaya ve başka insanlara geri vermem: İşte böyle bir sonucun icat olduğu ortaya çıkar) – bu hiç durmayan bir süreçtir. (Baldwin 1897, s. 431)

Baldwin, kültür içinde kabul görmeyen yeniliklerin herhangi bir etkisinin olmayacağını da belirtiyordu. Evrimci etkenleri vurgulamış olduğu gerçeği bir kenara bırakılacak olursa, Baldwin’in toplumsal evrim şeması Tarde’in geliştirdiğine benzemektedir.

Burada konuyu biraz dağıtmak pahasına Baldwin’in, evrimci psikolojide son zamanlarda ortaya çıkan tartışmalı bir hareketi önceden sezmiş olduğu gösterilmeye değer. Richard Dawkins, çığır açan kitabı *The Selfish Gene*’de (1976), genlere koşut bir kültürel çoğaltıcı olduğunu ileri sürmektedir:

Yeni çorba, insan kültürü çorbasıdır. Yeni çoğaltıcı için bir isme, bir kültürel aktarım biriminin ya da bir *taklit* biriminin [Dawkins, buna “*memler*”

adını vermektedir] fikirlerini taşıyan bir isme ihtiyacımız var ... *memler*’in örnekleri ayarlar, fikirler, sloganlar, kıyafet modaları, çanak çömlek yapma ya da kemerler inşa etme biçimleridir. Genlerin gen havuzunda spermeler ya da yumurtalar vasıtasıyla çoğalmaları gibi, *memler* de beyinden beyne atlayarak, geniş anlamda taklit adı verilebilecek bir süreç aracılığıyla kendilerini *mem* havuzunda çoğalırlar. (Dawkins 1976, s. 206, özgün vurgu)

Bu başlangıçtan *memler* kavramı taklitte yayılmış ve tamamen yeni bir alan olan “memetik” ortaya çıkmıştır. Kimi zaman yarı-bağımsız bir var oluş *memlere* dayandırıldığı (bkz. Jahoda 2002) için memetiğin bazı tezahürleri saçmalığın sınırına dayanmaktadır.

Baldwin’e dönecek olursak, Dawkins’inkine benzer bir tarzda, biyolojik ve toplumsal evrim arasında bazı benzerliklerin yanı sıra önemli farklılıkların da bulunduğunu ileri sürmekteydi. Baldwin bu kitapları yazdığı dönemde, “evrimin yeni bir etkeni”, yani evrimci değişimin yönünü etkileyecek bir zekâ ile bilinç kapasitesiyle ilgili bir fikir geliştirmişti. Bu, kısaca ve basite indirgeyerek şöyle açıklanabilir: Bir hayvan türünün yaşadığı çevrenin değişimlere uğradığını varsayalım. Uyum sağlamaya yönelik yeni davranış biçimlerini öğrenebilenler hayatta kalmaya ve nesli sürdürmeye eğilim gösterirken diğerlerinin nesli tükenecektir. Böylece, nesiller boyunca öğrenme kapasitesi organizmaların ayrılmaz bir parçası olacaktır. Bu kuram, öğrenilmiş davranışların aktarılmasını Lamarkçılığa başvurmadan açıklayabilir. Sıklıkla olduğu gibi, Baldwin “organik seçim” ilkesi adını verdiği şeyi ortaya atarken yalnız değildi – Britanya’da Lloyd Morgan da hemen hemen aynı dönemde aynı şeyi düşünüyordu. Yine de, hâlâ “Baldwin etkisi” adıyla anılan bu ilke, evrimci biyologların çoğu bugün evrimci süreçlerde önemli bir yeri olduğu konusunda şüphe duysa da, çok tartışılmıştır.

Zirveden Aşağı Düşüş

Yukarıda tartıştığımız çalışma şu anki bağlam açısından en merkezi yerde dursa da, Baldwin sosyal psikolojiyle ilgili pek çok yayın

yapmıştır ve sosyal psikolojinin diğer sosyal bilimlerle, özellikle de sosyolojiyle ilişkisini ele alan *The Individual and Society*'den (1899/1911) söz etmek gerekir. Baldwin'ın farklı disiplinlerde elde ettiği başarılar etkileyicidir. Gelişim ve kişilik psikolojisine yaptığı katkılar kadar, evrimsel psikolojiye dönüşecek olan şeyi yüzyıl önceden öngörmüş olması da önemli katkıları arasındadır. Toplumsal etkinin, bebeklikten yetişkinliğe kadar önem taşıdığını daima vurgulamıştı ve yaklaşık olarak 1890'dan 1910'a kadarki dönemde Amerika'da en çok saygı duyulan psikologlardan biri olmuştu.

1903'te Princeton'ı terk ederek Johns Hopkins Üniversitesi'nde çalışmaya başladı. Oradayken, 1908'de Titchener'in bir mektubunda "zenci batakhanesi" dediği bir yere –bir başka deyişle zenci genelevi– yapılan bir polis baskınında yakalandı. Bu, belki de övgüye değer biçimde önyargılardan arınmış olduğuna işaret eder, ancak o dönemde, olayın herkes tarafından duyulmasından sonra Johns Hopkins'de hoş görülebilecek bir şey değildi bu; özellikle de bizzat Baldwin'ın açıklaması ikna edicilikten uzak olduğundan: "Bir akşam yemeğinden sonra renkli bir sosyal yapıya sahip bir eve gidip orada neler olduğunu görmeyi aptalca kabul ettim." Johns Hopkins'den kovulup kariyeri yerle bir olan Baldwin Paris'e gitti ve orada seçkin entelektüel çevrelere kabul edilip saygın *Institut* tarafından onurlandırıldı. 1934'te ölmesinden sonra, Charles Ellwood onun "hemen hemen bütün dünyada önde gelen Amerikalı sosyal psikolog" sayıldığı söylemişti.

George Herbert Mead'ın Çarpıtılmış Mirası

En önemli çalışması bu kitabın kapsadığı dönemden çok daha sonra yayımlanmış olduğu için Mead'den neden söz ettiğimizi gerekçelendirmemiz gerekiyor. Çalışma ölümünden sonra yayımlanmıştı, ancak Mead'ın düşünceleri çok daha önce billurlaşmıştır. George Herbert Mead (1863-1931) Massachusetts'de doğdu ve babasının teoloji profesörlüğü yaptığı Oberlin College'a başladı. Önceleri papaz olmak istiyordu, ancak inancını kaybederek bilinemezci [agnostik] oldu. Bir süre için bir ilkokulda öğretmenlik yaptık-

tan sonra üç yıl kadar demiryolu yapımıyla ilgili araştırma yapan bir ekibin üyesi olarak çalıştı. Bir arkadaşının tavsiyesine uyarak felsefe ve psikoloji okumak üzere Harvard'a kaydoldu. Mead'i, 1888'de çocuklarından birine birkaç ay ders verdiği William James'ten bile daha çok etkileyen felsefe profesörü Royce bir Hegelciydi. O yılın sonunda Almanya'ya gitti ve kış dönemi boyunca Wundt'un derslerini takip etti.

Ertesi yıl Leipzig'den Berlin'e gitti ve orada Ebbinghaus gözetiminde fizyolojik ve deneysel psikoloji, Dilthey gözetiminde de felsefe okudu. Mead 1891'de kendisine felsefe ve psikoloji alanlarında ders vermesini teklif eden Michigan Üniversitesi'ne gitmek üzere Berlin'den ayrıldı. Daha sonra pragmatist bir düşünür olarak ün kazanacak olan ve başlangıçta sosyal psikolojiyle ilgilenen genç John Dewey'le tanıştı; ikisinin arkadaşlığı hayatları boyunca devam etti. Yine Michigan'da ekonomi doktorası yapmakta olan Cooley ile tanıştı. Cooley, Mead'e, Adam Smith okumasını tavsiye etti. Smith'in "tarafsız gözlemci" kavramı, her ikisinin de çalışmalarının esin kaynağı oldu.

1894'te Dewey Chicago Üniversitesi'nde felsefe kürsüsüne tayin edildi ve Mead de ona katıldı. Dewey on yıl sonra Columbia'ya gitmek için ayrıldı, ancak Mead hayatının sonuna kadar Chicago'da kaldı. 1904'te Dewey hâlâ Chicago'dayken, John Watson bir dönem öğrencisi oldu. Ancak Watson, Dewey'in öğretmenliğini sıkıcı bularak biyoloji yönelimli psikolog J.R. Angell ile birlikte çalışmaya başladı. Farelerin labirentte ilerlemesiyle ilgili tezini Angell'in danışmanlığında tamamladı. Watson 1908'de Johns Hopkins'de profesör oldu ve iyi bilindiği gibi, zamanla radikal davranışçılığın gurusu ve öncüsü haline geldi. Mead ve Watson davranışın biyolojik kökenleri konusuna ortak bir ilgi duyuyor, ancak birbirlerinden çok farklı yollar izliyorlardı. Watson psikolojiyi zihin, bilinç ve benlik gibi mistik saydığı kavramlardan arındırmak isterken, Mead ise bu konulara özel bir ilgi besliyordu. Sonuçta kazanan Watson oldu; daha önceleri zihin üzerine odaklanan psikoloji giderek davranışların incelenmesine yöneldi ve bugün de büyük ölçüde bu özelliğini sürdürmektedir.

Mead'in Evrimci Sosyal Psikolojisi

Mead, çok sayıda makale yazmış olmasına karşın hiç kitap yayımlamadı. 1901'den başlayarak "sosyal psikoloji" adı altında yıllık dersler verdi. 1927 yılında bu derse devam eden girişimci öğrencileri dersleri kaydetmek için gizlice bir steno uzmanı getirdikleri için şanslıydı ve öğrencilerin tuttukları ders notlarıyla birlikte steno kayıtları ölümünden sonra basılan kitabın temelini oluşturdu. Kitap, felsefeci C.W. Morris tarafından *Mind, Self and Society; From the Standpoint of a Social Behaviorist* (Mead 1934) başlığıyla yayıma hazırlandı; "davranışçı" nitelemesi Mead'in kendisine ait değildi, editör tarafından eklenmişti. Çalışmalarında modern düşünce içindeki pek çok kolu bir araya getirmeye çalışan Mead hayli özgün bir düşünürdü. Felsefi olarak William James'in tarzında bir pragmatistti. Fizyoloji eğitimi sayesinde insanların biyolojik organizmalar olduğunu asla unutmayan, ancak bundan ibaret olmadıklarını da üzerine basa basa vurgulayan Mead aynı zamanda Darwinci evrimi de savunuyordu (Mead 1909). Dahası, evrimci süreçlerin yalnızca türler içinde meydana gelmediğini, kurumlar ve toplumlar için de geçerli olduğunu ileri sürüyordu – son yıllarda yeniden gündeme gelen bir bakış açısı (karşılaştıran Wheeler ve diğerleri 2002).

Belirleyici özelliği kendi hakkında düşünme ve sembolleştirme kapasitesi olan insanlar arasındaki böylesi toplumsal evrim süreci, bilimsel ilkelere dayanan zeki eylemlerle etkilenebilir. Mead, daha önce gösterildiği gibi, fizyolojik psikoloji ile *Völkerpsychologie* arasındaki ilişkiyi belirginleştirmek için boşuna çabalayan Wundt'un Kartezyen ikiciliğinden uzak durmaya çalıştı. Mead'e göre insan varlığının merkezini oluşturan *eylem*'e, özellikle iletişimsel eyleme odaklandığından ortada böyle can sıkıcı bir sorun da yoktu. Eylem beyinde depolanan deneyime dayanır, dolayısıyla fizyolojik bir kökene sahiptir, ancak aynı zamanda aldığı biçimi etkileyen *toplumsal koşullar* içinde gerçekleşir. Böylece Mead daha sonraki yıllarda ortaya çıkan "diyalogculuğu" öngörmüş oluyordu.

Darwin'i takip eden pek çok kişi gibi Mead de davranışın biyolojik olarak programlanmış yönleriyle uğraşırken "içgüdü" kavra-

mundan yararlanmıştır. İçgüdülerin sayısı ve türleri sorununu çözmeden bırakmış ve daha sonra içgüdülere odaklanan doğa-yetişme koşulları tartışmasında dogmatik bir tutum benimsememiştir. İçgüdülerin işleyişinin, soyoluşsal [filogenetik] düzleme göre değiştiğini vurgulamıştı. İçgüdüler hayvanlarda görece katı ve klişeleşmiş bir durumdayken, insanlarda hayli esneklik gösteriyor; o kadar ki, herhangi bir davranışın doğrudan içgüdülere mal edilmesi yanıltıcı olurdu. Dolayısıyla, eylemi ortaya çıkaran kaynaklara

“içgüdü” değil, “dürtü” adını vermek en iyisidir, çünkü bunlar bireyle-
rin yaşamı boyunca büyük değişikliklere maruz kalırlar ve bu değişiklikler, daha aşağı hayvan formlarının maruz kaldıkları değişikliklerle karşılaştırıldığında o kadar büyük ve kapsamlıdır ki, normal bir yetişkin insanın davranışlarının betimlenmesinde “içgüdü” terimini kullanmak ciddi ölçüde yetersiz kalır. (Mead 1934, s. 337)

Bu gibi uyarılara rağmen, bireylerin davranışlarından ziyade toplumsal kurumların kökenlerini ve işleyişini açıklamaya çalışırken Mead sık sık “içgüdüler” terimini kullanır. Örneğin adalet sistemleri ile ilgili çalışmasında (Mead 1917/18), bu sistemlerin başlangıcının ipuçlarını “düşmanlık içgüdüsü”nde ya da intikam arzusunda aramış, kısasa kısas usulünden işkenceye eğilimli ortaçağ mahkemelerine ve ardından da modern adalet sistemlerine gelinceye kadar bu kurumların geçirdiği evrimin bir taslağını hazırlamıştı. Cezalandırmanın evrimiyile ilgili çözümlemesinde vardığı sonuç, düşmanlık içgüdüsüne dayalı bir sistemin toplumsal olarak arzu edilir olmamasına dayanıyordu. Bundan bahsetmemizin nedeni, Mead’ın zaman zaman içgüdüye dayalı argümanlar kullandığını bir örnekle göstermek ve bu açıdan her zaman tutarlı bir tutum benimsememiş olduğunu ortaya koymaktır. Özellikle çocuk gelişimi ile ilgili çalışmalarında açıkça ortaya çıkar. Örneğin, Mead şöyle yazar: “Eğer insanlarda hayvanlardaki gibi içgüdüler varsa, bunlar toplumsal çevrede bulunurlar, çünkü bebeğin tepki verdiği uyaranlar orada bulunmaktadır.” Her şey hesaba katıldığında, Mead toplumsal etkenleri biyolojik olanlara oranla daha sık vurgulamıştır ve en önemli katkıları da bu doğrultudadır.

Kendisinden önce pek çoklarının da söylemiş olduğu gibi, bizi insan yapan dildir, yani bir toplumsal üründür. Ancak öncüllerinin pek çoğunun tersine Mead, bununla ilgili süreçleri çözümlemeye girişmiştir. Bireylerle ve toplumlarla ilgili çalışmalarda, fizik alanında etkili olduğu kanıtlanmış yaklaşımların kolayca benimsenebileceğini ileri süren Comte’u ve diğer pozitivistleri eleştiriyordu – başlangıçta Aydınlanma düşünürlerine ve sayısız 19. yüzyıl düşünürüne esin veren bir bakış açısı. Onlar insan zekâsının *düşünümselliğini* ve sembolleştirme kapasitesini, yani toplumsal yaşamın pek çok farklı biçim alabileceğini göz ardı ediyorlardı. Dolayısıyla, anlamayı sağlayacak tek bir sabit formül geliştirilemez ve bizi durağan açıklamalardan kurtaracak tek şey evrimci bakış açısıdır.

Mead: Dilin Toplumsal İşlevleri Üzerine

Mead’in çıkış noktası, Darwin’in (1872), Wundt tarafından *Völkerpsychologie*’nin ilk cildinde ayrıntılı olarak tartışılan duyguların ifadesiyle ilgili çalışmasıydı. Wundt, böyle ifadelerin toplumsal eylemin bir parçası olan “jestler” olarak görülebileceğini ileri sürüyordu. Dolayısıyla bir it dalaşında her “jest” katılımcılardan birinin harekete geçmesine neden olan bir uyaran haline geliyor, buna karşılık diğerinin tepkisine neden oluyor ve karşılıklı değişikliklerden oluşan bir zincirle sonuçlanıyordu. Darwin daha önce yalıtılmış ifadelerle uğraşmayı yeterli görmüş olsa da, Wundt bunların yalnızca bir dizi karmaşık davranışın parçaları olduğunu iddia ediyordu. İnsanlarda ise, bir adam diğerine yumruğunu salladığında, bu diğeri için yalnızca saldırgan bir hareketin göstergesi olmakla kalmaz, bazı düşünce ve niyetleri de anlatır. Dilin kullanılmasının da eşlik ettiği jest belirli bir anlam taşıyacak biçimde sesli de olabilir ve böylece Mead’ın “anamlı sembol” adını verdiği şeye dönüşür. Böylesi semboller, karşılıklı düzenlemeler yapılmasını gerektiren toplumsal davranış alanı içinde işlev görürler ve *anlamın* aktarılmasını sağlayarak bu ayarlamaların etkin bir şekilde yapılmasını mümkün kılarlar. Bu anlam ancak toplumsal ilişkiler bağlamında oluşabilir. “Anlam”ın böylesine vurgulanması muhtemelen Mead’ın Dilthey’le birlikte yaptığı çalışmalardan kaynaklanmaktadır.

Toplumsal ilişkiler ve iletişim, Mead'e göre, toplumsal deneyimden kaynaklanan toplumsal bir yapı olarak tanımladığı düşünüm-sel benliğin ortaya çıkabilmesi için yaşamsal bir öneme sahiptir. Benliğin çocukluk sırasında ortaya çıkışını tartışmaktaydı, ancak Baldwin ve Cooley'in tersine Mead'in açıklaması herhangi bir sistemli gözleme dayanmıyordu. Piaget (1962) gibi o da, sembollerin oluşturulmasıyla ilişkileri açısından mahsusçuktan oyunu ile diğer oyunlar üzerinde fazlasıyla durmuştur – mahsusçuktan oyunu sırasında çocuklar toplumsal rollerin provasını yaparlar. Ne var ki, Piaget'nin tersine, Mead oyunların, çocukların uygun şekilde hareket etmek için oyuna katılan diğerlerinin tutumlarını benimsemek zorunda kaldıkları ortamlar olduklarını düşünüyordu. Bu koşullar altında benliğin çocuklar için bir nesne haline geldiğinde ısrar ediyordu. Böyle bir benlik yalnızca çocuğun kendini başkalarının yerine koyduğu toplumsal bir grubun içinde ortaya çıkabilir. Bir başka deyişle, çocuklar, verili toplumsal çevre içinde yetişkinlerle olduğu kadar diğer çocuklarla da meydana gelen bu tarz etkileşimler sonucunda, topluluklarına ait normlarla rolleri içselleştirirler. Mead bu içselleştirilen şeye "genelleştirilmiş öteki" adını veriyordu; Adam Smith'in "tarafsız gözlemci"siyle aynı şey olduğu düşünülebilir.

Benlik elbette içselleştirilmiş bir demet toplumsal rolden, kuraldan, değerden ve benzeri şeylerden daha fazlasıdır. Mead, öznel "Ben" ile toplumsal "ben" arasında bir ayrım yapmaktadır. "Ben" organizmanın başkalarının tutumlarına verdiği tepkidir, "ben" ise birinin başkalarının sahip olduğunu varsaydığı örgütlenmiş bir dizi tutumdur. Benliğin bu iki veçhesi arasında karmaşık bir iç içe geçme söz konusudur. Kullanılan sözcükler biraz farklı olsa da, aşağıdaki pasajın gösterdiği gibi, Adam Smith'in ileri sürdüğüne oldukça benzer bir düşünceyi dile getirmektedir:

Kendi hareketlerimi incelemeye çabaladığımda, bu konuda bir hükme ulaşmaya çalıştığımda ... açıkça görülüyor ki, bu gibi durumların hepsinde kendimi, adeta iki kişiye ayırıyorum; sorgu hâkimi ve yargıç olan ben, hareketleri incelenen ve yargılanan öteki benden farklı bir karakteri temsil ediyor. İlki, kendimi onun yerine koyarak ve o özgül bakış açısından bana nasıl görüneceğini göz önüne alarak incelemeye başladığım, kendi hareket-

lerimle ilgili duyguları açısından gözlemci olan ben. İkincisi eylemi yapan, uygun biçimde ben dediğim kişi, gözlemci kişiliğine bürünerek bir yargıya varmak için hareketlerini incelediğim kişi. (Smith 1790/1984, s.113)

Dolayısıyla Mead'in kuramının en iyi hatırlanan veçhelerinden birinin izleri, Cooley'in "sempati" kavramını kullanışı gibi, Aydınlanma'ya kadar sürülebilir. Sosyal bilimlerde, düşünceler arasında genellikle zannedildiğinden daha fazla süreklilik görülür.

Bir sosyolog olan Blumer, Mead'in ölümünden sonra sosyal psikolojide onun yerini doldurdu. Evrimci temelini tam olarak anlayamadığı Mead'in kuramını, Mead'in ruhundan kopartarak yeni bir yöne kaydırды. "Sembolik etkileşimcilik" terimiyle Mead'in kuramına yeni bir isim verdi; yapışıp kalan bu terim sosyal psikolojinin sosyolojik bir çeşitlemesinin düsturu haline geldi. "Sembolik etkileşimcilik"de Mead'in kuramının temel direklerinden biri, yani evrimci temel ilke tamamen dışarıda bırakılmıştı. Bu yeni haliyle "sembolik etkileşimcilik" sloganı, bazen ana akım pozitivist sosyal psikolojiye muhalefet eden hareketler tarafından da benimsenmiştir.

Sosyologların Katkıları

Cooley ve "Birincil Gruplar"ı

20. yüzyıla gelindiğine sosyal psikolojideki pek çok ufuk açıcı düşünce sosyologlar tarafından ortaya atılmıştı. Sosyologların icat ettikleri ifadelerin bazıları teknik olmaktan çıkıp gündelik kelime haznesinin bir parçası haline gelmiştir. Baldwin'in ayak izlerini takip eden Charles H. Cooley (1864-1929), bu yenilikçi sosyologlardan biriydi. Babası Michigan Üniversitesi'nde hukuk profesörüydü. Oğlu da, önce öğrenci daha sonra da öğretim üyesi olarak aynı okula girdi ve bütün yaşamı boyunca burada çalıştı. Baldwin'le karşılaştırdığında, fiziksel güçsüzlükten mustarip, görece donuk bir öğretmendi. İlk olarak ekonomi üzerine çalışmaları yayımlandı, ancak *Human Nature and the Social Order*'ın [İnsan Doğası ve Toplumsal Düzen] (1902) yayımlanmasıyla adını sosyolojik bir sosyal psikolog olarak duyurdu. Cooley Spen-

cer’in yapıtlarını okudu ve onun etkisiyle “organik” bir toplum ve zihin anlayışı geliştirdi. O dönemde yaygın olan birey ile toplumun birbirinin antitezi olduğu inancına karşı çıkma girişimini muhtemelen Dewey’e borçluydu. Çocuk psikolojisi ve bu konunun o dönemdeki en önemli temsilcisi G. Stanley Hall’un çalışmalarıyla yakından ilgileniyordu. Baldwin gibi o da kendi çocuklarını gözlemleyerek, dikkatle kayıt tuttu. Yine Baldwin gibi (onun kadar olmasa da), Darwin’den etkilenen bir bakış açısı vardı ve *İnsan Doğası ve Toplumsal Düzen*’in giriş bölümünün ilk kısmı “Evrimci bakış açısı” başlığını taşımaktaydı. Bu bakış açısını daha sonraki çalışmalarında olgunlaştırmıştır.

Cooley’in dikkate değer ve adı pek anılmayan esin kaynaklarından biri de Adam Smith idi. Cooley’in “sempati”nin önemine yönelik ilk vurgusu elbette yeni değildi – Darwin, bununla ilgili olarak Smith’e kısa bir gönderme yapmıştı. Ancak Cooley’in formülasyonu Adam Smith’i daha çok çağrıştıırıyordu:

Sempati toplumsal gücün bir gereğidir. Bir insan ancak diğer insanları anladığı sürece çevresindeki yaşama dahil olur ve etkin bir varoluşa kavuşur.

Sempatik etki doğal olarak bizim düşünce sistemimize girer ve su bir bitkinin büyümesini nasıl etkiliyorsa o da hareketlerimizi öyle etkiler. (Cooley 1902/1912, s. 107-8)

İkinci olarak, ün kazanmasında payı olan “ayna benlik” değişiminin üç ana yönünün olduğunu öne sürüyordu: Diğer insanlara nasıl gözüktüğümüzle ilgili tahayyülümüz; diğer insanların bize nasıl tepki gösterecekleriyle ilgili tahayyülümüz; gurur ya da kaygı gibi eşlik eden bir çeşit duygu. Adam Smith’den ilgili bir alıntıyla karşılaştırma yapabiliriz:

Kendimizi, davranışlarımızın gözlemcisi varsayarız ve davranışlarımızın bu açıdan bakıldığında üzerimizdeki etkisinin ne olacağını tasavvur etmeye çalışırız. Kendi hareketlerimizin uygunluğunu, bir ölçüde başka insanların gözüyle irdelememizi sağlayacak yegâne ayna budur. (Smith 1790/1984, s. 112)

Bundan birkaç yıl önce Giddings (1896, s. 122), ahlaki niteliklerin toplumsal kökenleriyle ilgili olarak Adam Smith'in "gözlemci"sinden kısaca söz etmiş, Smith'in "meselenin tam kalbine dokunduğu"nu söylemişti. Ancak, Cooley Adam Smith'i okumuştur ve "ayna benlik"i kesinlikle kendisi bulmuştur. Her halükârda, bu bağlamda William James, Baldwin ve G.H. Mead gibi, Cooley de benliğin toplum tarafından belirlenmesini tartıştı. Bir anlamda, evrimci yönelim ile insan doğasının ağırlıklı olarak toplumsal çevre tarafından belirlenmiş olduğu görüşü arasındaki kuramsal sınırdı duruyordu. Bu, yıllar boyunca sürececek sonu gelmeyen "doğa-yetişme koşulları tartışması"nın başlamasına neden olan bir açmazdı.

Cooley'nin gerçekten de özgün olan katkısı, *Social Organization: A Study of the Larger Mind*'in (1909/1912) üçüncü bölümünde yer alır. "Birincil gruplar" ifadesini burada ortaya atmıştır. Birincil gruplar, aileler, mahalleler ya da çocukların oyun grupları gibi toplumsal birlik duygusunun hâkim olduğu yüz yüze gruplardır: "Bu, bir 'biz'dir; 'biz'in doğal bir ifade olmasını sağlayacak türde bir sempati ve karşılıklı özdeşim içerir." Son olarak Cooley'in daha geç dönemde yazdığı *Social Process*'te (1918) Darwinci görüşleri daha olgun bir hal almıştır. Bu çalışmasında, doğal seçim ve uyum sağlama kavramlarını, toplumun işleyişi ile toplumsal değişimin çözümlenmesine uygulamaya girişmiştir.

"Türün Bilinci" Üzerine Giddings ve "Etnosantrizm" Üzerine Sumner

Cooley'nin çağdaşlarının eserlerinde birbirleriyle bir şekilde ilişkili görüşler yer almaktadır. Dolayısıyla, büyük ölçüde genişletilerek bir uçta canlılarla cansızları, diğer uçta da uluslarla ırkları ayırt edecek biçimde kullanılan "birincil gruplar"la ilişkili olarak atıfta bulunulan "biz" duygusu, Giddings'in "türün bilinci" kavramıyla ifade ediliyordu. Amerikalı sosyolog Franklin Henry Giddings (1855-1931), bunu toplumsal organizasyonun temel ilkesi sayıyordu. Giddings'e göre bu, dört süreçten oluşan bir diziyi içermekteydi:

1. Bir kişi, başka bir kişinin yargısını kendi düşüncesinin nesnesi yapar;
2. Bu kişi aynı zamanda kendi düşüncesini de nesne yapar;
3. Her ikisinin de neredeyse aynı olduğunu keşfeder;
4. Artık başkalarının da kendisi gibi düşündüğünün bilincinde hareket eder.

Bu, iki ya da daha çok kişinin benzer fikirlere ve değerlere sahip olduğunu söylemenin dolambaçlı bir yolu gibi görünmektedir. Daha genel olarak kavram, bizim “kendimize en çok benzediğini hissettiklerimiz”le özdeşim kurup onlara karşı hareket ettiğimiz anlamına gelir. Böylesi hareketler “içgüdüsel olarak ve mantıklı bir biçimde, bize daha az benzediklerine inandığımız başka kişilere karşı hareketlerimizden farklıdır” (Giddings 1896, s. 18).

Yine, şu anda yaygın biçimde kullanılan “etnosantrizm” ifadesini kullanan da William Graham Sumner’dır (1840-1910) ve şöyle bir tanım yapar:

insanın kendi grubunun her şeyin merkezinde olduğunu düşünerek, başka herkesi buna göre ölçüp değerlendirdiği bir bakış açısı için teknik bir tanımlama ... her grup dışarıda kalanları aşağılayarak kendi gururunu ve azametini besler, kendi üstünlüğüyle övünür, kendi ilahi gücü ve kitaplarıyla gururlanır. Her grup yalnızca kendi âdetlerinin [“kültür” olarak okuyun] doğru olduğunu düşünür ve diğer grupların başka âdetleri olduğunu gözlemleyecek olursa, bunlar onun tepeden bakışını kışkırtır... en önemli olgu, etnosantrizmin insanların kendi gruplarını diğerlerinden ayıran özel âdetleriyle ilgili her şeyi abartıp pekiştirmesine neden olmasıdır. (Sumner 1907, s. 13)

1880’lerde Sumner, Spencer’ın *The Study of Sociology* adlı eserini öğrencilerine okutmasına, eserin ateist ve bilim dışı olduğu gerekçesiyle karşı çıkan Yale’in rektörüyle çatıştı. Akademik özgürlük konusundaki bu çatışma ulusal basına yansıdı. Sumner bir çeşit toplumsal Darwinci idi ve Spencer gibi *laissez-faire*’i savunuyordu. Özetle, gelenekleri ve toplumsal değerleri genelde ağırlıklı olarak ekono-

mik etkenlerin belirlediğini düşünen bir sosyologdu. Buna karşılık Cooley, ikinciye daha eğilimli olsa da, hem biyolojik hem de sosyo-ekonomik etkileri dikkate almaya çalıştığı dengeleyici bir eyleme girişmek istiyordu.

Sosyal Psikoloji Nereye Aittir?

Amerika’da yeni yüzyıla girildiği sıralarda sosyal psikolojiyi sosyolojinin bir parçası olarak görme eğilimi vardı. Small ve Vincent’in (1894) yazdığı, bölümlerinden birinin “Genel olarak sosyal psikoloji görüngüleri” başlığını taşıdığı kitap bunun örneklerinden biridir. Kitap, toplumun özünde “psişik” bir niteliği olduğunu ve buna uygun biçimde toplumsal yapılarla kolektif etkinliklerin “psişik” terimlerle açıklanması gerektiğini öne sürüyordu. Bu nedenle, sosyal felsefecilerin genellikle sosyolojiyi psikolojik terimlerle ele aldığını, ancak bireysel ve sosyal psikolojiyi birbirinden ayırmanın önemli olduğunu belirtiyordu:

[sosyal psikoloji] birbirleriyle ilgili bireylerin kavrayışlarının, duygularının ve iradelerinin bir araya gelerek oluşturdukları tepkiden kaynaklanan görüngüleri tanımlar. Sonraki tezahürler Bireysel Psikolojinin ürünlerinin daha yüksek düzeydeki bütünleşmesi olduğuna göre, bunların *Süper-psikoloji* ya da *Ultra-psikoloji*’nin konusunu oluşturduğu söylenebilir. (Small ve Vincent 1894, s. 308, özgün vurgu)

Ardından, Schäffle’nin bireysel ve toplumsal zihinler arasında kurduğu analojiyi, toplumsal görüngülerin bireysel zihinlerin basit bir toplamından daha fazlası olduğu argümanıya eleştirirler. Genel olarak, toplumun “psişik” bir varlık olduğu önermesiyle sosyolojinin bireysel psikolojiden bağımsız kaldığı iddiasını uzlaştırmaya çalışırlar; onlara göre bu ikisi arasındaki köprü, sosyolojinin bir parçası olacak bir sosyal psikoloji kavramıdır.

Vincent ve Small’un geriye dönerek Schäffle’ye gönderme yaptığı dikkati çekmiştir ve bu gibi tarihsel örneklerin dayanak olarak kullanılması John Dewey’in öğrencilerinden biri olan Ellwood’da

daha da sık görülüyordu. Ellwood, gençlik döneminde yayımladığı *Some Prolegomena to Social Psychology* (1901) başlıklı bir monografisinde şöyle diyordu: “Sosyal psikoloji basitçe genel psikolojinin toplumsal grup yaşamının yorumlanmasına uygulanmasıdır.” Yazının geri kalan kısmına bakıldığında, “toplumsal grup” terimini “toplum”la eş anlamlı olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Toplumun bir bütün olarak “hareket ettiği”ni düşünmekteydi ve ona göre sosyal psikolojiyi olası kılan şey buydu. Bu ilk çabasıyla ilgili bütün tartışma, Ellwood’un, birey ve toplum arasındaki Herbartçı analojiyi benimserken, aynı zamanda Tarde’in, Le Bon’un ve Baldwin’in kuramlarının bazı yönlerini de alıp G.H. Mead’e olan borcunu da ifade etmiş olmasıyla şaşkınlık yaratmaktadır. Ardından, “sosyal psikolojinin bilimsel bir disiplin olarak başlangıcı Lazarus ve Steinthal’in *Völkerpsychologie*’sinde bulunabilir” demektir. Bunun biraz kö-tücül bir karmaşaya neden olduğu kabul edilmelidir. Sonuçta, sosyal psikolojinin özünde sosyolojinin bir parçası olduğu ana fikrine ulaşmıştır; daha sonra üzerinde değişiklikler yaparak bu görüşünü daha tutarlı bir hale getirmiştir (Ellwood 1917). Sosyal psikolojiye kimin “sahip olduğu” ile ilgili rakip iddialar, iki disiplin arasında paylaşılmaya başlandığı döneme kadar bir süre daha devam etmiştir.

III. KISIM

20. YÜZYIL: AMERİKA'DA OLGUNLUĞA DOĞRU

IX

1908 Önemli Bir Tarih miydi?

[Sosyal psikoloji genç bir bilimdir] ... Wundt'un (1900-20) *Völkerpsychologie* ile damgasını vurduğu, biri bir sosyolog (Ross, 1908) diğeri bir psikolog (McDougall, 1908) tarafından yazılmış, açıkça *Social Psychology* başlığını taşıyan iki ders kitabının aynı anda ortaya çıktığı yeni yüzyılda doğmuştur.

McGuire'in (1999, s. 325) yukarıdaki cümlesi istisnai olmaktan uzak, herkes tarafından paylaşılan bir görüştür. Bu sayfaya kadar gelmiş olan sabırlı okurlar, doğrudan “sosyal psikoloji” başlığı altında bile, 1908'den önce pek çok şeyin olup bittiğinin farkına varmışlardır. Çok fazla önem atfedilen bu iki kitabı burada biraz ayrıntılı olarak tartışacağız. Her iki yazar da evrimci kuramdan etkilenmişlerdir – McDougall çok daha fazla etkilenmiştir.

Düşüncelerini bir önceki bölümde ele aldığımız G. H. Mead, Ross'u şiddetle eleştiriyor, “sosyolojik” ve “psikolojik” sosyal psikoloji arasında giderek artan uçuruma vurgu yapıyordu. Burada, McDougall ile Ross'un eserlerinin yeni bir aşamanın başlangıcı olmayıp, eski bir aşamanın sonu olarak görülmesinin çok daha yerinde olacağını iddia edeceğim.

McDougall'ın Psikolojik Sosyal Psikolojisi

İngiltere'de doğan William McDougall (1871-1938), önce Spencer, Darwin ve Huxley'nin eserlerini okuduğu Manchester'daki Owen's College'da öğrenim gördü. 1890'da burs kazanarak Cambridge'e girdi ve sonra da tıp eğitimi almak için Londra'ya gitti. Londra'dayken ünlü fizyolog Charles Sherrington'un laboratuvarında çalıştı. William James'in *Principles*'ini okuduktan sonra psikolojiye dönmeye karar verdi. 1897'de araştırma bursu kazanarak, psikolog ve düşünür James Ward'ın asistanlığını yapacağı Cambridge'e geri döndü. Bir yıl sonra Cambridge'in düzenlediği Torres Boğazı gezisine katıldı. Bu gezi, yarım yüzyıl kadar sonra kültürler-arası psikolojiye dönüşecek şeyin başlangıcıydı. W. H. R Rivers'in yönetimi altında Murray Adası sakinlerine psikolojik testler uyguladı. 1903'te Oxford'da Wilde Reader in Mental Philosophy olarak atandı – bu unvan birçok şakanın konusu olacaktı. Görevi gereği deney yapması açıkça yasaklandığı için deney yapmak istediğinde fizyoloji laboratuvarının konukseverliğine sığınmak zorunda kalıyordu. Bu koşullar altında, 1920'de Harvard'dan gelen teklifi memnuniyetle kabul etmesi gayet anlaşılır bir şeydir. Harvard'da yedi yıl kalmış ve sonunda Duke Üniversitesi'ne geçmiştir.

Döneminin belli başlı bilim adamları ile araştırmacılarının pek çoğu ile temas halinde olan, dikkat çekici bir şahsiyet olduğu açıkça görülmektedir. İlgi alanı çok geniş ve çeşitliydi; klasikleri olduğu kadar biraz sıra dışı bir şekilde fizyoloji ve antropolojiyi de kapsıyordu. Lamarkçılığa inanan McDougall, uzun yıllar boyunca sayısız fare neslinin kuyruklarını keserek boş yere bunu kanıtlamaya çalıştı. Duke'da da psişik araştırmalarla meşgul oldu, genel olarak "parapsikolojinin babası" sayılan J.B. Rhine'la birlikte bir gelenek yarattı. Bu ilgisinin, zihnin "gelişen" ve davranışın da amaca yönelik olduğu yolundaki görüşüyle bir araya gelmesi, onu Watsoncu davranışçılığın önde gelen muhaliflerinden biri haline getirdi.

McDougall'ın ilk çalışmaları fizyolojik psikoloji üzerineydi ve psikanalitik kuramın veçheleriyle de tutarlılık gösteren, sinirlerin engellemesiyle ilgili hidrolik bir model öneren bir kitap yayımladı. Fizyo-

9 *William McDougall (1871-1938)*

lojik yönelimini, insan zihninin erekselci [teleolojik], amaçlı işleyişine duyduğu güçlü inançla birleştiriyordu. McDougall'ın "amaçlı" terimiyle ne kastettiği tam olarak açık değildir. Bazen sonuçların öngörülmesi anlamında kullanıyormuş gibi görünmektedir – ki bu durumda hayvanlar hakkındaki spekülasyonlarını doğrulamak mümkün olmayacaktır. Bazen de bir amaca ulaşınca kadar devam eden

davranış silsileleri anlamında kullanıyormuş gibi görünmektedir. Ne olursa olsun, buna daha sonra “hormik” [*hormic*] kuram adı veril-meye başlanmıştır. Bu bakış açısı tam olarak ilk kez, 1908’de yayımlanan ve psikoloji alanında en çok baskısı yapılan kitap olduğu söy-lenen *An Introduction to Social Psychology*’de dile getirilmiştir.

McDougall önsözde Darwinci evrim kuramının psikoloji açısından önemini, özellikle eylemin çıkış kaynağı sayılan içgüdüyle ilişkili ola-rak vurgulamaktaydı. Çarpıcı bir ifade tarzıyla şöyle yazıyordu:

Güçlü dürtüleriyle birlikte bu içgüdüsel yetenekleri devre dışı bırakın, o zaman organizma hiçbir etkinlikte bulunamaz hale gelecektir; tıpkı zembe-reği çıkarılmış harika bir saat gibi atıl ve hareketsiz kalacaktır. (McDougall 1908/1943, s. 38)

McDougall, Darwin’in etkisi altında kalan sayısız psikologdan biriydi, ancak içgüdüsel olduğu farz edilen davranışlarla ilgili tutar-lı bir kuram geliştiren bir başkası yoktur. McDougall’ın açıkladığı amaçları arasında sosyal bilimlere psikolojik bir temel kazandırmak da vardı ve her ne kadar bununla ilişkili olarak Wundt’dan bahset-memiş olsa da, Wundt’un *Geisteswissenschaften* (insani bilimler) için yapmaya çalıştığı şeyle bu hemen hemen aynıdır. McDougall, o dö-nemki psikolojinin zihinsel çabalamayı ve duygulanımı göz ardı ede-rek büyük ölçüde iç gözlemle ilgilendiğini, bunun da antropoloji, eko-nomi ya da tarih gibi disiplinlerin “kendin pişir kendin ye” türü bir psikolojiden medet ummalarına neden olduğunu iddia ediyordu. Bu eksikliği gidermek üzere tasarlanmış bir güdüsel kuram, Darwin’in düşüncelerinin genişletilerek gerektiği gibi düzeltilmesine dayalı bir kuram geliştirmeye söz vermişti.

McDougall’ın İçgüdü Kuramı

McDougall, Darwin’in içgüdülerin iki farklı kökene dayanabile-ceğini kabul ettiğini gözlemlemişti: İlk olarak, pek çok nesil boyun-ca tekrarlanan zekice davranışlar içgüdüselleşebilirdi; ikinci ve daha sık rastlanan durumda ise, karmaşık içgüdüler daha basit içgüdüle-

re göre hareket eden doğal seçim aracılığıyla ortaya çıkabilirlerdi (Darwin 1871/1901, s. 102). İlk alternatif Lamarckçılığı gerektirir ve McDougall'ın buna itirazı yoktur. Ancak, bu yaklaşımın Lamarckçılığın doğru olmasına bağlı olmadığı belirtilmelidir. McDougall'ın kullandığı anlamda içgüdüler katı davranış kalıpları değildir, dış etkenlerden etkilenirler ve gelişim boyunca değiştirilebilirler. Burada ortaya atılan anahtar soru şudur: İnsan zihninin hangi nitelikleri insanı toplumsal yaşama hazırlar? McDougall'a göre bu, can alıcı bir öneme sahip olduğunu düşündüğü ahlaki davranış meselesini de kapsamaktadır:

sosyal psikolojinin temel sorunu, bireye ahlakdışı ve tamamen egoist eğilimleri özgecil eğilimlerinden çok daha güçlü bir yaratık olarak içine doğduğu toplumda ahlak kazandırılmasıdır (McDougall 1908/1943, s. 16)

Çalışma, sık sık gevşek bir biçimde pek çok farklı anlamda kullanılan içgüdü kavramıyla ilgili ayrıntılı bir tartışmayla başlar. McDougall'a göre içgüdüler doğuştan belirlenmiş “psiko-fiziksel eğilimler”dir ve üç veçheye sahiptirler:

1. algısal –belli bir sınıfa ait nesnelere dikkat etmek;
2. duygusal –bu nesneyi algılayarak belli bir niteliği olan duygusal bir heyecan yaşamak;
3. motor –böylesi nesnelere belli bir tarzda tepki vermek.

En yeni, aynı zamanda da en tartışmalı olan veçhe duygunun içgüdü ile ilişkilendirilmesidir. Örneğin duygunun yalnızca içgüdüsel davranış engellendiğinde ortaya çıktığı ileri sürülmüştür ve McDougall daha sonraki bir çalışmasında bu gibi güçlükleri ele almaya çalışmıştır. Her halükârda, bireyin gelişimi sırasında içgüdülerin pek çok farklı şekilde değiştirildiğini ileri sürüyordu: İçgüdüsel davranış içsel olarak serbest bırakan şey nesnelerden fikirlere doğru genişletilmiştir; içgüdüünün neden olduğu hareketler daha çok çeşitlenir; pek çok içgüdü aynı anda hareke geçirilebilir ve sonuç bunların bir karışımı olacaktır; içgüdüsel eğilimler az çok sistematik bir biçim-

de belli nesneler ya da fikirler etrafında örgütlenebilirler. Bu doğrultuda atılan bir sonraki adımda McDougall, Alexander Shand'ın "his" [sentiment] kavramını benimsemiştir; bu kavram duygusal eğilimlerin belli bir nesnenin fikri merkezindeki örgütlü sistemine atıfta bulunmaktadır. Bu kavramın, aynı şekilde duygusal eğilimlere de atıfta bulunan, daha sonra ortaya atılan "tutum" kavramıyla ortak bir yönü vardır. Durumsal etkenlere bağlı olarak belli duygular uyandıran sevgi ya da nefret, hislere örnek olarak verilebilir. Örneğin, insan, eğer sevdiği birisi piyangoda ikramiye kazanırsa sevinir ve eğer şanssızlığa uğrarsa üzülür, ancak eğer o kişiden nefret ediyorsa bunun tersi geçerlidir. Burada, nesnesi ego olan ve toplumsal çevrenin ahlak kurallarıyla bütünleşen toplumsallaşma sırasında oluşan "kendini önemseme duygusu" merkezi bir önem taşır. Bu, önem taşıyan ötekinin onayının ya da onaylamamasının sonucu olarak meydana gelir – yine Adam Smith'in "tarafsız gözlemci" sini anımsatan bir başka kavram. McDougall, Adam Smith'in çalışmasından haberdardı ve bunu "ilk yaklaşıklıklaştırma" olarak tanımlıyordu. Çocukta ahlak duygusunun gelişimi Baldwin'in kuramı temel alınarak tartışılmış ve dört ana aşama saptanmıştır:

1. zevk ve acının etkisindeki tamamen içgüdüsel davranış;
2. dürtüler, toplumsal çevrenin verdiği ödül ve cezalarla değiştirilmeye başlanır;
3. davranış, toplumsal övgü ve suçlamaya yönelik beklentiler tarafından denetlenir;
4. en yüksek aşamada, bir davranış ideali hareketleri idare eder – toplumsal çevrenin övgü ya da suçlamasından bağımsız olarak doğru olduğu düşünülen şeyi yapmak.

Bu aşamaların daha sonra Kohlberg (1976) tarafından ahlaki idrakin gelişimiyle ilgili olarak önerilen aşamalara temelde benzer olduğuna dikkat çekilebilir. Bu aşamalar boyunca çocuk tamamen içgüdüsel davranışlara sahip bir varlıktan tamamen toplumsal bir varlığa dönüşür. İçgüdüler bizzat kaybolmazlar, ancak dışavurumları değiştirilmiş olur. Böylesi geniş bir esnekliğin kuramın güçlü tarafı ol-

duğu düşünülebilir, ancak aynı zamanda hangi içgüdülerin doğuştan getirildiğine karar vermenin zorluğu kuramı zayıflatmaktadır. İçgüdülerle ilgili çeşitli, birkaç taneden birkaç yüze kadar uzanan çeşitli sınıflandırmalar, davranışçı eleştiriler açısından kavramın yumuşak karnını oluşturmaktadır.

McDougall'ın tespit ettiği “birincil” içgüdüler ile bunların duygusal karşılıkları aşağıda listelenmiştir:

kaçma – korku
 nefret – iğrenme
 merak – hayret
 kavgacılık – öfke
 kendini alçaltma – boyun eğmişlik
 kendini ortaya koyma – gurur
 ebeveynlik – şefkat duygusu

Aşağıdaki içgüdülere karşılık gelen hiçbir duygu belirtilmemiştir; bu, onların var olmadığı anlamına değil, sadece hayli değişkenlik gösterdikleri anlamına gelir:

çoğalma
 toplu halde yaşama
 kazanma, bir şeyler elde etme
 yapı kurma

Bu içgüdülere ek olarak bir dizi “doğuştan getirilen belirli olmayan eğilim”in de bulunduğu varsayılır: Sempatî, telkin, öykünme, oyun ve “taklit dürtüsü.” Bugünkü bilgilerin ışığında değerlendirildiğinde, bu gibi listelerin çok keyfi olduğu hissedilmektedir. Belki de daha ciddi bir başka itiraz, belli bazı içgüdülere yönelik aşırı rahat açıklamalar getirilmiş olmasıdır.

Kuramın zayıflığı en belirgin biçimde kitabın, içgüdülerin toplumsal yaşamda işlevini nasıl yerine getirdiğini göstermeye çalışan ikinci bölümünde görülmektedir. İçgüdülerin davranışları *açıkladığı* biçimindeki iddianın sorunlu yapısı, kapsamlı bir anlama sahip oldu-

ğu belirtilen “toplular halde yaşama” ile ilişkili olarak gösterilebilir. Bu konuda McDougall, Giddings’in “türün bilinci” ifadesine atıfta bulunmaktadır. McDougall’ın görüşüne göre tamamen gereksiz olan bu kavram, aslında toplular halde yaşama güdüsüyle tamamen aynıdır:

Bu ifadenin belirsiz bir biçimde ima ettiği olguları daha doğru biçimde belirtecek olursak, herhangi bir hayvandaki toplular halde yaşama dürtüsünün yalnızca kendisine benzer hayvanlarla birlikte olduğu zaman tatmin olduğunu söylemek gerekir ... Tıpkı bunun gibi, herhangi bir insanda da bu güdünün işleyişi, söz konusu bireye en çok benzeyen insanların varlığıyla en yüksek gücüne ulaşır ve birey ancak bu durumda en yüksek tatmine ulaşır. (McDougall 1908/1943, s. 258)

McDougall, “türün bilinci”nin bu haliyle güdüleyici bir kuvvetten yoksun olduğunu savunarak Giddings’in formülasyonunu eleştirmeye devam eder ve bunun sadece toplular halde yaşama güdüsünü tetikleyen bilişsel süreci oluşturduğunu ileri sürer. Buna karşın, McDougall bu içgüdünün tam olarak etkin halde olmasının kendimiz gibi olan insanlarla bir arada bulunmamızla orantılı olduğunu kabul etmektedir. Bunun, Amerikan şehirlerindeki etnik grup üyelerinin şehrin aynı bölgesinde yaşamayı neden tercih ettiğini açıkladığı söylenir. McDougall’a göre bu, örneğin Londra’da doktorların Harley Caddesi’nde, gazetecilerin ise Fleet Caddesi’nde toplanması gibi, mesleki grupların neden belli alanlarda toplandığını da açıklamaktadır. Ama, bu tarz coğrafi yoğunlaşmalarda piyasa güçlerinin de muhtemelen etkili olduğunu gözden kaçırmıştır.

Son olarak, evrimin daha geniş bir vechesine işaret edilmektedir: Nüfus az olduğunda, toplular halde yaşama içgüdüğü “insanları bir arada tutup toplumsal yasa ve kurumlara ihtiyaç duyulmasına vesile olarak toplumsal evrimde önemli bir rol oynamış olmalıdır.” İşin gariibi, büyük kalabalıkların ünlü birinin karşısında ağzı açık bakakalmak için toplaşmasında ya da “zaten fazla gelişmiş bir arada yaşama içgüdülerini doğrulayacak şekilde insanların bütün bir günü bomboş geçirip” işe gitmemesinde olduğu gibi, toplular halde yaşama içgüdüğü’nün aşırıya kaçmasının kötü bir şey olduğunu da düşünmektedir. Bu-

nun, Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne neden olan etkenlerden biri olduğu bile ima edilmektedir. Sözüm ona "toplu halde yaşama içgüdü" burada "toplumsal" yananamları yüzünden seçilip öne çıkarılmıştır, ancak aynı gözlemler McDougall'ın diğer içgüdülerle ilgili tartışmalarına da dayandırılabilirdi. Kısaca ifade etmek gerekirse, içgüdüler, başka olası yorumlar göz önüne alınmaksızın ve *ad hoc* [özellikle bunun için] çok fazla şeyi açıklamak amacıyla kullanılmışlardır.

Özetle, McDougall'ın yaklaşımı, evrimci mirasımızın özgün bir parçasını oluşturan, içgüdüsel eğilimler olduklarına inandığı şeylerle başlar. Daha sonra, bu içgüdülerin insanlar için toplumsal yaşamı mümkün kıldığını ileri sürerek devam eder. Hayat daha karmaşık biçimler aldıkça içgüdüler, "barbarlığın" yerini medeniyete bırakmasında olduğu gibi, ilerici değişikliklere uğramışlardır.

Burada sunduğumuz kısa eleştirel bakış, McDougall'ın açıklamalarının, psikoloji kitaplarının pek çoğundan daha uzun bir süre büyük bir saygı görmeye devam etmesine neden olan gücünü ve canlılığını adilce teslim etmekten uzaktır. Ancak, ilgilendiği asıl konunun sosyal psikolojiden çok güdülenme olduğu gerçeği hâlâ geçerlidir ve McDougall tarafından daha sonraki baskılardan birinde alınılan eleştirilerden birinin gösterdiği gibi, "o, hiçbir zaman çıkmadığı bir seyahat için çok fazla hazırlık yapmış gibi görünmektedir." McDougall, sosyal psikoloji kısmıyla gerçekten ilgilenen yeni bir kitap yayımlamak üzere olduğunu söyleyerek kendini savunmuştur. Bahsettiği bu kitap, *The Group Mind* (1920) adında oldukça tartışmalı bir kitaptı. Bu çalışmasında, grubun, kendisini oluşturan bireylerin üzerinde ve ötesinde kolektif bir zihin bulunduğunu var sayan Espinas, Le Bon, Schäffle ve diğerleri tarafından ortaya atılan görüşleri güncelleştirmeye çalışıyordu. Çok fazla eleştiriye uğrayan bu kitapla bu tarz kavramlar da son nefesini vermiş oldu. İkinci baskının önsözünde McDougall (1927) sızlanarak " 'grup ruhu' kavramını, gruptaki bütün bireylerin üzerinde ve ötesinde olan, grubun üyeleri artık yok oldukları zaman bile var olmaya devam edecek ruhsal bir varlığı kastetmek üzere kullanmadığı"nı açıkladı (McDougall 1927, s. xiii). Ancak, bu yeterli bir gerekçelendirme değildir, çünkü öncülleri bile hiçbir zaman bedenden bağımsız bir kolektif ruhun var ol-

masının mümkün olduğuna inanacak kadar ileri gitmemişlerdir. Kabul edilmelidir ki, her türden grupla ilgili ortaya attığı soruların bazıları yerindedir, ancak sık sık “ırk”a müracaat eden basite indirgemeci yanıtları dönemin izlerini taşımaktadır.

Şimdi, konuyla ilgili tamamen farklı bir resim sunan ikinci klasiğe dönelim.

Ross'un Sosyolojik Sosyal Psikolojisi

Ross önsözde, sosyal psikoloji geliştiği sürece kitabının başarılı olup olmayacağına aldırmadığını yazıyordu. Kaygılanmasına gerek de yoktu – kitap çok başarılıydı.

Edward Alsworth Ross (1866-1951) başlangıçta ekonomi eğitimi almış Amerikalı bir sosyologdu. 1893'ten başlayarak akademik özgürlükle ilgili bir sorun yüzünden kovulduğu 1900'e kadar Stanford Üniversitesi'nde ekonomi dersleri vermişti. Çinli göçmen işçilerin Union Pasific Demiryolu'nun inşasında çalışmalarına karşı çıkarak, üniversiteyi kuran ve söz konusu projede yer alan Stanford ailesini rencide etmişti. İlerici fikirlerini uygulamak için daha iyi bir fırsat sunduğunu düşündüğü sosyolojiye yöneldi. Zamanla Wisconsin Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü oldu ve büyük şirketleri eleştirmekten vazgeçerek desteklemeye başladı.

Danışmanı bir önceki neslin sosyologlarından, Comte ve Spencer geleneğini takip ederek *Dynamic Sociology* adlı bir kitap yazan, aynı zamanda da Fransız sosyolojisinin daha yakın dönemiyle ilgilenen Lester Ward idi. Ward, çevrenin hayvanları dönüştürmesine karşın, insanın çevreyi dönüştürdüğünü savunarak insanlara uygulanmış haliyle Darwinciliği eleştiriyordu. Bu eleştirisinde, evrim kuramını yanlış anlayan Le Bon, özellikle de Tarde gibi Darwinciliğe şüpheyle yaklaşan Fransız yazarlardan muhtemelen etkilenmişti. Ancak Ward (1883), Lindner ve Schäffle'nin tarzına daha yakın bir şekilde zihnin “toplumsal bir etken” olduğunu düşünüyordu.

Ward'ın etkisi Ross'un *Social Control*'unda (1901) da açıkça görülmektedir. Bu çalışması, daha sonra yayımlanan *Principles of Sociology* ile (1920) birlikte sosyologlar arasında en iyi bilinen kitap-

larıydı. Daha önce yazdığı *Social Control*'u da büyük ölçüde kapsayan *Social Psychology*'de (1908/1923) eleştirel bir yaklaşım sergilemektedir. Ross, sosyal psikolojinin “insanların birbirlerine bağlı olmaları nedeniyle aralarında ortaya çıkan psişik düzlem ve akımla” ilgilendiğini düşünüyordu. “Psişik düzlem ve akımlar” metaforu büyük ihtimalle inançlara, kanılara, fikirlere ve bağlılıktan kaynaklanan bu gibi şeylere atıfta bulunuyordu. Böylesi bağlılıkların, Ross’a göre iki ana biçimi vardı: Birinde birey grubun egemenliğindeydi ve bunun karşısı olan diğerinde ise güçlü bir kişi toplumsal ortamı değiştiriyordu. Asıl ilgilendiği konu, bireylerle grupları arasındaki, toplumsal etki ve denetim meselelerini ortaya çıkaran ilişkilerdi. “Özgün toplumsal kuvvetlerin içgüdüler olduğu” konusunda McDougall ile aynı düşüncede olsa da, Ross, evrimci yönlerle ilgili sözde bir bağlılık sergilemekten öteye geçen pek bir şey yapmadı. Esin kaynağı Tarde’in kuramıydı ve ondan sık sık alıntılar yapıyordu, ama taklit kavramını sadece başkalarının hareketlerini kopya etmekten çıkartarak etkileşimdeki sözel ve yüz ifadesiyle ilgili ipuçlarını da içine alacak şekilde genişletmişti. Telkine de görece daha çok vurgu yapıyordu. Bu bağlamda kalabalıkları ve grupları tartışıyor ve bireysel benlik bilincini beslediğini düşündüğü beden hareketlerinin kalabalıkta bastırıldığını, böylelikle de zihinsel olarak kitlenin içine çekilmeye yol açtığını ileri sürüyordu. Kalabalık tanımı, Le Bon’un aşırı abartılı tonunu çağrıştırmaktadır.

Çalışmasının çarpıcı bir yönü, toplumsal olguları yöneten “yasa”ları ortaya koymak için cesurca ve belki de biraz aceleci bir hevesle, kuramı güncel toplumsal sorunlarla ilişkilendirmeye çalışarak uygulamaya eğilimli oluşudur. Örneğin, “kalabalık” ile “kamu” arasında, Tarde’in “kamu”nun çağının başladığı ifadesini yankılayan bir ayrım yaparak Tarde’i takip etmektedir. Yine de, Ross, zaman içinde ortaçağdaki Çocuk Haçlı Seferleri’nden modern finan-

* Halk söylencesine göre, İsa’nın kendisine görünerek, kutsal topraklardaki Müslümanların barışçıl bir şekilde Hristiyanlaştırılmasını sağlamak amacıyla bir sefer düzenlemesi emrini verdiğini söyleyen Alman (ya da Fransız) bir çocuğun, sonuçsuz kalacak bir girişimle kalabalık bir çocuk kitlesini peşinden sürükleyerek İtalya’ya kadar yaptığı yürüyüş (1212). (ç.n.)

sal “çılgınlık”lara atlayan örneklerden söz ederek, “çılgınlık” adını verdiği şeylerin takip edilmesinden kalabalık gibi hareket eden kamunun sorumlu olduğunu belirtmektedir. Bununla ilgili olarak bir takım “yasalar” ortaya koyabildiğini düşünmüştü. Bu yasalar, kör kör parmağım gözüne olanlardan (örneğin, “Bir çılgınlığın doruğa ulaşması zaman alır”), belirsiz olanlara (örneğin, “Çoğu zaman bir çılgınlığı diğeri takip eder” – hangi sıklıkla?), “Etnik ya da zihinsel homojenlik çılgınlıktan daha iyidir” gibi makul sayılabilecek olanlara uzanan bir yelpazeye sahiptir. İçeriğin her zaman bu kadar yavan olduğu izlenimini uyandırmak hatalı olacaktır, ama Ross diğer çağdaşlarının tersine toplumsal yaşamın yasalara tabi olduğunu göstermeye çalışmakla yetinmemiş, olduğu iddia edilen bu “yasa”ların açıkça ortaya konması gerektiğini düşünmüştür.

Çalışmanın öğrenciler için bir ders kitabı olması istendiğinden, her bölümün ardından, en azından iki açıdan aydınlatıcı olan bir dizi alıştırtma gelmektedir: Öncelikle, alıştırtmalar ele alınan içeriğin sınırlarını çizerler; ikinci olarak da o dönemde geçerli olan inançlarla tutumları açığa çıkarırlar – elbette Ross tarafından bunların ne kadar doğru tanımlandığı sorgulanmaya açıktır. Her halükârda, farklı bölümlerden rastgele seçilerek alınan bu alıştırtmalar ilgi çekici olabilir:

Finansal bir çılgınlık yanında dini bir çılgınlığı taşıırken bunun tersi neden doğru değildir? (s. 82). Ross, bu durumun doğru olduğunu gösteren yeterli kanıt sunmamıştır.

Paris tarzının komşularınıza hangi yoldan ulaştığını ayrıntılı olarak tartışın (s. 109). Öğrenci aynı zamanda ekonomi dersleri de almışsa yapılması olanaklıdır, belki yapmak eğlenceli bile olabilir.

Deneyimsiz bir göçmen ailesini yakından inceleyin ve Amerikanlaşma süreçlerinin Tarde’in yasasıyla uyumlu olup olmadığını görün (s. 146). Bu başlı başına uzun bir zaman alacak büyük bir proje olabilir, ama büyük ihtimalle öğrencilerin yalnızca bu işe nasıl gireceklerini anlatmaları istenmektedir.

İyi bir şey, okulda anlatılmamış olmasına karşın toplumsal çekim [social gravity] tarafından yayılabilir mi? (s. 165). “Toplumsal

çekim”le akran grupları gibi resmi olmayan etki kaynaklarını kas-
tettirmektedir. Ahlaki yargılar içeren bir yanıt verilmesi gerektiği-
ne dikkat edin.

*Romantik aşkın yükselişinin toplumu geçmişten kurtarmaya nasıl
yardım ettiğini gösterin* (s. 252). Bu açıklama, oldukça şüpheli
bir nedensellik varsayımında bulunmaktadır.

*[Amerika Yerlisi] Kızılderili bir kızı okulu bitirdikten sonra yeniden
kabilesine göndermek neden yanlışır?* (s. 274). O dönemde (Gal-
ton’un da vurguladığı gibi) böyle bir kişinin “vahşi”liğe geri dö-
neceği yaygın bir inançtı.

Kadınların “alanı”nı araştırmanın akılcı yolu nedir? (s. 259). O dö-
nemde elbette –haklı olarak– açıkça sınırlanmış böyle bir alanın
var olduğu sorgulanmaksızın kabul ediliyordu.

*Doğulu kültürlerin pek az yeteneğe ya da teşvike sahip olmasının ne-
deni nedir?* (s. 366). Bu “Doğulu”lar hakkında o dönemdeki bas-
makalıplaşmış önyargıları göstermektedir.

Son olarak, yukarıdaki alıntı, Ross’un *Social Psychology*’sinin
McDougall’ın aynı başlığı taşıyan kitabıyla hiçbir ortak yönü olma-
dığını açıkça göstermektedir. McDougall, evrimin yarattığı *bireysel*
güdülerle ve bu güdülerin varsayılan toplumsal etkileriyle uğraşır-
ken, Ross esasen toplumsal etkileşimin bir ürünü olan toplumsal gö-
rüngülerle ilgileniyordu. Bu itibarla gruplar konusu iki kitapta da
tartışılmıyordu, ancak Ross konunun “psikolojik sosyoloji” ile ilgi-
li olduğunu ve dolayısıyla kitabın kapsamının dışında kaldığını söy-
lüyordu. “Psikolojik sosyoloji”nin, “gruplarla yapıları” konu edin-
diği belirtilen “doğru sosyoloji” adını verdiği şeyle özdeş olduğunu
düşünüp düşünmediği belli değildir. Her halükârda, kitap genel ola-
rak sosyolojik bir yönelime sahipti.

Sonuç olarak, sık sık sosyal psikolojinin başlangıcına işaret etti-
ği varsayılan bu iki kitapta, temelde birbirlerinden farklı bakış açı-
ları benimseniyordu. Bu, McDougall’ın tarafını tutan Mead’in, Ross’a
ağır eleştirilerle saldırmasına neden olmuştu.

Mead ve Ross Arasındaki Tartışma

McDougall'ın ve Ross'un sosyal psikolojiyle ilgili kitaplarının yayımlanmasından bir yıl sonra, G.H. Mead (1909) bu iki yazarın yanı sıra Baldwin'ın de bakış açısını yorumladığı bir makale yayımladı. McDougall'ın içgüdü kuramı ile Baldwin'ın taklit kuramı hakkında bazı çekinceler dile getiriyor olsa da, her ikisinin bakış açısıyla genel olarak uzlaşıyordu. Ancak yaptığı şeyin evrimci sosyal bilim olduğu inanıyor ve "Profesör Ross için toplumsallık insan bilincinin temel bir niteliği değil, yapısını belirleyen bir biçim de değil" diyerek Ross'u eleştiriyordu. Ayrıca, sosyologların, Comte'un yaptığı gibi psikolojiyi reddetmeseler de, ne tür bir psikolojiye ihtiyaç duydukları konusunda açık olmaktan uzak gözüktüklerini söyleyerek yine Ross'u rencide ediyordu.

Ross'un buna verdiği sert yanıt aynı makalenin içinde yayımlandı. Birbiriyle rekabet eden iki tür sosyal psikoloji olduğunu belirterek başlıyordu: Baldwin ve McDougall'inkinden oluşan ilki *bireyler* arasındaki bağlılık ve etkileşimlerle ilgileniyordu; Tarde geleneğinden gelen diğeri ise makro düzleme odaklanıyordu – bir başka deyişle *toplumun psikolojisi*. Kazanan "sosyal psikoloji" adını alacak, kaybeden ise bir başka isim bulmak zorunda kalacaktı. İlk ikilinin fikirleri galip gelirse, o zaman "psikoloji" diye bilinen şeylerin çoğu sosyal psikolojiye dönüşmek zorunda kalacaktı ve bu büyük ihtimalle kabul görmeyecekti – kâhince sözler. Sosyolojiye gelince, Ross iki ayrım öneriyordu. Biri gelenek, uzlaşım ve rasyonel taklit tarafından üretilen zihinsel tekbiçimliliklerle ilgilenmeli ve *toplumsal morfoloji* yani toplumsal biçimlerin incelenmesi biçiminde tanımlanmalıydı. Diğeri, "güruhlarda, 'hızlı yükseliş'lerde, panikte, ayaklanmalarda ... çılgınlıklarda ve geçici heveslerde görülen geçici tekbiçimlilikler"e atıfta bulunmalıydı ve Ross bunlara "sosyal psikoloji" adı verilmesinin çok uygun olacağına hükmediyordu.

Bu karşılıklı yazışma, 19. yüzyılın sonundan 1920'lere kadar yoğun bir tartışmanın konusu olan ana meseleleri özetlemektedir. Psikoloji ve sosyoloji disiplinlerinin iyi tanımlanmamış ve birbirleriyle kesişen alanlarının billurlaşma sürecinde olduğu bir dönemdi bu.

Yukarıda gözden geçirdiğimiz, varsayımları artık sorgulanmaksızın doğru kabul edilmediği için modern okurun sık sık kafasını karıştıran tartışmanın düğüm noktası, genelde psikoloji ya da özelde sosyal psikoloji ile sosyoloji arasındaki ilişkiydi. Bir başka süreç de, psikolojik ve sosyolojik sosyal psikolojinin yavaş yavaş ayrışmasıyla ilgiliydi ve 1920'lerin ortasında bundan daha çok söz edilmeye başlanmıştı. "Psikolojik" sosyal psikolojinin, bugün de olduğu gibi, görece çok daha geniş bir alana yayıldığı bu bölünme eşit değildi. Ne var ki, bu gelişmenin ilk aşamalarında, konularının doğası hakkında "psikolojik" sosyal psikolojiyi savunanlar bile uzlaşmış değillerdi.

Başlama Noktasından Ziyade Geçiş Süreci

Pek çok nedenden dolayı yazdıkları kitabın sosyal psikolojinin başlangıcına işaret ettiği iddiasının temelsiz olduğu düşünülebilir. Sosyal psikolojinin kökleri 1908'den çok daha eskiye dayanmaktadır ve konuyla ilgili fikirlerin yaygınlığı ya da Herbart'ın çabaları göz ardı edilse bile, ismin kendisinin 19. yüzyılın ortasından hemen sonra bulunmuş olduğunu kabul etmek gerekir. Bu tarihten sonra başlığında ya da alt başlığında "sosyal psikoloji" terimini taşıyan kitaplar ve makalelerde, sosyal psikolojinin var olma olasılığı ile kapsamı yaygın bir biçimde tartışılmaktaydı. Eğer kimi zaman yapıldığı gibi, bu malzemenin tamamen deneysel olmaktan uzak ve spekülatif olduğu ileri sürülerek buna itiraz edilecek olursa, bunun yanıtı aynı itirazların McDougall ile Ross için de geçerli olduğudur.

Paradoksal olarak, sosyal psikolojide yeni bir çağ açtıkları için zaman zaman övülen McDougall ile Ross'un her ikisi de aslında geçmiş bakmaktaydı. McDougall bütün kuramsal öğretisini, açıklayıcı bir kavram olarak "içgüdü"nün gözden düşmeye başladığı bir dönemde "içgüdü" üzerine temellendirmişti. Ross, başta Tarde'inkiler olmak üzere geçmişteki görüşleri yansıtıyordu.

Ne var ki, kitaplarının çok sayıda baskı yapıp geniş bir kitleye ulaştığı göz önüne alındığında, "sosyal psikoloji" *adını* daha yaygın bir biçimde duyurmayı becerdikleri kabul edilmelidir. Bu, yazdıkları ki-

tapların konunun doğasını belirginleştirmeye yardımcı olduğu anlamına gelmez; dolayısıyla, giderek daha egemen olan psikolojik versiyonla ilgili olarak göstereceğimiz gibi tartışmalar devam etmiştir.

Sosyal Psikoloji Nedir? Ne Olmalıdır?

1920'lere gelindiğinde sosyal psikolojinin her iki çeşidinin de ağırlık merkezi kararlı bir biçimde Amerika'ya taşınmaya başlamıştı. Bu yüzden, Almanya'da bir süre el yordamıyla aynı arayışlar ortaya çıkmış olsa da, o dönemde etkili olan –ve bazen bize oldukça tuhaf gelen– düşüncelerin örnekleri Amerikan kaynaklarıyla sınırlı olacaktır. Northwestern Üniversitesi'nde doçent olan Robert Gault (1915), sosyal psikolojiyi toplumsal davranışların incelenmesi olarak tanımlıyordu. Bu, modern görüşle aynı gibi görünmektedir, ancak şu alıntı aradaki farklılığı göstermektedir: “Sosyal psikoloji, toplumsal olmayan bilinçten farklı bir toplumsal bilincin varlığını ima eder.” Dahası, toplumsal bilinç ortadan kaldırılacak olursa, geriye ancak diğer insanlarla hiçbir ilişkisi olmayan bir bilinç kalacaktır. Toplumsal bilincin nasıl “ortadan kaldırılacağı” belirtilmemiştir, ancak daha sonra kaleme aldığı bir makalede Gault (1921) uyaranların nasıl toplumsallaştığını kendi bakış açısından açıklamıştır. Dışarıdan geçen bir kamyonun gürültüsünün evde işitilmesi kendi başına toplumsal değildir. Ancak taşınması için sessiz bir sokak olduğunu söyleyerek teşvik ettiğim yeni komşumu düşününce, “kamyonun işitilen gümbürtüsü kesinlikle sosyo-psişik olan bir dizi olgunun tarihsel gelişimine atılan ilk adımdır.” Sanatçının, reformcunun ya da büyük bir şirketin yöneticisinin davranışlarının hepsinin “sosyo-psişik olguların illüstrasyonlar”ı olduğu söylenmektedir; bu, bir kasabın, bir fırıncının ve şamdan yapan bir adamın davranışlarının “sosyo-psişik olgular”la hiçbir ilgisinin olmadığını ima eder gibi görünmektedir, ancak neden böyle olduğu açıklanmamıştır. Daha genel olarak, Gault bir toplumsal grubun üyelerinin birbirlerini anladıklarını ve zihinsel olarak temsil ettiklerini göstermeye çalışmıştır; ancak Adam Smith bu tarz şeyleri çok daha iyi bir biçimde yapmıştır.

Belki de aklıma gelmişken, uygulamada dönemin Amerika'sındaki herkesten farklı olan, ancak McDougall'inkine benzeyen bir üslupla sosyal psikolojiyi "toplumsal ilişkiler içinde yaşayan insanların sahip oldukları güdülerin bilimi" olarak tanımlayan William'dan (1922) söz etmek yerinde olabilir. Sonraki yirmi yıl boyunca "güdülenme"nin sosyal psikolojinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirildiği doğru olsa da, sosyal psikolojinin bütününe oluşturduğu düşünülmemektedir.

Sosyal psikolojinin ne hakkında olduğu konusundaki en geçerli anlayışların her an değişmekte oluşuna hayıflanarak, biraz düzen ve tutarlılık getirmek isteyen Kantor'un (1923) katkısı daha ilginçtir. "Bireylerin uyaranlara verdikleri yanıtlarla ilgilendiğini" belirterek başlayan makalesi esas olarak sosyal psikolojinin *verileri* ile uğraşır ve (daha sonra kendisinden daha çok söz edeceğimiz) Floyd Allport gibi bir davranışçı olduğunu beyan etmiş olur. Kantor, bireysel tepkileri "toplumsal ya da kültürel" tepkilerden ayırmış ve kültürel olanları üç tipe ayırmıştır: (a) Evrensel, (b) özel durumlarla ilgili ve (c) kültürel. İlki gerçekten gereksizdir, çünkü ona göre bu basitçe biyolojik olarak belirlenmiş reflekslerden oluşmaktadır. İkincisi, aşağıdaki tanımlamanın da gösterdiği gibi biraz tuhaftır:

özel durumlarla ilgili tepkilerde nesnelerin niteliklerinin kişisel yorumlarını buluruz. Böylece kırmızı ya da başka bir belirli renk karşısında, özellikle deri, ipek ya da bir başka malzemeyle birleştirildiğinde, ciltçilik malzemesiymiş gibi tepki verilebilir ya da verilmeyebilir. (Kantor 1923, s. 450)

Gerçekten konuyla ilgili olan tepkiler, şeyler, doğal durumlar, kişiler ya da eylemlerden oluşabilecek *uyaranlara* verilen kültürel tepkilerdir. Sosyal psikolojinin sorunları, Kantor'un sunduğu biçimiyle şöyle özetlenebilir: Bir birey toplumsal bir grubun üyesine nasıl dönüşür? Grup üyelerinin karşılıklı olarak birbirleri üzerindeki etkileri nelerdir? Bireylerin (zekâlarını, toplumsal görüşlerini, dinsel katılıklarını v.b. gösteren) çeşitli grup üyelikleri tarafından üretilen uyum sağlamaya yönelik özelliklerinin yapısı nedir? "Kurumların, grupların gelişiminin psikolojik aşamaları ile toplumsal dav-

ranışın gelişiminde kendi rollerini oynayan diğer etkiler arasındaki ilişkiler” nelerdir? Son olarak, “tarihsel, antropolojik ve sosyolojik olgular üzerindeki psikolojik etkiler sorunu” vardır. Bunların bazıları biraz acayip olsa da, son kısım bir dereceye kadar sosyal psikolojinin zaman içinde neye dönüşeceğini öngörmüştür. Bu örneklerin de gösterdiği gibi, 1920’lerin başı Amerika’da “psikolojik” sosyal psikolojinin doğasının ve amaçlarının yaygın olarak tartışıldığı bir belirsizlik dönemidir. Özetle, ne Wundt’un *Völkerpsychologie*’si ne de bizim iki kitabımız disiplinin daha sonraki gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir. McDougall ile Ross’un kitapları düşünüldüğünde, bunlar yeni bir dönemin başlangıcından çok bir dönemin *sonuna* işaret etmektedir. Onlardan sonra amaç sosyal psikolojiyi gerçek bir bilimle dönüştürmek haline geldi ve bu amaç, kuramlar ileri sürmek kadar –kimi zaman da onlar yerine– deneysel araştırmalar yürütmek anlamına geliyordu.

X

Sosyal Psikoloji Deneyselleşiyor: Gruplar (Sosyal Kolaylaştırma) ve Tutumlar

20. yüzyılın ilk yirmi yılı, iki dünya savaşı arasındaki dönemde egemenlik kuran iki konu üzerine, yani gruplar ve tutumlar üzerine araştırmaların başlamasına tanık oldu. Gruplara olan ilginin ilk ortaya çıkışının hikâyesi pek bilinmemektedir, dolayısıyla anlatmaya değer. Bu konudaki ilk çalışmaların çoğu diğer insanların varlığının çeşitli performanslar üzerindeki etkisiyle uğraşıyordu – buna Floyd Allport “sosyal kolaylaştırma” adını verecekti. Bu isim biraz yanıltıcıdır, çünkü diğerlerin varlığı, koşullara bağlı olarak kimi zaman performansın zayıflamasına neden olabilir.

Sosyal kolaylaştırma psikologların ayrıcalıklı alanını oluştururken, toplumsal tutumlarla ilgili çalışmalar sosyologlarla psikologların (sosyologların başlattığı) ortak çabalarından kaynaklanıyordu. Ancak, daha önce belirtildiği gibi, o dönemde iki disiplinin ayrışması henüz tamamlanmamıştı. Zamanla toplumsal tavırların sistematik biçimde araştırılacağı yöntemler de geliştirilecekti.

Takip eden iki bölümde göstereceğimiz gibi, oldukça dikkat çekici olsalar da, o dönemde sosyal psikolojide ön plana çıkan başka konular da vardı.

Deneysel Grup Çalışmalarının Kökenleri

Sosyal-psikolojik deneyler yapma geleneğinin, “The Dynamogenic Factors in Pacemaking and Competition” başlıklı bir makale yayımlamış olan Norman Triplett’e (Triplett 1898) kadar gittiği sık sık iddia edilmektedir. Hız yapan ya da bir yarışa katılan bisikletçilerin tek başına bisiklet kullananlardan daha hızlı gittikleri o dönemlerde gayet iyi bilinmekteydi. Bunu açıklamak için akıllıca ya da garip pek çok kuram ileri sürülmüş, hepsi de (aynı zamanda onları ilk kullanan kişi olan) Triplett tarafından gözden geçirilmişti. İşte üç örnek:

Emme kuramı: Hızı belirleyen yarışmacının yarattığı hava boşluğu kendisini takip edeni içine çeker;

Barınak kuramı: Hızı belirleyen yarışmacı kendisini takip eden kişiyi rüzgârdan korur;

Beyin telaşı kuramı: Takip eden nereye gittiğine yoğunlaşarak sinir sistemini yormak zorunda kalmaz.

Triplett, makul bir yaklaşımla bunların hiçbirine inanmamış ve deneysel olarak test edilebilecek kendi hipotezini formüle etmiştir. Bu, o dönemde geçerli olan “ideomotor hareket” kavramıyla, yani motor tepkinin bir fikir tarafından harekete geçirilmesiyle ya da kolaylaştırılmasıyla ilgiliydi. Triplett, diğer bisikletçilerin görüş alanlarının böylesi bir “dinomojenik” etki yaptığını, aynı zamanda da “rekabet içgüdüsü”nü harekete geçirdiğini düşünüyordu. Bu düşüncesini test etmek amacıyla yan yana iki balıkçı makarası koydu, böylece “rekabet” sırasında özneler birbirlerini görebileceklerdi; aynı zamanda kontrol amaçlı bir “tek başına” koşulu da vardı. Çocuk öznelerine makarayı mümkün olduğu kadar hızlı çevirmeleri söylenmişti; süresi bir kronometreyle ölçülen dört metrelik dört devreden oluşan bir deneme. Çalışmanın, bazı açılardan garip özellikleri olan ayrıntılarını burada anlatmaya gerek yok. Örneğin, test edilen toplam sayı 225 olduğu halde, yalnızca 40 çocuğun sonuçları açıklanmıştır. Bunların 20 tanesi olumlu, 10 tanesi olumsuz biçimde uyarılırken, kalan 10 tanesi ise çok az etkilenmiştir – sayılar şüphe uyan-

dıracak kadar düzgündür. Her halükârda, “yarışmaya aynı anda katılan diğer yarışmacıların fiziksel varlığının, sıradan durumlarda ulaşılabılır olmayan gizli enerjinin açığa çıkmasına hizmet ettiği” sonucuna ulaşılmıştır.

Triplett’in çalışmasının, başkalarının varlığının performans üzerindeki etkisini değerlendiren ilk çaba olduğu inkâr edilemez, ancak kendisinin de bunu bir sosyal-psikoloji deneyi gibi gördüğünü ya da o dönemde var olduğu haliyle sosyal psikolojiyle bu çalışma arasında bir bağlantı kurduğunu gösteren hiçbir belirti yoktur. Dahası, hiçbir sosyal ya da herhangi bir türden psikolog Triplett’in çalışmasını doğrudan takip etmemiştir. Dolayısıyla, Triplett’in çalışmasının deneysel sosyal psikolojinin başlangıcı olduğu iddiası bir “köken miti”nden ibarettir (Haines ve Vaughan 1979).

Alman Kökler

Bireysel Ortamda ve Sınıf Ortamında Okul Ödevi

Gerçekte hikâye daha karmaşıktır. Triplett’inkine benzer konularla uğraşan tutarlı bir dizi araştırmamanın başlangıcı, 19. yüzyıl sonu imparatorluk Almanya’sına kadar geri gitmektedir. İlginçtir ki, hikâye en azından dolaylı olarak dönemin Alman imparatoru II. Wilhelm ile ilgilidir. 1871’de Almanya’nın birleşmesinden sonra geniş çaplı eğitim reformları yapılmıştı ve kısmen hızlı sanayileşmenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlanmış olan bu reformların çoğu *Volksschule* (ilkokul) ile ilgiliydi. Almanya’nın pek çok bölgesinde ne kadar ev ödevi verileceği katı bir biçimde yasalarla düzenlenmişti ve bu düzenlemeler bölgesel otoritelere göre çarpıcı bir değişiklik gösteriyordu. Dolayısıyla, ev ödevi meselesi ve bunun sınıf çalışmasına oranla değeri yaygın olarak tartışılıyordu ve bu tartışma en yüksek düzeyine ulaşmıştı: Alman imparatoru, Berlin Okul Konferansı’nda yaptığı ünlü açılış konuşmasında Kassel’deki *Gymnasium*’da öğrenci olduğu sırada, öğrencilerin her sabah Müdür’e o günün ödevini hazırlamak için kaç saat harcadıklarını söylemekle yükümlü olduklarını açıklamıştı.

Bu sorun göz önünde tutularak, konuyu araştırmak için çaba har-candı – bu çabalar sık sık sadece göz boyamaya yönelikti. Ancak Würz-burg’da düşünce süreçleri psikolojisiyle ilgilenen Würzburg Okulu’nun kurucusu olarak ün kazanan Oswald Külpe, deneysel yaklaşımı teş-vik etti. Wundt’un denetiminde çalışmalar yapmış ve “pedagojik psi-koloji” ya da ilerdeki adıyla “deneysel pedagoji” alanında uzman-laşmış olan Ernst Meumann da ona katıldı. Meumann ile birlikte araştırmalara katılan iki öğretmen, Friedrich Schmidt ve August Mayer’in yardımlarından da bahsediliyordu. Çok miktarda malze-me toplamışlardı; dolayısıyla burada yalnızca seçtiğimiz bazı dikkat çekici özelliklerden bahsedeceğiz.

Temel tasarı, çocukların başkalarıyla birlikteyken ve tek başları-na gösterdikleri performansın karşılaştırılmasını içeriyordu. İki fark-lı koşul altında aynı zorlukta görevler (örneğin matematik ya da kom-pozisyon) vermeye çalıştılar. Schmidt’in vakasında karşılaştırma okul ve ev ödevi arasında yapılıyordu. İçerikle çok az ilişkili olsa da, evin nitelikleriyle ilgili muazzam miktarda bilgi topladı. Mayer, okul öd-evi ile aynı öğrencilerin Psikoloji Enstitüsü’nde tek başlarına çalış-malarını karşılaştırırken, Külpe de gözlemci olarak katılıyordu. Meu-mann’ın (1904) stratejisi kısmen daha katı bir deneysellik sergiliyor-du ve laboratuvarı düzenlenmişti; bir dinamometre ve ergograf kul-lanıyordu; aynı zamanda işin içine rekabet unsurunu katıyordu. Bu sayısız ve çeşitli çalışmaların neticesinde, bazı istisnalarla grup ça-lışmasının bireysel çalışmadan açıkça üstün olduğu sonucuna ulaşıl-mıştı. Grup etkisinden ayırt etme konusunda sistemik bir çaba har-camaksızın rekabetin etkili olduğunu kaydediyorlardı. Meumann, diğer çocukların var olduğu durumda en iyi şekilde kullanıldığı var-sayılan “irade” temelinde kuramsal bir yorum sunuyordu.

Bu çalışmalar, ABD’de Clark Üniversitesi’nden William Burnham Almanların araştırmalarıyla ilgili bir çalışma yayımlandığında öğre-nildi. Sonucu şöyle özetlemekteydi: “Genel olarak öğrencilerin grup-lar içinde çalışmalarının sonucu bireysel çalışmalarının sonucundan üstündü” (Burnham 1905, s. 218). Burnham (1910) daha sonra *Science* dergisinde “The Group as a Stimulus to Mental Activity” [Zi-hinsel Etkinliğin Uyaranı Olarak Grup] başlıklı bir makale yayım-

ladı. Bu metnin bulunduğu sayfanın dörtte birlik bir bölümünde Triplett'in (1898) araştırması anlatılıyordu. Burnham, Almanların çalışmalarının çok daha önemli olduğunu ve sonuçlarının okul çocuklarıyla sınırlı olmadığını düşünüyordu: "Araştırmalar esas olarak benzer görevleri yerine getiren diğer bireylerin varlığı ya da yokluğu hakkındadır. *Gerçek bir toplumsal grupta ilişkiler daha hayatidir*" (Burnham 1910, s. 766, vurgu bana ait). Böylelikle Burnham, "toplumsal grup"un doğası hakkında son derece önemli bir meseleyi ortaya atmıştı, ancak bu daha sonra unutulmakla kalmayıp kategorik olarak inkâr da edilecekti.

Deneysel "Kalabalık"/Grup Psikolojisi ve ABD'ye Geçiş

Daha sonra bir başka Alman psikolog, Walther Moede (1888-1958), Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce bir dizi kapsamlı çalışma yürüttü. Başlangıçta, bu çalışmalarının bir kısmını bir eğitim dergisinde açıkladı (Moede 1914). Kuramsal giriş niteliğindeki bu çalışmasını, ilk bakışta tuhaf görünse de, Wundt'un *Völkerpsychologie*'sine bağlıyordu. Yine de Wundt, insanlığın zihinsel ve ahlaki ilerlemesinin toplumsal etkileşimin etkileriyle ortaya çıktığı evrimci bir süreci varsayıyordu. "Karşılıklı zihinsel etkilerin koşulları, genel psişik güçlerin, sadece bireysel bilincin özelliklerinin bilgisiyle öngörülemezcek yeni ve özel dışavurumlarını ortaya çıkaracaktır" diye yazmıştı (Wundt 1908, cilt 3, s. 227). Dolayısıyla, Moede, Wundt'un çalışmasını böylesi "karşılıklı zihinsel etkiler" in keşfedilmesi olarak görüyordu. Yaptığı bir dizi deneysel çalışmanın tamamı *Experimental Crowd Psychology* [Deneysel Kalabalık Psikolojisi] başlığı ve *A Contribution to Experimental Group Psychology* [Deneysel Grup Psikolojisine Bir Katkı] alt başlığıyla yayımlanmıştı (Moede 1920). Bu iki yüzü olan başlık bir taraftan geriye doğru Le Bon'a, diğer taraftan da ileriye, onun görüşlerine temelden karşı çıkan yeni yaklaşıma bakıyordu. Kitap, genel deneysel psikolojinin yöntemlerinin grup çalışmasına nasıl uygulanabileceğiyle ilgili ilk sistematik ve detaylı değerlendirmeyi içeriyordu. Halihazırdaki deneysel çalışmalarda ele alınan konular geniş kapsamlıydı, ancak bütün deneyler performans

sırasında sayıları değişen ötekilerin varlığının etkisiyle ilgileniyordu ve sadece mevcut bulunmaları ile rekabetçi durumlar arasında bir ayırım yapılıyordu. Konular, dikkat, hafıza, sözcük çağrışımı ve o dönemde hâlâ psikolojik bir kategori sayılan “irade” üzerindeki kolektif etkileri içeriyordu. Moede, yaşamının daha sonraki dönemlerinde deneysel grup çalışmalarını bırakarak, bunun yerine Almanya’da uygulamalı psikolojinin öncüsü haline geldi.

Zaman içinde egemen Amerikan grup psikolojisine dönüşecek şey ile Almanya arasında can alıcı önem taşıyan bir bağlantı kurma işlevi üstlenen bir başka şahsiyet de Hugo Münsterberg (1863-1916) idi. Heidelberg’te tıp okuyan Münsterberg, birçok kişi gibi Wundt’un etkisi altına girip psikolojiye yöneldi. Dönemin ünlü Alman bilim insanlarının çoğuyla ilişki içindeydi ve 1892’de William James tarafından Harvard’a davet edildi; zamanı gelince burada McDougall’ın boşalttığı kürsüye tayin edilecekti. Moede gibi o da, uygulamalı psikolojinin o dönemdeki adı olan “psikoteknoloji” üzerine yazılar yazıp dersler verdi, ancak çok geniş bir ilgi alanı olması nedeniyle felsefe, eğitim, kriminoloji ve ekonomiyle ilgili konularda da yazılar yazdı. Münsterberg’in, ikinci anavatanı ile Almanya arasında kültürel köprüler kurmaya çalışması, Harvard’daki meslektaşları arasında sevilmemesine yol açtı – özellikle Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasından sonra Alman casusu olduğundan bile şüphelenildi. Büyük bir stres altında, “Saat Dokuz Dersi”nin başlangıcında yere yığılıp görev başında hayatım kaybetti.

Floyd Allport: “Geleceğin Bilimi”

Münsterberg (1914) yayımladığı sayısız çalışmadan birinde spesifik olarak bilimsel sosyal psikolojiyi savunmaktaydı. Aynı kitapta, oylamayla sonuçlanan bir tartışmayı içeren temsili bir jüri çalışmasına yer vermesi nedeniyle bir şekilde Condorcet’yi anımsatan bir grup deneyini anlatmıştı. Münsterberg’e göre amaç, böyle bir prosedürün bilinen “nesnel hakikat”e ulaşmaya ne kadar yardımcı olacağını ortaya çıkarmaktı. Dolayısıyla, –çalışmasından elbette haberdar olmasına rağmen– Moede’inkinden çok farklı bir yaklaşımı var-

dı. Münsterberg, Harvard'da doktora tezi danışmanı olduğu Floyd Allport'a (1890-1971) Meumann ve Moede tarzı bir yaklaşım önermişti. Böylece Floyd Allport, Amerikan sosyal psikolojisinde sosyolojiden uzaklaşarak deneysel çalışmalara yönelen yeni bir çağı başlattı.

Genel psikolojinin son yıllarda hızla genişlemesi ve ilerlemesi ... ne yazık ki bir alanda göz ardı edilmiş ve akılcı, deneysel-öncesi aşamada kalınmasına göz yumulmuştur. Bu alan sosyal psikolojidir. Ders kitapları hâlâ taklit yeteneği, kalabalık bilinci, toplu halde yaşama ve ileri sürülen diğer toplumsal güdülerle ilgileniyor. ... Gerçek sosyal psikoloji, geleceğin bilimidir. (Allport 1919, s. 297)

Yukarıdaki alıntı, Floyd Allport'un sosyal psikolojide kökten dönüşüme ihtiyaç olduğunu ilan ettiği ilk makalelerinden birinin başlangıcıdır. Watsoncu bir davranışçı olarak, "içgüdü"leri temel alan bütün açıklamaları reddediyor ve özellikle de McDougall'ın "toplumsal içgüdü"lerinin taslağını sert bir biçimde eleştiriyordu. "Toplumsal" sözcüğünün, "belli bir türdeki çevreyi kastederek, bu çevrenin organizmanın doğum-sonrası dönemdeki davranışlarında oynadığı rolü" ifade etmekten başka bir önemi olmadığını söyleyecek kadar ileri gidiyordu. Bireylerin, çevrelerinin bir kısmını oluşturan toplumsal uyaranlara tepki verme yollarını tespit etmek amacıyla gözlem ve deney kullanılmalıydı.

Makalenin son bölümünde Allport savunduğu türden çalışmaların tek başına ve bir arada çalışan öznelere karşılaştırılmasıyla hâlihazırda gerçekleştirilmekte olduğunu ileri sürmektedir. "Pratikte bu konuyla ilgili bütün araştırmalar Almanya'da yapılmaktaydı" demek, ancak bu çalışmaların birincil amacının toplumsal olmadığını belirtmektedir. Yine de Floyd Allport, daha sonra gelen yazarların hemen hepsinin yaptığının aksine, kendisinden önce gelenleri takdir etmektedir.

Allport (1920) daha sonra yazdığı bir makalede, Moede'in çalışmasının bazı kısımlarını büyük ölçüde örnek alan kendi deneysel çalışmalarını açıklamaktaydı. Serbest çağrışım üzerine beş, "Düşünce

süreçleri” üzerine de bir deney yapmıştı. Düşünce süreçleriyle ilgili deneyde, öznelere Epiktetos ve Marcus Aurelius’tan pasajlar sunulmuş ve sırasıyla hem bireysel olarak hem de grup içinde yapabildikleri kadar çok karşı-argüman üretmeleri istenmişti. Bu, reklamcılıkta ve işletme çevrelerinde zamanla moda olan “beyin fırtınası”nın, yani grup içinde çeşitli fikirler ortaya atmanın öncülüydü.

Serbest çağrışım deneylerinin sonuçları, vakaların çoğunda çalışma arkadaşlarının serbest çağrışım oranının arttığını (bu artış görevin doğasına bağlı olarak değişse de) göstermekteydi. Moede gibi, Allport da daha yavaş bireylerde daha büyük bir etki olduğunu ortaya çıkarmıştı. “Düşünce süreçleri”ne gelince, bireysellik koşulunda katkılarının daha *nitelikli* olduğu bulunmuştu.

Sosyal psikolojiyle ilgili, çoğunlukla disiplinin kurucusu sayılan, ünlü ders kitabında Allport (1924) 1919’da yazdığı makalede önceden ima ettiği şu ilkeyi ortaya koymuştur:

Özünde ve tamamen birey psikolojisi olmayan bir grup psikolojisi yoktur. Sosyal psikoloji, birey psikolojisiyle çelişkili bir yere konmamalıdır; *bu*, davranışlarını arkadaşlarından oluşan çevresiyle ilişki içinde incelediği bireyin psikolojisinin bir parçasıdır. (Allport 1924, s. 4, özgün vurgu)

Bütün davranışların, temelde kişinin toplumsal olsun olmasın, çevresine biyoloji güdümlü bir uyum sağlama tarzından oluştuğunu ileri sürmekteydi, ancak bir dipnotta diğer insanların yalnızca uyaran olma vazifesini görmediğini, aynı zamanda tepki de verdiklerini belirtiyordu. Burada rapor edilen deneysel çalışma özünde daha önceden tanımlanmıştı ve içeriğinin büyük bir kısmı genel psikoloji kitaplarında bulunanlarla aynıydı; dolayısıyla yalnızca kısa yorumların eklenmesi burada yeterli olacaktır. Kardeşi Gordon’un daha iyi bildiği bir konu olan toplumsal tutumlar üzerine bir bölüm vardır. “Kişilik – toplumsal insan” başlıklı bir bölümden, Floyd Allport’un kişiliği büyük ölçüde toplumsal bir ürün saydığı anlaşılmaktadır:

yargılanacak olan tipik tepkilerin pek çoğu yalnızca toplumsal çevre tarafından uyandırılmaktadır. Bir insanın kendini ortaya koyması, alçakgö-

nüfûsü, ne kadar çabuk öfkelendiği [vb.], bunların hepsi bu tutumların kendilerine karşı sergileneceği diğer insanların varlığına bağlıdır. (Allport 1924, s. 101)

“İrk” üzerine yazdığı bölüm, Allport’un konuyla ilgili görüşlerinin bir ölçüde müphem olduğunu ve kendi döneminin düşünce ikliminden kurtulamadığını göstermektedir. Bir yandan, Le Bon’u daha üstün ve aşağı ırklar hakkında yazdığı için eleştirip “kültürel uyum sağlamadaki farklılıklar”ın büyük ölçüde doğuştan gelen etkenlere değil, çevresel etkenlere bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Ancak öte yandan, “zencilerin tansiyonlarının beyazlarınkinden daha çok değişkenlik göstermesi”nin kanıtladığı gibi, beyazların zekâsının siyahlardan daha karmaşık ve çok yönlü olduğunu da belirtmiştir.

Floyd Allport’un katkısını değerlendirirken, deneysel sosyal psikolojinin Amerika’da tanınmasını sağladığı için takdir edilmelidir. Öte yandan, sosyal psikolojinin tamamen bireye odaklanması gerektiği ve “grup”un bir kurgudan başka bir şey olmadığı yolundaki ısrarı yanıltıcıdır. Eski “grup” ya da “kolektif” *zihin* kavramlarını ortadan kaldırmak konusunda kesinlikle haklıydı. Ne yazık ki, bir toplumsal gruba üye olmaktan kaynaklanan bazı süreçlerin tespit edilebileceği olasılığını da reddetmekte, böylece pire için yorgan yakmaktaydı. Gerçekte bu reddedişe tutarlı biçimde bağlı kalamamış ve kitabında “grup” kavramına pek çok kez atıfta bulunmaktan kaçınmamıştı. Kitabın bir bölümü tamamen gruplarla ilgili çeşitli durumlara ayrılmıştı ve “Toplumla ilişkili olarak toplumsal davranış” başlıklı son bölümde, Cooley’in “birincil grup”u ya da Giddings’in “türün bilinci” gibi pek çok kavramı benimsemekteydi. Yine de, bu bölümün girişinde hâlâ “grup davranışlarıyla ilgili görüngülerin hepsi toplumsal çevre içinde bireyin davranış mekanizmalarına indirgenebilir” görüşünü savunuyordu (Allport 1924, s. 382).

Dönemin Amerikalı psikologlarının çoğu Allport’un katı ve dar bakış açısına katılmıyor, daha geniş kapsamlı değerlendirmeler yapıyorlardı. Ancak uzun vadede Allport’un radikal yaklaşımının sonuçlarının daha geniş kapsamlı olduğu kanıtlanmıştı; etkileri, Greenwood’un (2004) deyişiyle *The Disappearance of the Social in*

American Social Psychology'de [Toplumsal Olanın Amerikan Sosyal Psikolojisinden Kayboluşu] hâlâ açığa çıkmaktadır. Örneğin 1938'de, Floyd Allport'un eski öğrencilerinden ikisi, Katz ve Schanck, çokça başvurulmuş ve sonraki on yıl boyunca pek çok yeni baskısı yapılan, sosyal psikolojiyle ilgili bir ders kitabı yayımlamışlardı. Bu kitapta, Floyd Allport'un "grup safasatısı" derken kastettiği "bireyin dışındaki, bireyin kendi esenliği dışında kalan şeyler için de onun sadakatini talep eden bir varlık olarak grup" kavramını tartışıyorlardı (Katz ve Schanck 1938, s. 550). Grupların ya da mezun dernekleri gibi kurumların varlığına duyulan inancı hayaletlere inanmakla karşılaştıracak kadar ileri gidiyorlardı!

Bu elbette desteklenmesi olanaksız, saçma bir düşünceydi. Aslında Katz ve Schanck'ın kendileri de "J-eğrisi hipotezi"ni takdim ederken şöyle yazmışlardı: "Hayatlarımızı giderek daha fazla kurumların ve örgütlü grupların sınırları içinde geçiriyoruz. Biz, çeşitli derneklerin üyelerinden oluşan bir ulusuz. İşadamlarının Rotary Kulübü var ... İşçilerin sendikaları ve yardımlaşma dernekleri var." Dolayısıyla uygulamada, onlar da Floyd Allport gibi tutarlılıktan uzaktılar.

Katz ve Schanck, Floyd Allport'un (1934) ortaya attığı, bir zamanlar çok moda olan "uyum davranışının J-eğrisi hipotezi"ne çok yer ayırmışlardı.

J-eğrisi Hipotezi

J-eğrisi hipotezi, ortak davranışların büyük bir kısmının dağılımının ters J biçimli bir eğriyle gösterilebileceğini varsaymaktadır: Ters J, sol üstten keskin bir biçimde aşağı inen ve daha sonra kıvrılarak yavaşça sağ alta doğru giden bir grafik eğrisini sembolize etmektedir. Allport bütün öğrencilerini veri toplamaya göndermiş ve onlar da bunu özenle yapmışlardı. Örneğin, park etmenin 30 dakikayla sınırlı olduğu bir yerde park edilen arabalarla ilgili bir çalışma vardı. Araştırmacılar kahramanca bir tahammül göstererek yaklaşık 30.000 vakada fiili park sürelerini kaydetmişlerdi. Bunların 20 bin kadarında bu kurala riayet edilmiş, 5 bin kadarında kural yarım saatten fazla olmamak kaydıyla aşılmıştı; bundan sonraki yarım saat-

lik aralıklarda giderek daha az vaka gözlemlenmişti. Oldukça dikkate değer bir başka çalışma Katolik Kilisesi'ndeki "Kutsanmış Su Töreni"yle ilgiliydi. Bu amaçla aşağıdaki ölçek belirlenmişti:

1. Tamamen uygunluk: Parmakları batırıp haç işareti yapmak;
2. suya daldırmaksızın vaftiz kabına dokunmak, haç işareti yapmak;
3. parmakları daldırmadan ve vaftiz kabına dokunmadan haç işareti yapmak;
4. parmakları daldırıp haç işareti yapmamak;
5. bunların hiçbirini yapmamak.

Bir kez daha, toplam 1557 vakanın yüzde 63'ü tamamen uygun davranmıştır – daha sonrakilerde uygunluk giderek azalmaktadır.

Kolektif davranışın böyle bir örüntü izlediği iddia edilmiyordu, ancak düzenliliğin yeteri kadar yaygın olması, fiziksel düzenlilikler gibi toplumsal olanların da niceliksel analize uygun olabileceği umudunu doğuruyordu. Yazık ki, özgün biçimiyle bu umut gerçekleşmemiş ve sağduyulu beklentilerden pek farkı olmayan "J-eğrisi hipotezi" hak ettiği gibi unutulup gitmiştir. Yine de, Floyd Allport, deneysel psikolojiyi gündeme getirmenin ve tartışmalı olmaya devam eden bir doğrultuya yöneltmenin sorumluluğunu taşıyordu.

"Toplumsal Tutumlar"ın İncelenmesi Nasıl Temel Konu Haline Geldi?

Floyd Allport, asıl ilgi alanı düşünüldüğünde görece önemsiz kalan tutumlar ve kanılar meselesini tamamen göz ardı etmemekteydi. Bogardus (1923) veya Folsom (1931) gibi başka sosyal psikologlar, tutumların incelenmesinin sosyal psikolojinin başlıca konusu olduğunu düşünüyorlardı ve katkılarını 11. Bölüm'de tartışacağımız Floyd Allport'un kardeşi Gordon W. Allport (1935) da böyle düşünenler arasındaydı.

Sosyal psikolojik bir kavram olarak "tutum" teriminin kökenleri, Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde çalışan bir grup bi-

lim insanında bulunabilir. Bunların arasında Ernest Burgess, John Dewey, George Herbert Mead, Robert Park, William Thomas ve Florian Znaniecki bulunmaktaydı. Bunlardan son ikisi, on yıllık bir araştırmaya dayanan büyük çaplı bir deneysel çalışma yürütmüştü. Bu araştırma hem sosyolojik hem de psikolojik sosyal psikoloji üzerinde çok güçlü bir etki yapmıştı. Thomas, beraber çalıştığı Znaniecki ile birlikte *The Polish Peasant in Europe and America*'yı [Avrupa ve Amerika'da Polonyalı Köylüler] (1918-20) yayımlamıştı.

“Polonyalı Köylüler” Üzerine

1894'te Chicago Bölümü'nde ders vermeye başlayan William I. Thomas'ın (1863-1947) G. H. Mead ile Dewey'den etkilediği açıkça görülüyordu. Bir başka etki kaynağı istatistik eğitimi almış olan eşiydi. Sosyal psikolojiyi bireysel psikolojinin kolektif yaşamı kapsayacak şekilde genişletilmesi olarak tanımladığı, “Sosyal Psikolojinin İlgi Alanı” (1904) başlıklı kısa bir makale yayımlamıştı. Aynı yıl, önyargıyı, evrimin ürettiği bir “içgüdü” biçiminde tanımladığı bir makale daha yayımlandı – daha sonra bu görüşünden vazgeçecekti. Aslında, kadınlarla Avrupalı olmayanların aşağı nitelikte olduğunu ileri süren o dönemin ortodoks görüşüne karşı çıkan sıra dışı biriydi.

Florian Znaniecki (1882-1958) Polonya kökenliydi ve Poznan Üniversitesi'nde ders veriyordu. Daha sonra Amerika'ya giderek önce Chicago'da ve ardından da çeşitli Amerikan üniversitelerinde çalışmıştı. Bir tür bilimsel hurafe saydığı davranışçılığı oldukça eleştiriyordu. Znaniecki *Laws of Social Psychology* [Sosyal Psikoloji Yasaları] (1925) başlıklı eserinde, böyle yasaların tesis edilmiş olduğunu söylemenin ne ölçüde doğru olacağını tartışıyordu. Önemli düzenlilikler olduğu ortaya konabilmiş olsa da, “bu düzenliliklerin ifadelerinin hâlâ felsefi öğretiler ile az çok belirsiz deneysel tahminler arasında gidip gelmekte” olduğu sonucuna varmıştı (1925, s. 47). Bu sözleri, bir ölçüde J.S. Mill'in “deneysel yasalar” hakkında söylediği şeyi anımsatmaktadır.

Thomas ve Znaniecki'nin iki bin sayfayı aşan *magnum opus'u* [başyapıt] özünde Polonya göçmeni köylülerin Amerika'nın tamamen farklı toplumsal çevresine uyum sağlamalarıyla ilgiliydi. Temel meselenin yeni değerler edinilmesi ve tutumlara odaklanılması olduğunu düşünüyorlardı. Tutumu, bireyin, toplumsal dünyada gerçek ya da potansiyel eylemleri idare eden bir değer karşısındaki haletiruhiyesi olarak tanımlıyorlardı. Tutumlarla ilgili daha sonra yapılacak pek çok çalışmanın tersine, biyografi, otobiyografi, günlük, mektup, gazete makalesi ve çeşitli türlerde resmi kayıtlar gibi çok çeşitli malzemeler kullandılar. Burada, binlerce malzemenin arasından, bir Polonya gazetesinin mektuplaşma köşesine gönderilen bir mektupla ilgili bir örneği alıntılıyoruz:

Parchocin köyünden demirci Josef Pawlowski, eşine ve iki küçük çocuğuna veda ettikten sonra yedek asker olarak uzaktaki bir savaşa katılmak için Mançurya'ya gitmek zorunda kaldı. Kadın güzeldi ve daha da kötüsü vefasızdı. Ayartmalar başladı. Kadın dayanamadı ve yanlış yola saptı. Genç bir oğlan olan sevgiliysiyle gizlice anlaşarak satabileceği her şeyi -inekler, domuzlar, ambardaki tahıl- sattı [yurtdışına gitmek için] pasaport elde etti; parayı ve bohçasını alarak gece çocukları beşikte uyurken kaçtı. Üzerlerini samanla örterek onları merhametsizce terk etti. Öyle görünüyor ki, Amerika'ya gitti. (Thomas ve Znaniecki 1918-20, cilt 2, s. 1162; alıntılan Blumer 1949, s. 49)

Amerika'ya göç eden insanlar hakkında bu türden pek çok malzemeyi dikkatle incelemiş, göç etmeye yol açan güdülerle ve altta yatan tutumlarla ilgili çıkarsamalarda bulunmuşlardı. Benimsedikleri kuramsal ilke, "Bir toplumsal olguyu belirleyen neden, bireysel bilincin halleri içinde değil, daha önceki sosyal olgular arasında aranmalıdır" diyen Durkheim'ın ileri sürdüğü görüşle tezattır. Tam tersine onlar, "Toplumsal ya da bireysel bir görüngünün nedeninin hiçbir zaman tek başına bireysel ya da toplumsal görüngü [olmadığını], daima sosyal ve bireysel görüngünün birleşmesinden" oluştuğunu ileri sürüyorlardı (Thomas ve Znaniecki 1918-20, cilt 1, s. 44). Bu tarz kombinasyonları didiklemeğe çalışıyorlardı, ancak elbette

bu gibi karmaşık malzemeye çalışmanın yorum açısından zorlukları vardır ve çıkarsamalarını tamamen söze dayalı bireysel tutumlara dayandırdıkları için sık sık eleştirilmişlerdir. Thomas, bu gibi eleştirilere yanıt olarak, bir kişinin nesneleri görme biçiminin davranışları açısından kilit önem taşıdığını ileri sürmüştü. Meşhur bir cümlesinde “Eğer insanlar durumları gerçek olarak tanımlarlarsa, o durumların sonuçları bakımından gerçek olacağı”nı dile getirmişti.

Bu çalışmanın yarattığı metodolojik tartışma, sosyal psikoloji metinlerinde hâlâ ön planda olan, tutumlarla davranış arasındaki ilişki bağlamında uzun yıllar boyunca devam etti. Burada bizi ilgilendiren şey ise, *The Polish Peasant*’ın iki dünya savaşı arasındaki döneme egemen olan “tutumlar”la ilgili meşguliyetin başlangıcı olmasıdır. Thomas ve Znaniecki de aslında sosyal psikolojiyi “tutumların bilimsel incelemesi” biçiminde tanımlamışlardı. “Tutum” kavramıyla ilgili kuramsal yaklaşımları bir sonraki bölümde incelemeye devam edeceğiz.

Tutumları ve Görüşleri Ölçme Teknikleri

Çoğu zaman birbirlerinden açıkça ayırt edilmeyen tutumların, görüşlerin ve inançların incelenmesinin giderek önem kazanmaya başlaması, Danziger’in (1997) tüm çıplaklığıyla incelediği toplumsal ve politik bağlamları içinde değerlendirilmelidir. Daha önce de belirtildiği gibi, Robert Park, Tarde’ın “kamu” kavramını benimsemiş ve geliştirmişti. Yetenekli bir gazeteci olan Walter Lippmann *Public Opinion* [Kamuoyu] (1922) üzerine etkili bir kitap yayımlamış ve bu kitapta, insanların fikir ve görüşlerinin “nesnel” olgular ya da olaylar tarafından değil, büyük ölçüde dış dünyanın kişisel temsilleri tarafından belirlendiğini ileri sürüyordu. Bunların, “stereotip”lere benzettiği ve asıl itibarıyla “klişeler” olan, önceden var olan “zihindeki resimler”e dayandığını iddia ediyordu. Böylece, terim metaforik olarak kullanılmaya başlandı. Lippmann aynı zamanda, politikaların şekillendirilmesi için kılavuz olarak kullanılacak, kamuoyuyla ilgili bilimsel çalışmaların yapılması gerektiğini vurguluyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde, her yerde olduğu gibi Amerika'da da hızlı toplumsal değişimler yaşanıyordu ve 1929'da Başkan Hoover "toplumsal eğilimler" in incelenmesi için bir komisyon görevlendirdi. Bu amaçla kullanılan yöntemler neredeyse tamamen gazetelerin, belli başlı dergilerin, popüler hikâyelerin ve bunun gibi şeylerin içerik analizinden oluşuyordu. Bu malzemelere bakılarak dönemin öne çıkan konuları epey bir emek harcanarak tespit edildi ve birtakım genel sonuçlara ulaşıldı. Dinin otoritesinin azaldığı, cinsellikle ilgili âdetlerin gevşediği ve içki yasağına karşı çıkanların sayısının arttığı, ulaşılan sonuçlardan bazılarıydı. Amerika'da bütün alkollü içeceklerin tüketimini yasaklayan yasa 1920'de çıkmıştı. Bu, uygulanmaktan çok ihlal edilen, büyük bir içki kaçaklığı sayayisinin ortaya çıkmasına neden olan bir yasaydı. Yasa, raporun yayınlandığı 1933'te kaldırıldı.

Başkanlık Araştırma Komitesi'nin benimsediği yaklaşım, Thomas ve Znaniecki'nin yaklaşımlarına benziyordu. Bu yaklaşım doğal olarak toplumsal tutumların rutin biçimde tespit edilmesine uygun olmadığı için uygulanması daha kolay yöntemler araştırılmaya başlandı. Bunlardan biri, yani yüzyıllardır kullanılmakta olan anketler zaten el altındaydı. Örneğin, 18. yüzyılda bir Fransız ekonomist ülkeler arası ticaret hakkında bir anket hazırlamıştı. Zamanının çok ilerisinde olan bu ekonomist, bu anketi yanıt verenlerin sırtına gereksiz yükler bindirmeyecek biçimde formüle etmişti. Dolayısıyla, sorulara basitçe "evet" ve "hayır" biçiminde ya da toplamaları ve miktarları belirterek yanıt verilebiliyordu. Anketi, Fransa'nın çeşitli ülkelerdeki konsoloslarıyla büyükelçilerine göndermişti. Ne yazık ki, aldığı tüm önlemlere rağmen bir tanesinden bile yanıt alamadı.

İlk hazırlanan ve en uzun ömürlü olan tutum ölçümlerinden biri, doktorasını Chicago'da tamamlayan Emory Bogardus'un geliştirdiği "Toplumsal Uzaklık Ölçeği"ydi. Bogardus, zaten mevcut olan "toplumsal uzaklık" kavramının yaratıcılarından biri değildi. Robert Park bunu şöyle tanımlıyordu:

İnsanlara uygulanan "uzaklık" kavramı ... sosyologlar arasında, kişisel ve toplumsal ilişkileri genel olarak niteleyen yakınlık ve anlayışı sınıflandı-

np derecelendirilebilecek bir şeye indirgeyebilmek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. ... Buradaki ana fikir, bütün kişisel ilişkilerimizde yakınlık derecelerinin açıkça farkında olduğumuzdur. (Park 1924, s. 339-40)

Bogardus (1925) yöntemini yayımlamıştı ve aşağıda (biraz kısaltarak) gösterdiğimiz gibi, ilk hali açıklamaya gerek kalmayacak kadar açıktır:

Talimatlar: İlk hissimle verdiğim tepkilere göre, her ırkın üyelerinin (en çok ya da en az tanıdığım üyeler olarak değil, genel bir sınıf olarak) aşağıda işaretlediğim bir ya da daha fazla sınıflandırmaya dahil olduğunu kendi isteğiyle beyan ederim.

	Evlilik yoluyla yakın akrabalık	Arkadaşlar olarak kulübüm	Mesleğimdeki işler	Oturdüğüm Sokakta	Vatandaşlık	Yalnızca ziyaretçi	Dışarıda bırakırdım
Kanadalılar	1	2	3	4	5	6	7
Çinliler	1	2	3	4	5	6	7
İngilizler	1	2	3	4	5	6	7
Fransızlar	1	2	3	4	5	6	7
Almanlar	1	2	3	4	5	6	7
Hintdular	1	2	3	4	5	6	7

Anlaşılması kolay ve uygulanması basit olan bu ölçek, aşırı popüler olmuş ve uluslararası alanda kullanılmıştır. Bu, mükemmel olduğu anlamına gelmez. Tek boyutluluk varsayımını gerektirmektedir; yani eğer biri, bir Fransız iş arkadaşı olarak kabul ederse, bu durum o kişinin vatandaşlık için de kabul edilebilir olduğu anlamına gelmektedir, ancak bu her zaman geçerli değildir. Dahası, Ruritanya gibi hayali bir ülke ankete dahil edildiğinde, insanlar sık sık iyilik etmek istemektedir. Yine de, bu ölçeğin genel olarak çok kullanışlı olduğu kanıtlanmıştır.

Hayatının geri kalanının büyük bir kısmını yeniden adlandırılan "Etnik Uzaklık Ölçeği"yle ilgili çalışmalara adanmış Bogardus, diğer Amerikan üniversitelerindeki meslektaşlarının yardımıyla 8000'den fazla kişiye anket uyguladı. 1915'te çalışmaya başladığı South Ca-

rolina Üniversitesi tarafından yayımlanan biyografisinde, “kardeşlik ve sempatiye dayalı anlayış 40 yıllık dönem içinde giderek artmıştır” biçiminde iyimser bir sonuca ulaştığı kaydedilmektedir.

Bogardus’un çalışması Thurstone’un dikkatini çekerek ilgisini uyardı. Louis Thurstone (1887-1955) mühendislik okumaya başlamış, ancak daha sonra psikolojiye yönelmişti. Chicago’da bir kürsüde çalışmaya başladı. Burada psikoloji öğrencilerine psikofizik ve istatistik dersleri verdi. O dönemde esasen zekânın ölçülmesi ve eğitimle ilgili diğer testler üzerine araştırmalar yapıyordu. Bogardus ölçeğini gördükten sonra tutumlarla ilgilenmeye başladı. Syracuse Üniversitesi’nde sosyal ve *politik* psikoloji profesörü olarak politik görüşlerle ilgilenen Floyd Allport’la yazışmalarının etkisiyle Thurstone bu alanda çalışmaya karar verdi. Akademik geçmişi düşünüldüğünde, psikofiziğe ait yöntemleri tutumlarla ilgili çalışmalara uygulamaya çalışması şaşırtıcı değildir. 1928’de “Tutumlar Ölçülebilir” başlıklı bir makale yayımladı. Başlıktaki ifadenin ve makaleye gelen tepkilerin anlaşılabilmesi için dönemin gurularının böyle bir ölçümün olanaksız olduğunu düşündüklerini belirtmemiz gerekiyor. Kendisine yöneltilen acımasız eleştirilerin yıldırmadığı Thurstone yöntemini geliştirmeye devam etti. Çoklu etken analizlerinin taraftarı olarak ün kazanarak birkaç yıl sonra sosyal psikolojiden vazgeçti.

Bogardus’unün tersine, Thurstone’un yönteminin çok karmaşık olduğu ve büyük bir çaba gerektirdiği tahmin edilebilir. Ayrıntılı olarak açıklamaya çalışmayacağım, ancak yalnızca ana hatlarını göstermekle yetineceğim. İlk olarak ölçülecek olan tutumlarla ilgili bir dizi cümle kurulmuştur. Daha sonra bunlarla ilgili yargılarını bildirecek yüzlerce (!) kişiye on bir kategoriden oluşan bu dizileri en çok hoşlanılan tutumdan tarafsızlığa, sonra da en az istenen tutuma doğru sıraya sokmaları istenmiştir. Yargıda bulunan kişilerden kendi görüşlerini değil, sadece o cümlelerin hangi yöne uygun olduğunu belirtmelerinin istendiği açıkça anlaşılmalıdır. Ardından her cümleye yargılarını bildirenler tarafından belirlenen medyan değere göre bir puan atfedilmektedir. Buradan elde edilen tutum ölçeği, teste katılanların onaylayacağı ya da onaylamayacağı yirmi civarındaki cümleden oluşmaktadır. Puanlama için, yalnızca teste katılanların onay-

ladığı maddeler sayılmakta ve toplam tutum değeri onaylanan her maddenin değerlerinin toplamından oluşmaktaydı.

Bu alıştırmanın amacı ölçek üzerindeki bir değerden diğerine geçerken eşit-görünen değer aralıklarına ulaşmaktır – Bogardus ölçeğiyle yapılamayacak bir şey. Ne var ki, böylesi bir düzenliliğe ve zarfete ağır bir bedel ödenerek ulaşılmıştır ve bu ölçek şimdi uygulama açısından değil, tarihsel açıdan ilgi uyandırmaktadır.

Yaygın olarak kullanılan daha basit bir başka teknik ise Rensis Likert (1903-81) tarafından, Columbia’da Gardner Murphy ile birlikte liberal ve muhafazakâr tutumların ortaya çıkmasına neden olan etkilerle ilgili bir proje üzerinde çalışırken tasarlanmıştır. Bu yöntem, toplamli oranlama yöntemi ya da basitçe Likert ölçeği (Likert 1932) olarak bilinmektedir. Tutum bildiren bir yargıya onaylamayı ya da onaylamamayı ifade eden bir dizi değer eşlik etmektedir. Puanlama alternatiflere 1’den 5’e kadar değer verilmesinden oluşmaktadır. Bunun pek çok biçimi vardır ve aşağıda bazı örnekler verilmiştir:

<i>Yaramazlık yapan çocukları tokatlamak</i>	<i>P u a n</i>
<i>(a) tamamen makul ve doğrudur</i>	<i>(5)</i>
<i>(b) bazı yönlerden sorgulanabilir ama genel olarak doğrudur</i>	<i>(4)</i>
<i>(c) savunulacak olduğu kadar savunulamayacak yönleri de vardır</i>	<i>(3)</i>
<i>(d) bazı savunulabilecek yönleri vardır, ama genel olarak yanlıştır</i>	<i>(2)</i>
<i>(e) tamamen mantıksız ve yanlıştır</i>	<i>(1)</i>

Bu anketin alternatif bir uyarlaması, tutumların belli bir boyutuyla ilgili bir dizi cümle içermektedir. Varsayımsal bir madde örneği şöyle olabilir:

“Akıllı tasarım” okullarda öğretilmelidir

<i>Tamamen katılıyorum</i>	<i>Katılıyorum</i>	<i>Fikrim Yok</i>	<i>Katılmıyorum</i>	<i>Hiç katılmıyorum</i>
<i>(1)</i>	<i>(2)</i>	<i>(3)</i>	<i>(4)</i>	<i>(5)</i>

Tutarlı bir yöndeki yanıt kategorilerinin değerleri basitçe birbirine eklendiği için bu aynı zamanda “toplamli oranlama yöntemi”nin bir türü olarak da bilinmektedir. Hazırlama kolaylığı ve kanıtlanmış

yararı sayesinde Likert ölçekleri hâlâ yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Tutum İncelemelerinin Popülerliği ve Tutumla Davranış İlişkisi

Bu alet kutusunu kullanarak biri tamamen tanımlayıcı, diğeri deneysel ya da yarı-deneysel olmak üzere iki ana türde araştırmalar yapılmıştır. Birincisi ele alınacak olursa, muazzam bir çeşitliliğe sahip “tutum nesneleri” ne yönelik tutumlar değerlendirilmiştir. Bunlar arasında insan çeşitleri, uygulamalar ya da kurumlar bulunmakta ve pek çoğu ırk ilişkileri ya da politik köktencilik gibi dönemin politik ya da toplumsal kaygılarıyla birlikte, büyük ölçüde çeşitlilik gösteren diğer kaygıları da yansıtmaktadır (karşılaştırmın Danziger 1997). Bu bağlamda yeniden “tutumlar” teriminin, inançlar ve görüşler de dahil olmak üzere, üzerinde uzlaşmaya varılmış kesin bir anlamı olmadığını belirtmek gerekir.

Bunların hepsi 1930’larda başlamış ve 1960’lara kadar sosyal psikoloji alanının esas uğraşısı olmaya devam etmiştir. 1934’te, genel nüfustan örneklemeler seçerek anketler düzenleyen Amerikan Kamuyu Enstitüsü kuruldu. Aşağıda, İkinci Dünya Savaşı’ndan önceki dönemde incelenen tutum “nesneleri”nin bazılarını az çok rastgele bir biçimde seçerek aktarıyoruz (Shaw ve Wright 1967):

Yalan söyleyen çocuklar	Tanrı
Çinliler	Hukuk
Kilise	Zenciler
Evrım	Suçluların cezalandırılması
Feminizm	ABD Anayasası
Almanlar	Savaş

Tutum incelemelerinin bu denli popülerleşmesinin nedenlerinden biri, tutumlara karşılık gelen davranışların göstergeleri oldukları varsayımının yaygınlığıdır. Dolayısıyla, eğer bazı insanlâr Çinlilerle ilgili olumlu değerlendirmelere sahipse, onların Çinlilere karşı olumlu davranmaları; olumsuz bir tutum sergileyenlerin ise bunun tersi-

ni yapmaları bekleniyordu. Sonradan klasik bir çalışma bu varsayım-
la ilgili ciddi şüphe yaratmıştı.

Richard LaPiere (1934) Çinli iki arkadaşı ile seyahat etmiş ve ABD'nin çeşitli yerlerinde otellerde kalmıştı. Elli beş vaka içinde yalnızca tek bir otel Çinli misafirlerin kalmasını kesin olarak reddetti. Altı ay sonra LaPiere aynı otellere Çinlileri misafir etmek isteyip istemediklerini soran birer mektup yolladı. Cevap yazan kırk yedi otel arasında bunun tam tersi ortaya çıktı: Otellerden yalnızca bir tanesi onları misafir etmeyi koşulsuz olarak kabul etti ve bu otel de daha önce otelinde Çinli bir çifti konuk etmiş, onların çok hoş insanlar olduklarını düşünen bir kadına aitti.

Buna benzer bir başka kanıt da öğrencilerin kopya çekmekle ilgili tutumlarını test eden Corey (1937) tarafından ortaya kondu. Sonuçlar, hangi öğrencilerin gerçekten sınavlarda kopya çektiğini tahmin etmeyi başaramamıştı. Bu tür çalışmalar, o günden beri tartışılmaya devam eden bir mesele olan tutumlarla davranışlar arasındaki ilişkiyi gündeme getirdi. Ters kanıtlanmış olmasına rağmen, ikisi arasında yakın bir ilişki olduğu görüşünden vazgeçilmesi konusunda bir gönülsüzlük vardır. Dahası, bireysel tutumlar, inançlar ve görüşler zaman zaman davranışın basit ve doğrudan *nedenleri* sayılabilmektedir. Bunun çarpıcı bir örneği, savaşın nedenleriyle ilgili olarak bir UNESCO raporunda geçen şu cümledir: “İnançların manipülasyonu ... hem sıcak hem de soğuk savaşa neden olan en önemli etkenlerden biridir” (UNESCO 1972, s. 269).

Tutum Değişikliği Deneyleri ve Propagandanın Etkisi

Yukarıda söylenenler elbette tutumlarla davranış arasında *hiçbir* bağlantı olmadığı anlamına gelmez. Burada tek söylenen, bu bağlantının bir zamanlar düşünüldüğünden çok daha karmaşık olduğudur. 1930'larda tutum *değişikliklerine* yol açma amacı taşıyan sayısız deneysel çabanın altında yatan, tutumlarla davranışlar arasında bir çeşit nedensel ilişki olduğu varsayımdır. Böylesi tutumların nesneleri ya da hedefleri, “ırk”, tabiiyet, enternasyonalizm, savaş ve liberalizm/muhafazakârlık gibi o dönemin ilgi duyulan alanlarını yan-

sıtmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğu, öğretmenlerin ya da öğretim görevlilerinin öğrencileri belli bir yönde etkilemek amacıyla tasarlanmış olan malzemeyi ortaya attığı ("ele aldığı") okullarda ya da üniversite ortamlarında yapılmıyordu. Tipik bir tasarım aşağıda gösterilmiştir:

Deney grubu: Tutum testi > muamele > tutum testini tekrarlar
Kontrol grubu: Tutum testi > ara > tutum testini tekrarlar

Thurstone (1931), savaş filmlerinin çocukların savaş hakkındaki tutumları üzerindeki etkisini ölçmek için daha karmaşık bir tasarım kullanmıştı. Bu tasarım sayesinde belli etkenlerin, örneğin filmlerin gösterilme sırasının etkilerini yakalamak mümkündü.

<i>Uygulama sırası</i>		<i>Etki türleri</i>	
A, B, C, D, E	tutum ölçeği testi uygulandı	A	yalnızca ölçekler – kontrol
B, C	savaş filmi X'i izledi	B	X filminin etkisi
B	tutum ölçeği testi uygulandı	D	Y filminin etkisi
C, D, E	savaş filmi Y'yi izledi	C	X+Y'nin etkisi
C, D, A	tutum ölçeği testi uygulandı	E	Y+X'in etkisi
E	savaş filmi X'i izledi		
E	tutum ölçeği testi uygulandı		

Önemi geç anlaşılsa da, burada bir koşulun, yani tutum ölçeğinin bir kez ve en sonunda verileceği F grubunun eksik olduğunu kaydetmek gerekir. Bunun nedeni, deneyin başı ile sonu arasında olabilecek dış olayların (bu durumda bir savaş çıkmasının) tutumları etkileyerek sonuçları karıştırabilecek olmasıdır. Bu tür konular Cook ve Campbell (1979) tarafından ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

Etkileme girişimlerinin çoğu oldukça açık ve doğrudandı, ancak Cherrington'un (1934) savaşa yönelik tutumları ve uluslararası ilişkileri ele alan hırslı projesi gibi daha ihtiraslı olanlar da vardı. Yetişkin öğrencilerden oluşan dokuz grup, sırasıyla konferanslara, Cenevre'de düzenlenen bir yaz okuluna, konferanslara ve diğer etkileme girişimlerine maruz bırakılmıştı. Ne yazık ki, bu muazzam çabaların pek etkisi olmamış gibi gözüküyor. Bunun aksine, F. T. Smith'in

(1933) Columbia’da hazırladığı doktora tezi kapsamında yaptığı bir çalışma, önemli değişiklikler yapmayı başarmıştır. Bu, “Zenciler”le kişisel irtibat kurulmasının tutumları üzerindeki etkisiyle ilgili bir çalışmaydı. Eğitim gören lisansüstü öğrencileri Harlem’i ziyaret etmeye davet edilmiş ve ünlü zenci profesyoneller tarafından eğlendirilmişti – kontrol grubu böyle bir deneyim yaşamamıştı. Ancak, olası “gönüllü önyargısı”, yani daveti kabul edip gelenlerin değişmeye daha hazır olmaları yeteri kadar kontrol edilmemiş gibi görünmektedir.

1930’lar *propagandanın* çeşitli biçimlerinin etkisini değerlendirme konusundaki ilk sistematik çabalara tanık oldu. “Propaganda etkili midir?” ve “Propagandanın en etkili biçimi hangisidir?” sık sık sorulan başlıca sorulardı. Birinci sorunun bir örneği, Chen’in (1933), Çin ile Japonya arasındaki Mançurya anlaşmazlığıyla ilgili araştırmasıydı. Öğrenci gruplarına, kişilikle ilgili önyargıları ortadan kaldırmak için rol değiştiren öğretmenler tarafından sözel olarak tarafsız bilgiler verilmiş ya da sırasıyla Çin ve Japonya yanlısı propaganda yapılmıştı. Büyük değişimler elde edilmişti.

Karşılaştırmalar arasında, kapsamlı bir tanesi de Wilke’nin (1934) karmaşık bir tasarıma sahip olan, psikoloji öğrencilerini denek olarak kullandığı çalışmasıydı. Çalışmada dört farklı konu ele alınıyordu: Tanrı’nın varlığı, savaşın gerekliliği, doğum kontrolünün meşrulaştırılması ve refah eşitsizlikleri. Aynı zamanda propaganda yapmanın üç yöntemi bulunuyordu: Hoparlör kullanılarak ve kullanılmadan verilen söylevler ve yazılı malzemeler. En büyük değişiklikleri hoparlör kullanılmadan doğrudan yapılan söylevler yarattı. Bu konuda birtakım çeşitlemeler vardı: Örneğin tutkulu bir pasifizm savunucusunu dinlemenin karşısında bir broşür okumak – canlı savunmanın üstün gelmiş olması şaşırtıcı değildir. Bu, kamuoyunda yapılan İçki Yasağı ile ilgili yoğun tartışmalardan yararlanan bir dizi çalışma sırasında da doğrulandı. Örneğin Knowler (1935, 1936), içki yasağının 1933’te kaldırılmasından hemen önceki yıllarda bununla ilgili tutumları değiştirmek niyetiyle verilen mesajların göreceli etkisini araştırdı. Çalışmaya önceden “kuru” (yasak taraftarı) ve “ıslak” olarak ikiye ayrılmış bulunan 1300 civarında öğrenci katıldı. Şu değişkenler araştırılmaktaydı:

1. sözlü ya da yazılı olarak ilk tutuma *karşı çıkan* özdeş mesajlara maruz bırakılanlar;
2. tek başına ya da grup içinde mesaja maruz bırakılanlar;
3. “mantıklı” ya da “ikna edici” bir tondaki mesaj.

Ek olarak, konuşmacının cinsiyeti ve ilk tutumun gücü gibi bazı başka değişkenler de hesaba katılmaktaydı. Bir kez daha sözlü uyarlama değişim yaratmakta daha etkili oldu, ancak “mantıklı” ya da “ikna edici” mesaj tonları arasında bir farklılık yoktu.

Burada bulguların ayrıntıları gerçekten önemli değildir (bunların pek çoğu sorgulanabilir cinstendi); bu tarz çalışmaların sosyal psikolojide “ikna edici iletişim araştırmaları” adı verilen hareketi başlatmış olması önemlidir. ABD Savaş Bakanlığı’nın, sosyal psikologları Amerikan askerlerinin tutumlarını etkilemenin yollarını incelemekle görevlendirdiği İkinci Dünya Savaşı sırasında bu çalışmalar hızlandı. Savaş sonrası dönemde de (örneğin Hovland ve diğerleri 1953) devam eden bu çalışmalar, zaman içinde giderek politikaya ve reklamcılığa doğru yöneldi.

XI

1930'ların Ortasında Sosyal Psikolojinin Daha Genel Panoraması

1920'lerde sosyal psikolojinin amaçları ve yöntemleri konusunda büyük bir belirsizliğin hüküm sürdüğünü göstermiş bulunuyoruz. Ağır-
lık merkezinin kararlı bir biçimde ABD'ye taşındığı 1930'larda iki el-
kitabı basıldı. Bunlardan birinin editörü olan Murchison, genelde sos-
yal bilimlerle, özelde de sosyal psikolojiyle ilgili katı inançlara sahip-
ti ve bu alanların eksiklik ve yetersizlikleri kendisini kaygılandırıyor-
du. Dolayısıyla, her ne kadar kitap aynı zamanda güncel konularla
da ilgilense de, kitap geleceğin sosyal psikolojisi için ayrıntılı bir plan
niteliğindeydi. Sosyal psikolojinin o dönemdeki durumunu kapsam-
lı bir biçimde gözden geçirmeye çalışan diğer kitabın çok farklı bir
yöneli mi vardı ve büyük bir başarıyla hedefine ulaşıyordu.

Bir arada ele alındığında bu ciltler sosyal psikolojinin 1930'lar-
daki manzarasına dair bir tür harita sunuyorlar. Bu dönemin özel-
liklerinin pek çoğu tanıdık gelecektir, ancak bazıları ise şimdi orta-
dan kaybolmuştur. İlginç bir biçimde, "kültür" kavramı o dönem-
de oldukça göze çarpıyordu: Savaş sonrası dönemde büyük ölçüde
gözden kaybolacak, ancak oldukça yakın dönemde yeniden ortaya

çıkacaktı. Elkitablarında kısaca ele alınan bu ve diğer önemli konuları son bölümde daha ayrıntılı bir biçimde sunacağız.

Sosyal Psikolojinin Elkitabı: Büyük Bir Vizyon

Handbook of Social Psychology'nin [Sosyal Psikolojinin Elkitabı](Murchison 1935) editörü Carl Murchison (1887-1961) doktora'sını "içgüdü" yaklaşımını ilk sorgulayanlardan biri olan (Dunlap 1919) Knight Dunlap'ın gözetmenliğinde tamamladı. Murchison, 1923'te Clark Üniversitesi'nde çalışmaya başlamış ve lisans öğretiminin başına geçmişti. Bu garipti, çünkü yetersiz bir öğretmen olarak tanınıyordu – büyük bir araştırmacı da değildi. Ancak, sayısız derginin ve kitabın parlak editörü olarak kalıcı bir iz bıraktı. Kayın-pederinin adını verdiği, aralarında Koffka, Köhler, McDougall ve Watson'ın da bulunduğu pek çok ünlü ismi çeken Powell Konferansları'nı düzenleyerek Clark'ın şöhretini artırdı. Kendisinden önceki Hammon ve bazı "eleştirel" psikologlar gibi Murchison da radikal bir bakış açısına sahipti. *Social Psychology: The Psychology of Political Domination* [Sosyal Psikoloji: Politik Hâkimiyetin Psikolojisi] (1929) başlığıyla bir kitap yayımlamıştı; kitapta "Başkalarının emeğini denetlemek", "Uluslararası ilişkiler", "İnsan hakları" gibi başlıklar taşıyan bölümler bulunmaktaydı. Dolayısıyla *Handbook*'u hazırlarken bilimsel gündemin yanı sıra ahlaki ve politik bir gündeme de sahip olması şaşırtıcı değildir. Kitabın önsözünde, hızla değişen bir dünyada (hatırlanması gerekir ki bu dünya Büyük Bunalım'ın ve Nazizmin yükselişine tanıklık etmenin acısını çekiyordu) sosyal bilimlerin gelişmemişliğinden yakınıyordu:

Sosyal bilimler şu anda dünyanın politik belirsizliğinin ortasında çıplak ve aciz durmaktadır. Fen bilimleri, tam tersine çok parlak ve güçlü görünmektedir. Ya sosyal bilimlerin evriminde bir şeyler tamamen yanlış gitmiştir ya da büyük yargı günü henüz gelmemiştir. Bazı sosyal bilimcilerin azap çekip ter dökerek araştırma yaptığı konuların boşluğu, abesliği, yapaylığı ve kahredici önemsizliği, insanın umutsuzluğa yakın bir duyguya kapılmasına neden oluyor. Geçen bunca yüzyıldan sonra, dünyanın derdinin ne

olduğunu ya da dünyada muhtemelen nelerin olacağını hiç kimse bilmiyor. (Murchison 1935, s. ix)

Burada, Aydınlanma'nın iyimserliğinden ve sürekli ilerlemeyle ilgili büyük ümitlerinden geriye hiçbir şey kalmamıştır. Yine de Murchison büsbütün ümitsiz değildi, çünkü aşağıda listelediğimiz ilk altı bölümün başlıklarının da gösterdiği gibi, şaşırtıcı derecede farklı alanlardan gelen seçkin katılımcıları bir araya getirmişti:

1. Bakterilerin nüfus davranışı
2. Bitkiler arasında toplumsal kökenler ve süreçler
3. İnsan nüfusları
4. Böcek toplumları
5. Kuş toplumları
6. Memeli sürülerinin ve yığınlarının davranışı

Bugün bunları okumak bize tuhaf gelir ve insan, bunun sosyal psikolojiyle ne ilgisini olduğunu merak eder. Yazdığı çok kısa (bir sayfadan daha az) önsözün ilk cümlesinde, Murchison bir ipucu verir: "Bu, *sosyal mekanizmaları* araştırmanın ciddi yöntemlerinin temsil edici nitelikteki tipik örneklerini sunmaya yönelik ilk çabadır" (vurgu bana ait). Açıkça görülmektedir ki böylesi "mekanizmalar"ın organik dünya içinde işlediğini düşünmektedir. Her ne kadar kendisi açıkça böyle bir şey söylememiş olsa da, muhtemelen buna yol açan evrimci fikirlerdir. Burada bazı konulara sadece şöyle bir değinecek, şu andaki konumuzla doğrudan ilgili olan diğer konuları tartışacağız.

O dönemde geçerli olan bir üslupla, kitabın dört bölümü, sırasıyla "Zenci", "Kızıl", "Beyaz" ve "Sarı Adam"ın toplumsal tarihleriyle ilgiliydi. Tarihçilerden çok antropologlar tarafından yazılan bu bölümler, büyük ölçüde kültürel özellikleri ele alıyordu. "Dil" üzerine yazılan bölüm biraz genel bir düzeyde tutulmuştu ve sonradan psiko- ve sosyo-dilbilime dönüşecek olan konuyla ilgili çok az ipucu taşıyordu. "Büyük ve benzeri olgular"la ilgili bölüm, önce antropologların daha sonra da psikologların uzun süre ilgisini çeken bir sorunu ele alıyordu. Sosyal psikolojinin biraz dışında kalsa da, bu

bağlamda bu sorun da tartışılıyordu (örneğin Jahoda 1969). Bir antropologun yazdığı “Maddi Kültür” başlıklı bölümün içeriği açıklama gerektirmeyecek kadar açıktır. “İnsan Toplumunda Yaş” ve “Sosyal Psikolojide Cinsellik” bölümleri için de aynı şey geçerlidir. Kitabı katkıda bulunan iki kadın yazardan birisine ait olan “Sosyal Psikolojide Cinsellik” başlıklı bölümde yer alan bir yorumu aktarmaya değer buluyoruz: “Bununla ilişkili olarak, kadınların yeni gününün ve cinselliğin bilimsel bir konu olarak sosyal psikoloji kapsamında etraflıca araştırılmasının eşzamanlı olarak ortaya çıkması ilgi çekicidir.” “Feminizm” terimi henüz ortaya çıkmamıştı.

“Tutumlar” Kavramı Üzerine Gordon Allport

“Tutumlar” kavramının iki dünya savaşı arasındaki dönemde dik- kat çektiğini daha önce belirtmiştik. *Handbook*’un bu başlığı taşıyan bölümü, konunun o dönemde neden bu kadar popüler olduğunu anlamamıza yardım edecektir. İlk önce kitabın seçkin yazarı, 20. yüzyılın dikkate değer bir şahsiyeti ve sosyal psikologu olan Gordon Willard Allport’un (1897-1967) geçmişi hakkında biraz bilgi vereceğiz. Allport, Montezuma’da (Indiana) dört erkek kardeşin en kü- çüğü olarak doğdu, kardeşlerinden biri Floyd idi (yukarıya bakınız); babaları ise İskoç kökenli bir doktordu. Floyd, Harvard’dan mezun olduğunda Gordon’a da bu okula başvurmasını önerdi. Gordon me- zun olduktan sonra Türkiye’de iki yıl sosyoloji ve İngilizce öğretmen- liği yaptı. Daha sonra Viyana’da çalışan bir başka kardeşini görmek için bu kente gitti ve Freud ile bir mülakat yapma şansı oldu. Daha sonra çokça tartışılan bu karşılaşma sırasında, Freud Allport’un “kir- lilik fobi”si olduğunu ileri sürdü. Allport bundan pek hoşlanmamış- tı ve bu yüzden psikanaliz hakkında karmaşık duygulara kapıldı.

Amerika’ya döndüğünde, McDougall’ın ve diğer iki danışmanın gözetiminde doktorasını tamamladı (McDougall hakkında pek de olumlu izlenimleri yoktu). Allport, çalışmalarını Avrupa’da sürdür- mek üzere bir burs kazanarak, Dilthey’in izinden giden Eduard Spran- ger ile tanışacağı Berlin’e gitti. Hamburg’da Heinz Werner ile bir dö- nem geçirdikten sonra İngiltere’ye geçti ve bir süre Cambridge’de Fre-

10 Gordon W. Allport (1897-1967)

deric Bartlett ile kaldı. Bu deneyimler, Allport'un, pek çok çağdaşından daha geniş bir bakış açısı benimsemesinde rol oynadı.

Geri döndüğünde, hayatının sonuna kadar kalacağı Harvard'da yeni başlayan "kişilik" üzerine bir ders vermeye başladı. Temel ilgi alanlarından biri olmaya devam eden "kişilik" sorununu, "sezgisel yöntem" (Allport 1929) adını verdiği bireysel vaka tarihlerini de içeren çeşitli yöntemlerle ele aldı. Öğrencilerine, raydan karşıya geçemeyecek derecede akut bir tren yolu fobisi olan bir İngiliz edebiyatı profesörünün otobiyografisini okuttu. Böylece öğrenciler, başka bir şekilde elde edilmesi zor olan, özgül bir bireyin kişiliğini kavradılar. Fikir, Dilthey'in *Verstehen* kavramını benimseyerek bu vaka da "sezgi" diye tercüme edip kullanan Spranger ile ilişki kurmasından kaynaklanmıştı. "Kişilik" konusuyla ilgili meşhur kitabı 1937'de, daha çok sosyal psikoloji ile ilgili eserleri ise savaştan sonra basıldı.

Bunlar arasında en yenilikçi eseri *The Psychology of Rumour* (Allport ve Postman 1947) idi. Elinizde tuttuğunuz kitabın kapsadığı zaman diliminin dışında kalan savaş sonrası dönemin başlangıcında yayımlanmış olsa da, burada kısaca gözden geçireceğiz. Kitapta, bir

ölçüde belirsizlik taşıyan toplumsal durumları gösteren zengin ayrıntılara sahip bir dizi çizim kullanılmıştır. Deneyin her bölümünde sahnelerden biri ekrana yansıtılmıştı ve ilk katılımcı bunu betimlemek zorundaydı. Sonrakilerin tabii ki resimleri görmeden betimlemeyi tekrarlaması gerekiyordu. Ortaya çıkan çarpıtmalar genellikle hâkim stereotipleri açığa vuruyordu. Örneğin, bir resimde siyah bir adamın karşısında ustura kullanan beyaz bir adam gösteriliyordu, ancak raporlarda ustura bazen siyah adamın eline geçiyordu. Allport bu çalışmasında muhtemelen Bartlett'in Cambridge'de (İngiltere) rastladığı "seri yeniden üretim"le (ileride daha fazla bahsedeceğiz) ilgili çalışmasından esinlenmişti. Son olarak, bir klasik olup çıkan ve yayımlanışından yarım yüzyıl sonra övgüyle anılan (Dovidio ve diğerleri 2005) *The Nature of Prejudice* [Önyargının Doğası] (1954b) başlıklı kitabından söz edilmelidir.

Handbook'un Allport'a ait bölümü, "tutum kavramı çağdaş Amerikan sosyal psikolojisinin muhtemelen en ayırt edici ve vazgeçilmez kavramıdır" cümlesiyle başlıyordu. Başta yer alan tarihsel bir arka plan sunumundan sonra, bölümün büyük bir kısmı deneysel çalışmalarla ilgili ayrıntılardan çok kavramsal bir analiz sunmaktaydı. Herhangi bir topluluğun, kültürün ve doğuştan gelen özelliklerin ortak bir ürünü olan bir dizi ortak tutumu paylaştığını savunuyordu. "Grup ruhu" kavramı, bir grubun, ortak tutumların varlığı sayesinde elde edilmiş, kendine ait bir ruhsal yaşamı olduğu biçimindeki yanlış izleniminden kaynaklanmaktaydı.

Eğer bütün tutumlar ortaksa, sabit bir insan doğasına dayanan toplumsal yasalara ulaşmak olasıydı. Ancak bütün tutumlar ortak değildir; dolayısıyla, sosyal psikoloji, ortak tutumlardan çok daha fazla sayıdaki "bireysel sapma"ları hesaba katmak zorundadır. Yine de toplumun istikrarı ortak tutumlara dayanır. Bu iki türün bir araya gelmesi, bütüncül bir sistem oluşturarak eyleme geçmeye hazır durumlar oluşturur ve eyleme yol açan tek tek tutumlardan ziyade işte bu sistemdir. Tutumların etkilerinin dolaylı olduğu kabul edildiğinde, tutum adı verilen şeylerin gerçekten var olduklarını nasıl bilebiliriz? Bu sorunun yanıtı, tutumların mevcudiyetini, insan davranışının düzenliliğinden çıkarsadığımızdır:

Tutumlar yetiler değildir, ancak kurmaca da değildir. Onların gerçek nörofizik olgular olduklarını varsaymazsak, hiçbir psikolog insan davranışının elle tutulur bir açıklamasını yapamaz. ... Eğer [tutumlar] her bireyin zihinsel yaşamı içinde oldukça *düzenli ve tutarlı* eğilimler olarak bulunuyor olmasaydılar, insan davranışının açıkça ortada olan istikrarlılığını ve tutarlılığını açıklamak imkânsız olurdu. (Allport 1935, s. 836, özgün vurgu)

Yalnızca sosyal psikologları ilgilendiren ortak tutumların dışında, bireysel insan kişiliğini oluşturan, geniş bir çeşitlilik gösteren bireysel tutum ve vasıfların bulunması, tutumlarla kişilik arasındaki ilişkinin tartışılmasına yol açmıştır.

Bogardus gibi, aralarında hiçbir farklılık olmadığını ileri sürenler vardır – kişilik sadece bir insanın tutumlarının genel toplamıdır. Buna katılan diğerleri daha ileri giderek, tutumların kültür tarafından belirlenmesi nedeniyle kişiliğin de kültürel bir görünüşü olduğuna inanırlar. Allport, *vasıfların kişiliğin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu* gerekçesiyle bu görüşü reddetmişti; tutumların tersine vasıflar belli nesnelere yöneltilmiş değildir, ancak belli tepki tarzları oluştururlar. Allport'a göre, bundan hareketle, kişiliğin, sosyal değil genel psikolojinin konusu olan eşsiz bir bütünleşme olduğu söylenebilir. Ancak (ve burada sosyal psikolojiye geri dönmektedir), ortak tutumları soyutlayıp kültürel farklılıkları incelemek mümkündür. Bu noktada bir örnek verir: Kuzeyli üniversite öğrencilerinin üçte ikisi ile dörtte üçü arasındaki bir kesim linç etmenin *asla* meşrulaştırılamayacağını düşünmektedir (Güneyli öğrenciler arasında ise bu oran üçte bir kadardır). Sonuçta, doğrudan gözlemlenememelerine karşın, tutumların bireysel davranışın tutarlılığı ile toplumun istikrarının açıklanabilmesi için vazgeçilmez bir kavram olduğunu ifade eder.

Yukarıda anlattıklarımız, elbette uzun ve karmaşık bir argümanın hayli özetlenmiş bir biçimidir, ancak sonuç açıktır: Tutumlar, toplumsal davranışları açıklamanın en kolay yolu olmanın ötesinde, bunu yapmanın *tek* yoludur. Dolayısıyla, tutumların neden bu kadar merkezi olduğu ve tutumları incelemek için neden bu kadar çok çaba harcandığı kolayca anlaşılabilir. Allport'un düşüncelerinin daha sonra değiştiğini ve artık tutumları toplumsal olanın tek anahtarı saymadığını eklemeliyiz.

Floyd Allport'un Takipçisi Dashiell: Deneyler Üzerine

Gordon Allport'un kuramsal tartışmasının tersine, J. F. Dashiell'in kaleme aldığı bölüm, "Toplumsal durumların tek tek yetişkin insanların davranışları üzerindeki etkisi hakkındaki deneysel çalışmalar"la ilgili bir yazıydı. Başlık zaten *bireye* odaklanıldığını göstermektedir ve sorunların ifade edildiği çerçeve Floyd Allport'un etkisini açığa çıkarmaktadır. Dashiell, uyaran-tepkisini vurguladığını ve gerek toplumsal durumların incelenmesinde, gerekse toplumsal olmayan nesnelerle ilgili uyaranların incelenmesinde kesinlikle aynı ilkelerin kullanıldığını açıkça belirtir. Dashiell, bu alanda, "*bir bireyin, fiziksel olarak mevcut olan diğer kişilerin etkisi altındayken ölçülen başarıları ile ... aynı bireyin tek başına çalışırken ölçülen başarılarının*" karşılaştırıldığını belirtmektedir (Dashiell 1935, s. 1099, özgün vurgu). Diğer kişilerin mevcudiyeti farklı biçimlerde söz konusu olabilir: (1) Sadece pasif izleyiciler olma; (2) birlikte çalışma; (3) rakip olma; (4) bireyin kendisi ya da çalışması hakkında yorumlar yapma; (5) fikir alışverişinde bulunarak işbirliği yapma; (6) tek bilgi kaynağı olarak davranma; (7) çoğunluk olarak ya da kişisel prestij işlevi olarak etki yapma.

Elbette bu sayısız ve çoğu zaman karmaşık deneylerin ayrıntılarına burada girmemiz olanaksızdır. Bunların bazıları, kısaca inceleyeceğimiz diğer elkitabında da anlatılmıştır. Çalışmaların çoğu, daha önce bahsettiğimiz türden "sosyal kolaylaştırma" ile ilgileniyordu, dolayısıyla burada diğer yaklaşımları gösteren birkaç örnek sunacağız. Örneklerden bir tanesi, jüri görüşmeleri hakkındaydı ve jüri üyelerinin kişisel geçmişlerine, yani kanıtları inceleme konusunda ne derece eğitilmiş olduklarına odaklanıyordu. Almanya'da yüzyılın sonunda tanıklıkların geçerliliğiyle ilgili çalışmalarda yaygın olarak bir yöntem kullanılmıştı. Örneğin, ünlü Alman psikolog William Stern böyle bir deney gerçekleştirmişti. Bir yüksek lisans öğrencisinin ders sırasında küçük bir sorun yaratması ayarlanmış, daha sonra da öğrencilerden ne olup bittiğini anlatmaları istenmişti. Şu anda söz edilen çalışmada, tanık raporları bir yargıca, tarihçiler ve gazeteciler gibi delil tespiti konusunda eğitilmiş kişilerden oluşan jüriye ve üniver-

site öğrencilerinden oluşan gruplara gönderilmişti. Öğrenci grubunun yerine eğitilmiş olan tek bir kişinin gerçekte ne olduğunu doğru şekilde açıklamaya yaklaşılabildiği ortaya çıkmıştı. “Kadınlardan oluşan bir jürinin, tanıklıklarla ilgili ayrıntılara çok daha fazla dikkat ettiği” de kaydedilmişti.

Gruplarla bireyleri yan yana getiren bir başka çalışma, sorunların doğru çözümünü bulmada grup tartışmalarıyla bireysel performansı karşılaştırıyordu. Deneyi yapan kişi, sınıfın yarısını sorunu tartışan dört gruba ayırırken, sınıfın diğer yarısı bireysel olarak çalışıyordu. Doğru yanıtı bulmakta grup tartışmasının bireysel çabalarından çok daha etkili (yüzde 7'ye karşılık yüzde 40) olduğu kanıtlandı. Uzun yıllar süren daha sonraki bir araştırmada, grubun üstünlüğünün yalnızca belli koşullarda ortaya çıktığını gösterdi. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu bölüm, 1930'ların ortasına gelinceye kadar bu alanda gerçekleştirilen çalışmaların geniş bir envanterini sunmaktadır.

Morchison'ın yayıma hazırladığı bu kitabın daha ezoterik içerinden ayrı olarak, kitapta Lois ve Gardner Murphy'nin hazırladığı (ve editörlüğünü yaptıkları diğer elkitabında çok daha kapsamlı bir biçimde ele alınan konularla ilgili olan) iki bölüm daha yer alıyordu. Şimdi bu ikinci kitabı gözden geçireceğiz.

Deneysel Sosyal Psikoloji: Sadık Bir Ayna

Murchinson'un biraz ezoterik *Handbook*'u ile Murphy ve diğerlerinin, üçüncü binyılda okurlara tanındık gelecek pek çok konuyu işledikleri *Experimental Social Psychology*'si (1937) arasında keskin bir karşıtlık vardır. İkinci kitap, *An Interpretation of Research Upon the Socialization of the Individual* [Bireyin Sosyalleşmesiyle İlgili Araştırmalar Üzerine Bir Yorum] alt başlığını taşımaktadır. Bu formülasyon, topluma ve toplumsal gruplara odaklanan önceki yaklaşımın kökten bir değişimle bireyin toplumsal yönlerine yöneldiğine işaret ettiği için önemlidir. Ana akım sosyal psikolojide ortaya çıkan bu yeni odaklanma kalıcı olmuş ve bazı eleştirilere yol açmıştır (bkz. Greenwood 2004). Bu yönelime bağlı olarak, çalışma, dönemin sosyal

psikolojisi hakkında kapsamlı, tutarlı ve araştırmaya dayalı bir bakış açısı sunar. 1100 sayfayı aşan uzunluğu ve aynı sayıdaki referansıyla bu muazzam kitap, yazarların sosyal psikolojiye dahil olduklarını düşündükleri konularla ilgili açıklamalarını sunar.

Sosyal Psikolojinin Kapsamı ve Yöntemleri Üzerine

Yazarlar “içgüdü” kuramının öldüğünü açıkça belirtmiş olsalar da, kitap McDougall’ın belirgin bir şekilde öne çıktığı kısa bir tarihsel özetle başlamaktadır. Deneylerin sosyal psikolojideki yeri konusu zekice bir yaklaşımla tartışılır. Bu konuda açıkça olumlu bir tutum benimsemelerine karşın, çeşitli eleştirileri de vardır ve bazı gözlemleri bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır:

Sosyal psikologun, en kesin ve değerli verilerin yer aldığı matris üzerinde yeteri kadar düşünmeksizin sorunlarının pek çoğunu laboratuvara sıkıştırdığı ... tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmıştır. Olgularını, toplumsal yaşamın anlaşılması için gerekli olan esas olguları dışarıda bırakacak şekilde basitleştirmiş; gerçekten bilmeye ihtiyaç duyduğumuz değişkenlerin pek çoğunu göz ardı ederek, deneysel ve niceliksel denetimde başarılı olmuştur (Murphy ve diğerleri 1937, s. 10)

Ayrıca açıkladıkları gibi, bu yüzden sundukları malzemelerin çoğu deneysel olmayan malzemeler olmak zorundaydı. Bu bağlamda, o dönemde sosyal psikolojiyi çarpıcı biçimde etkileyen antropolojiye de atıfta bulunurlar (bu konuyu 12. Bölüm’de daha ayrıntılı biçimde tartışacağız). Bunun sonuçlarından biri, “kültür” kavramının açıklamalarında önemli bir rol oynamasıydı. Kültürü, Amerikan kültüründe tek tek insanlar arasındaki ilişkileri incelemekte olan sosyal psikolojinin alanı sayıyorlardı. Onlara göre, bu ilişkilerin başlangıçlarını anlayabilmek için, çocukların nasıl sosyalleştikleri ayrıntılı bir biçimde incelenmeliydi. Bu, çalışmanın üçte birinin neden sosyal psikolojinin yaygın biçimde geride bıraktığı ve bir dönem için gelişim psikolojisine özel bir alan haline gelmiş olan konular olan bebekliğe, çocukluğa ve bir ölçüde de ergenliğe ayrıldığını açıklamaktadır.

Ancak, iki disiplini bir araya getiren bir alan yakın geçmişte bir kez daha ortaya çıkmıştır (örneğin Durkin 1995).

Özgül olarak “bizim kendi kültürümüz” ve “bizim toplumumuz”dan sınırlı bir çeşitlilik imasıyla bahsedilmesi, şu andaki sosyal psikolojide sık sık karşılaşılmayan bir şey olarak dikkat çekmeye değerdir. Aynı fikir deney yapmayla ilgili olarak da ortaya atılmıştır:

Sosyal psikolojideki deneysel çalışmaların neredeyse hepsinin ... yalnızca araştırmaların yapıldığı belli bir kültürle ilişkisi içinde değerli ve kesinlikle anlamlı olduğu fark edilmelidir. Keşfedebileceğimiz bu gibi psikolojik yasalar, en çok uyaranlar ile medeni insanın tepkileri arasında keşfedilebilecek ilişkilerin ifadeleridir ve belki de pek çoğu yalnızca özgül gruplar içinde ya da özgül toplumsal koşullar altında geçerlidir. (Murphy ve diğerleri 1937, s. 7)

Bu, J. S. Mill'in “zihnin yasaları” adını verdiği şeyi tartışırken “evrensel” ve “deneysel” yasalar arasında yaptığı geniş ayrıma benzetmektedir (burada deneysel yasaların sınırlı bir uygulama alanı vardır (bkz. s. 89). Psikolojik genellemelerin bu sınırların dışında ne ölçüde geçerli olduğunu araştırmak *kültürler-arası psikolojinin* amaçlarından biri haline gelmiştir (karşılaştırmalı Berry ve diğerleri 2002).

Bu noktada, birkaç genel yorum yapmak istiyoruz. 1930'ların ortasında ulaşılır durumda olan malzemenin çokluğu şaşırtıcıdır. Kitapta, daha fazla yer verilerek tartışılan sayısız çalışmadan başka 300'ün üzerinde araştırma özetlenmiştir. Ne tür araştırmalar yapıldığını aktarmak için yeterli temel bilgiyi sağlamaktadır. Kısaltılmış üç örneğe aşağıda yer veriyoruz:

<i>Genel alan:</i>	Çocuklardaki saldırganlık
<i>Özgül konu:</i>	Hâkimiyet
<i>Yazar:</i>	Jack, L. M. (1934)
<i>Denekler:</i>	18 tane dört yaşında Iowa anaokulu öğrencisi
<i>Yöntem:</i>	Çocuk çiftlerinin tek taraflı bir ekranın arkasından zaman-örneklemleri olarak gözlemlenmesi, 5 dakikalık periyotlar.

- Bulgular:** Sosyal duyarlılık hâkimiyetle ilişkilidir [A].65. Yetişkinin otoritesine direnç göstermek A.56 ile ilişkilidir. Özgüven eksikliği A-olmayan ile bağlantılıdır. Özgüveni artırmaya yönelik özgül bir eğitimle çocuklarda hâkimiyet duygusu artmıştır.
- Genel alan:** övme ve azarın etkileri
- Özgül konu:** teşvik etme ve cesaretini kırma
- Yazar:** Gilchrist, E. P. (1916)
- Denekler:** 50 tane eğitim psikolojisi öğrencisi
- Yöntem:** Courtis İngilizce Sınavı dağıtıldı. Rasgele seçilerek A ve B gruplarına ayrıldı; grup A'dakiler azarlanırken, grup B'dekiler övüldü ve sınav tekrarlandı.
- Bulgular:** Grup A % 79 gelişirken, grup B'dekiler gelişme kaydetmedi (grup B ilk sınavda %23 daha başarılıydı).
- Genel alan:** doğum sırasının toplumsal davranış üzerindeki etkisi
- Özgül konu:** Ateizm
- Yazar:** Vetter, E. G. (1932)
- Denekler:** Amerikan Ateizmi Geliştirme Derneği'nin üyeleri
- Bulgular:** Ateistlerin yüzde 36'sı en büyük çocuklardan, sadece yüzde 15'i en küçük çocuklardan ve yaklaşık yüzde 9'u tek çocuklardan oluşuyor. Bu insanlar ortalama 5 çocuk sahibi olan ailelerden geliyor.

Yukarıdaki örnekler kesinlikle temsili değildir, ancak bazı ortak özellikleri göstermeye hizmet ederler. Daha önce belirttiğimiz nedenlerle çalışmaların büyük kısmı çocuklarla yapılıyordu ve (bugün de geçerli olduğu gibi) yaşça daha büyük olan katılımcıların çoğu üniversite öğrencilerinden oluşuyordu. Amerikan Ateizmi Geliştirme Derneği'nin (insan hâlâ var olup olmadığını merak ediyor!) üyeleri belli görüşleri paylaşan aynı gruba üye yetişkin nüfus örnekleminin nadir örneklerinden birini oluşturmaktadır. Yukarıda gösterilen bütün sonuçlar ve özetlerin çoğu niceldir. Ölçümler en çok yüzdelerle, bazen de bağıntılarla ifade edilmiştir. Kimi zaman farklılıkların önemi-ne işaret etmek için “muhtemel hata”lar rapor edilmiş olsa da, günümüz okurları (psikolojide epeyce sonra ortaya çıkan bir gelişme olan) istatistiksel anlamlılık düzeyinin eksik olmasına şaşıracaklardır.

Özetler elbette *Handbook*'un kuramsal tartışma ve zengin betimleyici malzemedен oluşаn içeriğinin küçük bir parçasıydı. Burada, içeriğın bir kısmını kaçınılmaz olarak hayli seçici davranarak gözden geçireceğiz.

Sosyalleşme Süreci Üzerine

Bu bölümün içeriğı beklendiğı gibi değildir. Aslında toplumsal durumlar içinde öğrenme konusunu, o dönemde var olan öğrenme kuramlarının bir açıklamasından ibaret olacak biçimde ele alan bir bölüm içeriyordu. "Güdülerin Biyolojisi" başlıklı bölüm de aynı ölçüde geneldi; yine de bölümün oldukça anlamlı sonuç kısmının bir bölümü aktarılmayı hak ediyor:

Bütün duygusal örüntülerin yalnızca "kültürel ürünler" oldukları sonucuna varmamak önemlidir; gülümseme, ürkütücü örüntüler, yüz ifadesinin ke-derle cökmesi, bunların hepsi her türden ve durumdan insanda ortaya çıkan fizyolojik tepki örnekleridir ... her zaman var olduğunu düşündüğümüz gibi bir kalıtım-çevre sorunu yoktur; duygunun fizyolojisi, temelde bütün insanlarda aynı olsa da, seçici bir sosyalizasyona maruz kalır ve var olan bireysel farklılıkların üstüne grup farklılıkları eklenir. (Murphy ve diğerleri 1937, s. 154)

"Doğа ve yetiştirme koşulları" üzerine olan bölüm kalıcı bir konuyu ele alır ve burada yazarların yine iyi ve doğrulardan yana olduğunu görmek hoştur. Giriş niteliğindeki notlarında, biyoloji ve kültür taraftarları arasındaki (bugün hâlâ sonu gelmemiş olan) "anlamsız tartışma" adını verdikleri şeye katılmayı reddederler. Esasen "toplumsal farklılıklar"la ilgili olan bu bölümde, arasında cinsiyet ve "ırk"la ilgili olanları belirledim. İlki göz önünde tutulacak olursa, ne Amerika'da ne de küçük istisnalar dışında bir başka yerde zekâ açısından cinsiyetler arasında farklılık bulunmadığını açıkça belirtmektedirler.

Yazarlar, "Zenciler" ile beyazlar arasındaki entelektüel farklılıkları özetlerken, ilk kesimin başarısının çok daha düşük olduğunu be-

lirtirler. Ancak, okula gitmenin ve şehirde yaşamamın bunun üzerinde göze çarpan bir etkisi olduğunu kaydederler; dolayısıyla, eğer çevreye ilişkin etkenler ortadan kaldırılırsa zencilerin nasıl bir performans gösterecekleri bilinmemektedir. Bu, Francis Galton'un neredeyse yüzyıl önce yaptığı yorumla karşılaştırılabilir:

Amerika'daki Zenci ırkı eğer toplumsal engellerden müteessir olmamış olsaydı, entelektüel çabanın pek çok branşındaki başarılarının beyazlarınki ile karşılaştırılması (iki grubun toplam nüfuslarının da hesaba katılmasıyla) gerekli bilgiyi verebilirdi. Şimdiki haliyle, çok daha kaba verilerle yetinmek zorundayız. (Galton 1869/1892, s. 326-7)

"İrk"ların zekâ farklılıkları alanındaki klasik çalışmalardan birinden kısaca söz ediliyordu ki bir sonraki bölümde bu çalışmayı daha ayrıntılı olarak ele alacağız. Etnik gruplar arasındaki farklılıklar meselesi de hâlâ tartışılmaktadır, ancak varsa bile görece önemsiz olduğu konusunda geniş bir uzlaşmaya varılmıştır. Dahası, 19. yüzyılın ortasında Waitz'in vurguladığı ve *Experimental Social Psychology*'nin yazarlarının da tekrarladıkları gibi, grup-İçi çeşitlemeler gruplar arası farklılıklardan çok daha büyüktür.

Toplumsal Davranışla İlgili Kalıtsal Bir Çalışma

Son bölümün dışındaki tüm bölümler toplumsal gelişmenin farklı veçhelerini ele alır. Bu bölümlerde anlatılanların büyük bir kısmı artık sosyal psikolojinin bir parçası olmadığı ve büyük ölçüde gelişim psikolojisi tarafından ele alındığı için, yalnızca birkaç noktaya değineceğiz. Başka yerlerde Piaget'den söz edilse de, gelişimin "aşama"ları meselesi ilginç biçimde Piaget'den söz edilmeksizin tartışılmaktadır. Çocukların yetişkinlerin gözetiminde sosyalleştiği ve Amerikan kültürünün değerlerini içselleştirdikleri "toplumsal durumlar" vurgulanmakta, çalışma boyunca yetişkinler ve akran gruplarıyla ilişkili olarak çocukların toplumsal davranışları geniş bir biçimde anlatılmaktadır. Bu gibi davranışların "kültürümüzdeki" çocuklar için tipik olduğunun belirtildiği yeniden vurgulanmaya değer. Bu

bağlamda yazarlar, Margaret Mead'in Yeni Gine'deki Arapesh, Mundugumor ve Tchambuli'de yaptığı etnografik araştırmalarla karşılaştırmalar yapmaktadır (Mead 1935).

18. ve 19. yüzyıllarda "sempati"ye ve "taklit"e atfedilen önemli işlevler düşünüldüğünde, 1930'larda bunların görece küçük bir role indirgendikleri, yalnızca çocuklar arasındaki arkadaşlık ve işbirliği bağlamında kısaca tartışıldıkları gözlemlenmektedir. Aslında, ortadan kalkmak üzere olan bu kavramlar, 20. yüzyılın ikinci yarısının büyük bölümünde sosyal psikoloji kitaplarında görünmüyorlardı; nöropsikolojik ilerlemelerle ancak son yıllarda yeniden ön plana çıkmışlardır.

Biraz tuhaf olsa da, "Kendi Toplumumuzdaki Bazı Yetişkin Davranış Kalıpları" başlıklı bölüm, çocuk gelişimine ayrılmış 400 sayfanın sonuna biraz gelişigüzel bir şekilde eklenmiştir. Bu bölümün içeriği, hem elinizde tuttuğunuz bu kitapta yer alan grup deneylerinin tarihiyle (karşılaştırın 10. Bölüm), hem de Murchison'un elkitabındaki Dashiell'in bölümüyle örtüşmektedir. Ne var ki, Floyd Allport'un zaten tanımlanmış olan çalışmalarının büyük bölümü bilişsel görevlerle bağlantılı sosyal kolaylaştırmalarla sınırlıydı ve bu bölümde bazı farklı yaklaşımlar yer almaktadır; şimdi bunlara değineceğiz. Bir araştırmada, bir grup durumundaki, yani bir poker oyunundaki güdüleyici etkenler değerlendirilmeye çalışılıyordu. Araştırma, öğrencilerin poker oynadığı bir laboratuvarında düzenlenmişti. Oyun sırasında, belli zaman aralıklarıyla katılımcılardan duygularıyla ilgili olarak "her oyuncuyu yenmek için ne kadar kaygılanıyorsunuz?" gibi sorulara +100 ile -100 aralığında yanıt vermeleri istenmişti. Daha sonra oyuncuların kendi kartları, girdikleri bahis ve kazanma arzuları arasında bir dizi bağıntı hesaplanmıştı. Bu incelemeden "arzunun bahse girme güdüsü yaratan bir işlev olmasından ziyade, bahse girme güdüsünün arzu uyandırma vazifesini yerine getirdiği" sonucuna varmışlardı. Deney, tabii ki daha geniş bir genellemeye uygun olmayan oldukça özgül bir toplumsal duruma atıfta bulunuyordu.

Daha önce belirtildiği gibi, sosyal kolaylaştırma deneylerinin büyük bir bölümü tek bir doğru çözümü olan sorunları ele alıyordu.

Politika gibi, birbiriyle bağdaşmayan alternatifler arasında seçim yapmayı gerektiren meselelerin olduğu gerçek yaşamda bu alışılmış bir şey değildir. “Grup düşüncesi”yle ilgili bu tür, katı anlamda bir deney olmayan bir çalışmanın psikoloji sınıfından ziyade sosyoloji sınıfında düzenlenmiş olması muhtemelen tesadüf değildir. Öğrencilerden günlük yaşama ilişkin, boş zamanlarını nasıl geçirdikleri gibi açık uçlu bir konuyu bir plan yaparak üzerinde anlaşılabilecek biçimde tartışmaları istenmişti. Tartışmanın gelişimiyle ilgili ayrıntılı notlar tutularak, planın ortaya çıkmasındaki aşamalar birbirinden ayırıştırılmıştı. Bu amaçla tasarlanmış olan kayıt şemasında “olumlu öneri”, “ileri sürülen çözüme itirazlar”, “konu dışı malzeme” v.b. kategoriler bulunmaktaydı. Buna dayanarak etkileşimlerin gidişatını resmeden akış çizelgesi hazırlanmıştı. Esas olarak aynı yöntem, çok daha fazla ayrıntılandırılmış olsa da, daha sonra prosedüre “etkileşim süreci çözümlemesi” adını veren Bales (1950) tarafından geliştirilmişti.

Gözleme Dayalı Çalışmalar

Buraya kadar söz edilen çalışmalar laboratuvar ortamlarında yürütülmüştür, ancak doğal koşullarda gözlemlerden yararlanılan bazı çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, “yetişkin davranış kalıpları”yla ilgili bölümde “gruplarda tavsiye ve taklit” üzerine bir alt-bölüm bulunmaktaydı. Burada “kalabalık gülüşü” üzerine bir proje anlatılıyordu. Elinde bir kronometre bulunan bir araştırmacı, Gilbet ve Sullivan tarafından yazılmış eğlenceli oyunun sahneye konuşunu dört kez izlemiş ve gülüşlerin arasında geçen süreyi ölçmüşlerdi. Dört seyirci grubunun tepkilerinin, neleri komik bulduklarının ve ne kadar süreyle güldüklerinin büyük bir benzerlik göstermesi şaşırtıcı değildir. Bu ilk keşfi, her seferinde dokuz lisenin 100 öğrencisinden oluşan seyircilerin katıldığı karmaşık bir deney izledi. Bu deneyin amacı insanları güldüren etkenleri ayırttırmaktı. Bir komedyenin jestleri kullanarak ve jestler olmaksızın komik bir şarkı söylemesi, gülünç bir biçimde dans etmesi ve komik bir kostüm; bunlar kullanılarak varyansla ilgili bir çeşit yarı-analiz tasarlandı. Bulgularla oyalanma-

mız gereksiz olur, ancak ilginç *olan şey* araştırmanın, “bir kalabalıkta duyguların ve tutumların bulaşmasını analiz eden bir çalışma” biçiminde tanımlanmış olmasıdır. “Kalabalık” terimi burada Le Bon’un kullandığı tarzda kullanılmıştır.

Bir başka yerde, bir dizi başka çalışma sohbet “olgu”sunu ele almaktaydı. Bunlardan birinde bir araştırmacı, New York’ta Broadway boyunca edilen sohbetleri kaydederek gezinmişti – şüphesiz kalem ve defterle, çünkü kayıt cihazları henüz icat edilmemişti. Esas sohbet konuları sınıflandırılmış ve bölümler yalnızca erkekler, yalnızca kadınlar ve karışık biçiminde ayrılmıştı. Kadınlar esas olarak kıyafetler ve toplumsal olaylar hakkında, erkekler para ve iş hakkındaki sohbet ediyordu. Karışık çiftlerde kadınlar konuşmalarını erkeklerin ilgilendiği konulara göre daha sık ayarlıyorlardı. Bu alıştırma, Londra’nın Oxford ve Regent caddelerinde bir başka araştırmacı tarafından tekrarlandı ve esas olarak aynı sonuçlara ulaşıldı. Tek fark “İngiliz erkeklerin konuşmalarını kadınlara göre ayarlama eğilimi göstermeleriydi.” Elli yıl kadar sonra feminizmin yükselişe geçmesiyle mesele “sohbet politikaları” ana başlığıyla yeniden gündeme geldi. Zimmerman ve West (1975) tarafından yapılan bir çalışmada sohbet edenlerin arasındaki ilişkiden ya da ne tür bir durum olduğundan bağımsız olarak, erkeklerin kadınların sözlerini daha fazla kestikleri ortaya çıkarıldı. Bu kesintilerin daha güçlü olmanın kanıtı olduğu söylendi.

“Etnolojik Malzeme Işığında Rekabet ve İşbirliği” başlığını taşıyan kısımda, Amerika’nın orta batısında bulunan *Middletown* adındaki küçük bir kasabayla ilgili ünlü bir sosyolojik çalışmaya göndermeler yapılmıştı (Lynd 1930). Ancak verilerin büyük bir kısmı, Mead’ın (1937) yaptığı, çeşitli “ilkel” kültürlerde işbirliğini ve rekabeti inceleyen araştırmasından alınmıştı. Örneklem Amerika Yerlilerinden Afrikalılara, Yeni Gine halklarına kadar uzanan on üçten fazla kültürü kapsıyordu; Murphy ve diğerlerinin araştırmasında da esasen rekabetle ilgili tartışmalara vurgu yapılıyordu. Mead, rekabetle ilgili can alıcı alanlardan birinin diğer insanlar üzerinde güç elde etme olduğunu ileri sürüyordu; diğer rekabet alanları, değer verilen nesneler, mülkiyet hakları ve gösterişin yarattığı tatmin duygusuy-

du. Farklı halkların baskın değerlerinin tasvir edilmesi, belki de kaçınılmaz olarak, karikatüre dönüşecek kadar aşırı basitleştirilmişti. Örneğin Dakota hakkında, “şan ve şerefe o kadar susamışlardır ki başka hiçbir şeye fazla değer vermezler” deniyordu. Hata yalnızca kısmen yazarlara aittir – Margaret Mead’in kendisi de kolayca genelleme yapmaya eğilimliydi.

Burada vurgulanması gereken ana fikir, *her iki* elkitabının yazarlarının da, antropolojik çalışmaların sosyal psikolojiyle hayli ilişkili olduğunu düşünerek, kültürün öneminin oldukça farkında olmalarıdır. Bunun nasıl ortaya çıktığını bir sonraki bölümde tartışacağız. Bu arada Murphy ve diğerlerinin kitabında ele alınan iki konuyu daha gözden geçirmek gerekiyor; yani “yetişkin kişiliğin ölçülmesi” ile “toplumsal tutumlar ve bu tutumların ölçülmesi”. Bu ikinci konudan zaten burada yeterince bahsettik, ancak o dönemde yazılmış bir sosyal psikoloji kitabının dışında bırakılması düşünülemediği için bahsedilmiştir.

Yetişkin Kişiliğin Ölçülmesi

Bölümün kapsamı tanımlanırken “Bu bölümdeki verilerin, yetişkinlerin toplumumuzda *biçimlenmiş* bireyler olduklarını göz önünde bulundurduğu” ifade edildi. Burada yine kültürel farklılıklar olduğu iması bulunmaktadır ve birkaç karşılaştırmalı çalışma da dahil edilmiştir. Bu bölümün altında yatan temel fikir, kişiliğin bu haliyle toplumsal olduğudur. Kuzey Amerika’nın en büyük sosyal psikoloji örgütünün hâlâ Kişilik ve Sosyal Psikoloji Topluluğu adını taşımasının da işaret ettiği gibi, bu fikir modern sosyal psikolojide hâlâ önemli bir anlayışı temsil etmektedir. Ne var ki, kişiliğin *per se* [başlı başına] incelenmesi şu anda sosyal psikolojiden ayrı bir alandır ve tanımlanan çeşitli testlerle ölçümler sosyal psikolojinin bir parçası değildir. Yine de, kişilik toplumsal bağlamında ele alındığı için malzemenin büyük bir kısmı güncel konularla ilgilidir. Örneğin, Floyd ve Gordon Allport tarafından tasarlanan “hâkim olma-itaat etme testi”, insanların belli toplumsal durumlarda genel olarak nasıl davrandıklarını belirtmeleri gereken bir derecelendirme ölçeğidir. Aynı-

şı, insanların bir mülakat ortamında nasıl davrandıklarının ölçüldüğü “hâkimiyet” çalışması ile “telkine açıklığı” değerlendiren bir başka çalışma için de geçerlidir.

Tasarlanan pek çok test arasında, Gordon Allport ve Phillip Vernon (1931) tarafından geliştirilen ve “değerler”i ele alan bir test, bizim için özellikle ilginçtir. İlginç olması, Dilthey’den fazlasıyla etkilanmış olan Spranger’in kuramına dayanmasından kaynaklanmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, Allport, Spranger ile Almanya’da kaldığı sırada tanışmıştı. Spranger, “anlam”ın merkezi bir yere sahip olduğu, “yapısal” psikoloji adını verdiği şey üzerine çalışıyordu. Dilthey gibi o da bunun “atomistik” veya “açıklayıcı” psikolojinin doğrudan karşısında olduğunu düşünüyordu. Ona göre, eşsiz bir bütünlük olarak “kişilik”, tarihsel olarak evrimleşen sosyo-kültürel çevre bağlamında değerlendirilmeliydi. Bu, bir dizi *değer* tarafından niteleniyordu ve Spranger bir dizi değer-tipi olduğunu varsayıyordu: 1) Kuramsal; 2) ekonomik; 3) estetik; 4) toplumsal; 5) politik; 6) dini. Doğal olarak bunların saf halde bulunduklarına inanmıyordu, ancak her bireyin bunların bazılarının ya da hepsinin çeşitli derecelerini barındırdığını ileri sürüyordu. Allport ve Vernon, yaptıkları testlerde bu değerlere karşılık gelen bir dizi ifade tasarladılar ve teste girenler, alternatifler arasında seçim yaparak bu değerlerin her birinin kendileri açısından sahip olduğu göreceli çekim gücünü açığa çıkardılar.

Bu bölümde, araştırılan diğer pek çok kişilik vasfı hakkında raporlar da yer alıyordu; bunlardan biri mizah duygusu hakkındaydı. Yahudilerden ve Yahudi olmayanlardan oluşan katılımcılara on altı fıkra anlatıldı; bunların yarısı Yahudileri aşağılayıcı nitelikteydi ve deneklerin gülme süreleri ölçüldü. Tarafsız fıkralarda bir farklılık ortaya çıkmazken, Yahudi denekler Yahudilerle ilgili fıkralardan daha az zevk aldılar. Aynı insanlara İskoç fıkraları anlatıldığında aynı tepki kalıbının ortaya çıkması oldukça ilginçtir ve buradan Yahudilerin “kendilerini zihinsel olarak İskoçlarla ilişkilendirdikleri” sonucuna ulaşılmıştır!

Tartışılan kişilik çalışması yöntemlerinden birinde bireyler laboratuvarında çiftler halinde bir araya getiriliyor, deneklere model yap-

mak gibi görevler verilerek el becerilerinin ölçüldüğü izlenimi uyandırılıyordu. Aslında amaç yardımseverlik, rekabetçilik, dürüstlük ve buna benzer kişilik özelliklerini ortaya çıkarmaktı. Konular arasında, uzun yıllar boyunca popüler olmaya devam eden liderlik yeteneği de vardı. Bu tarz çalışmalardan birinde, ordu, cezaevleri ya da üniversite gibi kurumlardaki “liderler” seçiliyor ve bu liderlerle birlikte “takipçi”lerinden oluşan örneklemelere de kişilik testleri uygulanıyordu. Daha sonra yapılan pek çok çalışma için de geçerli olduğu gibi, liderliğin mutlak bir şey olmadığı, aksine özgül gruplara ve durumlara göre değiştiği anlaşılan kadar kesin bir sonuca ulaşılamadı.

Elkitaplarının incelenmesi, 1920 civarından 1930’ların ortasına gelinceye kadar sosyal psikolojinin ne olduğu hakkında genel bir izlenim uyandırmaya hizmet edecektir. Ancak, içeriklerinin sürekli değişmesi elkitapları açısından bir sakınca oluşturunuyordu; sayısız konuya değinerek kalıcı ve geçici olanlar arasında bir ayrım yapmayı beceremiyorlardı. Son bölümde, üstünkörü bir biçimde geçilen konulardan bazıları daha ayrıntılı ele alınıp, elkitaplarımızda yer almadığı halde önem taşıyan diğer konular tartışılarak bu eksikliğin üstesinden gelmeye çalışacağız.

XII

İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Önemli Olaylar

İki elkitabının 11. Bölüm’de tartıştığımız içerikleri hiçbir şekilde o çağdaki sosyal psikolojiyi tamamen resmetmemektedir. Belli konular yalnızca kısmen kapsanmış ya da hiç kapsanmamıştır ve elbette kitaplar yayımlandıktan sonra meydana gelen gelişmeler vardır. Dolayısıyla bu bölümde, daha kapsamlı bir açıklama ortaya koymak için yeni gelişmeleri gözden geçirmeyi amaçlıyoruz.

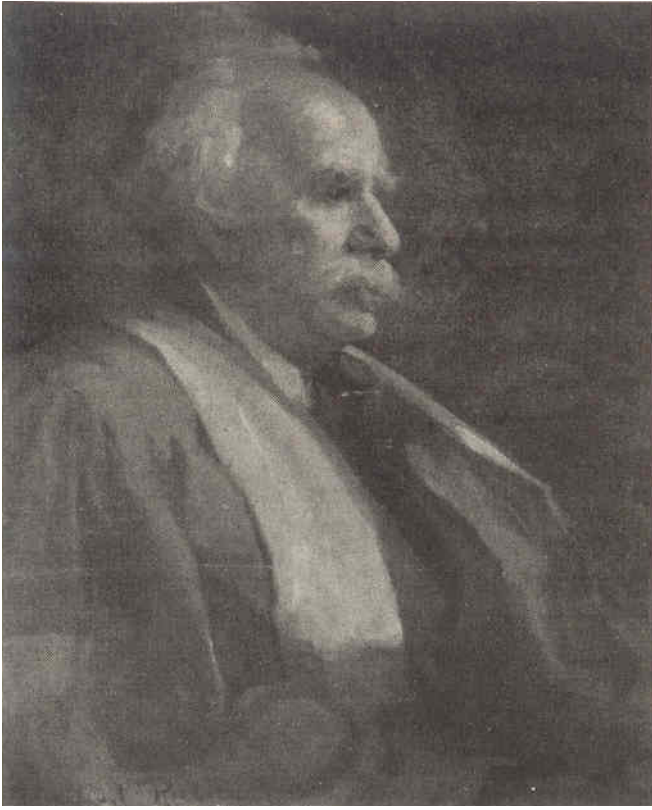
Neyin önemli olduğuna ve dolayısıyla “önemli olay”lara dahil edilmesi gerektiğine nasıl karar verdiğim haklı olarak sorulabilir. Doğal olarak halihazırda kitaplarda yer alanların seçilmesi gerektiği ileri sürülebilir. Ne yazık ki, bu tatmin edici bir ölçüt olamaz, çünkü ders kitaplarının çoğu en yeni gelişmelere ağırlık vermeye eğilimlidir ve bazı kitaplarda burada anlatacağımız çalışmalara atıfta bulunulsa da, genel olarak bunlardan çok az bahsedilmektedir. Sonuç olarak, iş benim kişisel ve öznel yargılarıma kalmıştır, yani diğer yazarlar biraz farklı –fakat muhtemelen tamamen farklı olmayan– seçimler yapabilirler.

Amerikan Sosyal Psikolojisi Kültürü Nasıl Keşfetti?

İşin garibi, hikâye Herbart ve Humboldt, Lazarus ve Steinthal, Wundt ve Dilthey geleneğine kadar gitmektedir. Franz Boas'ın (1858-1942) bakış açısını biçimlendirmiş olan işte bu mirastır. Boas, kesinlikle ilk Amerikan antropologu olmasa da, egemen okul haline gelecek olan "kültürel antropoloji"nin kurucusuydu.

Boas, Westphalia'daki Minden'de, önde gelen bir Yahudi ailenin oğlu olarak doğmuştu; babası tekstil tüccarıydı, annesi ise 1848 devriminin fikirlerinden etkilenmiş olan liberal bir grubun üyesiydi. Boas, henüz okula giderken Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*'sünü okuduğu günden beri uzak ülkelerin ilgisini çektiğini anımsamaktaydı ve daha sonra Alexander von Humboldt'un keşif gezilerini okumuştur. Alexander'in erkek kardeşi Wilhelm'in (bkz. s. 49) yanı sıra Gottfried Herder'in de Boas'ın dile, kültüre ve halkların tarihine karşı ilgi duymasında payı vardı. Başlangıçta bu konularla ilgilenmiyordu. Kısa bir süre için Heidelberg Üniversitesi'nde kimya ve matematik okuduktan sonra, fizik, biyoloji ve coğrafyaya yöneldiği Bonn'a gitti. Orada kutup araştırmalarıyla tanışmasını sağlayan coğrafyacı Theobald Fischer ile tanışıp arkadaş oldu. Ardından Boas, yirmi üç yaşında suyun rengi konulu, görünüşe göre tuhaf bir mesele hakkındaki doktora tezini tamamlayacağı Kiel'e gitti. Tez konusuna ilgisini hızla kaybetti; Helmholtz ile Steinthal'in öğrencisi olmuş olan Benno Erdmann'ın etkisiyle insanlarla çevreleri arasındaki ilişkiyle ilgili sorunlara ve psikofizik alanına yöneldi. Bu noktada, gençlik hayallerinin peşinden gitmeye karar verdi ve Baffinland'e yapılacak bir seyahate hazırlanmak için Berlin'e gitti. Berlin'de Antropoloji, Etnoloji ve Prehistorya Derneği'ne takdim edildi. Orada da öğrenciyken Lazarus'un derslerini izlemiş olan Adolf Bastian (1826-1905) ile tanışarak onunla birlikte çalıştı. Kâşiflerin çoğunun tersine, halkların psikolojik özellikleriyle çok ilgilenen Bastian gözü pek bir etnograf gezgindi.

1883'te Boas, Kuzey Kutup Bölgesi'nin zorlu koşulları altında coğrafya, meteoroloji ve demografiyle ilgili araştırmalar yürütüp büyük saygı duyduğu Eskimolar (bugünkü deyişle İnuitler) üzerine araştırmalar yapacağı Baffinland'e gitti. Dönüşünde, üniversitelerde ders

11 Franz Boas (1858-1942)

verme hakkı sağlayan *Habilitasyon* sınavını geçti (Helmholtz ve Dilt-hey de sınavı yapan komitenin üyeleri arasındaydı). Ödeme ya da sözleşme yapılmaksızın ders verme yükümlülüğü getiren *Privatdozent*'lik statüsünü kazandı.

Bu geçmiş, Boas'ın Alman düşünsel gelenekleriyle ne kadar haşır neşir olduğunu göstermek için ayrıntılı bir biçimde aktarılmıştır. Yine de, o dönemde egemen olan, öğrenciliği sırasında zaten deneyimlemiş olduğu antisemitizm yüzünden Almanya'da kalıcı bir görev elde etmenin olanaksız olduğunu düşündü. Bu yüzden 1889'da Clark Üniversitesi'nde görev alarak Amerika Yerlilerinin dilleriyle etnografisi üzerine çalışmaya başlayacağı Amerika'ya yerleşti. 1899'da Columbia Üniversitesi'nin ilk antropoloji profesörü oldu.

Dönemin Almanya'sına geri dönecek olursak, *Kultur* teriminin çağrışımları, *Kultur Mensch* (medenileşmiş insan) ile *Natur Mensch* ("ilkel" ya da "vahşi") arasında o dönemdeki karşıtlıklara bakarak değerlendirilebilir. Bu kullanım aynı zamanda Wundt'un yazdıklarında da görülmektedir. Boas ilk önceleri buna bağlı kalmış olsa da, yavaş yavaş "kültür"ün anlamını, geniş anlamda belli bir toplumda nesilden nesile aktarılan normlardan, rollerden, geleneklerden, düşünce ve davranış tarzlarından oluşan bir gruba atıfta bulunan modern antropolojik bir kavrama dönüştürdü. İlginçtir ki, Wundt'un en son değerli çalışmasında *Kultur*'a atfettiği anlam, şu pasajın da gösterdiği gibi radikal bir değişime uğramıştı: "*Kultur* ulusaldır. Dil, gelenek ve düşünsel gelişme anlamında tutarlı bir birlik oluşturan özgül bir ulusal toplulukla sınırlıdır" (Wundt 1920, s. 20). Bu değişimin, Boas'ın etkisinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı merak uyandırmaktadır.

Boas'ın bir başka değerli katkısı kültürler arasındaki farklılıkları incelemesidir. Aydınlanma'dan beri toplumsal evrim kuramları (Darwinci tiptekilerle karıştırılmamalıdır) var olmuştu; bu kuramlarda, toplumların yasalara tabi bir dizi aşamadan geçerek "vahşilik"ten medeniyete ulaştıkları ve "vahşi"lerin temelde medeni insanlarla aynı oldukları, ancak daha yavaş geliştikleri kabul edilmekteydi. Biyolojik ırkçılığın 19. yüzyılda serpilip ön plana geçmesiyle birlikte, belli halkların doğuştan ilerleme yeteneğinden yoksun oldukları görüşü kabul edilir olmuştu. Boas, kültürel farklılıkların çevre koşulları ile tarihsel olumsuzlukların sonucu olduğunu iddia etmek amacıyla yaptığı alan çalışmasının bulgularını kullanarak, bu düşünceyi radikal bir biçimde eleştirdi.

Boas, antropolojiyle bağlantılı olduğunu düşündüğü psikolojiyle daima yakından ilgilenmişti ve bu iki disiplin arasında çift yönlü bir alışveriş olduğunu düşünüyordu. Örneğin, 1909'da Clark Üniversitesi'nin yirminci yıl kutlamaları sırasında Freud, Jung ve Ernest Jones (Freud'un biyografisini yazan kişi) ile diğer seçkin bilim insanlarının katıldığı bir konuşma yaptı. Antropolojik verilerin psikologlar için faydalı olabileceğini ileri sürdüğü konuşmasının başlığı "Antropolojideki Psikolojik Sorunlar" idi. Columbia'da öğrencilerine Wundt ile ve geleneksel toplumlarda zihinsel işlevlerle ilgili dersler

verdi; bu dersler daha sonra derlenerek yayımlandı (Boas 1911). Aynı zamanda öğrencilerini psikoloji dersleri almaya özendirdi – öğrencilerin arasında daha sonra ünlenecek olanların çoğu da öyle yaptı. Bunlardan biri, uzun yıllar sonra açıkladığı gibi, kültürel süreçleri nedensel olarak açıklayacak bir bilim çağrısı yapmayı amaçlayan, “Sosyal Psikolojinin Var Olma Olasılığı” (Kroeber 1917/18) başlıklı bir tebliğ kaleme aldı.

Boas’ın Columbia’daki en seçkin öğrencileri arasında iki yakın arkadaş vardı: Ruth Benedict ve Margaret Mead. Öğretmenleri gibi, her ikisi de kuramlarını geliştirirken psikolojiyi kullandılar ve İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra “psikolojik antropoloji”nin ortaya çıkmasına yol açan eğilimi başlatmış oldular. Her ikisi de çok satılan kitaplar yazdılar ve “kültür” kavramının yerleşmesine katkıda bulundular. Benedict, en iyi bilinen kitabı *Patterns of Culture*’da (1934/1946), Wilhelm Dilthey’in eserlerinden ve Gestalt psikolojisinden etkilenmişti. Kültürel çeşitliliğin, vasıflarla davranışların gelişigüzel bir şekilde bir araya gelmesi olarak görülmemesi gerektiğine, tersine her biri tutarlı bir bütün oluşturan farklı kalıplardan oluştuğuna dikkat çekiyordu. Kültürün, topluluklar halinde kendisini oluşturan bireylerin kişilikleriyle benzeştiğini düşünüyordu: “Bir kültür, bir birey gibi, az çok tutarlı bir düşünce ve eylem kalıbıdır.” Benedict geniş kültür *tiplerini* sınıflandırmaya çalışmaktaydı: Kategoriler arasında en dikkat çekici olanı “Apolloncu” ile “Dionysosçu” arasındaki ikilikti. (Her iki terim de Nietzsche’den uyarlanmıştı.) İlki ne örnek verilen Pueblo Yerlileri her türden aşırılıktan uzak durmalarıyla, geleneklerine bağlılıklarıyla, kendi otoritelerini kullanma konusundaki soğukkanlılıkları ve isteksizlikleriyle tanımlanıyordu. Bunun aksine, ikincisinin bunun tam karşıtı olduğu söyleniyordu. Yunan mitolojisinden alınan bir isim olan Dionysos, vahşi ve dizginlenemeyen bir vecd halinin Tanrısıydı. Buna göre, bu kalıbı sergileyen Plains Yerlileri rekabetçi, vahşi ve aşırı duygulara meyilli kişilerdi. O günden bu yana, şüpheli kanıtlara dayanan böylesi katı sınıflandırmaları savunmanın olanaksız olduğu ortaya konmuştur. Yine de, Benedict’in dramatik sunumu kültürel farklılıkların doğasını dikkate almayı zorunlu hale getirmiştir.

Benedict günümüzde “Amerika Yerlileri” adıyla bilinen kişilerle çalışırken, Margaret Mead alan çalışmasının tamamını Güney Pasifik’in çeşitli bölgelerinde gerçekleştirdi. Araştırma bulgularından modern Batılı toplumlar için ders çıkarma konusunda belki de Benedict’ten daha fazla çaba harcamıştı. Toplumsal cinsiyet farklılıkları ve farklı kültürlerde çocuk yetiştirmenin sonuçları, üzerinde çalıştığı birbiriyle ilişkili iki ana konuyu oluşturunuyordu. Aynı zamanda kadın özgürlüğü hareketinin de öncülerindendi. Boas, ona kültürün kişilik üzerindeki etkilerini araştırmasını tavsiye etti ve Mead da, özellikle ergenler bağlamında cinselliğe odaklandı. İlk kitabı olan *Coming of Age in Samoa* (1928) şu önemli alt başlığı taşıyordu: *A Psychological Study of Primitive Youth for Modern Civilization*. Bu başlık, geleneksel kültürlerde ergenin gelişiminin incelenmesinin, modern toplumda bu geçiş sürecinin anlaşılmasıyla da bağlantılı olduğunu ima etmektedir. Samoa gibi kültürlerde ergenliğin, Batılı toplumlardaki gibi çatışma ve strese neden olmaksızın, yalnızca acısız bir biçimde yetişkinliğe adım atmaktan ibaret olduğunu göstermeye çalıştı. Daha sonra Derek Freeman (1983) Margaret Mead’ın tezinde ciddi hatalar bulunduğunu gösterdi, ancak Mead’ın kitabı o dönemde büyük ilgi gördü ve oldukça popüler oldu. Mead, daha sonraki çalışmalarında kültürün, cinsiyet rollerinin, cinsel işbölümünün yanı sıra kişilik ve mizacın belirlenmesinde biyolojiden çok daha büyük bir önem taşıdığını savunduğu görüşünü daha da geliştirmişti. Böylece, *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* (1935) başlıklı kitabında Amerika’da cinsiyeti tanımlayan mizaç özelliklerinin Tchambuli etnik grubunda tersine çevrilmiş olduğunu, yani erkeklerin kadın, kadınların da erkek mizacına sahip olduğunu iddia ediyordu. İddialarının pek çoğu eleştirel bir inceleme karşısında ayakta kalamaz, ancak yaptığı çok sayıda yayınlarda bu konuda epeyce bir araştırma yapılmasını teşvik etmiş, sıra dışı bir şahsiyet olarak sahip olduğu saygınlığı hak etmiştir. Margaret Mead, uzun yıllar boyunca psikologların ismine aşina oldukları bir *antropolog*—çoğu zaman tek antropolog—olarak kalmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında yazılan sosyal psikoloji kitaplarında ona atıfta bulunulduğu görülebilir, yukarıda tartışılan *Experimental Social Psychology*’de zaten kendisinden söz edilmektedir.

Ralph Linton, Boas'dan boşalan bölüm başkanlığı görevini üstlenmek için 1937'de Columbia'ya geldi – Benedict'in hevesli olduğu bir görevdi. Benedict'in tersine, Linton psikolojiden çok psikanalizle ilgileniyordu. Linton, bir psikanalist olan Abram Kardiner'i, antropologların alan çalışması verilerini sunacakları bir seminere davet etti ve Kardiner bu bulguları yeni-Freudcu terimlerle yorumladı. Grup, kişilik ve kültür arasındaki dinamik etkileşimleri tanımladığı varsayılan “Temel Kişilik Yapısı” (TKY) kavramını ortaya attı. Kültürün bütünleşmesinin, üç ana yönü olan bir sistemden kaynaklandığını ileri sürüyorlardı:

1. *birincil kurumlar*; esasen geçim ekonomisi, aile tipi ve çocuk eğitimi; bu şunu ortaya çıkarıyordu:
2. *özgül bir TKY*; kaygıları ve nevrozları da kapsayan psikodinamik eğilimler anlamına gelmektedir; sonuçta TKY de şunu şekillendiriyordu:
3. *ikincil kurumlar*; örneğin din ve folklor.

Kardiner ve Linton'un bu konudaki ilk kitaplarını (1939) pek çok başka kitap takip etti; “modal kişilik”le ilgili alternatif ancak az çok benzer bir formülasyon bir dönem için popüler oldu. Şemasının ölümcül döngüsellliği ile yöntemlerinin zayıflığından oluşan kusurları yüzünden girişim savaş sonrası dönemde tamamen suya düştü. Jerome Bruner geriye dönük olarak yaptığı değerlendirmede bu girişimi “görkemli bir başarısızlık” biçiminde tanımlamaktadır. Burada söz etmemizin nedeni, dönemin sosyal psikoloji kitaplarında genel olarak öne çıkmış olmasıdır.

Bir an için Boas'a dönecek olursak, onun ve W. I. Thomas'ın (bkz. s. 238), dönemin en önde gelen ırkçılık karşıtları arasında olduklarını belirtmek gerekir. Boas ve öğrencileri, aşağıda parlak çalışmasından bahsedeceğimiz Otto Klineberg'i (1899-1992) etkilemiştir.

Göç ve Zekâ

Amerikan ordusu, Birinci Dünya Savaşı sırasında o dönemde yeni olan grup zekâsı testlerini uygulamıştı. Bugün kötü bir üne sahip olan

testlerin sonuçları ırksal farklılıkları içeriyordu. Kuzey Avrupa kökenli acemi askerlerin güneylilerden daha zeki oldukları, ama beyazların genelde “Zenci”lerden daha üstün olduğu iddia ediliyordu. Ancak aşağıdaki tabloda da gösterileceği gibi, en dramatik farklılık kuzeyli ve güneyli siyahların puanları arasındaydı:

Ordu Alfa Testi’nin Medyan Puanları

Beyazlar	57,9
Kuzeyli Siyahlar	40,5
Güneyli Siyahlar	14,4

Bu farklılık “ırka” atfedilemeyeceği için, “seçici göç” yorumu en yaygın yorumdu. Bir başka deyişle, siyahların en zekileri kuzeye göç ederken, daha kalın kafalı kardeşlerinin arkada kaldığına inanılıyordu.

Bir sosyal psikolog olan Klineberg (1935), iki bölümden oluşan bir araştırmayla bu yoruma karşı çıktı. Önce üç güney bölgesinde, 1915 ile 1930 arasındaki dönemde 10-12 yaş arasındaki siyahi çocukların okulda aldığı notları karşılaştırdı. Sonra bunları sonradan kuzeye göç edenlerden ve göç etmeyenlerden oluşan iki gruba ayırdı. Bu iki grubun okul performanslarını karşılaştırdığında önemli bir farklılık olmadığını anladı.

Çalışmanın ikinci kısmında New York’ta yaşayan aynı yaş aralığındaki siyahi çocuklara zekâ testleri uyguladı ve şehirde ikamet ettikleri sürenin uzunluğunu tespit etti. Şehirde ikamet etmenin, IQ sonuçlarını ve okul performansını sürenin uzunluğuyla aşağı yukarı orantılı olarak yükseltme eğiliminde olduğunu ortaya çıkardı. Böylece, çevresel etkilerin lehine olacak şekilde seçici göç hipotezini çürüttü. Klineberg, daha sonra yazdığı sosyal psikoloji kitabında şu yorumu yapmaktaydı:

Ancak, New York şehrinde bile Zencilerin Beyazlarla tamamen eşit çevre koşullarına sahip olduklarının düşünülmemeyeceği akıldan çıkarılmamalıdır. ... Yazara, tamamen eşit çevresel koşullara sahip olduklarında Zencilerle Beyazlar arasında şu anda var olan farkların tamamen ortadan kalkması, kesin değilse bile oldukça yüksek olasılıklı görünmektedir. (Klineberg 1940, s. 301)

Bu hâlâ tartışılan bir meseledir ve zekâ açısından ırklar arasında genetik olarak belirlenmiş büyük farklar olduğunu ileri sürenler bulunmaktadır. Bunların meşhur olanlarından biri, beyazları Asyalılarla siyahlar arasında bir konuma indirmiş olsa da Rushton'dur (1994).

Bir sonraki kısımda, ABD'de geniş ölçüde yayıldıkları ve etkili oldukları için Britanya'daki gelişmeleri ele alacağız.

Britanya'da Antropoloji ve Sosyal Psikoloji Gezisi

1898'de Torres Boğaz'ına düzenlenen Cambridge Antropoloji Gezisi'ne katılanlar Avustralya ve Papua Yeni Gine arasında yer alan adalar grubuna doğru yelken açtı. Gezi, disiplinlerarası bir gezi düzenlemeye karar veren, seçkin bir doğa bilimleri uzmanı ve bir etnolog olan Alfred Haddon tarafından yönetiliyordu. Dolayısıyla geziye antropologların yanı sıra dilbilimciler, tıp adamları, psikologlar da katılıyordu. Psikologlardan oluşan grubun başkanı Cambridge'te çalışan bir deneysel psikolog olan W. H. R. Rivers idi ve William McDougall (bkz. 9. Bölüm) da gruba katılmıştı. Bu ekibin yürüttüğü araştırmalar esasen psikofizikseldi: Algı (görsel keskinlik, renk, görsel yanılsamalara duyarlılık), işitsel algı, tepki zamanı, koku alma duyusu, kas duyusu. Fechner ve Wundt geleneğine özgü deneysel prosedürler ile bunların Amerika'daki uyarlamaları ilk kez yazılı olmayan kültürlerde uygulanıyordu. Gezi kapsamında yapılan psikolojik araştırmalar, yarım yüzyıldan daha uzun süre sonra ortaya çıkacak olan kültürler arası psikolojinin habercisiydi. Bu arada, bu alanın öncülerinden bazılarının pek çoğunun çalışmalarına sosyal psikolog olarak başladıklarını belirtelim.

Geziden sonra Rivers, psikolojiye olan ilgisine son vermeden antropolojiye yöneldi. Deneyimleri onu sosyal psikolojiyi göz önünde tutmaya yönlendirmişti: "Bana göre ... toplumu incelemenin nihai amacı, toplumsal davranışların psikolojik açıdan açıklanmasıdır" (Rivers 1926, s.5). Cambridge'deki öğrencilerinden biri, antropolojide mi, yoksa psikolojide mi kariyer yapacağına karar veremeyen, ancak sonunda ikincisini seçen Frederic Bartlett (1886-1969) idi. 1913'te, Cambridge Gezisi'nin bir başka üyesi olan Charles Myers'in yürüt-

tüğü algı üzerine bir çalışmaya denek olarak katıldı. Bu, semeresini yirmi yıl kadar sonra verecek bir dizi uzun süreli çalışmaya başlaması için Bartlett'e esin kaynağı oldu. Kitabın adı *Remembering* idi ve alt başlığı şöyleydi: *A Study in Experimental and Social Psychology* (Bartlett 1932). Toplumsal etkenlerin daha üst düzey zihinsel süreçler üzerindeki etkisini ortaya çıkaran bu çalışma, Bartlett'in uluslararası bir ün kazanmasını sağladı.

Kullandığı ana yöntemlerden biri "seri yeniden üretim"di. Bu yöntemin bir versiyonunda bir bireye okuması için bir öykü veriliyor ve biraz ara verdikten sonra öyküyü bir başka kişiye anlatması isteniyordu, böylece öykü pek çok kez yeniden üretiliyordu. Bu deneylerin en iyi bilinenlerinden birinde Bartlett, Boas'ın Amerika Yerlilerinden aldığı bir öyküyü seçerek kültürün anımsama üzerindeki etkisini araştırmıştı. Öykünün özgün hali aşağıda aktarılmıştır.

Hayaletler Savaşı

Bir gece Egulac'lı iki genç adam fok avlamak için nehre gitmişler ve nehrin vardıklarında hava durgunlaşmış ve sis çökmüş. Sonra savaş çıgıkları duymuşlar ve şöyle düşünmüşler: "Bu, belki de bir baskındır." Kıyıya doğru kaçarak, bir ağaç gövdesinin arkasına saklanmışlar. Derken kanolar gelmiş, kürek seslerini duymuşlar ve bir kanonun onlara doğru geldiğini görmüşler. Kanonun içinde beş adam varmış ve şöyle demişler:

"Ne sandınız? Sizi de götürmeye geldik. İnsanlarla savaşmak için nehrin yukarı kısmına gidiyoruz."

Genç adamlardan biri şöyle demiş: "Benim okum yok."

"Oklar kanoda," demişler.

"Sizinle gelmeyeceğim. Öldürülebilirim. Akrabalarım nereye gittiğini bilmiyorlar. Ama sen," demiş diğerine dönerek, "onlarla gidebilirsin."

Böylece genç adamlardan biri gitmiş, diğeri de eve dönmüş. Ve savaşçılar nehrin yukarısında, Kalama'nın diğer kıyısındaki bir kasabaya gitmişler. İnsanlar nehir kıyısına inmişler, savaşmaya başlamışlar ve pek çoğu ölmüş. Ama genç adam az sonra savaşçılardan birinin şöyle dediğini duymuş: "Çabuk, eve gitmemize izin verin. O Yerli vuruldu." O sırada şöyle düşünmüş: "Ah, bunlar hayaletler." Kendini hasta hissetmiyormuş, ancak onlar vurulduğunu söylemişler.

Böylece kanolar Egulac'a geri dönmüş ve genç adam kıyıdaki evine giderek bir ateş yakmış. Herkese şöyle demiş: "Dikkat edin, hayaletlere eşlik ettim ve savaşıma gittik. Arkadaşlarımızın pek çoğu ve bize saldırıların pek çoğu öldürüldü. Vurulduğumu söylediler ama kendimi hasta hissetmiyorum."

Her şeyi anlatmış ve sonra sessizleşmiş. Güneş doğduğunda yere yığılmış. Ağzından siyah bir şey gelmiş. Yüzü çarpılmış. İnsanlar zıplayıp bağırışlar.

Genç adam ölmüş.

Bu öykünün (Avrupalılar için) hatırı sayılır ölçüde garip kültürel öğeler barındırdığı dikkati çekecektir; Bartlett haklı olarak bunların değiştirilmesini ya da tamamen atlanmasını bekliyordu. Öykünün dokuzuncu kez yeniden anlatıldığı versiyon bunu açıklamaya yardımcı olacaktır:

Hayaletler Savaşı

Mombapan'lı iki Yerli fok avlarken, içinde beş savaşçının bulunduğu bir tekne gelmiş.

"Bizimle gelin" demiş savaşçılar, "ve yapacağımız savaşta bize yardım edin."

İlk Yerli, "Eğer eve dönmezsem çok üzülecek yaşlı bir annem var," demiş.

İkincisi, "Hiç silahım yok," demiş.

"Teknede bir sürü silahımız var," demiş savaşçılar. Tekneye atlayan Yerliyi alıp götürmüşler.

Yerli uzaktaki savaş sırasında ölümcül bir yara almış ve böylece ruhu aceleyle kaçmış.

"Öleceğim," demiş, "beni Mombapan'a götürün."

"Ölmeyeceksin," demiş savaşçı. Ama buna rağmen Yerli ölmüş ve ruhu dünyayı terk etmiş. (s. 124)

Bartlett dikkat çekici dönüşümleri, atlamaları, kısaltmaları çözümlendi ve bunların kültürel zihniyetleri nasıl takip ettiğini gösterdi. Böylece "kano" tekneye dönüşmüş, isimler unutulmuş ya da değiştirilmiş ve ağızdan gelen siyah şey gibi tuhaf öğeler tamamen ortadan kaybolmuştu. Özgün öykünün biraz kopuk niteliği sürekli bir

anlatıya dönüştürülmüştü. Belki de en dikkate değer olan, başlığa rağmen hayaletlerden hiç söz edilmemesiydi.

Remembering'in yayımlanmasından önceki yıllarda Bartlett *Psychology and Primitive Culture* (1923) üzerine bir kitap yazdı ve bu kitapta "ilkeller" hakkındaki stereotiplerin pek çoğunun temellerini çürütmeye çalıştı. Aynı zamanda Afrika'ya düzenlenen bir alan gezisine katıldı ve sistematik gözlemlerine dayanarak toplumsal etkinin hafızayla ilgili yönlerini betimledi. O dönemde Afrikalıların Avrupalılardan çok daha üstün bir hafızaya sahip olduğuna, ancak zekâ açısından geride olduklarına inanılıyordu. Bartlett, Afrikalıların toplumsal olarak nötr bir uyararı hatırlamak konusunda Avrupalılardan daha iyi olmadıklarını ortaya çıkardı. Ne var ki, büyükbaş hayvanların kültürün merkezinde yer aldığı Swaziland'da insanlar hayvanlarının her birini son derece ayrıntılı ve doğru bir biçimde hatırlıyorlardı. Bartlett, ulaştığı genel sonuçlarda, hafıza üzerine yaptığı çeşitli çalışmaların sosyal psikoloji açısından taşıdığı önemi tartışıyordu. Daha sonra düşünmenin sosyal yönleri üzerine hazırladığı kitabının (Bartlett 1958), Durkheim'in yazdıklarıyla birlikte, Moscovici'nin "sosyal temsiller kuramı"nın ana kaynağını oluşturduğu da belirtilmeye değerdir.

Bartlett, Murphy ve diğerleri'nin hazırladıkları *Experimental Social Psychology*'de (bkz. s. 192-9) yer alan nadir Avrupalı psikologdan biridir. Bir başkası ise Piaget'dir ve şimdi de onun (modern sosyal psikoloji kitaplarında pek rastlanmayan) çığır açıcı deneylerinden birini tartışacağız.

Piaget: Oyunun Kuralları Üzerine

Jean Piaget'nin (1896-1980) çocuk psikolojisinde yeni bir çağ açtığını söylemeye gerek bile yoktur. Daha az bilinen şey ise, onun psikolojinin yanı sıra sosyoloji kürsüsünde de çalıştığı ve eserlerinden bazılarının sosyal psikolojiyle yakından ilgili olduğudur. Bu, Piaget'nin *The Moral Judgement of the Child* (1932) kitabı hakkında düşüncelere yer vermiş olan Murphy ve diğerleri (1937) tarafından fark edilmiştir. Piaget'nin bu kitabı, çocukların ahlaki kuralları ve normları edinme süreçleriyle ilgili araştırması hakkındaydı. Aynı zaman-

da Durkheim'ın, toplumdan kaynaklanan ahlak kuramını da, yazarın bazı görüşlerini onaylayarak tartışmaktaydı. Ne var ki, kendini Durkheim'ın *Moral Education* (1925) kitabında ileri sürdüğü doktrine, ahlaki kuralların aşılma tarzı konusunda kökten bir biçimde itiraz ederken buldu. Durkheim'ın düşüncesini aşağıdaki pasajda anlatmaktadır:

Ailede özgecil eğilimler ve dayanışma duyguları görevden daha güçlüdür. Okulda, buna karşılık, kurallar olmalıdır. Bu kuralların bizzat kendi iyilikleri için işletilmesi gerekir. "Yerine başka bir şey koymanın çok zor olduğu bir ahlak eğitimi aracı" oluştururlar. Dolayısıyla, öğretmenin işi bunları dayatmaktır. "Kurallar çocuğa öğretmeni tarafından izah edildiğinden her şey öğretmene bağlıdır. Kurallar öğretmenin onlara affettiğinden, yani çocuklara telkin ettiği fikirden daha öte bir otoriteye sahip değildir." (Piaget 1932, s. 360)

Dolayısıyla Durkheim, ahlak kurallarının edinilmesini okuldaki durumda tamamen öğretmenlerin uyguladıkları otoriter baskıya atfediyordu. Bu, Piaget'nin daha demokratik tabiatına aykırı düşen bir öğretiydi – Piaget daima zorlama karşısında işbirliğinin önemini önemle vurguluyordu. Ahlak kurallarının kökenleri hakkında alternatif bir bakış açısının geçerliliğini göstermeye çalıştı ve Durkheim'ın açıklama girişiminin temel kusurunu şöyle açıklıyordu:

Durkheim çocukların yetişkin toplumundan ya da yetişkinler tarafından yaratılan toplumlardan (okullar) başka bir toplum bilmediğini düşünmektedir; dolayısıyla kendiliğinden oluşan çocuk derneklerinin varlığını ve karşılıklı saygıyla ilgili olguları göz ardı etmektedir. Sonuç olarak... Durkheim'ın pedagojisi ... çocuk sosyolojisi konusunda yeterli bilgiye sahip olmamanın yarattığı eksiklik yüzünden ... sadece otoriteye dayalı yöntemlerin savunulmasına yol açmaktadır. (Piaget 1932, s. 358-9)

Piaget'nin söz etmediği bir şey daha eklenebilir, yani okula gitmenin evrensel olmadığı. Dolayısıyla, Durkheim'ın düşüncesi yazı öncesi dönemdeki toplumlarda hiçbir ahlak kuralının olamayacağını ima etmektedir – ki bunun anlamsız olduğu açıktır.

Doğal olarak Piaget'nin yaptığı onca araştırmadan elde ettiği zengin malzemeyi burada özetlemek olanaksızdır. Bunun yerine, çok önemli bir çalışmasının zorunlu olarak kısa ve öz bir açıklamasına yer vereceğiz. Bu çalışma, çocukların kuralların doğasını anlama tarzlarıyla ilgilidir.

Bilye Oyunu

Piaget'nin yöntemi basit olduğu kadar dahiceydi de. Dört ile on üç yaş arasındaki çocuklara, çocukluğundan beri oynamayı unuttuğunu ve yeniden oynamak istediğini söyleyerek getirdiği bilyelerle nasıl oynaması gerektiğini sordu. Çocuğun kendi sözünün geçtiğini hissetmesini sağladığı oyunlar sırasında kurallar, kuralların adilliyi, kökenleri ve bunun gibi şeyler hakkında soru sorması doğaldı.

Çocukların ulaştıkları anlayış düzeyini keşfedebilmek için Piaget onlara "Kurallar değişebilir mi?", "Kurallar hep bugünkü gibi miydi?", "Kurallar nasıl ortaya çıktı?" gibi sorular sordu. Birkaç protokol aşağıya alıntılanmıştır; ilki kurallara çok saygı duyan ve bunları babasına atfeden bir çocuğun açıklamasıyla ilgilidir:

FAL, yaş 5. "Uzun zaman önce, insanlar Neuchâtel kasabasını inşa etmeye başladıklarında da küçük çocuklar bilyelerle senin bana gösterdiğin gibi mi oynuyorlardı? - *Evet.* - "Hep böyle miydi?" - *Evet.* - "Kuralları nasıl öğrendin?" - *Çok küçükken ağabeyim bana öğretti. Babam da ağabeyime öğretmişti.* - "Peki baban nasıl öğrendi?" - *Babam biliyordu işte. Ona kimse öğretmedi.* - "Nereden biliyordu?" - *Ona kimse göstermedi.* (s. 46)

Daha büyük yaşlarda oyun kurallarının göreceliği fark edilmeye başlanır:

ROSS, yaş 11. "Bilye oyununda neden kurallar var?" - *Durmadan kavgaya etmek için kurallar olmalı, o zaman düzgün oynayabilirsiniz.* - "Bu kurallar nasıl ortaya çıktı?" - *Bazı oğlanlar kendi aralarında anlaşarak kuralları koydular.* - "Yeni bir kural icat edebilir misin?" - *Belki [düşünür ve bir tane bulur]* - "O şekilde oynanabilir mi?" - *Ah evet.* - "Bu da diğerleri

gibi adil bir kural mı?” – Arkadaşlar şansa bağlı olduğu için pek adil olmadığını söyleyebilirler. İyi bir kural olması için beceriye bağlı olmalıdır. – “Ama eğer herkes o şekilde oynarsa, o zaman adil bir kural olur mu olmaz mı?” – Ah, evet, bütün diğer kurallara göre olduğu gibi bu kurala göre de oynayabilirsiniz. (s. 58)

Genel olarak, kuralların varlığını en küçük çocuklar ya hiç anlamıyor ya da çok az anlıyorlar. Daha sonra kuralların var olduğunu fark eder, ama bunların mutlak olduğunu düşünürler – oyunu oynamanın bir başka yolu olamaz. On yaş civarından sonra oyunların kurallarının göreceli oldukları, grubun ortak görüşünün ve işbirliğinin bir işlevi oldukları ve değiştirilebilecekleri anlaşılmaya başlanır. Aynı dönemde “adil olma” kavramı ortaya çıkar. Böylece otopotrite karşılıklıya yol açar.

Bunlar elbette, Piaget’nin gösterdiği gibi, hikâyenin yalnızca temelidir ve aynı zamanda yetişkinlerin toplumsal davranışlarını anlamak için de dersler içerir. Bu konuyu seçmemin sebebi, Piagetçi kuramın bu bölümünün sosyal psikolojiye önemli bir katkı sağlaması ve daha sonra yapılacak pek çok araştırmaya esin kaynağı olmasıdır. Örneğin Turiel (1983), çocukların zihinlerinde ahlaklılık ve uzlaşma arasındaki ayrımın ortaya çıkışının izlerini sürerek bu konuyu daha da ileri götürmüştür.

Hsueh (2002) tarafından da gösterildiği gibi, Piaget’nin Amerikalı sosyal bilimciler arasında çocuklarla ilgili çalışmaları yüzünden değil, garip bir biçimde endüstri psikolojisiyle ilgili olarak tanınmaya başlandığı pek az bilinmektedir.

Hawthorn Deneylerinin Şaşırtıcı Sonuçları

20. yüzyılın ilk yıllarında Amerikalı bir mühendis olan Frederick Taylor sanayide verimliliği artırmak için tasarlanmış bir “bilimsel yönetim” kuramını ortaya attı. Çalışma prosedürlerini en çok ürünü alacak şekilde standartlaştırmak amacıyla zaman-ve-hareket çalışmasını gündeme getirdi. Dikkate alınan diğer etkenler arasında, işyerinin fiziksel yapısı da öne çıkıyordu. İşgücünü yalnızca parasal

ödüllerin motive ettiği varsayımı egemendi. Endüstri psikolojisinin öncülerinden Münsterberg'in (bkz. s. 173) buna "ekonomik psikoloji" adını vermesi rastlantı değildir. "Bilimsel yönetim" sisteminde az çok bir makinenin çarkları gibi muamele edilen işçiler, mümkün olduğu kadar homojen hale getirilirler.

Chicago Western Elektrik Şirketi'nin Hawthorn araştırmalarında, Harvard İşletme Yönetimi Master Programı'nın koruması altında yürütülen bir dizi çalışma (Roethlisberger ve Dixon 1939) tarafından zayıflatılan işte bu değer ve inanç sistemi idi. Çalışmalar 1920'lerin ortasında başladı ve on iki yıl boyunca devam etti. Önceleri farklı aydınlatma düzeylerinin performans üzerindeki etkileri hakkındaki basit soruların yanıtlanması amaçlanıyordu. Buna göre, değişikliklerin yol açacağı sonuçların değerlendirilebileceği bir standart oluşturmak amacıyla kadın işçilerin performansları önce var olan koşullar altında ölçüldü. Ardından, aydınlatma sistematik bir biçimde değiştirildi, ancak bunun tutarlı bir etkisi olmadığı ortaya çıktı. Bunun sonucunda, tasarım geliştirilerek, başlangıç baz oranları birbirine denk düşen bir deney grubu ile bir kontrol grubu oluşturuldu ve aydınlatma yalnızca deney grubu için değiştirildi. Sonuç araştırmacıları çok şaşırttı: Deney ve kontrol gruplarının *her ikisinde* de üretim aynı oranda arttı.

Meseleyi açıklığa kavuşturmak amacıyla pek çok farklı değişiklik denendi. Yorgunluğun kafa karıştırıcı bir öge olabileceği düşünüldü ve dolayısıyla farklı uzunluklarda dinlenme molaları verildi, çalışma günü kısaltıldı, bunu önceki koşullara geri dönülmesi izledi. Beklentiler bir kez daha gerçekleşmedi: Özgün ana çizgi yüzde 100 alındığında, üretim değişikliklerin doğasından bağımsız bir biçimde yavaş yavaş arttı ve başlangıçtaki koşullara geri dönüldüğünde azalmak yerine yüzde 131 düzeyine ulaştı.

Bundan sonra araştırmacıların, katılan kadın işçilerin duygularını ve tutumlarını göz ardı ederek yanlış bir yol izlediği ortaya çıktı. Deneyi yapanların varlığının yanı sıra kadınların özel bir ilginin ve gözlemin nesnesi olarak seçilmiş oldukları gerçeği, özgül bir *toplumsal durum* yaratıldığı anlamına geliyordu ve bu durum bulguları açıklıyordu.

Şimdi klasikleşmiş olan bu bir dizi deney, yapılan ilk geniş ölçekli alan çalışmalarından biriydi. Bu deneylerin asıl önemi, yalnızca endüstri/örgüt psikolojisinde değil, sosyal psikolojide de düşüncelerin kökten bir biçimde yeniden gözden geçirilmesine yol açmasıydı (karşılaştırmın Miller 1972). “Denekler” biçiminde adlandırılanların *tepki gösterdikleri* genel olarak kabul edilmeye başlandı ve bu olgu, akademik yazına “Hawthorn etkisi” olarak geçti.

Hawthorn araştırmalarına katılan önemli şahsiyetlerden biri Harvard İşletme Okulu’ndan Elton Mayo idi. Mayo, entelektüel atası Piaget olan büyük Fransız psikolog Pierre Janet’nin (1859-1947) arkadaşısıydı. Böylelikle Mayo, Piaget’nin düşünceleriyle ilgilenmeye başladı, hatta daha sonra Piaget’nin çalışması üzerine bir makale bile yayımladı (Mayo 1930). Mayo, Hawthorn araştırmalarının kendi üzerine düşen kısmını planlarken, 1929-1932 yılları arasında 20.000 işçiyle mülakat yapmak üzere geniş çaplı bir programda karar kıldı. Bu amaçla Piaget’nin çocuklarla kullanmış olduğu, Piaget’ye ait klinik-tipi mülakat yöntemini benimsedi. O dönemde popüler olan tutum incelemeleriyle kıyaslandığında, bu açık, esnek ve keşiflere açık bir çalışmaydı. Mayo (1933), projesinden öğrendiği dersleri, modern endüstrinin görünümüyle ilgili bir anlayış geliştirme amacıyla yorumladı. Hawthorn projesinin etkisi düşünüldüğünde, Mayo’nun araştırmalarının Piaget’nin düşüncelerinin Amerika’daki daha geniş sosyal bilim topluluğu arasında yayılmasına katkıda bulunması anlaşılabilir. Örneğin, Margaret Mead, alan çalışması yaptığı anda amaçlarından biri Piagetci kuramı Avrupalı olmayan bir nüfusla sınamaktı.

Hawthorn araştırmalarını bir kenara bırakmadan önce, pek çarpıcı olmasa da, kesinlikle ihmal edilmemesi gereken bir bulgudan da kısaca söz edeceğiz. Araştırmacılar, toplumsal etkilerin tamamen farkına vardıkları daha sonraki bir aşamada, “Banka Elektrik Şebeke-si Gözlem Odası”nda on dört erkek işçiyle bir çalışma düzenlediler. Bu adamlara parça başı ücret ödeniyordu ve geleneksel olarak, işçilerin kendi kazançlarını en yüksek düzeye ulaştırmak için her şeyi yapacakları, mümkün olduğu kadar çok üretecekleri ve kazançları birbirlerine bağlı olduğundan daha yavaş çalışan meslektaşlarına hızlanmaları için baskı yapacakları varsayılıyordu. Aslında araştırma-

cılar grubun, üretimlerini idare eden bir dizi norm geliştirdiğini tespit ettiler; bu normlar şöyle özetlenebilir: “Çok fazla çalışmamalısınız, yoksa ‘fiyat kırıcı’ olursunuz; işi aşırı yavaşlatmamalısınız, yoksa ‘üçkağıtçı’ olursunuz; arkadaşlarınızı üstlerinize gammazlamamalısınız, yoksa ‘muhibir’ olursunuz.” Normlar akılcı bir temele dayanıyordu; eğer bir üye çok yavaşsa, grup kazancı azalacaktı ve eğer biri çok fazla çalışırsa, idareciler herkesin karşılığında daha fazla kazanç elde etmeden daha çok çalışmasını gerektirecek şekilde parça fiyatını ayarlayabilirdi. Bu yolla, beceri ve yetenek bakımından çarpıcı bireysel farklılıklar olmasına rağmen, grup aynı oranda üretim yapıyordu.

Ancak, çoğu durumda bu gibi grup normları, belki de bilinçli bir şekilde tasarlanmak yerine grup üyeleri arasındaki etkileşim sırasında kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bunun nasıl yapılabileceği Şerif tarafından ustaca ortaya konmuştur.

Şerif: Normların Oluşturulması Üzerine

Toplumsal normların ortaya çıkmasıyla ilgili klasik bir çalışma, Amerika’ya yerleşen Türk kökenli sosyal psikolog Muzafer Sherif [Muzafer Şerif] (1935) tarafından yürütülmüştür. Bu bölümde açıklanan, iki dünya savaşı arasındaki döneme denk gelen katkılarının pek çoğunun tersine, Şerif’in deneyi sosyal psikoloji kitaplarının pek çoğunda hâlâ yer almaktadır. Bu nedenle burada kısaca ele alınacaktır.

Toplumsal normların nasıl geliştiği sorunu o dönemde sosyologlar arasında da tartışılıyordu ve Şerif, “otokinetik etki”yi kullanarak soruna dahiyane bir tarzda deneysel bir çözüm getirmeye karar verdi. Bu etki, belli bir yıldızla bakan ve onun hareket eder gibi göründüğünü fark eden astronomlar tarafından keşfedilmişti. Bu görüngü, kapkaranlık bir odada tek bir noktasal ışık kaynağı ile üretilir. Işık sabit olsa da, hareket yanılsaması son derece güçlüdür ve deneklerden ışığın yanık olduğu birkaç saniye boyunca hareket ettiği uzaklığı tahmin etmeleri istenmiştir. Bireysel deneyimler sırasında her kişinin birleşme eğiliminde olduğu az çok dar bir alan vardı, ancak bireylerin ortalama tahminleri birbirlerinden çok farklıydı. Daha

sonra küçük gruplar halinde test edildiklerinde tahminler ortak bir boyuta doğru yaklaştı. Deneklerin önce grup içinde, daha sonra da bireysel olarak test edilmeleri durumunda, grup normu devam etmeye eğilimliydi. Daha sonra Jacobs ve Campbell (1961), grup üyelerinin, özgün katılımcıların hiçbirinin olmadığı yeni gruplar oluşturmak üzere giderek artan bir şekilde başkalarıyla değiştirilmesi durumunda, bu grup üyelerinin “nesiller” aracılığıyla aktarılan aynı norma hâlâ bağlı kaldıklarını gösterdiler.

Daha sonra Şerif ve meslektaşları (örneğin Şerif ve diğerleri 1961), yaz kamplarında kalan oğlan çocuklarıyla grup-içi ilişkiler hakkında aynı ölçüde ün kazanan bir dizi genişletilmiş deneysel alan araştırması düzenlediler. Yapay olarak yaratılmış, yine de önemli bir açıdan “doğal” olan gruplarla yapılan bu tür alan deneyleri daha önce Lewin tarafından gerçekleştirilmişti.

Lewin ve Yeni Nesil Amerikan “Yıldızları”

1920’lerle 1930’lardaki deneysel çalışmalar laboratuvar ortamında yürütülüyordu, ancak dönemin sonuna doğru Kurt Lewin (1890-1947) yeni bir yaklaşıma öncülük etti. Berlin Üniversitesi’nde psikoloji ve felsefe okuduktan sonra Birinci Dünya Savaşı’na katılan Lewin, savaş sırasında yaralandı. Geri döndüğünde Berlin Psikoloji Enstitüsü kadrosuna katıldı. Ünlü Gestaltçılar Wolfgang Köhler ve Kurt Koffka bu enstitüdeki iş arkadaşlarıydı; Fritz Heider (bkz. s. 35) ise yakın bir arkadaşydı. Lewin fizik ve biyolojinin mantıki temelleri üzerine yazılar yazmıştı; daha sonra gerçekten bilimsel olacak “topolojik” bir psikolojinin kuramsal temellerini geliştirirken bu çalışmalarından yararlanacaktı. Almanya’da Naziler iktidara geldiğinde, uluslararası üne sahip bir Yahudi olması nedeniyle, Cornell Üniversitesi’nin sunduğu geçici iş teklifini kabul ederek Amerika’ya gitmek için Almanya’dan ayrılmaya karar verdi. Yolculuğu sırasında, fikirlerini tartışmak üzere Frederic Bartlett’i ziyaret etmek için Cambridge’de mola verdi.

Lewin iki yıl sonra Iowa Child Welfare Research Station’a geçti ve 1944’e kadar orada kaldı. Burada geçirdiği süre boyunca, birey-

sel ve toplumsal davranışın analizi için bir araç olması amaçlanan “alan kuramı”nı geliştirdi. Fizik ve matematik terimleri kullanılsa da, kesin biçimde psikolojik olmayı sürdüren bir kuramdı bu. Kişilerle onların çevrelerinin bir kombinasyonundan oluşan *yaşam alanı* ve kişilerin kendilerini içinde buldukları somut *durumlar*, kuramın iki temel kavramını oluşturunuyordu. Yetersiz İngilizcesi, pek bilinmeyen fikirleriyle bir araya geldiğinde, onu dinleyenler söylediklerini anlamakta zorluk çektikleri için Lewin başlangıçta bazı zorluklarla karşılaştı. Ancak, entelektüel dehası açıkça görülüyordu ve geleneksel Alman profesörlerin tersine öğrencilerine karşı mesafeli durmuyordu. Hayli başarılı bir öğretmen oldu ve en parlak öğrenciler tezlerini onunla hazırlamak için adeta kapısında sıraya girdiler.

Lewin’in sosyal psikolojiye uzun ömürlü katkısı, bir biçimde geri planda kalan kuramsal formülasyonlarından değil, grup psikolojisini desteklemesinden kaynaklanır. Günümüzde bunun pek de kayda değer bir şey olmadığı düşünülebilir, ancak o dönemde Floyd Allport’un izinden giden pek çok psikolog, “gruplar”ın psikolojik gerçekliğini reddetmekteydi. “Grup ruhu”yla ilgili daha eski kuramlar (örneğin Espinas’ın ya da McDougall’ın kuramları), grubu bireylerin bir araya toplanmasından daha fazla bir şeymiş gibi görmeyi değersiz buluyor, “grup atmosferi” ya da “grup hedefleri”nden bilimsel olmayan hatta mistik şeylermiş gibi söz ediyorlardı. Bu nedenle, Lewin sayesinde “grup”un bilimsel açıdan saygı duyulan bir kavrama dönüşmesi hiç de önemsiz bir gelişme değildir. Dahası, Lewin, “grup dinamikleri” adını verdiği şeyin incelenmesi için uygun yöntemler de geliştirmişti. Bunu açıklamak için, en iyi bilinen deneylerinden birinin ilk versiyonunu özetleyeceğiz (Lewin ve diğerleri 1939).

Her şey Ronald Lippitt’in liderlik sorunlarına duyduğu ilgiyle başladı. Bu konuyu görüşen Lippitt ve Levin, çok sayıda alan çalışmasına dönüşecek olan çalışmanın ilk planlarını hazırladılar. On bir yaş çocuklarından oluşan ve az sayıda üyesi olan, maske ve diğer nesnelerin yapımıyla uğraşan etkinlik grupları oluşturdular. Her birinde beş çocuğun yer aldığı iki grup oluşturuldu ve her grupta on bir oturum yapıldı. Aynı yetişkin lider (Lippitt) her iki grupta da ilgilen-di, ancak birinde “demokratik”, diğerinde ise “otokratik” bir tarz-

da çalıştı. Otokratik bir lider olarak hedefleri belirledi, bireyler arasında işbölümü yaptı, kimin kiminle çalışacağına karar verdi ve her katılımcıyı bireysel olarak övdü ya da eleştirdi. Demokratik bir lider olarak ise, grup tartışmalarını teşvik etti, gruba ne yapacağını söylemedi ve eğer sorulursa grup üyelerinin aralarında seçim yapmak zorunda olduğu alternatifler önerdi; övgü ya da eleştiri bir bütün olarak gruba yöneltildi. Beş gözlemci sürekli olarak çocukların ve liderin davranışlarıyla ilgili notlar tuttu.

Verilerin çözümlenmesi, demokratik grupların daha rahat olduğunu, işbirlikçi davranışları daha fazla sergilediğini, daha çok inisiyatif üstlendiğini, daha çok ve daha iyi çalıştığını gösterdi. Önemi sonradan anlaşılacak biçimde, bu sonucun bir dereceye kadar daha önceden belirlenmiş olduğu açıktır ve bu özgül çalışmanın demok-rasiyle faşizmin birbirleriyle yarıştığı yoğun uluslararası ortam bağ-lamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Yine de, önemli olan şey bu özgül sonuç değil, grup süreçlerinin deneysel çalışmaya yatkın ol-duğunun gösterilmiş olmasıdır.

Lewin aynı zamanda uygulamalı sorunlarla da ilgileniyordu. Do-layısıyla, Amerika savaşa girdiğinde çocukların yetiştirilme tarzı-yla ilgilenecek bir komite oluşturuldu; bu komiteye Lewin ile birlik-te Margaret Mead de davet edildi. Toplantılarda alışılmış davranış-ların değiştirilmesi tartışıldı ve bu sırada “grup kararları” kavramı geliştirildi. Daha sonra Lewin ve öğrencileri “beslenme alışkanlık-ları çalışması” olarak bilinen çalışmaya başladılar. Bu çalışma de-ği-şikliklerin ortaya çıkarılmasıyla ilgili yararlı kavrayışlara yol açtı. Bu tarz yaklaşımlara, kuramsal çerçeveyi gerçek yaşama ait sorunlar-la ilişkilendirecek biçimde *eylem araştırmaları* adını verdi.

Genel olarak bakıldığında Lewin’in çalışması çok büyük bir etki yaratmıştı; o kadar ki “sosyal psikolojinin babası” sayılanlardan bi-ridir. Keza, öğrencileri arasında yarattığı büyük heyecan da önem-li başarılarından biridir. Ekibinden katkı sağlayan ünlü kişiler çık-tı: Morton Deutsch, Leon Festinger, Harold Kelley, Albert Pepitone, Stanley Schachter ve John Thibaut da bunlar arasındaydı. 20. yüz-yılın ikinci yarısında ana akım sosyal psikolojiye biçim verenler bü-yük ölçüde bu isimlerden meydana geliyordu.

Son Düşünceler

Şimdiki zaman ve geçmiş zaman
Belki her ikisi de gelecek zamanda mevcuttur
Ve gelecek zaman geçmiş zamanın içindedir

(T.S. Eliot, *Four Quartets*)

Bundan önceki sayfalarda gösterildiği gibi, bilimsel bir sosyal psikolojiye giden yavaş ve dolambaçlı yolda pek çok tökezleme ve hatta geriye dönüş vardır. Gelişimin bu kadar yavaş olması alışılmamış bir şey değildir; astrolojinin astronomiye ya da simyanın kimyaya dönüşmesi de yüzyıllar almıştı. Üstelik, bu tür bütün gelişmeler ege-men *Zeitgeist*'tan etkilense de, insanların toplumsal doğasını anlamaya yönelik çabalar söz konusu olduğunda bu özellikle geçerlidir. “Düşünümsellik” adı verilen şey nedeniyle, mevcut toplumsal iktidar ve dönemin epistemolojik varsayımları ulaşılabilecek bakış açılarını kısıtlama eğilimindeydi. Bu eğilim hâlâ mevcuttur. 18. yüzyıl boyunca kazanılan pek çok anlayışın kaybolup, sonra yeniden keşfedilmesi büyük ölçüde bu nedenden kaynaklanır. Yine de, fikirlerin aktarıldığı, bazen yanlış yorumlandığı, sık sık değiştirildiği belli bir süreklilik söz konusudur. Çoğunlukla modern olduğu düşünülen pek çok kavramın uzun zaman önce sezilmiş olması şaşırtıcı gelebilir.

Elinizdeki çalışmanın amacı, İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürenin tarihsel manzarasının geniş bir haritasını çıkarmakla sınırlıydı. Dolayısıyla, eski fikirlerin görece daha yakın geçmişte uğradığı dönüşümler bu kitabın kapsamının dışındadır. Ancak, mesele, örneklerle gösterilen bazı kısa yorumlar yapılmasını gerektirecek kadar önemlidir. Biraz dağınık da olsa, ilginç ve kapsamlı düşüncelerin, ampirik ve tercihen niceliksel bir yaklaşıma uygun hale gelecek biçimde daraltılması eğilimi ortaya çıkmıştır. Bunun en iyi örneği, ortaya çıkışı Gestalt okulunun üyelerinden Fritz Heider'e mal edilen "yükleme kuramı"dır. Kuramın Almanya ve Avusturya'daki kökleri Franz Brentano, Ernst Mach, Alexius von Meinong ve Carl von Ehrenfels üzerinden Goethe ve Kant'a kadar takip edilebilir ve Kurt Koffka, Wolfgang Köhler, Kurt Lewin ve Max Wertheimer'e ulaşır. Bu isimler, kısmen burada söz edilmeyen bir başka tarihin varlığına dikkat çekmek, ama esasen Heider'in yaklaşımını biçimlendirirken burada söz edilen son dört kişinin fikirlerinden büyük ölçüde faydalanmış olduğunu kaydetmek için sıralanmıştır. "Yükleme" söz konusu olduğunda, başkalarının hareketleri hakkında yargılarda bulunma anlamında yüklemeye benzer bir şeyin daha önce Adam Smith'in yazılarında üstü kapalı biçimde yer aldığını zaten söylemiştik – Heider de bu yazıları çok iyi bilmekteydi (bkz. s. 35). Dahası, bir yüklemenin algılayan kişinin ya da dış etkenlerin bir işlevi olup olmadığını tartışırken, karar verme aracı olarak J. S. Mill'in *farklılık yöntemi*'nden söz eder (Heider 1958, s. 68).

Sık sık varsayılanın tersine, Heider'in ne ilk dergi makaleleri (Heider 1944) ne de 1958 tarihli kitabı esasen "yükleme" ile ilgilidir. Terim kitapta sık sık ortaya çıksa da, kullandığı kavramlardan yalnızca biridir ve bu başlığı taşıyan bir bölüm yoktur. Her iki yayın da çok daha geniş bir konuya, genel olarak toplumsal algıya odaklanıyordu. Daha sonra Harold Kelley (1967), yüklemelerin üç nedensel boyutunu, yani kişileri/eyleyicileri, zamanı/durumları, varlıkları/amaçları temsil eden meşhur küpünü ortaya attı. Böylece Kelley bir yandan "yükleme"yi en azından ilke olarak deneysel analize uygun hale getirmek için tasarlanmış zarif bir şema hazırlarken, öte yandan da Heider'in özgün yaklaşımının zenginliği bu arada kayboldu. Böyle-

likle “yükleme kuramı” (en azından bir süre için) sosyal-psikolojik araştırmaların en önemli konusu haline geldi.

İlgi alanlarındaki bu gibi dönemsel değişimler, elbette başka alanlarda da görülebilir. Giderek artan bir bilgi birikimi olduğu sürece bu değişimler oldukça sağlıklı olabilir. Bu durumun sosyal psikoloji için ne ölçüde geçerli olduğu tartışmaya açıktır ve diğer bilimlerde var olan sağlam yapıların ortaya çıkmasının hâlâ beklendiği söylenebilir. Umut verici gelişmeler olduğu düşünüldüğünde, bu durum yakında değişebilir. Bu gelişmelerden üçünün arka planını ana hatlarıyla anlatacağız. Bunlar, sırasıyla evrimsel sosyal psikoloji, sosyal nöropsikoloji ve “eleştirel sosyal psikoloji”dir (ESP). Aynı zamanda “söylemsel psikoloji” ya da “toplumsal konstrüktivizm” adlarıyla anılıyor olsa da, kısaltmak adına sonuncusundan ESP biçiminde söz edeceğim. Tarihsel derinliği görece daha az olduğu için en iyisi bu alana dair bazı yorumlarla başlamak olacaktır.

“Eleştirel Sosyal Psikoloji” Üzerine

ESP’nin epistemolojik bakış açısı, pek çok Aydınlanma şahsiyetinin tersine Newtoncu bilimin insan ilişkilerine *uygulanamayacağı* ileri süren Vico’nunkine uymaktadır. Buna bazı açılardan benzeyen bir fikir Dilthey (bkz. s. 133) tarafından ileri sürülmüştü; ancak genel ESP eğiliminin tersine Dilthey, “bilimsel” psikolojinin meşruluğunu inkâr etmiyordu. Dilthey’in duruşu ile psikoloji kisvesi altında (pek çok başkaları gibi) “postmodernizm”i oluşturan ve 1970’ler civarında yaygınlaşmaya başlayan (bkz. Burr 2003 ve Tufin 2005) ESP’nin duruşu arasında muhtemelen doğrudan bir ilişki yoktur.

Taraftarlarının genellikle belirttikleri gibi, “Aydınlanma projesi”ni reddettiğini üzerine basarak söylemenin ötesinde “postmodernizm”i tam olarak tanımlamak kolay değildir. ESP, yanlış yere konmuş, hatta “baskıcı” ve her halükârda anlamsız olarak gördüğü her türlü deneysel yaklaşıma karşı eleştireldir. Bu eleştirel tutum, bütün bilginin “toplumsal konstrüktivizm”in bir ürünü olduğu görüşünden kaynaklanmaktadır ve deneyler de hakikati ortaya koyduklarına dair özel

bir iddiada bulunamazlar. ESP taraftarları, (ulaşılabilir olduğunu düşündükleri) bütünüyle nesnel ve değer yargılarından arınmış olmaya çalışmaktan uzak bir biçimde, radikal reformcu değerleri açıkça savunurlar. Aynı zamanda ampirik-karşıtı değildirler, çünkü “söylem”i ve “metin”i toplumsal yaşamın anlaşılması açısından vazgeçilmez sayarlar. Esas yöntemleri olan “söylem analizi”ni kullanarak ilginç katkılarda bulunmuşlardır. ESP’yi savunanların homojen bir grup oluşturmamaları nedeniyle; hatta bazılarının tamamlayıcı bir rol oynadığını düşündükleri geleneksel sosyal psikolojiyi kabul etmeleri nedeniyle yukarıdaki değerlendirmenin bir biçimde yapay olduğu da eklenmelidir. Bence, ESP, daha gerçekçi bir sosyal psikolojiyi tamamen alt etme amacına hiçbir zaman ulaşamayacağı için, bahsettiğim son bakış açısı zamanla güçlenecektir.

Evrimsel Sosyal Psikoloji Üzerine

ESP’nin tersine, evrimci sosyal psikoloji, (bkz. Simpson ve Kenrick 1997; Ellis ve Bjorklund 2005) en azından insanlar uzun zamandır “Olduğumuz hale nasıl geldik” sorusunu sordukları için çok sayıda öncüye sahiptir. Rönesans’tan önce, yaygın biçimde geçmişteki Altın Çağ’a inanılıyordu ve bunu bir yozlaşma takip etmişti. 1566’da Jean Bodin, önce Doğuluların daha sonra da Akdenizlilerin, son olarak da kuzey Avrupalıların egemenliği altında geçen dönemlerin birini izlediğini varsayıyordu. Bunlara özgü baskın nitelikler sırasıyla din, pratik beceriler ve savaş ile icatlarıydı. Bu zinciri, iklim ve coğrafya açısından nedensel olarak açıklamaya çalışıyordu.

Şimdi, daha önce belirtildiği gibi, geçmişin ilkel avcılardan ticari medeniyetlere doğru ilerleyen aşamalardan oluştuğunun düşünüldüğü Aydınlanma’ya sıçramama izin verin. İnsanlığın yükselişinin yavaşlamaksızın süreceği öngörülüyordu ve Condorcet sürekli gelişmeye inananlardan biriydi – yüzyılı aşkın bir zaman sonra hâkimiyetini hâlâ koruyan bir iyimserlik. Bu inanış, Comte’un ve ilerlemenin *gerekliliğinden* söz eden Spencer’in eserlerinde de görülebilir; her ikisi de bunu insan zihninin özelliklerine bağlıyorlardı. Hayvanların ve bitkilerin gelişimi anlamında “evrim” teriminin kullanılmasının

izleri 17. yüzyıla kadar sürülebilir, ancak bunu sistematik bir biçimde toplumsal alana uyarlayan Spencer olmuştur. Aynı zamanda dil bilimciler dillerin evrimini inceliyorlardı; dolayısıyla, evrimci görüşler o dönemde yaygındı. Ne var ki, geçmişteki evrimsel süreçlerin insan doğasını *nasıl* biçimlendirdiğini gösteren tabii ki Darwin oldu. Dönemin psikologları bu yeni kavrayışları hevesle benimsedi; örneğin Wundt toplumsal etkileşimin uzun vadeli etkileri üzerine odaklandı. Diğer pek çoğu, davranışları açıklayacağı beklentisiyle evrimci bir ürün olarak “içgüdü”ler üzerine yoğunlaşmayı seçti – sonunda bu çabadan vazgeçmek zorunda kalacaklardı.

Yüzyılın geriye kalan 75 yıllık döneminde, Darwinci kuramın genişletilip geliştirilmesinden “yeni-Darwincilik” ortaya çıktı. 1960’larda ve 1970’lerde biyologlar, toplumsal davranışın biyolojik açıdan analiz edilmesiyle ilgilenmeye başladılar. 1975’te E. O. Wilson *Sociobiology* adlı kitabını yayımladı; kendi alanlarına tecavüz edildiğini düşünerek öfkelenen sosyal bilimciler ilk başlarda kitabı şiddetle eleştirdiler. Psikologlar arasında yavaş yavaş taraftar toplayan bu tarz yaklaşımlar, sonuçta yakın geçmişte evrimci sosyal psikolojinin ortaya çıkmasına yol açtı. Amacı, “bugün olduğumuz hale nasıl geldik” biçimindeki o eski soruya yanıt bulmaktır; bunun yolu, ilk insanların karşılaştıkları zorlukların, toplumsal davranışlarımızı hâlâ etkilemeyi sürdüren nöral yapıyla sonuçlanmasına ilişkin hipotezleri ele alıp test etmektir. Bir başka deyişle bu, genetik miras ve kültürel varyasyonlar iç içe geçtiği için ustalık gerektiren, insana ait sosyal evrensellerle ilgili bir arayıştır.

Bunların hepsi biraz soyut ve genel şeylerdir; dolayısıyla, somut bir örnek faydalı olabilir ve bunun için bir kez daha Adama Smith’e başvuracağım. Ortaya attığı ilkelerden biri *karşılıklılık* ilkesiydi:

Böylece varlığını ancak toplum içinde sürdürebilen insan, karşılaştığı bu durumla doğası gereği baş edebilecektir. İnsan toplumunun bütün üyeleri birbirlerinin yardımına ihtiyaç duyar ve aynı şekilde karşılıklı yaralanmalara maruz kalır. Gerekli yardım karşılıklı olarak sunulduğunda ... toplum gelişir ve mutludur. (Smith 1790/1984, I. Kısım, s. 1)

Smith, bu ilkeyi ilk kez dile getiren kişi değildi. Konfüçyüs'ten, ahlakı bütünüyle kuşatacak tek bir sözcük söylemesi istendiğinde “karşılıklılık” diye yanıt verdiği söylenir. Hobbes, “herkesin herkesle savaştığı durumu” ortadan kaldırmanın gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Yine de, toplumsallığın temel ön koşulu olduğu uzun zamandır kabul ediliyor olsa da, karşılıklılık henüz sosyal psikolojide belirgin bir biçimde yer edinmemiştir.

1970’lerde biyologlar, belli koşullar altında hayvanlarda “karşılıklı özgecilik” [*altruizm*] adını verdikleri şeyin gözlemlenebileceğine işaret ediyorlardı. Öyleyse, karşılıklılık evrimin bir ürünüdür ve Smith bunu “doğa”ya atfettiğinde, kendisinin düşünebileceğinden çok daha doğru bir şey söylüyordu. Son yıllarda psikologlar, antropologlar ve ekonomistler, çeşitli kültürlerde bu konuyu araştırmışlardır. Neden ekonomistler sorusu yöneltilebilir. Bunun yanıtı, ekonomistlerin, klasik ekonominin insanların akılcı çıkarları temelinde hareket ettiklerine dayanan varsayımını sınavı, bu varsayımda bir şeylerin eksik olduğunu keşfetmiş olmalarıdır. İnsanlar her yerde karşılıklılığı ve “hakkaniyetliliği” göz önünde tutarlar – bunları ne ölçüde dikkate aldıkları kültüre ve koşullara bağlı olsa da. Dolayısıyla, karşılıklılığın, sosyal psikolojinin temel ilgi alanı olan insan toplumsallığının evrensel bir ilkesini oluşturduğu ortaya çıkacaktır.

Sosyal Nöropsikoloji Üzerine

Bu karmaşık ve değişken bir alandır (bkz. Frith ve Wolpert 2004; Cacioppo ve Berntson 2005) ve aslında sosyal nöropsikoloji çok daha geniş bir alanı kapsıyor olsa da, burada kendimi, Aydınlanma bağlamında zaten tartıştığımız ikiz kategoriler olan “sempati” ve “taklit” ile sınırlayacağım. Daha fazla ilerlemeden önce kısa bir arasa-ze ihtiyaç var: Baştan beridir “sempati”ye atıfta bulunuyorum, ancak okurlar “empati” teriminin giderek yaygınlaştığını ve psikoloji yazınında şu anda “sempati”den çok daha sık kullanıldığını fark edeceklerdir. Bu kafa karışıklığı yaratabileceği için, Titchener’in 1909’da terimi icat etmesinin bir yanlış anlaşılmanın sonucu olduğu ve aksi yöndeki iddialara rağmen, “sempati” ve “empati” terim-

lerinin anlamları arasında açık bir ayrım olmadığı açıklanmalıdır (bkz. Jahoda 2005).

Sempati ile taklide geri dönecek olursak, fizyolog Cabanis bunları “ahlaki” (“toplumsal” olarak okuyun) süreçler başlığı altında birleştirmiş; “ ‘fiziksel’ adını verdiklerimiz gibi, bunların da ya belli organların eylemlerinden ya da canlı sistemin bütününden” kaynaklandığını ileri sürmüştür (Cabanis 1802/1985, s. 337). Cabanis’in fizyolojik spekülasyonlarını takip eden çok az insan olsa da, aşağıda gösterileceği gibi, sempati ve taklit 19. yüzyılın pek çok ünlü şahsiyeti tarafından tartışılmıştır.

Alexander Bain, “Hem sempati hem de taklit, bir bireyin diğerlerinin duygusal ya da etkin durumuna girmesi anlamına gelir” diye yazmıştı (1859, s. 210). “Ahlak duygusu”nu tartışırken Darwin “hayati önem taşıyan sempati duygusu”ndan söz ediyor (1871/1901, s. 162); sempati duygusunun en yaygın olduğu toplumların diğerlerine göre yükselecek olması nedeniyle, doğal seçilimin bu duyguyu güçlendireceğini ileri sürüyordu. Zira sempatinin hâkim olduğu topluluklar diğerlerine göre gelişecektir. Biraz farklı bir tarzda olsa da, büyükbabası gibi o da taklide bir hayli önem veriyordu: “İnsanın ataları toplumsallaştığı andan itibaren ... taklit ilkesinin, aklın ve deneyimin artması, zihinsel güçleri büyük ölçüde değiştirmesi önemsenmeye değerdir” (Darwin 1871/1901, s. 198). Darwin, seçim ilkesini uygulayarak, bir gruptaki zeki bir insanın önemli bir şey icat etmesi durumunda, diğerlerinin onu taklit edeceğini, ardından grubun gelişip büyüyeceğini, böylelikle de yaratıcı insanların dünyaya gelme şansının artacağını savunuyordu. Evrim kuramını insan toplumuna uygulamakta Darwin’i ilk takip edenlerden biri olan Walter Bagehot, “insanın taklit etme eğilimi, doğasının en güçlü özelliklerinden biri” dir diyordu (Bagehot 1872/1905, s. 92). Herbert Spencer da onun *Principles of Psychology* adlı kitabına “Sosyallik ve Sempati” başlığını taşıyan bir bölüm yazmıştı.

Sempati ve taklidin dikkat çekmesi kesinlikle Britanya ile sınırlı değildi. Fransa’da, Tarde’in bütün kuramsal öğretisi taklide dayanıyordu. Seçkin Fransız psikolog Théodule Ribot sempatiyi “son derece esnek psikofizyolojik bir özellik” olarak tanımlıyor ve Adam

Smith'e benzer bir biçimde bunu "toplumsal ve ahlaki yaşamın temellerinden biri" olarak görüyordu (Ribot 1896, s. 227). Amerika'da, Baldwin ve William James de benzer görüşler ileri sürmekteydi. Baldwin gibi, James de taklidi erken çocukluk döneminin başlangıcına kadar götürüyordu ve taklidin geniş kapsamlı etkileri hakkındaki yorumları Erasmus Darwin'in görüşlerini anımsatıyordu: "Ve o zamandan [yani çocukluktan] itibaren insan özünde *taklit eden* hayvandır. Eğitilebilirliği ve aslında medeniyet tarihinin tamamı bu vasa bağlıdır" (James 1891, cilt 2, s. 408). Örnekleri çoğaltmak kolay, ancak gereksiz olacaktır.

20. yüzyılın başlarında, sempati ve taklit hâlâ sosyal psikolojide, örneğin McDougall'ın 1908 tarihli metninde, önemli bir yer tutuyordu, ancak yüzyılın geri kalan kısmı boyunca ağırlığı giderek azalmıştır. Bu düşüşün, ampirik ve özellikle de deneysel yaklaşımların artarak vurgulandığı dönemde *pari passu** ortaya çıkması muhtemelen rastlantı değildir. Sempati/empati doğrudan ölçülmeye uygun değildir ve taklit davranışı içine alsa da, incelenmesi esasen çocuklarla sınırlı kalmıştır. Taklit, Dawkins'in (bkz. s. 192) evrimsel tahminlerinde öne çıkmış olsa da, o dönemde taklidin ve sempatinin işleyiş tarzları hâlâ gizemli konular olmaya devam ediyordu.

Nörobilimdeki gelişmelerle birlikte 1980'lerde büyük bir atılım gerçekleşti. Manyetik Rezonanslı Görüntüleme'nin (MRI) ortaya çıkması, canlı beyinle ilgili kavrayışımızı geliştirme olanakları sunarak hayati bir ilerlemeyi olanaklı kıldı. MRI, diğer insanlar var olduğunda etkinleşen, hem taklidin hem de sempatinin temelinde yatan mekanizmalara yeni bir ışık tutan "ayna nöronlar"ın keşfedilmesini sağladı. Bu keşif, DNA'nın keşfedilmesine benzetildi. Her ne kadar DNA'nın keşfinin çok daha kapsamlı etkileri olsa da, "ayna nöronlar"ın da çok önemli olduğuna şüphe yoktur. Bir başka gelişme "bağlanma kuramı" ile ilgiliydi ve bununla ilişkili olarak, belli bazı kişiler-arası davranış biçimlerinin beyindeki anahtar nörokimyasal sistemleri etkilediği ortaya konmuştur. Bu keşifler, toplumsal etkileşimler sırasında neler olup bittiği konusunda daha derin bir anlayış geliştirilmesine katkıda bulunmakta; Cabanis'in iki yüzyıl önce

* Aynı hızla, eşit derecede. (ç.n.)

ileri sürdüğü spekülâtif düşünceleri doğrulayarak, geçmişte pek çok yazarın sempati ile taklide atfettiği önemi haklı çıkarmaktadır.

Geleceğe Doğru

Aydınlanma'dan başlayarak, pek çok farklı alanda çalışan bilim insanları, zamanla sosyal psikolojiye dönüşecek olan şeyle bağlantılı konularla ilgilenmişlerdir. Yüzyıl kadar önce sosyal psikoloji, komşu uzmanlıklardan kendisini ayıran sınırları çizerek bağımsız bir disiplin olma statüsüne erişmiştir. "Eleştirel" sosyal psikolojinin ayrışmaya başladığı 1970'lerde bir güven "krizi" yaşamıştır, ancak bunun ana akım üzerinde oldukça sınırlı bir etkisi olmuştur.

O günden beri, bazıları ortodoksi adı verilebilecek şeye bir ölçüde meydan okuyan bir dizi yeni gelişme ortaya çıktı. Yukarıda belirtilenlere ek olarak, Moscovici'nin sosyal temsiller kuramı vardır. Bir diğeri "diyalojik" sosyal psikolojidir (bkz. Markova 2003). Özgün esin kaynağı, insanın bilme yetisine ve diyalojik ilişkilere dayanan iletişime ait bir epistemoloji ileri süren Rus yazar Mihail Bah-tin'dir (1895-1975). Ne var ki, günümüzde "diyalojizm", başka kuramcılarının yanı sıra George Herbert Mead, Buber ve Habermas'ın yaklaşımları gibi diyalogun değerini vurgulayan bir dizi yaklaşıma atıfta bulunmaktadır. Toplumsal dünyanın çözümlenmesi için yeni kuramsal araçlar sunan diyalojizmin bu farklı biçimleri, bu itibarla bazı sosyologlar tarafından da benimsenmişlerdir (bkz. Camic ve Joas 2004). Kitaplarının alt başlığında anlamlı bir biçimde "disiplinler sonrası çağ" a atıfta bulunan yazarlar, akademik disiplinler arasındaki sınırların giderek geçirgenleştğini ileri sürmektedirler.

Şüphesiz, bu eğilim sosyal psikolojiyi yalnızca diğer sosyal bilimlerle değil, biyoloji bilimiyle de ilişkili olarak etkileyecektir. Bu kitabın yazılması sırasında ilk aşamalarının başladığına tanıklık ettiğimiz böylesi çapraz döllemeler (bkz. van Lange 2006), çok daha zengin ve gerçekten de bilimsel olan bir sosyal psikolojinin ortaya çıkacağı konusunda bizi umutlandırmaktadır.

Bibliyografya

- Allport, F. H. (1919). Behavior and experiment in social psychology. *Journal of Abnormal Psychology* 14: 297-306.
- (1920). The influence of the group upon association and thought. *Journal of Experimental Psychology* 3: 159-82.
- (1924). *Social psychology*. Boston: Houghton Mifflin.
- (1934). The J-curve hypothesis of conforming behavior. *Journal of Social Psychology* 5: 141-83.
- Allport, G.W. (1929). Sezgisel yöntemle kişiliğin incelenmesi: *The Locomotive God*. *Journal of Abnormal and Social Psychology*'den öğretilmeye ilgili bir deney 24: 14-27.
- (1935). Attitudes. C. Murchison, ed., *A handbook of social psychology*. Worcester, MA: Clark University Press.
- (1937). *Personality: a psychological interpretation*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- (1947). *The use of personal documents in psychological science*. New York: Social Science Research Council.
- (1954a). The historical background of modern social psychology. G. Lindzey, ed., *Handbook of social psychology*, 2 cilt. Reading, MA: Addison-Wesley.
- (1954b). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Allport, G. W. ve Postman, L. (1947). *The psychology of rumor*. New York: Holt.
- Allport, G.W. ve Vernon, P. (1931). Kişisel değerler için bir test. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 26: 231-48.
- Ashton, R. (1991). *G. H. Lewes: a life*. Oxford: Clarendon Press.
- Bagehot, W. (1872/1905). *Physics and politics*. Londra: Kegan Paul, Trench, Trübner.
- Bain, A. (1859/1899). *The emotions and the will*. Londra: Longmans, Green.
- Baker, K.M. (1975). *Condorcet: from natural philosophy to social mathematics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Baldwin, James Mark (1895). *Mental development in the child and the race*. New York: Macmillan.
- (1897). *Social and ethical interpretations in mental development: a study in social psychology*. New York: Macmillan.
- (1899/1911). *The individual and society*. Londra: Rebman.

- (1906-11). *Thought and things: a study of the development and meaning of thought: or genetic logic*, 3 cilt. Londra: Swan Sonnenschein.
- (1915). *Genetic theory of reality: being the outcome of genetic logic as issuing in the aesthetic theory of reality called pancalis, with an extended glossary of terms*. New York: Putnam.
- Bales, R. F. (1950). *Interaction process analysis: a method for the study of small groups*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Bandura, A. (1965). Influence of models' reinforcement contingencies on the acquisition of imitative responses. *Journal of Personality and Social Psychology* 1: 589-95.
- Bartlett, F. C. (1923). *Psychology and primitive culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (1932). *Remembering: a study in social and experimental psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (1958). *Thinking: an experimental and social study*. Londra: Allen and Unwin.
- Benedict, R. (1934/1946). *Patterns of culture*. New York: Mentor.
- Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Segall, M. H. ve Dasen, P. R. (2002). *Crosscultural psychology: research and applications*. 2. Baskı, Cambridge: Cambridge University Press.
- Blumer, H. (1949). *Critiques of research in the social sciences: I. An appraisal of Thomas and Znaniecki's 'The Polish peasant in Europe and America'*. New York: Social Science Research Council.
- Boas, F. (1911). *The mind of primitive man*. New York: Macmillan.
- Bogardus, E. S. (1923). *Essentials of social psychology*. Los Angeles: Miller.
- (1925). Measuring social distance. *Journal of Applied Sociology* 9: 299-308.
- Burnham, W. H. (1905). The hygiene of home study. *Pedagogical Seminary* 12: 213-30.
- (1910). The group as a stimulus to mental activity. *Science* 31: 761-7.
- Burr, V. (2003). *Social constructionism*. Londra: Routledge.
- Cabanis, P. J. G. (1802/1985). *Rapports du physique et du moral de l'homme*. Paris: Ressources.
- Cacioppo, J. T. ve Berntson, G. G., ed. (2005). *Social neuroscience: key readings*. New York: Psychology Press.
- Camic, C. ve Joas, H. (2004). *The dialogical turn: new roles for sociology in the postdisciplinary age*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Cattaneo, Carlo (1864). Dell'antitesi come metodo di psicologia sociale [On antithesis as a method of social psychology]. *Il Politecnico* 20: 262-70.
- Chen, W. K. C. (1933). The influence of oral propaganda material upon students' attitudes. *Archives of Psychology* 150.
- Cherrington, B. M. (1934). Methods of education in international attitudes. *Teachers' College Contributions to Education* 595.
- Comte, Auguste (1853/1876). *System of positive polity*, 4 cilt. Londra: Longman. (1855/1974). *The positive philosophy*. Çev.: Harriet Martineau. New York: AMS Press.
- Condillac, E. B. de (1746/1971). *An essay on the origins of human knowledge*. Gainesville, FL: Scholars, Facsimiles and Reprints.
- Condorcet, M. J. de (1794/1966). *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*. Paris: Editions Sociales.
- Cook, T. D. ve Campbell, D. T. (1979). *Quasi-experimentation: design and analysis issues for field settings*. Chicago: Rand McNally.
- Cooley, C. H. (1902/1912). *Human nature and the social order*. New York: Scribner.
- (1909/1912). *Social organization: a study of the larger mind*. New York: Scribner. (1918). *Social process*. New York: Scribner.

- Copans, J. ve Jamin, J. (1978). *Aux origines de l'anthropologie française*. Paris: Le Sycomore.
- Corey, S. M. (1937). Professed attitude and actual behavior. *Journal of Educational Psychology* 28: 271-80.
- Cournot, A. A. (1861). *Traité de l'enchaînement des idées fondamentales dans les sciences et dans l'histoire*. 2 cilt. Paris.
- Danziger, K. (1990). *Constructing the subject*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (1992). The project of an experimental social psychology: historical perspectives. *Science in Context* 5: 309-28. (1997). *Naming the mind*. Londra: Sage.
- (2000). Making social psychology experimental: a conceptual history, 1920-1970. *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 36: 329-47.
- Darwin, C. (1871/1901). *The descent of man*. 2. Baskı, Londra: John Murray.
- (1872). *The expression of the emotions in man and animals*. Londra: John Murray.
- Darwin, E. (1803/1824). *The temper of nature; or, the origin of society: a poem with philosophical notes*. Londra: Jones.
- Dasen, P. R. (1975). Concrete operational development in three cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology* 6: 156-72.
- Dashiell, J. F. (1935). Experimental studies of the influence of social situations on the behavior of individual human adults. C. Murchison, ed., *A handbook of social psychology*. Worcester, MA: Clark University Press.
- Dawkins, R. (1976). *The selfish gene*. Oxford: Oxford University Press.
- Dégérando, J.-M. (1800/1969). *The observation of savage peoples*. Çev.: F. T. C. Moore. Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Dilthey, Wilhelm (1894/1964). Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie. *Gesammelte Schriften içinde*, 18 cilt. 4. Baskı, Stuttgart: Teubner; Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.
- Dovidio, J. F., Glick, P. ve Rudman, L. A. (2005). *On the nature of prejudice: fifty years after Allport*. Oxford: Blackwell.
- Du Bois, C. (1944). *The people of Alor*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dunlap, K. (1919). Are there any instincts? *Journal of Abnormal Psychology* 14: 307-11.
- Durkheim, E. (1897/1952). *Suicide: a study in sociology*. Londra: Routledge and Kegan Paul.
- (1901/1947). *Les règles de la méthode sociologique*. 2. Baskı, Paris: Presses Universitaires de France.
- (1915). *The elementary forms of religious life*. Londra: Allen and Unwin.
- Durkin, K. (1995). *Developmental social psychology*. Oxford: Blackwell.
- Ellis, B.J. ve Bjorklund, D.F., ed. (2005). *Origins of the social mind: evolutionary psychology and child development*. New York: Guilford.
- Ellwood, C. A. (1901). *Some prolegomena to social psychology*. Chicago: University of Chicago Press.
- (1917). *An introduction to social psychology*. New York: Appleton.
- Espinas, Alfred (1878). *Des sociétés animales*. 2. Baskı, Paris: Baillière.
- Eulenburg, Franz (1900). Ueber die Möglichkeit und die Aufgaben einer Sozialpsychologie. *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich* 24: 202-37.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations* 7: 117-40.
- Flügel, J. C. (1933). *A hundred years of psychology*. Londra: Duckworth.
- Folsom, J. K. (1931). *Social psychology*. New York: Harper.
- Freeman, D. (1983). *Margaret Mead in Samoa: the making and unmaking of an anthropological myth*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Fresenius, F. C. (1866). Die Natur der Masse. *Deutsche Vierteljahrsschrift* 29:112-78.
- Frith, C. ve Wolpert, D., ed. (2004). *The neuroscience of social interaction: decoding, influencing and imitating the actions of others*. Oxford: Oxford University Press.
- Gaddis, J. L. (2002). *The landscape of history*. Oxford: Oxford University Press.
- Galton, F. (1869/1892). *Hereditary genius*. Londra: Macmillan.
- Gault, R. H. (1915). On the meaning of social psychology. *The Monist* 25: 255-60.
- (1921). The standpoint of social psychology. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 16: 41-6.
- Gergen, K. J. (1973). Social psychology as history. *Journal of Personality and Social Psychology* 26: 309-20.
- (2001). *Social construction in context*. Londra: Sage.
- Gergen, K. J. ve Gergen, M. M. (1984). *Historical social psychology*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Giddings, Franklin Henry (1896). *The principles of sociology*. New York: Macmillan.
- Greenwood, J. D. (2004). *The disappearance of the social in American social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Habermas, J. (1972). *Knowledge and human interests*. Londra: Heinemann.
- Haines, H. ve Vaughan, G. H. M. (1979). Was 1898 a 'great date' in the history of experimental social psychology? *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 15: 323-32.
- Hamon, A. F. (1894). *Psychologie du militaire professionnel (Etudes de psychologie sociale)*. Brüksel: Rosez.
- Haney, C., Banks, C. ve Zimbardo, P. (1973). A study of prisoners and guards in a simulated prison. *Naval Research Reviews* September: 1-17.
- Heider, F. (1944). Social perception and phenomenal causality. *Psychological Review* 51:358-74.
- (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York: Wiley.
- Helvétius, C. A. (1758/1973). *De l'esprit*. Verviers: Gérard.
- Herbart, J. F. (1821/1890). Ueber einige Beziehungen zwischen Psychologie und Staatswissenschaft [Psikoloji ve Siyaset Bilimi Arasındaki Bazı İlişkiler Üzerine] K. Kerbach, ed., *Joh. Fr. Herbart's sämtliche Werke*, Cilt 5. Langensalza: Hermann Beyer.
- (1825/1892). Psychologie als Wissenschaft [Bilim Olarak Psikoloji]. K. Kerbach, ed., *Joh. Fr. Herbart's sämtliche Werke*, Cilt 6. Langensalza: Beyer.
- (1834/1891). *Lehrbuch zur Psychologie*, 2. Baskı. K. Kerbach, ed., *Joh. Fr. Herbart's sämtliche Werke*, Cilt 4. Langensalza: Beyer.
- Herman, A. (2003). *The Scottish Enlightenment: the Scots' invention of the modern world*. Londra: Fourth Estate.
- Hovland, C. I., Janis, L. L. ve Kelley, H. (1953). *Communication and persuasion*. New Haven: Yale University Press.
- Hsueh, Y. (2002). The Hawthorn experiments and the introduction of Jean Piaget in American industrial psychology, 1929-1932. *History of Psychology* 5: 163-89.
- Hume, David (1739/1911). *A treatise on human nature*, 2 cilt. Londra: Dent.
- (1741/1894). Of national characters. *Essays literary, moral and political*. Londra: Routledge.
- (1748/1975). *Enquiries concerning human understanding*. Oxford: Clarendon Press.
- Ibanez, T. ve Iniguez, L., ed. (1997). *Critical social psychology*. Londra: Sage.
- Jacobs, R. C. ve Campbell, D.T. (1961). The perpetuation of an arbitrary tradition through several generations of a laboratory microculture. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 76: 675-89.
- Jahoda, G. (1962). Social class. G. Humphrey ve M. Argyle, ed., *Social psychology through experiment*. Londra: Methuen.

- (1969). *The psychology of superstition*. Londra: Allen Lane.
- (1988). J'accuse. M. H. Bond, ed., *The cross-cultural challenge to social psychology*. Newbury Park, CA: Sage.
- (1991). Dessins primitifs, dessins d'enfants et la question d'évolution. *Gradhiva. Revue d'Histoire et d'Archives de l'Anthropologie* 10: 60-70.
- (1993). *Crossroads between culture and mind*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- (1999). *Images of savages*. Londra: Routledge.
- (2000). Piaget ve Lévy-Bruhl. *History of Psychology* 3: 218-38.
- (2002). The ghosts in the meme machine. *History of the Human Sciences* 15: 55-68.
- (2005). Theodor Lipps and the shift from 'sympathy' to 'empathy'. *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 41:151-63.
- James, W. (1891). *The principles of psychology*, 1 cilt. Londra: Macmillan.
- Kant, I. (1797/1974). *Anthropology from a pragmatic point of view*. Çev.: M. J. Gregor. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Kantor, J. R. (1923). What are the data and problems of social psychology? *Journal of Philosophy* 20: 449-57.
- Kardiner, A. ve Linton, R. (1939). *The individual and his society*. New York: Columbia University Press.
- Katz, D. ve Schanck, R. L. (1938). *Social psychology*. New York: Wiley.
- Kelley, H. H. (1967). Attribution theory in social psychology. D. Levine, ed., *Nebraska Symposium of Motivation*, Cilt 15. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Kirn, U., Triandis, H. C., Kağıtçıbaşı, Ç., Choi, S.-C. ve Yoon, G. (1994). *Individualism and collectivism*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- King, E. G. (1990). Reconciling democracy and the crowd in turn-of-the-century American social-psychological thought. *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 26: 334-44.
- Klineberg, O. (1935). *Negro intelligence and selective migration*. New York: Columbia University Press.
- (1940). *Social psychology*. New York: Holt.
- Knower, F. H. (1935). Experimental studies in changes in attitudes: I. A study of the effect of oral argument on changes of attitudes. *Journal of Social Psychology* 6: 315-47.
- (1936). Experimental studies in changes in attitudes: II. A study of the effects of printed argument on changes in attitude. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 30: 522-32.
- Kohlberg, L. (1976). Moral stages and moralization: the cognitive-developmental approach. T. E. Lickona, ed., *Moral development and behavior*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Kroeber, A. L. (1917/18). The possibility of social psychology. *American Journal of Sociology* 23: 633-50.
- Lamprecht, K. (1896/7). Was ist Kulturgeschichte? Beitrag zu einer empirischer Historik. *Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, N.F. 1: 75-150.
- (1900). *Die kulturhistorische Methode*. Berlin: Gaertner.
- (1905). *Moderne Geschichtswissenschaft*. Freiburg: Heyfelder.
- (1912). *Einführung in das historische Denken*. Leipzig: Voigtländer.
- LaPiere, R. T. (1934). Attitudes versus actions. *Social Forces* 13: 230-7.
- Lauken, U. (1998). *Sozialpsychologie*. Oldenburg: BIS.
- Lazarus, M. (1851). Ueber den Begriff und die Möglichkeit einer Völkerpsychologie. *Zeitschrift für Literatur, Kunst und Oeffentliches Leben* 1: 112-26.

- Lazarus, M. ve Steinthal, H. (1860). Einleitende Gedanken über Völkerpsychologie. *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* 1: 1-73.
- Le Bon, G. (1881). *L'homme et les sociétés*, 2 cilt. Paris: Rothschild.
- (1895/1966). *The crowd*. Londra: Fisher Unwin.
- Lewes, G. H. (1860). *The physiology of common life*. Leipzig: Tauchnitz.
- (1874). *Problems of life and mind*. First Series. *The foundation of a creed*, cilt 1. Londra: Trübner.
- (1879). *Problems of life and mind*. Third Series. Problem the first. *The study of psychology: its object, scope, and method*. Londra: Trübner.
- Lewin, K. (1952). *Field theory in social science*. Londra: Tavistock.
- Lewin, K., Lippitt, R. ve White, R. K. (1939). Patterns of aggressive behavior in experimentally created 'social climates'. *Journal of Social Psychology* 10: 271-99.
- Likert, R. (1932). A technique for the measurement of attitudes. *Archives of Psychology* 140: 1-55.
- Lindner, G. A. (1868). *Das Problem des Glücks*. Viyana: Gerold.
- (1871). *Ideen zur Psychologie der Gesellschaft*. Viyana: Gerold.
- Lubek, L ve Apfelbaum, E. (1989). Les études de psychologie sociale de Augustin Hamon. *Hermes: Cognition, Communication, Politique* 5/6: 67-94.
- Lukes, S. (1973). *Emile Durkheim, his life and work*. Londra: Penguin.
- Lynd, R. S. (1930). *Middletown*. New York: Harcourt, Brace.
- Markova, I. (2003). *Dialogicality and social representations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marston, W. M. (1924). Studies in testimony. *Journal of Criminal Law and Criminology* 15: 5-31.
- Mayo, E. (1930). The work of Jean Piaget. *Ohio State University Bulletin* 35: 140-6.
- (1933). *The human problems of an industrial civilization*. New York: Viking.
- McDougall, W. (1908/1943). *An introduction to social psychology*. 25. Baskı, Londra: Methuen.
- (1927). *The group mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McGuire, W. (1999). *Constructing social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mead, G. H. (1909). Social psychology as counterpart to physiological psychology. *Psychological Bulletin* 6: 401-8.
- (1917/18). The psychology of punitive justice. *American Journal of Sociology* 23: 577-602.
- (1934). *Mind, self and society*, Charles Morris, ed. Chicago: University of Chicago Press. Bazı kısımları Strauss'un eserinde yeniden yayımlanmıştır (1956).
- (1982). *The individual and the social self: unpublished work of George Herbert Mead*, D. L. Miller, ed. Chicago: University of Chicago Press.
- Mead, M. (1928). *Coming of age in Samoa*. New York: Morrow.
- (1935). *Sex and temperament in three primitive societies*. Londra: Routledge.
- (1937). *Cooperation and competition among primitive peoples*. New York: McGraw-Hill.
- Meumann, E. (1904). Haus- und Schularbeit: Experimente an Kindern der Volksschule. *Die Deutsche Schule* 8: 278-303; 337-59; 416-31.
- Mill, John Stuart (1843/1879). *A system of logic*. 10. Baskı, 2 cilt. Londra: Longmans Green.
- (1865). *Auguste Comte and positivism*. Londra: Westminster Review'dan tekrar baskı.
- Millar, John (1771/1806). *The origin of the distinction of ranks*. Edinburgh: Blackwood.
- Miller, A. G. (1972). *The social psychology of psychological research*. New York: The Free Press.

- Moede, W. (1914). Der Wetteifer, seine Struktur und sein Ausmass [Competition, its structure and its extent]. *Zeitschrift für Pädagogische Psychologie* 15: 353-68.
- (1920). *Experimentelle Massenpsychologie: Beiträge zur Experimentalpsychologie der Gruppe*. Leipzig: Hirzel.
- Montesquieu, C. (1748/1964). *CEuvres complètes*. Paris: Editions du Seuil.
- Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representation. R. Farr ve S. Moscovici, ed., *Social representations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (1985). Innovation and minority influence. S. Moscovici, G. Mugny ve E. van Avermaet, ed., *Perspectives on minority influence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Münsterberg, H. (1914). *Psychology and social sanity*. Garden City, NY: Doubleday, Page.
- Murchison, C. (1929). *Social psychology: the psychology of political domination*. Worcester, MA: Clark University Press.
- Murchison, C., ed. (1935). *Handbook of social psychology*. Worcester, MA: Clark University Press.
- Murphy, G., Murphy, L.B. ve Newcomb, T. M., ed. (1937). *Experimental social psychology*. Gözden geçirilmiş baskı, New York: Harper.
- Park, Robert E. (1904/1972). *The crowd and the public*, ed. H. Elsner. Chicago: University of Chicago Press.
- (1924). The concept of social distance. *Journal of Applied Sociology* 8: 339-44.
- Piaget, J. (1932). *The moral judgement of the child*. Londra: Routledge and Kegan Paul.
- (1950). *The psychology of intelligence*. Londra: Routledge and Kegan Paul.
- (1962). *Play, dreams and imitation in childhood*. Londra: Routledge and Kegan Paul.
- (1965). *Sociological studies*. Londra: Routledge and Kegan Paul.
- Quetelet, A. (1835). *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou, Essai de physique sociale*, 2 cilt. Paris: Bachelier.
- (1848). *Du système social et des lois qui le régissent*. Paris: Guillaumin.
- (1869). *Physique sociale ou essai sur le développement des facultés de l'homme*. 2. Baskı, 2 cilt. Brüksel: Muquardt.
- Reid, Thomas (1785). *Essays on the intellectual powers of man*. Edinburgh: Bell.
- Ribot, T. (1896). *La psychologie des sentiments*. Paris: Felix Alcan.
- Richards, R. J. (1987). *Darwin and the emergence of evolutionary theories of mind and behavior*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rivers, W. H. R. (1901). *Reports of the Cambridge Anthropological Expedition to Torres Straits*, Cilt 2, *Physiology and psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (1926). *Psychology and ethnology*. Londra: Kegan Paul, Trench, Trübner.
- Roethlisberger, F. J. and Dixon, W. J. (1939). *Management and the worker*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ross, E.A. (1901). *Social control*. New York: Macmillan.
- (1908/1923). *Social psychology*. New York: Macmillan.
- (1920). *The principles of sociology*. New York: The Century.
- Rushton, N.P. (1994). *Race, evolution and behavior*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- Saint-Simon, C.-H. de (1813/1965). Mémoire sur la science de l'homme. G. Gurvitch, *La physiologie sociale*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Samelson, F. (1974). History, origin myth and ideology: 'discovery of social psychology'. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 4: 217-31.
- Schäffle, A. E. F. (1875-8). *Bau und Leben des socialen Körpers: encyclopädischer Entwurf einer realen Anatomie, Physiologie und Psychologie der menschlichen Gesellschaft mit besonderer Rücksicht auf die Volkswirtschaft als socialen Stoffwechsel*, 4 cilt. Tübingen: Laupp.

- Shaw, M. E. (1932). A comparison of individuals and small groups in the rational solution of complex problems. *American Journal of Psychology* 44:491-504.
- Shaw, M. E. ve Wright, J. M. (1967). *Scales for the measurement of attitudes*. New York: McGraw-Hill.
- Sherif, M. (1935). A study of some social factors in perception. *Archives of Psychology* 17: 17-22.
- Sherif, M., Harvey, O. J., White, B. J., Hood, W. R. ve Sherif, C.W. (1961). *Intergroup conflict and co-operation: the robber's cave experiment*. Norman, OK: University of Oklahoma Press.
- Sighele, S. (1901). *Lafoule criminelle: essai de psychologie collective*. Paris: Alcan.
- Simmel, G. (1897-9). The persistence of the social group. *American Journal of Sociology* 3: 662-98, 829-36; 4: 35-50. Çev.: A. Small.
- (1898). Die Rolle des Geldes in den Beziehungen der Geschlechter. *Die Zeit* (Vienna) 172: 38-40; 173: 53-4; 174: 69-71.
- (1900/1978). *The philosophy of money*, Çev.: T. Bottomore ve D. Frisby. Londra: Routledge.
- (1908). Ueber das Wesen der Sozialpsychologie. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 26: 285-91.
- Simpson, J. A. ve Kenrick, D. T., ed. (1997). *Evolutionary social psychology*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Slotkin, J. S. (1965). *Readings in early anthropology*. Chicago: Aldine.
- Small, A. W. ve Vincent, G. E. (1894). *An introduction to the study of society*. Londra: Appleton.
- Smith, Adam (1790/1984). *The theory of moral sentiments*. 6. Baskı, D. D. Raphael ve A. L. Macfie. Indianapolis: Liberty Fund.
- Smith, F. T. (1933). An experiment in modifying attitudes towards the Negro. Doktora tezi, the Library of Teachers' College, Columbia University.
- Spencer, Herbert (1851). *Social statics: or, the conditions essential to human happiness specified, and the first of them developed*. Londra.
- (1855/1870-2). *The principles of psychology*. 2. Baskı, 2 cilt. Londra: Williams and Norgate.
- (1864). *The classification of the sciences to which are added reasons for dissenting from the philosophy of M. Comte*. Londra: Williams and Norgate.
- (1873/1894). *The study of sociology*. 17. Baskı, Londra: Kegan Paul, Trench, Trübner.
- (1885). *The principles of sociology*. 3. Baskı, cilt 1. Londra: Williams and Norgate.
- (1904). *An autobiography*. Londra: Williams and Norgate.
- Steinthal, H. ve Misteli, F. (1871). *Abriss der Sprachwissenschaft*. Berlin: Dümmlers.
- Strauss, A., ed. (1956). *The social psychology of George Herbert Mead*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sumner, W. G. (1907). *Folkways*. Boston: Ginn.
- Taine, H. A. (1870). *De l'intelligence*. 2. Baskı, Paris: Hachette.
- (1878). *The Revolution*, 2 cilt. Londra: Daldy, Isbister.
- Tarde, G. (1890/1895). *Les lois de l'imitation*. 2. Baskı, Paris: Alcan.
- (1898). *Etudes de psychologie sociale*. Paris: Giard and Briere.
- (1898/1999). *OEuvres de Gabriel Tarde*, 5 cilt; 4. Cilt, *Les lois sociales*. Paris: Synthélabo.
- (1901/1989). *L'opinion et la foule*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Taylor, S. E. (1998). The social being in social psychology. D. T. Gilbert, S. T. Fiske ve G. Lindzey, ed., *The handbook of social psychology*. 4. Baskı, 2 cilt. Boston: McGraw Hill.

- Thomas, W. I. (1904a). The province of social psychology. *Psychological Bulletin* 1:392-3.
- (1904b). The psychology of race prejudice. *American Journal of Sociology* 11: 593-611.
- Thomas, W. I. ve Znaniecki, F. (1918-20). *The Polish peasant in Europe and America*, 5 cilt. Boston, MA: Gorham.
- Thurstone, L. L. (1928). Attitudes can be measured. *American Journal of Sociology* 33: 529-54.
- (1931). Influence of motion pictures on children's attitudes. *Journal of Social Psychology* 2: 291-305.
- Tomasello, M., Kruger, A. C. ve Ratner, H. H. (1993). Cultural learning. *Behavioral and Brain Sciences* 16: 495-552.
- Triplett, N. (1898). The dynamogenic factors in pacemaking and competition. *American Journal of Psychology* 9: 507-33.
- Tuffin, K. (2005). *Understanding critical social psychology*. Londra: Sage.
- Turgot, A. R. (1750/1973). A philosophical review of the successive advances of the human mind. R. L. Meek, ed., Turgot. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turiel, E. (1983). *The development of social knowledge: morality and convention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- UNESCO (1972). *In the minds of men*. Paris: UNESCO.
- van Lange, P. A. M., ed. (2006). Bridging social psychology. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Vico, G. (1744/1948). *The new science*, Çev.: T. G. Bergin ve M. H. Fish. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Vyse, S.A. (1997). *Believing in magic*. Oxford: Oxford University Press.
- Wagner, A. (1864). *Die Gesetzmässigkeit in den scheinbar willkürlichen menschlichen Handlungen vom Standpunkt der Statistik* [İstatistikler Açısından İnsanın Görünüşte Keyfi Eylemlerinin Meşruiyeti]. Hamburg: Geisler.
- Waitz, T. (1849). *Lehrbuch der Psychologie als Naturwissenschaft*. Braunschweig: Vieweg.
- (1859-72). *Anthropologie der Naturvölker: ueber die Einheit des Menschengeschlechts und den Naturzustand des Menschen*, 6 cilt. Leipzig.
- (1863). *Introduction to anthropology*. Londra: Anthropological Society of London.
- Ward, L. (1883). *Dynamic sociology*. New York: Appleton.
- Wassmann, J. (1995). The final requiem for the omniscient informant? *Culture and Psychology* 1: 167-201.
- Wheeler, M., Ziman, J. ve Boden, M. A. (2002). *The evolution of cultural entities*. Oxford: Oxford University Press.
- Wilke, W. H. (1934). An experimental comparison of the speech, the radio, and the printed page as propaganda devices. *Archives of Psychology* 169.
- William, J. M. (1922). *Principles of social psychology*. New York: Knopf.
- Wundt, W. (1863). *Vorlesungen über die Menschen- und Thierseele*, 2 cilt. Leipzig: Voss.
- (1908). *Logik*, 3 cilt; 3. Cilt: *Logik der Geisteswissenschaften*. 3. Baskı, Stuttgart: Enke.
- (1910). *Völkerpsychologie*, 4. Cilt, *Mythus und Religion*, 1. Bölüm, Leipzig: Engelmann.
- (1920a). *Erlebtes und Erkanntes*. Stuttgart: Kröner.
- (1920b). *Völkerpsychologie*, vol. 10, *Kultur und Geschichte*. Leipzig: Kröner.
- Zimmerman, D. H. ve West, C. (1975). Sex roles, interruptions and silences in conversation. B. Thorne ve N. M. Henley, ed., *Language and sex: difference and dominance*. Rowley, MA: Newbury House.
- Znaniecki, F. (1925). *The laws of social psychology*. Chicago: University of Chicago Press.

DİZİN

- ABD XII, 181, 230-31, 245-46, 249, 251, 279
Aberdeen 30-31, 110
açıklayıcı psikoloji 175, 269
adalet sistemleri 197
Agassiz, Louis 184
ahlaki bilimler 15-16, 113, 115
ahlaki davranış 31, 84, 213
ahlaki istatistik 74, 79, 101, 107
ahlak kalkülüsü 32
alan kuramı 290
Alcuin 130
Alembert, Jean d' 12-13, 34
Allport, Floyd 225, 227, 232-237, 243, 254-258, 265
Allport, Gordon 49, 91, 100, 143, 182, 258, 268-69
Almanya XII, 4, 57-58, 65-66, 92, 106-107, 158-160, 169, 184-85, 195, 224, 229, 232-33, 258, 269, 273-74, 289, 294
Amerika XII, 14, 30, 45, 87, 92, 134, 143, 145, 149, 183-84, 194, 204, 207, 224-226, 235, 238-39, 241, 254, 263-64, 267-68, 273, 276, 278, 287-289, 291, 300
Angell, J. R. 195
An Introduction to Social Psychology 212
anomie 156
antropoloji 13, 25, 52, 54, 75, 85-86, 121, 138, 149, 176, 210, 212, 260, 272-275, 279
Apfelbaum, E. 158
Aristoteles X
A Study of the Larger Mind 202
Avrupa 12, 22, 30-31, 55, 88, 95, 110, 123, 130, 134, 155, 184, 238, 254, 278
Avustralasya 25
Aydınlanma XI, 1, 5-6, 19, 32-34, 44, 46, 52, 59, 74, 91, 110, 133, 146, 176, 198, 200, 253, 274, 295-96, 298, 301
ayna 40-41, 201, 259
ayna benlik 41, 201-202
ayna nöronlar 300
Babbage, Charles 105
Baer, Karl Ernst von 118
Bagehot, Walter 299, 313, 317
Bahtin, Mihail 301
Bain, Alexander 91, 123-125, 141, 313, 317
Baldwin, James Mark 121, 183, 192-94, 199-202, 214-15, 222, 300
Bales, R. F. 266
Bandura, Albert 189
Bartlett, Frederic 255-56, 279-282, 289
Baudin, Nicolas 25, 27-28
Benedict, Ruth 275-277
benlik 7, 11, 41, 52, 184-85, 188, 190, 195, 199, 219
Bernard, Claude 151
betimleyici psikoloji 176
bilimsel yönetim 285-86
bilinç 7, 18, 62, 68-69, 71, 74-76, 78, 81-82, 116, 129, 140, 148, 150-152, 154, 163, 167-68, 175, 188, 191, 193, 195, 203, 219, 222, 224, 231, 233, 235, 239, 288
bilişsel uyumsuzluk 71
bilye oyunu 284
bireylikten çıkış 143
bireysel bencillik 76
bireysel sapma 256
bireysel zihin 64, 67, 77, 79, 118, 125, 157, 164, 167, 204
birincil güdüler 215
biyogenetik yasa 171, 187
biyoloji IX, XIII, 111, 117, 119, 123, 127, 145, 150, 172, 191-92, 195, 234, 263, 272, 276, 289, 297, 301
Bloch, Marc, 173
Blumer, H. 200, 239
Boas, Franz 272- 277, 280
Bodin, Jean 49, 296
Bogardus, Emory 237, 241-244, 257
Britanya XII, 29, 91-93, 96, 101, 109, 174, 186, 193, 279, 299
Bruner, Jerome 277

Buckle, Henry Thomas 106
 Burgess, Ernest 238
 Burnett, James 31, *ayr. bkz.* Monboddo,
 Lord

Cabanis, Pierre 10-11, 22, 84, 299-300
 Campbell, D. T. 247, 289
 Cattaneo, Carlo 57, 70-71, 83
 cenaze törenleri 165-66
 Chatelet, Madame du 5
 Chen, W. K. C. 248
 Cherrington, B. M. 247
 cinsiyet 27, 53, 104-105, 179-180, 249, 263,
 276
 cinsiyet farklılıkları 114, 179, 276
Coming of Age in Samoa 276
 Comte, Auguste 18, 91-92, 94-101, 109-114,
 116-17, 122-124, 126-27, 132, 136,
 145, 150, 153, 157, 174, 181, 191, 198,
 218, 222, 296
Comte's Philosophy of the Sciences 124
 Condillac, Etienne Bonnot de 6-12, 17, 22-23,
 25, 62
 Condorcet, Marie Jean, Marquis de 12-18, 93-
 94, 99-100, 148, 292, 296
 Cooley, Charles H. 41, 195, 199-202, 204
 Corey, S. M. 246
 Cournot, A. A. 145
Cours de philosophie positive 96-97, 111
 Cousin, Victor 100-101, 123, 132
 Cullen, William 45
 Cuvier, Georges 24, 93

çocuk gelişimi 41, 59, 188, 197, 265

Dahlmann, F. C. 100
 Danziger, K. 240, 245
 Darwin, Charles 29, 36, 39, 77-78, 82, 118,
 121-123, 146, 150, 172, 183-185, 187,
 196, 198, 201, 210, 212-13, 297, 299
 Darwincilik 110, 122, 124, 129, 138, 146,
 150, 218, 297
 Darwin, Erasmus 29, 50-51, 300
 Dasen, P. R. 115
 Dashiell, J. F. 258, 265
 Dawkins, Richard 192-93, 300
 Dégérando, Joseph-Marie XII, 25-27
De l'esprit des lois 4

deneyim X, 4, 7, 12, 23, 35, 41, 44, 58, 81,
 93, 96, 107, 116, 124-126, 128, 143, 164,
 176-179, 196, 199, 220, 248, 255, 273,
 279, 299
 deneyselcilik 174-75, 184
 deneysel pedagoji 230
 deneysel psikoloji 72, 162, 169, 195, 231, 237
 deneysel sosyal psikoloji XII, 155, 176, 239,
 275
 deneysel yaklaşım 19, 86, 101, 175, 187, 230,
 295, 300
 deneysel yasalar 116, 238, 261
 Descartes, René 4, 10
Descent of Man 184
Des sociétés animales 150
 Dewey, John 195, 201, 204, 238
 Diderot, Denis 5-6, 34
 dikkat XII, 7-8, 14, 17-18, 20-21, 23, 25, 27,
 30, 34-36, 41, 44, 47, 50, 52-53, 57, 64-
 65, 70, 75, 78, 81, 85-86, 97, 99, 103-
 106, 113-14, 122, 128, 136, 144-45, 149,
 151, 157-58, 165, 167, 175, 181, 185,
 201, 204, 210, 213-14, 221, 227, 230,
 232, 237, 239, 243, 254, 259, 261, 275,
 281-82, 285, 294, 298-99
 Dilthey, Wilhelm 64, 159-160, 170, 173-180,
 195, 198, 254-55, 269, 272-73, 275, 295
 din 5, 33, 69, 88, 93, 168, 171, 277, 296
 dinamojenik etki 228
 Direktüvar rejimi 92
 doğüstü 165
 Dolaylı Farklılık Yöntemi 115
 Dunlap, Knight 252
 Durkheim, Emile 108, 121, 130, 145-46, 149,
 152-157, 164-65, 239, 282-83
 duygu 7-8, 11, 22, 32, 35-36, 39-44, 48, 50-
 52, 64, 68-69, 80, 83-85, 113, 116,
 119, 121, 124-25, 127, 133, 141, 143-44,
 152-53, 166, 171, 175, 179, 187, 190,
 198, 200-202, 204, 213-215, 252, 254,
 262-63, 265, 267, 269, 275, 283, 286,
 299
 duygusal sirayet 152
 duygusal yayılma 153
 duyumculuk 8, 18, 22, 62
 düşünce süreçleri 230, 234
 düşünümse benlik 199
 düşünümsellik 16, 26, 198, 293
Dynamic Sociology 218

- Ebbinghaus, Hermann 159, 170, 175, 177, 195
 edilgen kalabalık 135
 eğitim XIII, 6, 9, 11, 17, 21-22, 27, 29, 33, 41, 45-46, 58, 69, 72, 77, 83, 95, 100, 107, 111, 114, 117, 125, 133, 136, 145, 161, 179-80, 182, 185, 196, 210, 218, 229, 231-32, 238, 243, 248, 258-59, 262, 277, 283
 ekonomi XIII, 5, 31, 44, 111, 195, 200, 212, 218, 220, 232, 277, 298
 ekonomik psikoloji 286
Elements of Psychophysics 77, 159
 eleştirel sosyal psikoloji 158, 295, 301
 Eliot, George 123, 127 *ayr. bkz.* Evans Mar-
 rian
 Eliot, T. S. 293
 Ellwood, Charles 194, 204-205
 empati 116, 298, 300
Encyclopédie 5
 Erdman, Benno 272
Erlebnis 176
 Espinas, Victor-Alfred 13, 129-30, 136, 147, 149-153, 217, 290
*Esquisse d'un tableau historique des progres
 de l'esprit humain* 14
Essays on the Intellectual Powers of Man 31
 etkileşim süreci çözümlemesi 266
 Etnik Uzaklık Ölçeği 242
 etnosantrizm 26, 203
 etnoloji 69, 160
 Eulenburg, Franz 181-82
 Evans, Marian 123, *ayr. bkz.* Eliot, George
 ev ödevi 229-230
 evrim kuramı 118, 122, 183, 185, 212, 218, 274, 299
 evrimsel sosyal psikoloji 295
 eşik görüşüsü 81
 Exner, Franz 72
Experimental Social Psychology 259, 264, 276, 282
 etkin kalabalık 135
 farklılık yöntemi 115, 294
 Febvre, Lucien 173
 Fechner, Gustav Theodor 57, 77-82, 159, 174, 279
 Fechner Yasası 81
 fen bilimleri 15-16, 113, 115, 252
 Ferguson, Adam 37
 Fermat 14
 Festinger, L. 43, 75, 126, 147
 Feuerbach 83
 Fischer, Theobald 272
 fizik 3, 62, 94, 97-100, 103, 145, 173, 198, 272, 289-90
 fizyolojik psikoloji 196, 210
 fizyolojik telkin 189
 fizyonomik ifadeler 76
 Flugel, J. G. 121-22
 Folsom, J. K. 237
 Ford, Henry X
 Franklin, Benjamin 14, 30, 202
 Fransa XII, 3-4, 19-20, 24, 28, 34, 48, 60-61, 91-93, 100, 105, 129-131, 138, 141, 145, 150, 153, 158, 174, 241, 299
 Fransa-Prusya Savaşı XI, 150
 Fransız Devrimi 11, 15, 30, 45, 92, 95, 133, 142
 Fresenius 134-35, 143
 Freud, S. 140, 254, 274, 277
 Gaddis, J. L. X
 Galton, Francis 221, 264
 Gault, Robert 224
 gelenekler 35, 66, 69, 80, 103, 114, 123, 126, 133, 148, 154, 158, 162-63, 165, 169, 180, 191-92, 203, 210, 222, 273-275
 genelleştirilmiş öteki 41, 199
Genetic Theory of Reality 187
 Gestalt okulu 294
 Giddings, Franklin Henry 202-203, 216, 235
 Glasgow 30-32, 34, 37, 45
 Goffman, E. 158
 göç 21, 45, 147, 152, 239, 278
 gözlem XII, 4, 15, 17, 20-21, 23, 25-26, 34, 43-44, 48, 58, 65, 69, 74, 82, 85, 94, 97, 99, 114, 116, 126, 136, 147, 150-51, 160, 178, 187, 189, 199-200, 212, 217, 233, 237, 260-61, 265-66, 282, 286
 Greenwood, J. D. 235, 259
 Grenoble 6
 Grouchy, Sophie de 15
 grup dencyleri 232, 265
 grup dinamikleri 290

grup kararları 148, 291
 grup normları 288-89
 grup psikolojisi XII, 231-32, 234, 290
 grup ruhu 217, 256, 290
 güdü 12, 75, 88, 141, 166, 239, 265
 gülüş 266

Habermas, J. 179, 301
 Haddon, Alfred 279
 Haeckel, Ernst 151, 171
 Hall, G. Stanley 187, 201
 Hamon, Auguste 130, 158
Handbook of Social Psychology 252
 Hartley, David 29-30
 Hawthorn araştırmaları 286-87
 Hawthorn etkisi 287
 hayvan organizması 125
 hayvan toplumları 150-51
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 68, 71, 83, 91, 146
 Heider, Fritz 41-43, 85, 289, 294
 Helmholtz, Hermann von 159, 162, 174, 184, 272-73
 Helvétius, Claude-Adrien 9, 34
 Herbart, Johann Friedrich 54, 57-64, 66, 67, 69-70, 72-73, 76, 79, 81-83, 98, 103, 126, 157, 162, 164, 223, 272
 Herder, Johann Gottfried 66, 72, 88, 91, 272
History of Civilization in England 106
History of Philosophy 122
 Hobbes, Thomas 298
 hormik kuram 212
Human Nature and the Social Order 200
 Humboldt, Wilhelm von 59, 64, 66, 88, 272
 Hume, David 32-37, 40, 44-45, 48-52, 54, 84, 115
 Hunt, Thornton 123
 Hutcheson, Francis 11, 32-33, 35, 37

Institut National 11
 ırk 19, 46, 86, 88, 187, 218, 235, 245-46, 263-64
 Itard, Jean-Marie 22-23
 ıcat IX, 10, 31-32, 48, 100, 147-149, 163, 192, 200, 267, 284, 298-99
 içerik analizi 241

içgüdüler XII, 11, 124, 133, 147, 149, 163, 185, 189, 196-97, 212-217, 219, 222-23, 228, 233, 238, 252, 260, 297
 ideoloji 10, 143, 180
 ideomotor hareket 228
 ideomotor telkin 189
 İkinci Dünya Savaşı XIII, 245, 249, 275, 294
 iklim 5, 8, 19, 49-50, 53, 103, 163, 235, 296
 ilkel kültürler 267
 İngiltere 4, 14, 29, 105-106, 109, 210, 254, 256
 intihar 5, 74, 97, 108, 155-56
 İskoçya 12, 30, 49
 itaat 84, 254, 268

Jacobs, R. C. 289
 James, William 174, 183-185, 195-96, 202, 210, 232, 300
 Janet, Pierre 153, 185, 287
 Jauffret, Louis-François 20-21, 28
 Jefferson, Thomas 14
 J-eğrisi hipotezi 236-37

kalabalık gülüşü 266
 kalabalık psikoloji XI, 129-130, 134, 144, 231
 kamu 37, 50, 92, 129, 135, 144-45, 219-220, 240,
 kamuoyu 137, 240, 245, 248
 Kant, Immanuel 52-54, 294
 Kantor, J. R. 225
 Kardiner, Abram 277
 karşı çıkma 5, 12, 27, 75, 82, 113, 116, 146, 156, 201
 karşılıklık 85, 297-98
 karşılıklı ögecilik 298
 Katz, D. 236
 Kelley, Harold 291, 294
 kişiler-arası ilişkiler 29, 41-42, 84-85, 129
 kişilik 24, 28, 68, 85, 96, 101, 107, 114, 135, 140, 168, 180, 194, 234, 248, 255, 257, 268-270, 275-277
 kişisel sorumluluk 135, 143
 Klineberg, Otto 277-78
 Knower, F. H. 248
 Koffka, Kurt 252, 289, 294
 Kohlberg, L. 214
 kolektif bilinç 154
 kolektif karar alma süreci 141

- kolektif organizma 97-98
 kolektif temsiller 130, 154, 156-57, 165
 kolektif zihin 74, 140, 155, 164, 235
 Konfüçyüs 298
 Köhler, Wolfgang 252, 289, 294
 kölelik 33, 37, 45, 47
Kulturmensch 274
 Külpe, Oswald 170, 230
 kültür XI, 8, 13-14, 20, 23-24, 44, 46, 68, 80,
 86, 115, 163, 166, 171-72, 176, 179-80,
 191-92, 203, 210, 221, 225, 235, 251,
 254, 256-57, 260-61, 263-64, 267-269,
 272, 274-277, 279-282, 297-98
 kültürler-arası psikoloji 20, 210, 261, 279
 -
 Lamprecht, Karl 159, 169-173, 179
 LaPiere, Richard 246
 Lassalle, Ferdinand 77
 Lauken, U. 58
Laws of Social Psychology 238
 Lazarus, Moritz 57, 65-67, 69, 128, 160, 162-
 164, 174, 176, 205, 272
 Le Bon, Gustave 129, 134-35, 137-144, 205,
 217-219, 231, 235, 267
 l'Espinasse, Julie de 13
Lettres d'un habitant de Genève 92
 Lewes, Agnes 123
 Lewes, George Henry 109-110, 122-128
 Lewin, Kurt 289-291, 294
 Liebig, Justus von 123
 Likert, Rensis 244-45
 Lindner, Gustav Adolph 57, 70, 72-79, 82-83,
 218
 Linton, Ralph 277
 Lippitt, Ronald 290
 Lippmann, Walter 240
 Locke, John 3-4, 6, 10, 25, 29-30, 33, 185
Logic 99, 106, 112
 Lombroso, Cesare 135, 145
 Lubek, I. 158
 Lukes, S. 156
Lunar Society 29-30
 Machiavelli, Niccolò 48
 Maistre, Joseph de 15
 matematiksel yaklaşım 57, 83
 Mayer, August 230
 Mayo, Elton 287
 McCosh, James 185
 McDougall, William 209-217, 219, 221-
 223, 225-26, 232-33, 252, 254, 260, 279,
 290, 300
 Mead, George Herbert 41, 85, 181, 183-84,
 195-200, 202, 205, 209, 221-22, 238,
 301
 Mead, Margaret 265, 268, 275-76, 287,
 291
memler 192-93
Mémoire sur la science de l'homme 94
Mental Development in the Child and the
Race 186
Methodenstreit 170
 Meumann, Ernst 230, 233
 Mill, James 30, 96-97, 101, 109-111, 113-117,
 122, 127, 155
 Mill, John Stuart 44, 95, 99, 106, 109-112,
 145, 174, 238, 261, 294
 Millar, John 44-48
Mind, Self and Society; From the Standpoint
of a Social Behaviorist 196
 mit 69, 165
 mizaç 6, 8, 42, 49, 191, 276
 modal kişilik 107, 277
 Moede, Walther 58, 231-234
 Monbodo, Lord 31-32, *ayr. bkz.* Burnett, Ja-
 mes
 Montesquieu, Charles de 4, 19
Moral Education 283
 Morgan, Llyod 193
 Morris, C. W. 196
 Moscovici, S. 64, 154-55, 282, 301
 Murchison, Carl 251-253, 265
 Murphy, Gardner 244, 259-261, 263, 267-68,
 282
 Münsterberg, Hugo 170, 232, 286
 Napoléon III, 10, 25, 28, 59, 66, 92, 95, 130-
 132
Naturmensch 274
Naturwissenschaften 171, 180
 nedensellik 52, 66, 171, 175, 177, 221
 nesnel hakikat 232
 Newton, Isaac 3-6, 29-30, 32
 normlar 41, 288
Observations on Man 30
Of National Characters 48

Optics 30

organik analoji 73, 77, 99, 103, 120, 125

organik evrim 120

organik seçim 193

ortalama insan 104, 106-107

orokinetik etki 288

önyargı 16-17, 37, 112, 132, 156, 174, 179, 194, 221, 238, 248

Paine, Tom 14

Paris 6, 10, 12, 14, 21-22, 25, 37, 123, 130-132, 138, 150, 153, 159, 194, 220

Paris Komünü XI, 138

Paris Üniversitesi 12

Park, Robert 145, 238, 240-242

Pascal 14

Patterns of Culture 275

Péron, François 27

Pestalozzi, Johann Heinrich 59

Perry, William 4

Physiological Psychology 77

Piaget, Jean 71, 149, 185, 187-190, 199, 264, 282-285, 287

Pierce, Charles 184

Pinel, Phillippe 23-24

Pope, Alexander 3-4

postmodernizm 295

pozitivizm 91-92, 96, 110, 169, 175, 179

Priestley, Joseph 29-30

Principles of Psychology 118, 138, 150, 184, 299*Principles of Sociology* 120-21, 218*Problem of Luck* 72*Problems of Life and Mind* 124*Proletaires* 93

propaganda 5, 149, 208

psikanaliz 254, 277

psikoloji IX, X, XI, XII, XIII, 3, 27, 29, 40-41, 52, 57-59, 61, 63, 67, 71-73, 75, 77-78, 82-83, 85-86, 94, 97, 99-100, 109, 113-116, 121-123, 129-30, 133, 137, 143, 145, 150, 155-160, 162, 165, 167-171, 173, 175-177, 181-186, 195-96, 204-205, 209-10, 212, 217-18, 222-224, 227, 229-30, 233-34, 238, 240, 243, 245, 248, 254-256, 265, 268-69, 275-278, 282, 286, 288-89, 295-96, 298, 301

psikolojik antropoloji 275

psikolojik etnoloji 69

psişik araştırma 210

psişik birlik 88-89

Psychology and Primitive Culture 282*Public Opinion* 240

Quetelet, Adolphe 74

Rapports du physique et du moral de l'homme 11

Reid, Thomas 31-32

Reims 12

rekabet 146, 149, 191, 222, 228, 230, 232, 267, 270 275

Remembering 280, 282

Rhine, J. B. 210

Ribot, Théodule 150, 185, 299-300

Rivers, W. H. R. 210, 279

Robert, Gault 224

Robertson, G. C. 127-28

Robertson, William 37

Robespierre 15, 122

Ross, Edward Alsworth 209, 218-223, 226, 284

Royal Society 4

Saint-Simon, Henri Comte de 18, 91-96, 100, 130

Schäffle, Albert Eberhard Friedrich 70, 76-83, 150, 153, 174, 204, 217-18

Schanck, R. L. 236

Schleiermacher, Friedrich 178

Schmidt, Friedrich 230

Seckendorf, Ludwig 4, 48

seçici göç 278

sembolik etkileşimcilik 200

sempati 11, 30, 35-36, 39-40, 44, 51, 77, 84, 116, 119, 148, 152, 173, 190, 200-202, 215, 243, 265, 298-301

sensorimotor telkin 189

seri yeniden üretim 256, 280

Sex and Temperament in Three Primitive Societies 276

sezgisel yöntem 255

Shand, Alexander 214

Sherif, Muzafer 288, bkz. Şerif, Muzafer

Sherrington, Charles 210

- Siccard, Abbé 21
 Sighele, Scipio 134-137, 140-41, 143
 Simmel, Georg 180-182
 Smith, Adam 10-11, 32, 34-45, 84-85, 110, 116, 148, 152, 185, 195, 199-202, 214, 224, 294, 297-98, 300
 Smith, F. T. 247
Social Control 218-19
Social Process 202
Social Psychology: The Psychology of Political Domination 252
Social Statics 117
Société des Observateurs de l'Hommes 20
Sociobiology 297
 Sorbonne 6, 150, 154
 sosyal beden 103
 sosyal benlik 184
 sosyal bilimler 251-52, 301
 sosyal biyoloji 145
 sosyal felsefe 204
 sosyal fizik 97-100, 103, 145
 sosyal fizyoloji 92
 sosyal gruplar 148
 sosyalleşme 11, 259
 sosyal matematik 14, 17
 sosyal nöropsikoloji 295, 298
 sosyoloji XI, 18, 100, 117, 119, 121, 123, 130, 136, 145-46, 150, 152, 154-157, 160, 181, 194, 204-205, 218, 221-223, 233, 254, 266, 282-83
 sosyal psikofizik 80
 sosyal psişe 169
 sosyal temsiller 155, 182, 282, 301
soziale Psyche 171
 söylem analizi 296
 Spencer, Herbert 77, 82, 91, 98, 114, 116-122, 124-25, 127-28, 136-138, 145-46, 150-51, 153, 157, 171, 174, 181, 185, 187, 191, 203, 210, 218, 296-97, 299
 Spranger, Eduard 254-55, 269
 Steintal, Hajim 57, 65-67, 69, 128, 160, 163-64, 176, 205, 272
 stereotipler XII, 48, 54, 87, 256, 282
 Stern, William 258
Structure and Life of the Social Body: Encyclopedic Sketch of a Real Anatomy, Physiology and Psychology of Human Society 77
 Sumner, William Graham 203
 süper-organik evrim 120
System of Logic 112
 Şerif, Muzafer 288-89
 Taine, Hippolyte 129, 132-134, 138, 142
 taklit 129, 144-45, 147-149, 157, 182, 188-89, 191-193, 215, 219, 222, 233, 265-66, 298-301
 taklit yasaları 148
 tarafsız gözlemci 40-41, 44-45, 110, 195, 199, 214
 Tarde, Gabriel 76, 129-30, 134-35, 144-149, 167, 182, 187, 191-92, 205, 218-220, 222-23, 240, 299
 Tasmanlar 27
 Tasmanya 27
 Taylor, Frederick X, 111, 285
 T'chong-A-Sam 24
 tekrarlama 118, 146-148, 256
 Temel Kişilik Yapısı 227
Textbook of Psychology as a Natural Science 83
The Disappearance of the Social in American Social Psychology 306
The Group Mind 217
The Individual Society 184
The Laws of Imitation 147
The Moral Judgement of the Child 190, 282
The Origin and Progress of Language 31
The Polish Peasant in Europe and America 238
The Psychology of Interpersonal Relations 41
The Psychology of Rumour 255
The Regularity of Seemingly Chance Actions From the Point of View of Statistics 107
The Selfish Gene 192
The Theory of Moral Sentiments 36
The Wealth of Nations 36
 Thiers, Adolphe 131
 Thomas, William I. 238, 277
Thought and Things 187
 Thurstone, Louis 243, 247
 Tiedemann, Dietrich 21
 Titchener, Edward Bradford 169, 194, 298
 Tomasello, M. 14
 toplamli oranlama yöntemi 244

toplumsal halde yaşama 215-217, 233
 toplumsal araç 110
 toplumsal bilinç 74-76, 224
 toplumsal dayanışma yasaları 99
 toplumsal dinamikler 116
 toplumsal etken 126-128, 197, 280
 toplumsal evrim 144, 171, 192-93, 196, 216, 274
 toplumsal istatistik 107, 116, 126
 toplumsal karşılaştırmalar kuramı 43
 toplumsal organizma 119, 125-26
 Toplumsal Uzaklık Ölçeği 241
 Tracy, Destutt de 10
 Triplett, Norman 228-29, 231
 Turgot, Anne Robert 10, 13-14, 17-18, 34
 Turiel, E. 285
 tutumlar XIII, 76, 80, 199, 220, 227, 234-35, 237, 239-241, 243-249, 254, 256-57, 267-68, 286
 tutum ölçekleri 243, 247
 türün bilinci 202, 216, 235
 ulusal birlik XI, 66
 ulusal farklılıklar 18, 48-49, 59, 66
 uygar toplum 35
 uyum sağlama 39, 119, 121, 124, 138, 146, 187, 191, 193, 202, 225, 234-35, 239
 uyumsuzluk 71, 126, 147
 Üç Basamak Yasası 97
 "vahşi çocuk" 22
 vahşiler 25, 27, 47, 65, 140
 Vergeistigung 78
 Vernon, Philip 269
 Verstehen 177-78, 255
 Vico, Giambattista 71, 176-77, 180, 295
 Vincent, G. E. 204

Vogt, Carl 87
 Volk 66, 69, 75
 Volksgeist 66-69, 79, 81-82, 163
 (çoğ. Volksgeister) 69
 Voltaire, François Marie 4-5, 13
 Vorstellung 67, 73, 84-85
 (çoğ. Vorstellungen) 62-64
 Völkerpsychologie 66-67, 69, 75, 128, 153, 159-60, 162-165, 167-170, 173-74, 176, 181, 196, 198, 205, 209, 226, 231
 Wagner, Adolph 107
 Waitz, Theodor 82-89, 170, 176, 264
 Ward, Lester 218
 Watson, J. B. 9, 195, 210
 Wechselwirkungen 73
 Werner, Heinz 254
 West, C. 267
 Wilke, W. H. 248
 William, J. M. 225
 Wilson, E. O. 297
 Wundt, Wilhelm 50, 57, 65, 74, 77, 82, 154, 157, 159-60, 162-173, 181, 183, 185, 196, 198, 209, 212, 226, 230-232, 272, 274, 279, 297
 Yeni-Darwincilik 297
 Yeni Hıristiyanlık 93
 yükleme kuramı 294-95
 zekâ IX, 4, 6, 14, 17, 20-21, 67, 95-96, 100-101, 105, 124, 140-41, 152, 193, 198, 225, 235, 243, 263-64, 277-279, 282
 zihin yasaları 116
 Zimbardo, P. G. 135, 143
 Zimmerman, D. H. 267
 Znaniecki, Florian 238-241

Sosyal Psikoloji Tarihi bu disiplinin ortaya çıkışı ve yükselişini, arka plandaki bir dizi radikal toplumsal ve siyasi gelişme eşliğinde ve çok sayıda önemli düşünürün katkılarıyla birlikte gözler önüne seriyor. "Sosyal psikoloji" terimi ilk kez 1860'larda kullanılsa da, bu alanı kuşatan düşüncelerin gelişimi daha uzun bir geçmişe dayanıyor. Gustav Jahoda, disiplinin iki yüzyılı aşkın tarihinin izini sürerken, erken dönemdeki düşüncelerle günümüz arasında bağlantı kuruyor.

Deneysel yaklaşımlar ilk kez Aydınlanma sırasında Fransa'da görülürken, bazı modern fikirleri öngörenler İskoçlardı. Zihnin ve toplumun yasaları konusundaki arayış 19. yüzyılda Avrupa'da başladı. Darwinçi kuramın yeni ortaya çıkan disiplin üzerinde güçlü bir etkisi oldu ve ağırlık merkezi giderek ABD'ye kaydı. Sosyal psikoloji iki dünya savaşı arasındaki dönemde ABD'de olgunluğa erişti.

Jahoda sosyal bilim tarihini de içeren kitapta okura karmaşık gelebilecek pek çok gelişmeyi özlü bir biçimde aktarıyor. Bu yaklaşım, disiplinin gelişmesinde payı bulunan kişilerin yaşadıkları dönemdeki bilimsel, kültürel ve felsefi gelişmelerin gözden geçirilmesine de olanak tanıyor. Zira kitap bilimin ve sosyal bilimin gelişimi açısından son derece dikkate değer bir dönemi ele alıyor. Jahoda'nın Fransızca, Almanca ve İtalyanca kaynaklardan da yararlanarak alanın modern çağdaki başlangıcını araştırmasıyla, diğer psikoloji tarihleri arasında sıvırlan yaratıcı bir monografi çıkıyor ortaya.

Gustav Jahoda, Glasgow'daki Strathclyde Üniversitesi'nde Emeritus profesördür. Kùltürler-arası ve sosyal psikoloji, özellikle de sosyal bilişsel gelişim alanlarında çalışmalar yapan Jahoda iki yüzü aşkın makale yayımlamıştır. Jahoda *The Psychology of Superstition* (1969), *Psychology and Anthropology* (1982) ve *Images of Savages* (1999) adlı kitapların da yazarıdır.